

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

BURSEVÎ'NİN MUHAMMEDİYE ŞERHİNDE
TASAVVUF KAVRAMLARI
(III. Cilt, 105-192. Sayfaları Arası)

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim Hakkı UZUN

İstanbul, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

BURSEVÎ'NİN MUHAMMEDİYE ŞERHİNDE
TASAVVUF KAVRAMLARI
(III. Cilt, 105-192. Sayfaları Arası)

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim Hakkı UZUN

Danışman: Prof. Dr. Mustafa TAHRALI

İstanbul, 2006

TEŞEKKÜR

İsmail Hakkı Bursevî'nin kaleme almış olduğu *Ferahu'r-Rûh* adlı eserin bir bölümünü, günümüz harflerine çevirerek kültür dünyâımıza bir nebze de olsa katkı yapabilmemizi sağlayan, başta danışman hocam olarak her zaman yardım ve yönlendirmeleriyle ufkumu açan **Prof. Dr. Mustafa Tahralı Bey'e**, eserin hazırlanmasında gerekli olan tasavvuf klasiklerini rahatlıkla kullanabilme imkânını sağlayan **İlam Kütüphanesi yönetici ve personeline**, metnin okunması esnâsında çok büyük yardımlarını gördüğüm **M. Âkif Günay Bey'e**, metin içerisinde yer alan Farsça ibârelerin çözümlenmesinde yardımlarını esirgemeyen **Doç. Dr. Mustafa Çiçekler Bey'e**, yine Arapça ibârelerin tercümesinde yardımcı olan **Muhammed Okumuş** ve **Abdullah Yıldırım'a**, metnin içerisinde yer alan şiirlerin aruz ile yazılmış olanlarının kalıplarını bulmamda yardımcı olan **Mustafa Küçükbaşçı Bey'e** ve her zaman desteğini yanı başımda hissettiğim **eşime** sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Ayrıca bugünlere gelmemde de benim için tüm gayretlerini sarf eden **anne-babama** ve üzerimde hakkı bulunan herkese ayrı ayrı hürmet ve teşekkürlerimi arz ederim.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	III
------------------	-----

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1 YAZICIOĞLU MEHMED'İN HAYATI VE ESERLERİ.....	1
1.1.1 MUHAMMEDİYYE.....	4
1.2 İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	6
1.2.1 MUHAMMEDİYYE ŞERHİ <i>FERAHU'R-RÛH</i>	9

İKİNCİ BÖLÜM

TEZ KAPSAMINDAKİ BÖLÜMÜN MUHTEVA İNCELEMESİ

2.1. GİRİŞ.....	10
-----------------	----

MUHAMMEDİYYE ŞERHİNDE İŞLENEN BAZI KAVRAMLAR

2.1.1. MUHÂSAMÂT.....	22
2.1.2. HİTÂBÂTİ'LLÂH.....	32
2.1.3. HESAP ve AZAP OLUNMAYANLAR.....	45
2.1.4. CEHENNEM VE CEHENNEM EHLİ.....	53
2.1.5. SIRÂT.....	74
2.1.6. A'RÂF.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMEDİYYE ŞERHİ METNİ

3.1. FASLÜN Fİ'L-MUHÂSAMÂT.....	88
3.2. FASLÜN FÎ HİTÂBÂTİ'LLÂH.....	100
3.3. KÂFİYETÜ'Z-ZÂ.....	100
3.4. KÂFİYETÜ'L-AYN.....	115
3.5. KÂFİYETÜ'L-GAYN.....	129
3.6. FASLÜN Fİ'Z-ZEKAT.....	133
3.7. FASLÜN Fİ'LLEZÎNE LÂ-HİSÂB ALEYHİM VELÂ-AZÂB.....	144
3.8. KÂFİYETÜ'L-FÂ.....	144
3.9. KÂFİYETÜ'L-KÂF.....	165
3.10. FASLÜN Fİ'L-BEŞÂRET.....	188
3.11. KÂFİYETÜ'L-KÂF.....	188

3.12. KĀFİYETÜ'L-LÂM.....	212
3.13. FASLÜN FİL-HAVZ	215
3.14. FASLÜN FÎ CEHENNEM VE EHLİHÂ.....	220
3.15. KĀFİYETÜ'L-MÎM.....	251
3.16. EL-MEVTINU'R-RÂBİ'U FÎ'S-SİRÂT.....	280
3.17. KĀFİYETÜ'N-NÛN.....	315
3.18. FASLÜN FÎ'L-İNSİLÂKİ İLE'L-CENNET.....	334
3.19. KĀFİYETÜ'L-VÂV.....	334
3.20. FASLÜN FÎ-DUHÛLİ'L-CENNET.....	341
3.21. FASLÜN FÎ HAZÎRETİ'L-KUDS.....	356
3.22. KĀFİYETÜ'L-HÂ.....	363
3.23. FASLÜN FÎ'N-NÜŞÛR.....	370
3.24. EL-MEVTİNÜ'L-HÂMİS.....	374

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SONUÇ.....	385
BİBLİYOGRAFYA.....	387

KISALTMALAR

age.	:	adı geçen eser
(as)	:	(aleyhi's-selâm)
BEYBEK.	:	Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi
bk.	:	bakınız
c.	:	cilt
(çev)	:	çeviren
DİA.	:	Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	:	hicrî
haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazret-i
İ.Ü.	:	İstanbul Üniversitesi
ilh.	:	ilâ âhirihî (sonuna kadar)
(ks)	:	(kuddise sirruh)
Ktp.	:	Kütüphânesi
M.Ü.	:	Marmara Üniversitesi
MEB.	:	Millî Eğitim Bakanlığı
nr.	:	numara
nşr.	:	neşreden
(ra)	:	(radıyallâhu anh)
s.	:	sayfa
(sav)	:	(sallâllâhu aleyhi ve sellem)
SBE.	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK.	:	Türk Dil Kurumu
trc.	:	tercüme eden
ts.	:	tarihsiz
vb.	:	ve benzerleri ve bunun gibi

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1 YAZICIOĞLU MEHMED'İN HAYATI VE ESERLERİ

Hayatı

Doğum yeri ve tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte âilesinin Ankara'dan geldiği ve kendisinin de Malkara köylerinden Kadıköy'de doğmuş olabileceği sanılmaktadır. Yalnız daha sonra Gelibolu'ya yerleşerek orada yaşamış olduğu kesindir.¹ Gelibolu'da yaşamasının sebebini ise kendisi, Mahmut Paşa'nın sevgisine bağlayarak, şöyle ifâde etmiştir:

Veziri var idi bir nûr-i vehhâb

Adı Mahmud Paşa'ydı İbni Kassâb

Onun sevgisine edip tavattun

Gelibolu'da kılmıştım temekkün²

Yazıcıoğlu Mehmed, onbeşinci asrın ilk yarısında yetişen ve Sultan İkinci Murad (ö. 1451) ile kısmen Fâtih Sultan Mehmed Han (ö. 1481) devirlerini idrâk eden Molla Fenârî (ö. 1431), Akşemseddin (ö. 1498), Molla Yegân vb. gibi zamanının âlimlerinden, şeyhlerinden ve ehl-i tasavvufundandır.³

Babası Yazıcı (Kâtip) Sâlih Efendi⁴, âlim ve fâzıl bir zât olup, Evliyâ Çelebi'ye göre; *Seb'u'l-Mesânî*, *Mülhime*, *Ta'birnâme* ve *Risâle Fi't-Tıp* adlı eserlerin sâhibidir.⁵ Ayrıca takriben beşbin beyite yakın mesnevî tarzında 811/1408'de yazdığı melhame nevinden *Şemsiyye* isimli eserini, Ankara'da yaşayan Devlet Han ailesinden İskender bin Hacı Paşa'ya ithaf etmiştir. Sâlih Efendi'nin mezarı, kesin olarak belli değilse de şifâhî rivâyetlere göre Gelibolu'da bugün Yazıcıoğlu Mescidi denilen kapalı türbe kısmında olmak ihtimâli vardır.⁶ Fakat *Şemsiyye*⁷ adlı eseri dışındaki eserlerine bugüne kadar rastlanılmamıştır.⁸

¹ Tâhir, Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, (haz: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), Meral Yayınları, İstanbul, tarihsiz, c. I, s. 222.

² Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediye (Kitâb-ı Muhammediyye)*, Tercüman 1001 Temel Eser, c. 1, s. 13.

³ Çelebioğlu, Âmil, *age.*, s.13.

⁴ Çelebioğlu, Âmil, "Ahmed Bîcan", *DİA*, c. II, s. 49.

⁵ Tâhir, Bursalı Mehmet, *age.*, c. 1, s. 222, dpnt:1.

⁶ Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediye (Kitâb-ı Muhammediyye)*, c. 1, s. 13.

⁷ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşır Efendi bölümü, No: 000320. (Eser yazma olup tarihsizdir.)

⁸ Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediyye*, MEB. 1996 c. I, s. 14.

Yazıcıoğlu Mehmed de, yazı sanatında ihtisâsı bulunduğu Evliyâ Çelebi tarafından rivâyet edilen pederinden⁹ küçük yaşlarda Arapça, Farsça, din ve tasavvuf ilimlerini tahsil etmiştir.¹⁰ Daha sonra tahsîlini kemâle erdirmek üzere İran ve Mâverâünnehir'e giderek Haydar Hâfî ve Zeyne'l-Arab gibi meşhûr zâtlardan istifâde etmiş¹¹ hem de Arapça ve Farsçayı mükemmel bir şekilde öğrenmiştir.¹² Nitekim kendisi de bunu şöyle ifâde etmektedir:

Hem üstâdım benim Zeynel'-Arab'dı

Kim içi dışı ilm ile edebdi

Çü himmet etti erdim ona ön ben

Eriştim Haydar-ı Hâfî'ye son ben

Eserlerinde mükemmel bir Arapça kullanması, Farsça şiirler kaleme alabilecek kadar Farsça'ya hâkim olup eserlerinde Arapça ve Farsça kaynakları rahatça kullanabilmesi, fıkıh, kelâm, tefsir gibi konularda da rahatlıkla söz söyleyebilmesi, sadece kâl ile kalmayıp, hâl olarak da tasavvufu yaşayacak kadar bu ilme vâkıf olması onun sistemli bir tahsil devresi geçirdiğini göstermektedir.¹³

Yazıcıoğlu'nun manevî sahada mürşidi ise eser vermekten çok müessir olarak birçok değerli insana yol gösteren Hacı Bayram-ı Velî'dir. Yazıcıoğlu, eserlerinde mürşidinden çok hürmetkârâne bahsederek şöyle der:

Cihânın kutbu mâhı Hacı Bayram

Cihânın şeyhi şâhı Hacı Bayram

Çü şeyhim bu sözü işrâb kıldı

Sözünü canıma mihrâb kıldı

Selânullâh erişsin size yâ şeyh

Tükenmez himmet eylen bize yâ şeyh¹⁴

⁹ Tâhir, Bursalı Mehmet, *age.*, c. 1, s. 222, dpnt:1.

¹⁰ Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, c. II, s. 535.

¹¹ Tâhir, Bursalı Mehmet, *age.*, c. 1, s. 222.

¹² Kocatürk, Vasfi Mâhir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1968, s. 95.

¹³ Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediye (Kitâb-ı Muhammediyye)*, Tercüman 1001 Temel Eser, c. 1, s.14.

¹⁴ Çelebioğlu, Âmil, *age.*, s.15.

Yazıcıoğlu'nun babası Sâlih Efendi ve kardeşi Ahmed Bîcan da Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müridlerindendirler. Ayrıca iki kardeş aynı zamanda şeyhten hilâfet de almışlardır.¹⁵

Gâzi Hüdâvendigâr tarafından Konya zaferini bildirmek üzere Mısır'a sefir olarak gönderilmiştir. İstanbul'un fethini göremeden ve seksen veya doksan yaşlarında iken h. 855, (m. 1451)de vefât etmiştir.¹⁶

Gelibolu'nun biraz dışında ve İstanbul yolu üzerinde bulunan türbesi, halkımızın asırlardır teveccüh gösterip ziyâret ettiği bir mekândır.¹⁷

Eserleri

Muhammediyye'nin dışında *Fusûsu'l-Hikem Şerhi*, *Fâtîha-i Şerîfe Tefsîri* ve *Megâribu'z-Zamân*¹⁸ adlı eserleri bulunmaktadır.

Beş fasıl üzere tertib ettiği *Megâribu'z-Zamân* adlı Arapça eseri, gerek *Muhammediyye*'ye gerekse kardeşi Ahmed Bîcan'ın yazmış olduğu *Envâru'l-Âşıkîn*'e kaynaklık etmesi¹⁹ bakımından ayrı bir ehemmiyet arz etmektedir. Zîrâ *Envâru'l-Âşıkîn*, *Megâribu'z-Zamân*'ın Türkçe'ye serbest bir tercümesi durumundadır.²⁰

¹⁵ Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayrâm-ı Velî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 119-121.

¹⁶ Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediyye*, MEB, c. I, s. 36-37.

¹⁷ Muallim Nâci, *Osmanlı Şâirleri*, MEB, İstanbul 1995, s. 326; Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediyye*, c. I, s. 40-41.

¹⁸ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, No: 003796.

¹⁹ Uzun, Mustafa, "Envâru'l-Âşıkîn", *DİA*, c. XI, s. 258.

²⁰ Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, İstanbul 1971, c. I, s. 489.

1.1.1 MUHAMMEDİYYE

Klasik edebiyatımızın Mevlid türü mahsullerinden olan *Muhammediyye*, Yazıcıoğlu Mehmed'in 9028 beyitli²¹ manzum ve meşhur eseridir. Yazıcıoğlu Mehmed, bu hacimli eserini, vefâtına yakın 1449 tarihinde tamamlamıştır.

İlmî şahsiyeti kadar tasavvufî yaşantısı ve mârifetteki derinliğiyle de tanınan Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediyye*'si, yukarıda da ifâde edildiği üzere yine kendisinin Arapça olarak kaleme almış olduğu *Megâribu'z-Zamân* adlı eserine dayanmaktadır.

Muhtevâsı itibâriyle Hz. Muhammed (sav)'in hayatı merkezinde şekillenen bir dînî bilgiler kitabı durumundadır. İhtivâ ettiği konular *Megâribu'z-Zamân* adlı eserinin fasıllarıyla yakından irtibatlıdır. Âmil Çelebioğlu, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Megâribu'z-Zamân* adlı eserini *Muhammediyye* nâmıyla Türkçe'ye manzum olarak çevirdiğini kaydetmektedir.²² *Megâribu'z-Zamân* adlı eser, şu beş fasıldan oluşmaktadır:

1. Fî tertîbi'l-mevcûdâtı ve'n-nizâm
2. Fî hitâbetillâhi mea'l-enbiyâi'l-izâm
3. Fî kelimâtillâhi mea'l-melâiketi'l-kirâm
4. Fî hitâbillâhi yevme'l-kıyâm
5. Fî kelimetillâhi fî âlâi'l-makâm²³

Muhammediyye de bu fasıllara paralel olarak Hz. Peygamber'in ve dört büyük halîfenin na'tinden sonra yaratılış, peygamberler târihi, Hz. Muhammed'in hayatı, vefâtı, ashâbı, kıyâmet alâmetleri, âhiret ahvâli, mahşer, mîzân, şefâat, cennet, cehennem, sırat, cennet makamları, ru'yet-i cemâlullâh, mârifetullâh, âriflerin esrârı ve en son yine Hz. Peygamber'in medhi gibi geniş bir muhtevâ zenginliğine sâhiptir.

Muhammediyye nâzımı, Gelibolu'da mütevâzî bir tasavvufî hayat yaşamaktayken civârın âşıkları toplanıp kendisinden Hz. Muhammed'i anlatan bir eser yazmasını ısrarla talep etmişlerdir. Eserin sebab-i telif bölümünde de anlatıldığı üzere önce bunlara nice Mevlid

²¹ Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediyye*, c. I, s. 95.

²² Çelebioğlu, Âmil, "Ahmed Bîcan", *DİA*, c. II, s. 50.

²³ Bursalı Mehmed Tâhir. *age*, c. I, s. 223.

kitapları yazılmış olduğunu söylemiş fakat rüyâsında bizzat Hz. Peygamber'den aldığı tâlimât üzerine eseri yazmaya karar vermiştir.

Hacı Bayram-ı Velî gibi büyük bir mutasavvıfın talebesi olan Yazıcıoğlu'nun *Muhammediyye*'sinde ehl-i sünnet inancı ve tasavvuf duygu ve düşüncesi hâkimdir.

Muhammediyye'nin tesir sahası geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Anadolu, Balkanlar, Kırım, Kazan ve Başkurd Türkleri arasında büyük bir hüsn-i kabul görmüş, *Mevlid* gibi bâzı bölümleri bestelenerek dînî toplantılarda ilâhî şeklinde okunmuştur. Mevlid türü eserler sahasında büyük bir şöhrat kazanan *Muhammediyye*, açılan bu çığırda *Ahmediyye*, *Mahmûdiyye* gibi bir çok nazîrelerinin yazılmasına da vesîle olmuştur.²⁴

Yazıcıoğlu Mehmed'in hayatı, şahsiyeti, eserleri ve özellikle de *Muhammediyye* adlı eseri üzerinde yapılmış en ciddî ve ilmî çalışma Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu'nun iki cilt hâlinde yayınlanmış olan *Muhammediyye* adlı eseridir. Çelebioğlu, bu tafsîlatlı çalışmasının ilk cildini Yazıcıoğlu Mehmed'in hayatı, eserleri ve *Muhammediyye*'nin şekil, tür ve muhtevâ husûsiyetlerine dâir incelemelere tahsis etmiş, ikinci cilde de *Muhammediyye* metnini neşretmiştir.²⁵

²⁴ Banarlı, Nihad Sâmi, *age*, c. I, s. 488.

²⁵ Âmil Çelebioğlu, *Muhammediyye*, c. I-II, MEB. İstanbul 1996.

1.2. İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ*

Hayatı

1063 Zilkadesinde (Ekim 1653) bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos'ta doğdu. Uzun süre Bursa'da yaşadığı için Bursevî, bir süre Üsküdar'da ikâmet ettiğinden Üsküdârî, Celvetiyye tarikatına mensup olduğu için Celvetî nisbelerini kullanmış, özellikle Bursevî nisbesiyle meşhur olmuştur.

Babası Mustafa Efendi, İstanbul'un Aksaray semtinde doğup büyümüş olmasına rağmen İsmail Hakkı'nın doğumundan bir yıl evvel evi yanınca Aydos'a gidip yerleşmiştir. Daha evvel tasavvufî çevrelerle irtibatı olduğu için, Aydos'ta da bu ilgisini sürdürerek Zâkirzâde Abdullah Efendi'nin halifesi sıfatıyla o sıralarda Aydos'ta irşad faâliyetinde bulunan Celvetî şeyhi Atpazarî Osman Fazlı ile yakınlık kurmuştur.

İsmail Hakkı yedi yaşında annesini kaybedince kendisine büyükannesi bakmıştır.

1664'te Edirne'ye giderek Abdülbâkî Efendi'den, 1672'de de İstanbul'a giderek Osman Fazlı Efendi'den muhtelif ilimlere dâir ders görmüştür. 1675'te halifelik almış beraberindeki üç dervişle birlikte Üsküp'e giderek muhtelif camilerde vaaz etmeye, isteyenlere zahirî ilimlere dair dersler vermeye başlamıştır. 1676'da da Şeyh Mustafa Uşşâki'nin kızı ile evlenmiştir.

İsmail Hakkı vaazlarında, dine aykırı davranışlarını gördüğü Üsküp müftüsünü ve şehrin bazı ileri gelenlerini eleştirmeye devam edince muhalifleri tarafından mahkemeye verilmiş, netîcede 1681'de Köprülü'ye, oradan da 1682'de Usturumca'ya gitmiştir.

İsmail Hakkı 1685'te IV. Mehmed'e nasihatte bulunmak üzere Edirne'de bulunan Osman Fazlı tarafından Edirne'ye çağrıldı. Şeyhinin evinde üç aya yakın bir süre misafir kaldı ve onun gözetiminde *Fusûsu'l-hikem*'i okuma imkânı buldu. Daha sonra Osman Fazlı, Bursa halifesi Sun'ullah Efendi'nin vefat etmesi üzerine İsmail Hakkı'yı Bursa'ya halife olarak tayin etti. Bursa Ulucâmi'de vermiş olduğu vaazlardan *Rûhu'l-beyân* adlı tefsirini hazırladı. Bu arada başka eserler de kaleme aldı. Bursa'da ikâmetinin ilk zamanlarında kendini riyazete verdiğinden oturacak ev ve geçimini temin husûsunda sıkıntılar çekti. Bursa'ya halife tayin edildikten bir buçuk yıl sonra İstanbul'a şeyhini ziyarete gitti. Ardından dört defa daha aynı

* Bu bölüm, *DİA*'da yer alan "İsmâil Hakkı Bursevî" maddesinden özetlenerek alınmıştır.

amaçla İstanbul'a giden İsmail Hakkı şeyhini son olarak sürgünde olduğu Kıbrıs'ta ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında da Şeyhi yerine onu tayin etti (1690-1691).

1695-1696 yıllarında İsmail Hakkı, askerin moral gücünü arttırmak için II. Mustafa'nın daveti üzerine katıldığı I. ve II. Avusturya seferlerinde yaralanarak Bursa'ya döndü. İki defa haccetti. Hac dönüşü İstanbul'da iki buçuk ay kalıp Bursa'ya gitti. Haziran 1714 Tekirdağ'a geçerek irşad faaliyetini burada sürdürdü. 1717'de tekrar Bursa'ya döndü. Aynı yıl Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye duyduğu sevgi sebebiyle Şam'a gitti.

Haziran 1720 Şam dönüşü Üsküdar'a yerleşti. Ancak İstanbul'da devlet ricali üzerinde şeyhi ve Aziz Mahmud Hüdâyî kadar etkili olamadı. Üsküdar Ahmediye Camii'nde cuma vaizi olarak görev yaparken hakkında vaazlarında vahdet-i vücûd meselesinden bahsettiği, İslâm akidesine aykırı sözler sarfettiği iddiasıyla takibat açıldı. Suçlamanın asılsız olduğu anlaşıldı. Bu olayın ardından 1723'de İstanbul'dan ayrılıp Bursa'ya döndü. Kendi imkânlarıyla bir cami inşa ettirdi. Son yıllarını da irşad faaliyeti ve eser telifiyle geçiren İsmail Hakkı 20 Temmuz 1725'te vefat etti. Kabri Tuzpazarı'nda yaptırdığı caminin kible tarafındadır. Ölümünden üç yıl evvel yazdığı *Kitâbü Nakdi'l-hâl* adlı eserinde yer alan bir manzumesinin son beytindeki "Hakkıyâ envâr-ı Hak'la pür oldu merkadi" mısraında vefatını önceden haber verdiği kabul edilir.

Şeyhi Osman Fazlı'nın yanı sıra başta Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) olmak üzere Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), Üftâde (ö. 988/1580) ve Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1038/1623) İsmail Hakkı'nın üzerinde büyük tesirleri olmuştur. Vahdetî Osman Efendi (ö. 1125/1713), oğlu Mehmed Bahâeddin (ö. 1138/1726), Zatî Süleyman Efendi (ö. 1151/1738), Hikmeti Mehmed Efendi (ö. 1165/1752), Derûnîzâde Mehmed Hulûsî Efendi (ö. 1167/1754) ve Şeyh Yahya Efendi yetiştirdiği halifeler arasında zikredilebilir.

Eserleri

Tasavvuf: *Rûhu'l-Mesnevî*, *Şerhu'l-Muhammediyye (Ferahu'r-rûh)*, *Tamâmü'l-feyz fî bâbî'r-ricâl*, *Silsilenâme-i Celvetiyye*, *Kitâbü'l-Hitâb*, *Kitâbü'n-Necât*, *Şerh-i Usûlü'l-aşere*, *Tuhfe-i Recebiyye*, *Risâle-i Şerh-i Esmâ-i Seb'a*, *Risâletü'l-Hazarât*, *Kenz-i Mahfî*, *Kitâbü Hücceti'l-bâliğa*, *Tuhfe-i İsmâiliyye*, *Tuhfe-i Halîliyye*, *Tuhfe-i Bahriye*, *Risâle-i Hüseyniye*, *Sülûkü'l-mülûk*, *Tuhfe-i Hasekiyye*, *Kitâbü's-Sülûk*, *Şerh-i Ebyât-ı Fusûs*, *Tuhfe-i Atâiyye*, *Tuhfe-i Ömeriyye*, *Risâle-i Bahâiyye*, *Kitâbü'ş-Şecv*, *Mecû'l-beşîr li-eclî't-tebşîr*, *Vesîletü'l-*

merâm, Risâle-i Nefesü'r-Rahmân, Şerh-i Salavât-ı ibn Meşîş, Nuhbetü'l-letâif, Mecmû'atü'l-esrâr, Risâle-i Şem'iyye, Es'iletü's-Sahafîyye ve ecvibetü'l-Hakkıyye, Es'ile-i Şeyh Mısırî'ye Ecvibe-i İsmâil Hakkı, Kitâbü'l-Fasl fî'l-esrâr, Esrâru'l-hurûf, Risâle et-Tehaccî fî hurûfî't-teheccî, Hakâ'iku'l-hurûf, Kitâbü Zübdeti'l-makâl, Makâlât-ı Şeyh İsmâil Hakkı, Mecmû'a, Kitâbü'n-Neftice.

Tefsîr: *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân, Ta'lîka alâ evâili Tefsîri'l-Beyzâvî, Şerh 'alâ tefsîri cüz'i'l-ahîr li'l-Kâdi'l-Beyzâvî, Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtîha, Tefsîru Âmene'r-Resûl, Tefsîru Sûreti'l-'Asr, Tefsîru Sûreti'z-Zelzele, Levâ'ih tete'allak bi-ba'-zi'l-âyât ve'l-ehâdîs, Kitâbü'l-Mir'âf li-hakâiki ba'zi'l-ehâdîs ve'l-âyât.*

Hadis: *Şerhu Nuhbeti'l-fiker, Şerhu'l-Hadîsi'l-erba'în, Şerhu'l-Erbaîne hadîsen.*

Fıkıh ve Kelâm: *Şerhu Fıkhi'l-Keydânî, Risâle-i Mesâili'l-fıkhiyye, Risâletü'l-Câmia li-mesâili'n-nâfia, Kitâbü'l-Fazl ve'n-nevâl, İhtiyârât, Ecvibetü'l-Hakkıyye an es'ileti's-Şeyh Abdirrahmân, Şerhu Şuabi'l-îmân, Şerhu'l-kebâir*

Diğer Eserleri: *Şerhu Mukaddimeli'l-Cezerî, Kitâbü'l-Furûk, Şerhu Risale fî'l-âdâbi'l-münâzara li-Taşköbrîzâde, Mecâlisü'l-va'z ve't-tezkîr, Kitâbü'l-Hutabâ, Risâle-i Gül.*

1.2.1 MUHAMMEDİYYE ŞERHİ *FERAHU'R-RÛH*

Bursevî tarafından, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediyye* adlı manzum eserine yapılan geniş hacimli şerhtir. 1694'te kaleme alındığı bildirilmektedir.

Şerhde *Muhammediyye*'ye âit olan beyitlerde yer alan muğlak ve îzâha muhtaç olan kelimeler ki, bazen bir mısra veya kelime grubu, bazen de tek bir kelime, ya kısaca ya da tafsîlatlı bir şekilde îzâh edilir. Lüzum gördüğü mevzûları şiirler ve iktibaslarla desteklemiştir. Ayrıca okuyucuların aklına gelebilecek muhtemel soruları “suâl olunursa ki” şeklinde başlayan cümlelerle sorup “cevap budur ki” şeklinde başlayan ifâdelerle de vuzûha kavuşturmuştur.

Mükerrer geçen kelimeler için “Mukaddem şerh olundu” ya da “Şerhi güzzer etmiştir” veya “Bâlâda beyân olundu” şeklinde ifâdeler kullanılsa da genellikle açıklamaları tekrar verilir. Kelimelerin karşılıkları bazen kullanılan lügatten aynen Arapça olarak aktarılır sonra da Türkçesi verilir.

Bunun içindir ki eserde Arapça ve Farsça kelimelerin lügavî îzahlarından nahiv bilgilerine, terceme-i hâllere, eski örf ve âdetlere, darb-ı mesellerin ortaya çıkış hikâyelerine, târih, coğrafya, şiir ve edebî sanatlara kadar muhtelif konularda geniş bir kültür birikimi sergilenmektedir.

Müellif, özellikle Mevlânâ, Hâfız, Sa'dî, Yûnus Emre, Hüdâyî ve bizzat kendisine âit olmak üzere şerhleri arasına mahâretle serpiştirdiği şiirlerle de eserine edebî bir zevk ve mâhiyet kazandırmıştır.

Ferahu'r-Rûh'un kütüphânelerimizde birçok yazması ve matbû nüshası bulunmaktadır. Müellif hattı ile olan orijinal nüsha BEYBEK. Genel, nr. 59-61'dedir. Matbû olanlar, h. 1252, 1255, 1256, 1258 Bulak ve h. 1274, 1294 İstanbul, Matbaa-i Fünûn-ı Ulûm olmak üzere iki matbaaya âit olan nüshalardır.²⁶

Günümüzde de bu eser, Mustafa Utku tarafından Uludağ Yayınları'ndan tekrar neşredilmektedir.

²⁶ M. Murat Yurtsever, “İsmâil Hakkı Bursevî”, **DİA**, c. XXIII, s. 108.

İKİNCİ BÖLÜM

TEZ KAPSAMINDAKİ BÖLÜMÜN MUHTEVA İNCELEMESİ

2.1. GİRİŞ

Her yeri ayrı bir kudret tecellîsi olan bu kâinât, Rasûlullâh (sav) Efendimiz'in nûrundan husûle gelmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Âdem (as)'a söylemiş olduğu şu hitâp buna bir delil teşkil etmektedir:

“Şâyet Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım!”²⁷

Kur'ân-ı Kerîm, Peygamber Efendimizin kalbine indirilmiş²⁸ ve O'nun mübârek söz ve fiillerince bir nevî tefsîr edilmiştir. Nitekim bir hadîs-i şerîfte Efendimiz:

“Size iki şey bırakıyorum. Onlara sıkı sarıldığınız sürece yolunuzu şaşırırmazsınız: Allâh'ın kitâbı ve Rasûlü'nün sünneti.”²⁹ buyurarak bizlere, bu ikisine tam mânâsıyla uyduğumuz ölçüde istikâmet üzere olacağımızı beyân etmişlerdir.

Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de [Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.³⁰] ve [Andolsun ki, Rasûlullâh sizin için, Allâh'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allâh'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.³¹] buyurmak sûretiyle, Peygamber Efendimiz'i, bütün fazîletlerin zirvesi olarak insanoğluna takdîm etmiş ve her hâl ve hareketlerinde O'na itaat etmelerini emretmiştir.

İşte tasavvuf ilmi de, Peygamber Efendimiz'in mübârek hayatıyla zâhiren ve bâtinen bütünleşerek,engin bir muhabbetle kaynaşmaktır. Nitekim tasavvuf, Rasûlullâh (sav)'in zâhirî-bâtınî, iç ve dış tecellîleri yâni hâlidir.³²

Peygamber Efendimizin pek çok vazîfe ve salâhiyeti bulunmaktadır. Ancak bunlar içerisinde Cenâb-ı Hakk'ın, O'na verdiği şu dört vazîfe temâyüz etmekte ve daha da ehemmiyet kazanmaktadır:

²⁷ Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut 1990, c. II, s. 672, Hadis No: 4228.

²⁸ Bakara, 2/97; Furkan, 25/32; Şuarâ, 26/194.

²⁹ Mâlik, Muvatta', Kader 3.

³⁰ Kalem, 68/4.

³¹ Ahzâb, 33/21.

³² Osman Nûri Topbaş, *İmândan İhsâna Tasavvuf*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2002, s. 20.

1. İlâhî vahyi almak. Cenâb-ı Hakk'ın dileyip lutfetmesiyle vâkî olan bu vahye muhâtap olma keyfiyeti, Peygamber Efendimiz'in dâr-ı bekâya irtihâliyle nihâyete ermiştir.

2. Kur'ân-ı Kerîm'le nâzil olan ahkâm ve hakikatleri, hadîs-i şerîflerde ve Siyer-i Nebî'de vârid olduğu üzere şerh ve îzah etmek. Rasûlullâh'ın bu ilmî salâhiyeti (otoritesi) müctehidler tarafından devam ettirilmiştir.

3. Dînin emir ve nehiyelerini müessese ve nizâm hâlinde tatbîk eden ve canlı tutan idârî otoriteye sâhip olmak. Bu da halîfeler tarafından devralınıp devâm ettirilmiştir.

4. Ruhlarda tasarruf etmek sûretiyle insanların iç âlemini tezkiye edip düzeltmek.³³

Bu girişin akabinden tezimizle ilgili bilgilere geçmek istiyorum.

Cenâb-ı Hakk'ın yardım ve inâyetiyle hazırlamaya muvaffak olduğumuz çalışmamızın konusunu, kendisi velûd bir mutasavvıf olan İsmâil Hakkı Bursevî'nin, Yazıcıoğlu Mehmed Bîcan'ın kaleme aldığı *Muhammediyye*'sine yazmış olduğu şerhin bir bölümü oluşturmaktadır ki eser günümüzde “*Ferahu'r-Rûh*” ismiyle tanınmıştır. *Muhammediyye* ise bizzat Peygamber Efendimizin, rüyâda, Yazıcıoğlu Mehmed'e emir buyurmasıyla vücûda gelmiştir. Nitekim kendisi de eserinde bunu zikretmektedir.³⁴

Bursevî, *Ferahu'r-Rûh* adlı eserini başlangıçta tek cilt olarak tasarlamış, ancak II. cildin Arapça olarak yazdığı önsözünde de ifâde ettiği gibi şerhte derinleştikçe gönül dünyasına doğan mânâ zenginlikleri ve gönlünden taşan hikmet ve nükteler, onu, eseri iki cilt olarak yazmaya sevk etmiştir. Kendisi de bunu, bahsedilen önsözde şu ifâdelerle dile getirmiştir:

“*Ferahu'r-Rûh* adlı bu şerhin, evvelce tek cilt olmasını planlamış, bir kısım sünûhâtı yazmayı düşünmüştüm. Ancak kitaba başladığımda *Muhammediyye* Okyanusu'nun dalgalarının devâsâ bir dağ olduğunu gördüm. O deryânın bol suları küçük bir dağ gibi de değildir. Onu nazmeden, öyle mânâlar deryâsına dalmış ve (orada) Rabbânî ilham incilerini öylesine dizmiş ki, doğrusu aşk olsun (mâşâallâh)! Ben de onu bazen Nûh'un gemisiyle geçmeye, bazen de rûhun kuvvetiyle o denize dalmaya başladım. Bu hususta sahih aklın, sarîh naklin ve de keşf-i âlînin yardımını, küllî feyzin imdâdını gördüm de, elimde olmaksızın

³³ Osman Nûri Topbaş, *age*, s. 20-21.

³⁴ Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, (çev: Âmil Çelebioğlu) Hicret Yayınları, İstanbul, 1976, s. 9-12.

kitabın hacmi, düşünülen miktârı aştı. Benden zâhir olan reşahât ile cild büyüdü. Ben de bir cildi mebd'e, bir cildi me'âda âit olmak üzere iki cilt olmasına karar verdim.”³⁵

Aslı iki cilt olan *Ferahu'r-Rûh*, kullandığımız matbû nüshada üç cilt hâlinde düzenlenmiştir. Bunun sebebi, birinci cildin hacimli olmasından dolayı iki cilde bölünmüş olmasındandır. Birincisine “Cild-i Evvel”, ikincisine “Bakıyye-i Cild-i Evvel” denilmiş, orijinal nüshada “Cild-i Sânî” yâni ikinci cilde tekâbül eden cilt ise matbû nüshada üçüncü ve son cilt olmuştur. Tezimize konu olan yerler de, matbû nüshadaki üçüncü ve son cilde âittir.

Tezimiz, aynı zamanda büyük bir çalışmanın küçük bir bölümünü de oluşturmaktadır. Gayet hacimli bir eser olan *Ferahu'r-Rûh*'un “Cild-i Evvel” diye anılan birinci cildi, Murat Ali Karavelioğlu tarafından sırf metin neşri hâlinde yüksek lisans tezi olarak çalışılmış,³⁶ “Bakıyye-i Cild-i Evvel” denilen ikinci cilt ise Muhammed Ali Eşmeli tarafından metin neşriyle birlikte dil, üslûb tahlili ve muhtevâ incelemesi ilâvesiyle yine yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.³⁷ Eserin “Cild-i Sânî” olarak isimlendirilen III. cildinin ilk 105 sayfası 2004 yılında Mehmet Akif Günay tarafından, yine III. cildin 192-278. sayfalar arası 2005 yılında Betül Başlı tarafından çalışılmış ve Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bizler de bu eserin III. cildinin 105-192. sayfalar arasını hazırlayarak kültür dünyamıza hizmet etmeyi amaçladık.

Çalışmamızda eserin Süleymâniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa bölümünde 608 numara ile kayıtlı olan h. 1256 Bulak baskısı olan nüshayı esas aldık. Bu nüshayı esas almamızın sebebi ise daha önce yapılmış olan birinci ve ikinci ciltlerde bu nüshadan istifâde edildiği için tezler arasında bir bütünlük sağlamak düşüncesine mâtuftur.

Tezimizde metin neşrine ek olarak, muhtevâ incelemesine de yer verilmiş olup Bursevî'nin işlenen konularla ilgili tasavvufî yorumları da vurgulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu konularla ilgili Mevlânâ, Muhyiddîn İbn Arabî, İmâm Gazâlî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi mutasavvıfların da görüşleri belirtilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız dört ana bölümden müteşekkildir:

³⁵ Bursevî, age, c. III. s. 1.

³⁶ Murat Ali Karavelioğlu, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Muhammediyye Şerhi (I. cilt) Ferahu'r-Rûh*, İ.Ü. SBE, İstanbul, 1999.

³⁷ Muhammed Ali Eşmeli, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Muhammediyye Şerhi (II. cilt) Ferahu'r-Rûh*, İ.Ü. SBE, İstanbul, 2001.

Birinci bölümde, Yazıcıoğlu Mehmed Bîcan ile İsmâil Hakkı Bursevî'nin hayatları ve tezimize konu olan eserleri hakkında kısa bir bilgi verildi.

İkinci bölümde, günümüz Türkçesine çevirmiş olduğumuz metinde yer alan tasavvufî kavramları, Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîfler ve ulaşabildiğimiz kadarıyla da mutasavvıfların görüşleri ışığında inceledik. Burada kullandığımız âyet-i kerîmeler ile hadîs-i şerîflerin kaynaklarını da dipnotta zikrettik.

Üçüncü bölümde *Muhammediyye Şerhi* yâni *Ferahu'r-Rûh* metni günümüz harflerine çevrildi. Bu metinde yer alan konuları şu başlıklar oluşturmaktadır:

1. Faslün fi'l-Muhâsamât
2. Faslün fî Hitâbâtî'llâhi Teâlâ
3. Faslün fi'z-Zekat
4. Faslün fi'llezîne lâ-Hisâb aleyhim velâ Azâb
5. Faslün fi'l-Beşâret
6. Faslün fil-Havz
7. Faslün fî Cehennem ve Ehlihâ
8. El-Mevtınu'r-Râbi'ü fi's-Sırât
9. Faslün fi'l-İnsilâki ile'l-Cennet
10. Faslün fî-Duhûli'l-Cennet
11. Faslün fî Hazîreti'l-Kuds
12. Faslün fi'n-Nüşûr
13. el-Mevtınü'l-Hâmis [A'râf]

Dördüncü bölüm ise sonuç kısmından oluşmaktadır.

Çalışmamızda, *Muhammediyye Şerhi*'nin günümüz harflerine çevrilmesini teşkîl eden üçüncü bölümde şu konular üzerinde durulmaktadır:

Kelime anlamı “İki kişi veyâ taraf arasında cereyân eden husûmet, düşmanlık, münâkaşa ve çarpışma”³⁸ olarak zikredilen **muhâsamât**³⁹ bölümünde, dünyâda yapılan zulüm ve haksızlıkların âhirette hak sâhiplerine iâdesi anlatılmış, bir örnek olması bakımından Hâbil’in, kendisini öldüren kardeşi Kâbil’den hakkını alacağı ifâde edilmiştir. Ki boynuzlu bir koça, boynuzsuz bir koçu niçin süsüdüğü, taşa da diğer bir taşı niçin deldiği sorulacaktır.⁴⁰ Hattâ, sivrisineğe varıncaya kadar her şeyin kısas için haşır edilerek, haklarında karar verildikten sonra tekrar toprak olacakları vurgulanmıştır.⁴¹

Faslün fî Hitâbâtî’llâhi Teâlâ⁴², Cenâb-ı Hakk’ın kullarına -âhirette vukû bulacak olan- hitâbını anlatmaktadır. Bu konuşmada Cenâb-ı Hak, kullarına ne istediklerini soracak, kullar da O’na kavuşmayı (likâ) arzu ettiklerini ifâde edeceklerdir.⁴³ Yine bu bölümde kişinin dört şeyden suâle çekilmeyince yerinden hareket etmesinin mümkün olamayacağı hakîkati vurgulanmış,⁴⁴ İnsân-ı kâmil’in kolay bir şekilde yetişmediğini ifâde etmektedir. Ayrıca Bursevî, zamanında adâlet üzere hareket etmeyen hâkim ve kadıların da olduğunu vurgulayarak döneminin sosyal hayâtı üzerinde de bizleri bilgilendirmiştir.

İnsanların, dünyâda kazandıkları altın ve gümüşü, gerektiği gibi Allâh yolunda harcamalarının bir netîcesi olarak âhirette bunlarla kendilerine azâb edileceği anlatılan **Faslün fi’z-Zekat**⁴⁵ bölümünde Cenâb-ı Hakk’ın, kıyâmet günü dört grup insana dört peygamberini örnek göstereceği bildirilmiştir. Buna göre:

Zengin kimseler, içerisinde bulundukları mal çokluğundan dolayı Cenâb-ı Hakk’a lââyıkıyla ibâdet edemediklerini ifâde ettiklerinde kendilerine Süleyman (as) örnek gösterilecektir.

Fakirler, dâima muhtaç bir hâlde bulunduklarından dolayı lââyık-ı vechile ibâdet edemediklerini söylediklerinde kendilerine Yûsuf (as) örnek olarak takdîm edilecektir.

Yoksullara, Îsâ (as) örnek olarak verilecektir.

³⁸ Şemsettin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, 12. Baskı, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2002, s. 1306; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 563.

³⁹ Bursevî, *Ferahu’r-Rûh*, c. 3, s. 105-108.

⁴⁰ Bursevî, *age*, s. 105.

⁴¹ Bursevî, *age*, s. 107.

⁴² Bursevî, *age*, s. 108-118.

⁴³ Bursevî, *age*, s. 108.

⁴⁴ Bursevî, *age*, s. 109.

⁴⁵ Bursevî, *age*, s. 118-121.

Hastalığından dolayı ibâdetten bîgâne kalanlara ise Eyyûb (as) örnek olarak gösterilecek ve netîcede bu dört grup söyleyecek bir söz bulamayacaklardır.

Bursevî, yine bu bölümde de kendi zamânının sosyal hayâtı üzerinde bizleri bilgilendirmeye devam ederek bazı vâizlerin kâlleri ile hâllerinin birbiriyle uyumlu olmadığını da ifâde etmiştir.⁴⁶

Faslün fi'llezîne lâ-Hisâb aleyhim velâ-Azâb⁴⁷ bölümünde kıyâmet günü hesap ve azap görmeyenler anlatılmaktadır. Hesap ve azap görmemek, kişinin dünyâda Cenâb-ı Hak'ın arzu ettiği sûrette güzel bir hayat yaşamamanın netîcesi olabileceği gibi kendisine Peygamber Efendimizin, Kur'ân'ın⁴⁸, Oruç⁴⁹ vb. gibi kendilerine şefaât izni verilen kimselerin şefaât etmesiyle de vukû bulacaktır.

Nitekim, [Rahmân nezdinde söz ve izin alandan başka hiç kimsenin şefaate gücü yetmeyecektir. (Meryem, 19/87)] buyrulmuştur. Bu âyet-i kerîmeden de anlaşıldığı üzere Cenâb-ı Hak bâzı kullarına şefaât yetkisi verecektir. Elmalılı, İsrâ sûresinin 79. âyetinde yer alan [Rabbinin Seni makâm-ı mahmûda göndermesi kesindir. (İsrâ, 17/79)] ifâdesinin tefsîrinde şöyle demektedir:

Makâm-ı Mahmûd, herkesin hamd ile yücelteceği muazzam makam demektir ki, hamdin gerçek anlamının dayanağı olan mutlak yakınlık makâmı, yâni hadislerde rivayet edildiği üzere Livâü'l-hamd altında büyük şefaât makâmıdır.⁵⁰

Ayrıca geceleri kâim gündüzleri oruçlu bir hâlde bulunan, kalplerine Peygamber Efendimizin sevgisini yerleştirmiş ve O'nun adını duyduklarında gözlerinden yaş akan, buldukları nimetler için dâimâ şükür ve bulamadıklarında ise hep sabrı kendilerine şiar edinmiş kimseler de hesap ve azap görmeyeceklerdir.⁵¹ Savaş meydanlarında, Allâh'ın dînini ikâme etmek için kanlarını dökenler,⁵² vatanı düşmandan korumak maksadıyla deniz kenarında nöbet tutanlar da⁵³ bu gruptandır ki *Muhammediyye Nâzımı* da kendisi Gelibolu da oturuyor olmasından dolayı Cenâb-ı Hak'tan kendisini de bu gruba dâhil etmesini istemektedir.

⁴⁶ Bursevî, *age*, s. 120.

⁴⁷ Bursevî, *age*, s. 121-134.

⁴⁸ Bursevî, *age*, s. 124.

⁴⁹ Bursevî, *age*, s. 124.

⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, (Sâdeleştirilmiş), Azim Dağıtım, İstanbul, c. V, s. 316-317.

⁵¹ Bursevî, *age*, s. 123.

⁵² Bursevî, *age*, s. 128.

⁵³ Bursevî, *age*, s. 128.

Sözlük anlamı müjde, muştı ve iyi haber⁵⁴ olan **Beşâret'in**⁵⁵, biri ölüm ânında, biri kabirde ve bir diğeri de mahşer yerinde olmak üzere üç yerde olacağı anlatılır.⁵⁶ Ayrıca beşâret beş grup kimse içindir ki bunlar mü'minler, muhlisler, çok tevbe edenler (tevvâbûn), zâhitler ve ilmiyle amel ederek bunu halka öğreten âlimlerdir.⁵⁷

Yine bu bölümde âlemin, Peygamber Efendimiz hürmetine yaratılmış olduğu tekrar vurgulanmış ve ilimde de O'nun zirve olduğu ifâde edilmiştir.⁵⁸

Bundan dolayı her kim ki kavlen, fi'len ve hâlen Peygamber Efendimize uyarsa nûr-i vuslata erer.⁵⁹ Nitekim insanı vahdet sarayına götürecek yegâne rehber de Efendimiz (sav)'dir. Nitekim bu beyit buna işâret etmektedir:

Kimesne bulmadı hiç yol bilin vahdet sarâyına
Erer şehri-i şehinşâha tutanlar râh-ı erselnâk⁶⁰

İslâmî literatürde Havz, âhirette Rasûl-i Ekrem'e tahsîs edileceği bildirilen çok büyük bir havuzu ifâde etmektedir.⁶¹ **Faslün fi'l-Havz**⁶² bölümünde şu konulara değinilmiştir:

Suyu kardan daha beyaz, kokusu da miskten daha güzeldir.⁶³ Bir hadîs-i şerîfte şöyle bildirilmiştir:

Rasûlullah (sav) kabristana geldi ve:

“Selâm size ey mü'minler diyarı! İnşâallah biz de size katılacağız. Kardeşlerimizi görmemizi çok isterdim.” dedi. Ashâb-ı kirâm:

“–Biz senin kardeşlerin değil miyiz, yâ Rasûlallâh?” dediler. Rasûl-i Ekrem:

“–Sizler benim ashâbımsınız, kardeşlerimiz henüz gelmemiş olanlardır.” buyurdular. Bunun üzerine ashâb:

⁵⁴ Mehmet Doğan, *age*, s. 79.

⁵⁵ Bursevî, *age*, 134-142.

⁵⁶ Bursevî, *age*, s. 134.

⁵⁷ Bursevî, *age*, s. 134-135.

⁵⁸ Nisâ, 4/113.

⁵⁹ Bursevî, *age*, s. 137.

⁶⁰ Bursevî *age*, s. 135.

⁶¹ Havz-ı Kevser, *DİA*, Mustafa Ertürk, c. 16, s. 546.

⁶² Bursevî, *age*, s. 142-143.

⁶³ Bursevî, *age*, s. 142.

“–Ümmetinden henüz gelmemiş olanları nasıl tanıyacaksın, ey Allâh’ın Rasûlü?” dediler. Peygamber Efendimiz:

“–Ne dersiniz? Bir adamın alını ak ve ayakları sekili bir atı olsa, yağız ve doru at sürüsü içinde kendi atını tanımaz mı?” diye sordu. Sahâbe:

“–Evet, tanır, ey Allâh’ın Rasûlü.” dediler. Rasûlullâh Efendimiz:

“İşte onlar da abdestten dolayı yüzleri nurlu, el ve ayakları parlak olarak gelecekler. Ben havz’ın başına onlardan önce varacağım.” buyurdular.⁶⁴

Bursevî, Nâzım’ın bu bölümdeki ifâdelerinden şunu çıkarmaktadır ki Havz, Kevser suyundan olup mahşerde bulunacaktır. İnsanların cennete girmesinden sonra da havza gerek kalmayacaktır.⁶⁵

Faslün fi Cehennem ve Ehlihâ⁶⁶ kısmında adından da anlaşılacağı üzere cehennem ve cehennemlikler üzerinde durulmuş, cehennemin yapısı, dereceleri ve içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanında cennete girecek on türlü hayvan da bu bölüm altında işlenmiştir.⁶⁷

Cehennem öyle bir yerdir ki yakıtı insanlar ve taşlardır.⁶⁸ Cehenneme gireceklere kesinlikle haksızlık edilmiş değildir.⁶⁹ Ve cehennemdeki ahvâli gören şeytan dahî keşke ben toprak olsaydım diyecektir.⁷⁰

Yalnız şu bilinmelidir ki cehenneme giriş, Allâh Teâlâ’nın ayn-ı adli ve kemâl-i hikmetidir. Yine cennete giriş de, Allâh Teâlâ’nın mahz-ı fazlı ve feyz-i rahmetidir. Çünkü Cenâb-ı Hakk’ın sahtında rahmet ve kahrında lutfu gizlenmiştir.⁷¹

Cehennemde azâbı en şiddetli olacak olanın şeytan olduğu üzerinde durulmuş ve iki türlü azâbı olacağı ifâde edilmiştir. Biri ateştir, zîrâ ondan yaratılmıştır. Bir diğeri de soğuktur çünkü yaratılışına muhâliftir. Bundan dolayı azâbı çoğunlukla soğuk ile olacaktır.⁷²

⁶⁴ Müslim, Tahâret, 39. Ayrıca bk. İbni Mâce, Zühd, 36.

⁶⁵ Bursevî, *age*, s. 143.

⁶⁶ Bursevî, *age*, s. 143-161.

⁶⁷ Bursevî, *age*, s. 147.

⁶⁸ Bakara, 2/24.

⁶⁹ Bursevî, *age*, s. 143.

⁷⁰ Bursevî, *age*, s. 144.

⁷¹ Bursevî, *age*, s. 150.

⁷² Bursevî, *age*, s. 160.

Yine bu bölümde iki türlü ateş olduğu üzerinde durulmuştur ki bunlar hissî ve aklîdir. Hissîye, cismin zâhirine ve bâtınına musallat olan ateştir. Akliyye ise mânevîdir ve sebep-i azâbı rûh olan cehâlettir. Bundan dolayı azâb-ı rûhânî azâb-ı cismânîden daha kötüdür. Zîrâ bir nesnenin azâbı hissetmesi letâfet ve kesâfetine göre değişir. Rûh da ziyâdesiyle latîf olmakla azâbı daha fazla hisseder.⁷³

Dördüncü yurt olarak zikredilen **Sırat**⁷⁴ bölümünde ise Sıratın cehennem üzerine Mâlik tarafından kurulacağı ve ondan tüm insanların muhakkak geçeceği zikredilmektedir.⁷⁵ Bursevî, Sırat için “nefs-i emmâre sûretidir” demiş ve insanın âhirette cehennemi karşısında bu dünyâda yaşadığı hâl üzere bulacağı ifâde edilmiştir. Nitekim istikâmet ehli olanlara karşı ateş, aynen İbrâhim (as) da olduğu gibi gülistan olacaktır.⁷⁶ Ayrıca bu bölümde sıratın öncelikle kimlerin geçeceği ve sıratın, üzerinden geçecek insanın istikâmet ehli olup olmamasından dolayı geniş veya dar olacağı üzerinde durulmuştur.⁷⁷

Yine bu bölümde üç türlü akıldan bahsedilir ki bunlar akl-ı evvel, akl-ı evsat ve akl-ı âhir’dir. Ve bu âlemde görülen bâtın ve zâhir her şey Allâh’ın esmâ ve taayyünâtıdır.⁷⁸

Fahr-i Âlem (sav) her kemâlde öndedir. Nitekim bu âlem O’nun hürmetine halk edilmiş ve her berzah O’nun şefaatiyle geçilmiştir.⁷⁹ Cennet yolculuğunun anlatıldığı **Faslün fi’l-İnsilâki ile’l-Cennet**⁸⁰ bölümünde de cennetin kapısının evvelâ Peygamberimize açılacağı, çünkü kendisinin fettâh ismi şerîfine mazhar-ı tâm olduğu ifâde edilmiştir. Ayrıca hemen hemen her bölümde olduğu gibi Efendimizin büyüklüğünün üzerinde durulmuştur. Bursevî bir beytinde bunu şu şekilde ifâde eder:

Katrece feyz-i şefâat etse besdir âleme

“Rahmeten li’l-âlemîn”dir mâye-i Fahr-i Cihân

Zîrâ Fahr-i Âlem (sav)’ın ilmi Kur’ân’ın hakâiki ve işâretidir ki ulûm-i evvelîn ve âhirîni câmi’dir. Ve O’nun aynından gâyetü’l-gâyât olan Hak bilinmiş ve bulunmuştur. Zîrâ mazhar-ı tâmdır. Elhâsıl O’nun ilmi cümle hakâik-i esmâyı câmi’ ve ayn’ı esrâr-ı sıfât ve zâtı

⁷³ Bursevî, *age*, s. 160.

⁷⁴ Bursevî, *age*, s. 161-177.

⁷⁵ Bursevî, *age*, s. 161.

⁷⁶ Bursevî, *age*, s. 174.

⁷⁷ Bursevî, *age*, s. 170.

⁷⁸ Bursevî, *age*, s. 163.

⁷⁹ Bursevî, *age*, s. 179.

⁸⁰ Bursevî, *age*, s. 177-179.

muhîttir. Pes O'nun ilm ve ayn'ından hariç ne ilm ve ne hakikat vardır. Eğer ol olmasa ne levh-i âlemde âyât-ı vücûd okunur ve ne cemâl-i Hak mütâlâa kılınırdı.⁸¹

Faslün fî-Duhûli'l-Cennet⁸² bölümünde ise cennete giriş anlatılmış ve cennete gireceklerin hangi hâlde bulunacakları üzerinde durulmuştur.

Faslün fî Hazîreti'l-Kuds⁸³ bölümünde Efendimizin, livâü'l-hamd sancağı elinde bulunduğu hâlde burak'a binmiş bir şekilde cennete teşrif edeceği ve O'nunla birlikte enbiyâ, sıddıklar, şehitler, evliyâ, sâlihler ve âlimlerin de cennete gireceği, sonrasında ise kendilerine ayrılan yerlere oturacakları ifâde edilmiştir. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, kulları ile arasındaki hicâbı kaldıracak ve arada herhangi bir perde olmaksızın kendilerine konuşacaktır.⁸⁴ Zâten Cenâb-ı Hak bu dünyâda da zâhirdir lakin bizler bunu idrâk edemiyoruz. Nitekim Hüdâyî (hz)'nin şöyle bir sözü vardır:

Hüdâ zâhir-durur mahlûk mestûr

Hilâf anlayıp olma Hak'tan dûr

Yâni Hüdâyî mestûr bilme. Zîrâ O'nu hâriçten bir nesne setr etmemiştir. Zîrâ hakîkatte hâriç yoktur. Belki ol kendi sıfâtıyla tesettür etmiştir ve halkı setr eden hicâb-ı azamettir ki O'nun taayyünüdür.⁸⁵

Diriliş mânâsına gelen **Nüşûr**⁸⁶ bölümünde, cennet ehlinin hazîretü'l-kuds makâmında cem'iyet-i kübrâ edip maksat hâsıl olduktan sonra ayrılarak herkesin kendine mahsûs olan makâma gitmesi anlatılmıştır. Ayrıca bu bölümde insanların, ölümsüzlük ağacını gördüklerinde, Âdem (as)'ı yersiz bir şekilde kınadıklarını da îtirâf edecekleri belirtilmiştir.

Tezimizde beşinci yurt olarak isimlendirilen ve sözlükte cennet ile cehennem arasında bulunan set veya duvar⁸⁷ olarak adlandırılan **A'râf**⁸⁸ bölümünde ise bu yerle ilgili bilgi verilmiştir.

⁸¹ Bursevî, *age*, s. 191.

⁸² Bursevî, *age*, s. 179-183.

⁸³ Bursevî, *age*, s. 183-188.

⁸⁴ Bursevî, *age*, s. 184.

⁸⁵ Bursevî, *age*, s. 185.

⁸⁶ Bursevî, *age*, s. 188.

⁸⁷ Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, s. 33.

⁸⁸ Bursevî, *age*, s. 188-192.

Allâh'ın [Onlar öyle kimselerdir ki, her birisi sîmâlarından tanınır]⁸⁹ diye ehlini tanıttığı makamdır.⁹⁰

A'râf'ın içi rahmetle dışı da azâpla donatılmış⁹¹ olduğunu üzerinde durularak bir kısım âyetlerde de⁹² ifâde edildiği gibi insanların arasında vukû bulacak konuşmalara değinilmiştir.

Çalışmamızda yer alan konu başlıklarıyla ilgili olarak verdiğimiz bu bilgilerden sonra kavramları işlediğimiz ikinci bölümde bu başlıkların hepsine yer vermediğimizi belirtmek isteriz. Çünkü biz çalışmamızı, içerisinde tasavvufî kavramların geçtiği ve üzerinde durulması elzem olan başlıklarla sınırladık. Bunun için de Faslün fi'z-Zekât, Faslün fi'l-Beşâret, Faslün fi'l-Havz, Faslün fi'l-İnsilâki ile'l-Cennet, Faslün fî-Duhûli'l-Cennet, Faslün fî Hazîreti'l-Kuds ve Faslün fi'n-Nüşûr bölümlerini kavram incelemesine tâbî tutmadık.

Ayrıca üçüncü bölümde bazı imlâ ve telaffuz kurallarına dikkat ettik. Şöyle ki, çalışmamız eserin diliyle alâkalı olmadığı için transkripsiyon harfleri kullanılmadı. Ancak uzun okunacak (a), (i) ve (u) seslerini göstermek için (^) işâretini kullandık. Bunun yanında ötre ve üstün harekesiyle medli olarak gelen “kaf” harflerinden sonraki “a” ve “u” harfleri üzerine düz çizgi konularak (ā, ū) ince okunması ihtimâli önlenmeye çalışıldı.

Meczûm “ayın” harfleri ters apostrofla (‘), kelime içinde “ayın”dan bir önceki harfin meczûm olması hâlinde düz apostrofla (') gösterildi. Günümüz Türkçe'sinde de yaygın biçimde kullanılmakta olan bazı Arapça kelimelerdeki çift “y”ler tek “y” ile yazıldı.

Çalışmada kullandığımız metindeki sayfa numaraları köşeli parantez [] içinde ve koyu olarak belirtildi.

Metinde geçen bütün âyet-i kerîmelerin tahrirleri sayfa içinde, köşeli paranteze alınarak [] gösterildi. Yine metindeki hadislerin tahrirleri de dipnotta ve sıhhat derecesiyle ilgili özel bir husûsiyeti varsa bu da belirtilerek gösterildi. Kaynağına ulaşamadığımız hadîs-i şerîfleri de dipnotta belirterek şâyet benzer rivayetler varsa onları da zikrettik.

Metinde yer alan Arapça ve Farsça ibâreler öncelikle orijinal şekliyle dizildi ve köşeli parantez [] içerisinde tercümeleri verildi. Müellifin çokça zikrettiği veya iki-üç

⁸⁹ A'râf, 7/46

⁹⁰ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Çevr: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 70.

⁹¹ Bursevî, *age*, s. 189.

⁹² A'râf, 7/46-49.

kelimeden oluşan bâzı kısa Arapça ve Farsça ibârelerin Türkçe okunuşunu yazmak sûretiyle yine köşeli parantez içinde tercümeleri verildi. Bunlar arasında sıkça tekrar edilen, “fefhem”, “ba‘dezâ” ve “kad sebeka tahkîkih” gibi kelimelerin metin içinde ilk olarak geçtikleri yerde mânâları köşeli parantezde verilip sonrakilerde tekrar mânâsını vermeye gerek görülmedi.

Ayrıca müellifin yaptığı iktibasların/alıntıların bittiğini ve farklı bir ifâdeye geçileceğini belirtmek üzere bir sembol gibi sık sık kullandığı “intehâ” tâbiri, normal parantez içerisinde, mânâsı verilerek gösterildi.

Bursevî, bu eserinde *Muhammediyye*’ye âit şiirler dışında “li-muharririh” diyerek kendisine âit birçok şiir de yazmıştır. Bunların dışında özellikle Mevlânâ, Yûnus, Sa‘dî, Hâfız ve Hüdâyî gibi meşhûr zevâtın şiirlerini de iktibas yoluyla gâyet cömertçe kullanmıştır. Bu yüzden, çalışmamızda *Muhammediyye*’ye âit şiirlerle diğer şiirlerin karışmaması için bütün şiirler italik yazılıp sâdece *Muhammediyye* metinleri düz bırakılarak bir ayrıma tâbî tutuldu. Ayrıca çalışmamızda yer alan şiirlerin aruz vezniyle yazılmış olanlarını bulabildiğimiz kadarıyla şiirin başında köşeli parantez ile göstermeye çalıştık.

Müellifin *Muhammediyye* metninde geçen anahtar kelime veya ifâdeleri şerh etmek üzere tekrar zikrettiği durumlarda bu kelimeler kolayca fark edilebilmeleri için koyu olarak gösterildi. Metinde geçen eser isimleri de *italik* olarak yazıldı.

MUHAMMEDİYYE ŞERHİNDE İŞLENEN BAZI KAVRAMLAR

2.1.1 MUHÂSAMÂT (Husûmetler, Düşmanlıklar Bölümü)

Muhâsamât, muhâsama'nın çoğulu olup sözlükte “iki kişi veyâ taraf arasında cereyân eden husûmet, düşmanlık, münâkaşa ve çarpışma” olarak zikredilmiştir.⁹³ *Muhammediyye*'nin, muhâsamât bölümünde de, dünyada yapılan zulüm ve haksızlıkların kıyâmet günü hak sahiplerine verilmesi konusu üzerinde durulmuştur.

Bütün varlık âlemi, nasıl birtakım kânunlara ve nizamlara bağlı ise ahirette görülecek hesap ve bu hesâbın neticesi olarak verilecek ceza veya mükâfat da ilâhî bir kânun ve nizâma bağlıdır. Bu kânun ve nizam, hiçbir suçluyu elinden kaçırmadığı gibi hiçbir suçluyu da cezâsız bırakmaz.⁹⁴ Nitekim âyet-i kerîmede bildirildiği üzere insan başıboş yaratılmamıştır.⁹⁵ Ayrıca herkes yaptığıının karşılığını, eksiksiz bir şekilde ahirette karşısında bulacaktır.⁹⁶

Âhirette hesâbın başlaması, sûra ikinci üfleyişten sonra kabirdekilerin tekrar diriltilmesi ve mahşerde toplanmasıyla olacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de hesap meydanına hareketin, bir dâvetçinin (İsrâfil) çağrısıyla olacağı, kişilerin çağrıya karşı koymadan koşuşan çekirgeler gibi belli bir hedefe doğru ilerleyeceği şöyle ifâde edilir:

[Çağıranın, görülmemiş bir şeye çağırdığı gün, sen de onlardan yüz çevir. Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan (utançtan yere bakar) bir hâlde ve davetçiye koşarak kabirlerden çıkarlar. O esnâda kâfirler: “Bu, çok çetin bir gündür!” derler. (Kamer, 54/6-8)]

[O gün onlar, sanki dikili bir şeye koşuyorlar gibi, gözleri horluktan aşağı düşmüş ve kendileri zillete bürünmüş bir hâlde kabirlerinden fırlaya fırlaya çıkarlar. İşte bu, onların tehdit edilegeldikleri gündür! (Meâric, 70/ 43-44)]⁹⁷

Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli âyetlerinde sûra üfürülme anından ve ondan sonra meydana gelecek hâllerden bahsedilir.⁹⁸ [(Birinci defa) sûra üflenir, göklerde ve yerde olanlar düşüp bayılırlar (yahut ölürler). Ancak Allâh'ın dilediği kalır. Sonra ona bir daha üflenir, birden

⁹³ Şemsettin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, 12. Baskı, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2002, s. 1306; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 563.

⁹⁴ Hayati Ülkü, *İslâm Akaidi*, 2. Baskı, İstanbul, Bahar Yayınevi, 1975, s. 242.

⁹⁵ Kıyâmet, 75/36.

⁹⁶ Nisâ, 4/85

⁹⁷ Topaloğlu, Bekir, “Âhiret”, *DİA*, c. I, s. 546.

⁹⁸ Ömer Özsoy ve İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'ân*, 2. Baskı, Ankara, Fecr Yayınevi, 1997, s. 259-270.

onlar ayağa kalkarlar ve ne olacağına bakarlar. (Zümer, 39/68)] Bu âyette anılmayan bir üçüncü üfleme safhası daha vardır ki, o zaman mahşer kurulur ve hesap başlar. Yâni hasımlar karşı karşıya getirilir ve birbirlerinden hakları alınır. Peygamber Efendimiz, İsrâfil’in her an bu görevinin başında olduğunu⁹⁹ ve Cenâb-ı Hak’ın emrini beklediğini ifâde etmiştir.¹⁰⁰

Öncelikle ifâde etmek gerekir ki mutasavvıflar, kıyâmet alâmetleri ve âhiretle ilgili temel İslâmî görüşleri kabûl ederler.¹⁰¹ Kıyâmette bütün mükellefler (insanlar ve cinler) her şeyden evvel îmandan sorguya çekilecektir. Bundan sonra kul haklarının, daha sonra da Allâh ile kul arasındaki hakların hesâbı görülecektir. Müslüman âlimlerin çoğunun kanaatine göre, ilâhî vahye samîmiyetle inananlar, kul hakkı veya diğer günahları sebebiyle bir süre cezâlandırılırsalar da sonunda kurtuluşa ereceklerdir. Fakat kendilerine bildirildiği hâlde ilâhî tebligata inanmayanlar ebedî hüsrana uğrayacaklardır.¹⁰²

Muhtelif âyetlerde âhiret âlemindeki hesâbın Cenâb-ı Hak tarafından çok hızlı bir sûrette gerçekleştirileceği ifâde edilmiştir.¹⁰³ Ancak güvenilir hadis kaynaklarında zikredildiğine göre kıyâmet gününde hesap meydanında toplanma ve hesap öncesi bekleşme uzun sürecektir.¹⁰⁴

Erzurumlu İbrâhim Hakkı *Mârifetnâme* isimli eserinde insanların tekrar diriltilip huzûra getirilmesini şöyle anlatmaktadır:

“Ey aziz! Bil ki, tefsir ve hadîs âlimleri ittifakla diyorlar ki: Cenâb-ı Hak, yeryüzünü şiddetli bir rüzgârla dümdüz edip mahşer yerini Dımeşk sahrasının bir yerinde, bu yeryüzünden yüzbin defa daha geniş yapar. Sonra Arşın altında olduğu bildirilen denizden, 40 gün yağmuru yeryüzüne indirir ve bütün dünyayı deniz gibi su ile doldurur. Yerde bulunan ve toprak olmuş olan bütün insan ve hayvan vücutları o yağmuru çeker ve sonra bedeninin bütün kısımları bir araya gelip her cesed eskisi gibi yerde bakla gibi biter ve evvelki hâline gelir. Sonra Cenâb-ı Allâh, 8 mukarreb meleğini tekrar yaratır ve İsrâfil (as)’a, sûra üçüncü defa üfürmesini emreder. O da bu üçüncü üfürüşü, öyle yavaş ve şefkatle üfürür ki, sûrun içinde

⁹⁹ Tirmizî, Kıyamet, 8; Tefsîru sûre (39).

¹⁰⁰ İmâm Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, Yaşar Kandemir, (Tercüme ve Şerh) İ. Lütfi Çakan ve Raşit Küçük, İstanbul, Erkam Yayınları, 2001, c. 3, s. 66.

¹⁰¹ Abdülkerîm el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, (terc. Abdülaziz Mecdi Tolun), İz Yayınları, İstanbul 2002. s. 383; A. Avni Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (haz: Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın) Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul 1987, c. I, s. 160.

¹⁰² Topaloğlu, Bekir, “Âhiret”, *DİA*, c. I, s. 547.

¹⁰³ Bakara, 2/202; Âl-i İmrân, 3/19, 199; Mâide, 5/4; En’âm, 6/165; A’râf, 7/167; Ra’d, 13/41; İbrâhim, 14/51; Nûr, 24/39; Mü’min, 40/17 (bkz. M. F. Abdülbâki, *el-Mu‘cem*, “serî” md.)

¹⁰⁴ Buhârî, Enbiyâ 3, 9, Tefsîru sûre (17), 5; Müslim, İmân 327, 328. Ayrıca bk. Tirmizî, Kıyâmet 10.

bulunan bütün ruhlar etrafa yayılır ve her ruh kendi bedenini bulur. Tıpkı, bir sürü içinde kendi anasını bulan kuzu gibi. Bütün melekler, hûriler, insanlar, cinler, şeytanlar ve hayvanlar bir anda dirilir ve mahşer yerinde toplanırlar.¹⁰⁵

Erzurumlu İbrâhim Hakkı sözlerine devamla, insanların mahşer yerine, aç, susuz, vücutları çıplak bir hâlde ve çok yorgun geleceklerini belirtirken; Peygamberlerin, velîlerin, sâlih ve âlim kimselerin ise üstleri giyinik olduğu hâlde arşın gölgesi altında rahat ve selâmetle oturacaklarını belirtmektedir.¹⁰⁶

Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyrulmuştur:

“Bilesiniz ki, Allâh’ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.” [Yûnus, 10/62]

Nihâyet insanlar bu bekleşmenin ardından Hz. Âdem’den başlamak üzere Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ (as)’a başvurup, hesâbın başlaması için Allâh’a niyazda bulunmalarını isteyecek, fakat her biri, buna cesâret edemeyeceklerini söyleyecektir. Bunun üzerine topluca Rasûlullâh (sav)’e giderek hâllerini arz edeceklerdir. O’nun huzûr-i ilâhîdeki dua ve niyâzından sonra hesap başlayacak ve Rasûlullâh (sav) Cenâb-ı Hak’tan ümmetini talep edecektir.¹⁰⁷

Konuyla ilgili naslardan hesâba çekilmenin sorgulama ile başlayacağı ve sorumluluğun ferdî olacağı anlaşılmaktadır. Kimse başkasının yükünü taşıyamaz. Kendi yükü ağır gelen kimse onu taşımak için başkasına çağrıda bulunsun ve o kendisinin yakını da olsa günâhının hiçbir kısmını üstlenmez.¹⁰⁸ Bununla birlikte başkalarının hak yolundan sapmasına sebep olanlar, kendi günahlarıyla birlikte saptırdıkları kimselerin günahlarından da sorumlu olacaklardır.¹⁰⁹

İnsan ilâhî emaneti taşıyan çok değerli bir varlıktır. Birçok tabiat olayı, hayatını sürdürmesi ve arzularını yerine getirmesi için bu değerli varlığın hizmetine verilmiştir. İnsan, akıl ve şuurla donatılıp iyiliğe yönelik selim bir fıtrata sahip kılınmakla birlikte kendisine ilâhî vahyin aydınlattığı akla, hikmete ve fıtrata zıt davranışlarda bulunma özgürlüğü de verilmiştir. Bütün bu yetenek ve imkânlarını, bir hadiste de zikredildiği üzere ömrünü, gençliğini,

¹⁰⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, Metin Yayın Dağıtım, 1. Baskı, İstanbul 1992, s. 45.

¹⁰⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁰⁷ Buhârî, Enbiyâ 3, 9, Tefsîru sûre (17), 5; Müslim, İmân 327, 328. Ayrıca bk. Tirmizî, Kıyâmet 10.

¹⁰⁸ Fâtûr, 35/18.

¹⁰⁹ Topaloğlu, Bekir, “Kıyâmet”, *DİA*, c. 25, s. 520. Âyetler için bkz. Nahl, 16/24-25; Ankebût, 29/12-13.

servetini ve ilmini nerelerde kullanıp harcadığı kendisine mutlaka sorulacaktır.¹¹⁰ Her mükellef kendi imkânları ve bunlar sayesinde yüklendiği görev çerçevesinde sorguya tâbi tutulacaktır.¹¹¹

Fakat bu hesaplaşma ve hasımların haklarını birbirlerinden alma ânında hiç kimseye kesinlikle zulüm edilmez. Nitekim bu hakîkati Cenâb-ı Hak, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle ifâde buyurmuştur:

[Allâh’a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.]¹¹²

Bu girişin ardından genel olarak Muhammediyye Nâzımı ile Bursevî’nin, muhâsamât bölümünde şu konulara yer verdiğini görmekteyiz:

Âhirette mîzân kurulacak ve herkes dünyâda yapmış oldukları işlerin karşılığını âhirette alacaktır. Kimsenin hakkı kimsede kalmayacaktır. Nitekim Hâbil’in, kendisini öldüren kardeşi Kâbil’i bularak hakkını ondan alacağı ifâde edilmiştir.¹¹³ Burada Bursevî, şu hadîsi zikreder:

[Zulmen öldürülen her insanın kanının (günâhından) Âdem’in ilk oğluna da mutlakâ bir pay ayrılır. Çünkü o insan öldürme çıkırını ilk başlatan kişidir.]¹¹⁴

Bursevî devamla, Katâde’nin *Şerhu’l-Meşârik* isimli eserde yer alan şu sözünü nakletmiştir:

“Sivrisineğe varıncaya kadar her şey kısas için haşr olunur. Aralarında hüküm verildiğinde toprağa dönüşürler. Artık bir tek âdemoğlundaki sürur ve yüzündeki hoşnutluk kalır.”¹¹⁵

O gün herkese âdil davranılacaktır. Hatta bu adâlet tüm mahlûkât için geçerlidir. Nitekim bu hakîkat de şu beyitlerle dile getirilmiştir:

Ki bir pâdişâhem ki zulm etmezem kimseye

¹¹⁰ Tirmizî, Sıfatü’l-kıyâme, 1.

¹¹¹ Topaloğlu, Bekir, “Kıyâmet”, *DİA*, c. XXV, s. 520.

¹¹² Bakara, 2/281.

¹¹³ Bursevî, *Ferahu’r-Rûh*, c. III, s. 105.

¹¹⁴ Buhârî, Enbiyâ, 1; Müslim, Kasâme, 27.

¹¹⁵ Bursevî, *age*, s. 107.

Çü deyyânem imdi gerek kim kılam inzibât

Ki hiç kimseye komayam zâlimin zulmunu

Ya illâ ben etmiş olam zulmu bî-irtibât

Ki boynuzlu koyuna soram ki boynuzsuzu

Niçin süsdün idi dahî güç edip der-ribât¹¹⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de, Cenâb-ı Hakk’ın hükmünde hiçbir değişiklik olmayacağı [Allâh (dilediği gibi) hükmeder, O’nun hükmünü bozacak kimse yoktur. (Ra’d, 13/41)] âyetiyle ifâde buyrulurken, Muhammediyye Nâzımı da “Ben ol hâkimem hükmüm olmaz benim inhitât¹¹⁷” mısrasıyla bu hakîkati bir kez daha dile getirmiştir.

Hesaplaşma ânında insanın âzâları dahî kendi aleyhine şâhitlik edecektir.¹¹⁸ Fakat Cenâb-ı Hakk’ın kullarına karşı olan rahmet ve merhameti nihâyetsizdir. Yalnız bu rahmet ve merhamet, Fahr-i Kâinât Efendimizin vesîle edilmesiyle daha da ziyâdeleşmektedir. Nitekim bu beyitler bunun bir işâreti olmaktadır:

Beşer suç edicidir Allâh bağışlayıcı

Vesîle Muhammed’dir olursa çün ihtiyât

Çün oldur Habîb pes O’dur seyyid-i kâinât

Çün oldur şeffî‘ pes O’dur mesned-i mümkinât

Muhâsamât bölümünün sonunda şöyle bir hâdise anlatılır:

İki kişi Cenâb-ı Hakk’ın huzûruna gelir ve biri, diğerinin üzerinde bulunan hakkını alması için Allâh’a ilticâ eder. Yalnız bu kişi, alacaklı durumda olduğu kişinin hiç sevabının olmadığını öğrendiği zaman kendisinin günahlarından o kişinin günahları üzerine eklenmesini talep eder. Rahmet ve merhamet sahibi olan Cenâb-ı Hak ise bu alacaklıya cennette çok güzel bir köşk gösterir. Hak sahibine hitaben de, alacaklısını affettiği takdirde bu köşkün içindekilerle beraber kendisinin olacağını söyler. Bunu duyan hak sâhibi ise tüm hakkını alacaklı bulunduğu kişiye helal eder. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, hak sâhibine şöyle hitap eder:

¹¹⁶ Bursevî, *age*, s. 105.

¹¹⁷ Bursevî, *age*, s. 105.

¹¹⁸ Bursevî, *age*, s. 106.

“Kardeşinin elinden tut ve salına salına cennete git.”¹¹⁹

el-Muğrib adlı eserde de şöyle bir söz yer almaktadır: “Allâh Teâlâ kıyamet gününde mü’minlerin aralarını düzeltir.”¹²⁰ Bunun içindir ki insanlar arasında vukû bulmuş olan küskünlükleri barıştırmak adına yalan söyleyen kişi yalancı sayılmaz. Bu hadîs buna delil teşkil etmektedir:

[İnsanların arasını bulmak için hayırlı haber götüren (veya hayırlı söz söyleyen) kimse yalancı sayılmaz.]¹²¹

Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır:

[O hâlde siz (gerçek) mü’minler iseniz Allâh’tan korkun, aranızı düzeltin (ıslâh edin).]¹²²

Muhammediyye Nâzımı ve Bursevî’nin bu konuyla alâkalı olan sözlerini kısaca anlattıktan sonra bu konuyla ilgili diğer ulaşabildiğimiz kaynaklardaki bilgileri serdedelim:

Muhammediyye Nâzımı Yazıcıoğlu Mehmed’in kardeşi olan Ahmed Bican *Envârü’l-Âşıkîn* adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak şu hadîse yer verir:¹²³

“Şehit düşmüş bir kimse, huzura getirilir. Allâh Teâlâ ona verdiği nimetleri hatırlatır, o da hatırlar ve bunlara kavuştuğunu itiraf eder. Cenâb-ı Hak:

“–Peki, bunlara karşılık ne yaptın?” buyurur. Şehit:

“–Şehit düşünceye kadar senin uğrunda cihad ettim.” diye cevap verir.

“–Yalan söylüyorsun. Sen, «babayiğit adam» desinler diye savaştın, o da denildi!” buyurur. Sonra emrolunur da o kişi yüzüstü cehenneme atılır. Bu defa ilim öğrenmiş, öğretmiş ve Kur’ân okumuş bir kişi huzûra getirilir. Allâh ona da verdiği nimetleri hatırlatır. O da hatırlar ve itiraf eder. Ona da:

“–Peki, bu nimetlere karşılık ne yaptın?” diye sorar.

¹¹⁹ Bursevî, *age*, s. 106; Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1987, c. IV, s. 939.

¹²⁰ Bursevî, *age*, s. 108.

¹²¹ Buhârî, *Sulh*, 2; Müslim, *Birr*, 101. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Edeb*, 50; Tirmizî, *Birr*, 26.

¹²² *Enfâl*, 8/1.

¹²³ Yazıcıoğlu Ahmet Bican, *Envârü’l-Âşıkîn*, Sağlam Kitabevi, İstanbul 1974, s. 552.

“İlim öğrendim, öğrettim ve senin rızân için Kur’ân okudum.” cevabını verir.

“Yalan söylüyorsun. Sen “âlim” desinler diye ilim öğrendin, “ne güzel okuyor” desinler diye Kur’ân okudun. Bunlar da senin hakkında söylendi!” buyurur. Sonra emrolunur o da yüzüstü cehenneme atılır.

(Daha sonra) Allâh’ın kendisine her çeşit mal ve imkân verdiği bir kişi getirilir. Allâh verdiği nimetleri ona da hatırlatır. Hatırlar ve itiraf eder.

“Peki ya sen bu nimetlere karşılık ne yaptın?” buyurur.

“Verilmesini sevdiğin, razı olduğun hiçbir yerden esirgemedim, sadece senin rızânı kazanmak için verdim, harcadım.” der.

“Yalan söylüyorsun. Hâlbuki sen, bütün yaptıklarını «ne cömert adam» desinler diye yaptın. Bu da senin için zaten söylendi!” buyurur. Emrolunur bu da yüzüstü cehenneme atılır.”¹²⁴

Bir başka rivâyette bu hadiste zikredilen kişilerin âhirette hesâbı ilk görülecek kimseler olduğu zikredilmektedir.¹²⁵

İmâm Gazâlî Hazretleri *İhyâu Ulûmi’d-Dîn* adlı ölümsüz eserinin *Rub‘u’l-Münciyât* adlı bölümünde sorgu ve suâlin nasıl gerçekleşeceği ile ilgili, hülâsaten şu bilgileri vermektedir: “İnsanlar, o gün kendi dertlerine düşüp «nefsî, nefsi» diyeceklerdir. Bu hesaptan peygamberler dahi hâlî kalamayacak ve melekler bile o günün dehşetinden başlarını önlerine eğeceklerdir.” Sonra da, «mukarreblerin hâli bu olunca mücrimler ne yapsın?»¹²⁶ der. Nitekim bir bölümünde şöyle demektedir:

“Allâh Teâlâ ilk önce peygamberlerden başlayacaktır. Nitekim âyet-i celîle’de:

[«O günde ki Allâh bütün peygamberleri toplayıp da: «Size verilen o cevap nedir?» diyecek. Onlar da: «Bizim hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz gaypları hakkıyla bilen Sensin, Sen.» diyeceklerdir.» (Mâide, 5/109)] buyurmuştur. Peygamberlerin bile akılları başlarından gidip ilimlerinin mahvolacağı o günün şiddetinden ve ilâhî heybetten, «Vay bizim hâlimize», zîrâ Allâh Teâlâ onlara: «Siz insanlara peygamber olarak gönderildiğiniz hâlde niçin davetinize

¹²⁴ Müslim, İmâre, 152.

¹²⁵ İmâm Nevevî, *a.g.e*, c. VII, s. 71.

¹²⁶ Gazâlî, *age*, s. 926-928.

icabet etmediler?» diye soracak. Onlar, icâbet etmediklerinin sebeplerini bildikleri hâlde şaşırarak ve cevap veremeyecek, Allâh'ın heybetinin şiddetinden «Bilemiyoruz, bütün gizlilikleri bilen Sen'sin» diyeceklerdir. Onlar, o anda sâdıktırlar. Çünkü akılları başlarından gitmiş ve ilimleri uçmuştur. Bu hâl, Allâh Teâlâ'nın onları takviyesine kadar devam edecektir.”¹²⁷

Suâle başlamadan önce Arş'ın nuru gözükecek ve yeryüzü bu nûr ile parlayacaktır. O zaman herkes Allâh Teâlâ'nın hesap görmeğe başlayacağını anlayacak ve yine herkes Allâh Teâlâ'nın, yalnız kendisini gördüğünü ve yalnız kendisini hesâba çektiğini sanacaktır.

Gazâlî, insanların bu sorgu ve hesaptan dolayı dehşet ve heybet içinde kalacaklarını ve bunun için hesaba çekilmek yerine doğrudan cehenneme gitmeyi tercih edeceklerini bildirmektedir.¹²⁸

Hazret-i Ömer'den de şöyle bir söz nakledilmiştir:

“Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesâba çekin. Büyük duruşma için hazırlık yapın. Âhiretteki hesap, ancak dünyada nefsini hesâba çekmiş olanlar için hafif ve kolay olacaktır.”¹²⁹

Gazâlî, *İhyâ*'da hasımlar ve hakların iâdesi bölümünde bu konuyla alâkalı olarak şunları söylemiş ve insanın dâimâ nefsinin muhâsebe etmesi lâzım geldiğini şu sözleriyle ifâde etmiştir:

Nefsinin muhâsebe, ölmeden evvel her günahın nasûh tevbesi ile tevbe etmek, noksanlarını tamamlamak, farzları kaza etmek ve kul haklarını ödeyip eli, dili ve sû-i zan ile kime ne gibi kötülükte bulundu ise ondan helallik alıp gönlünü hoş etmekle mümkündür.

Şayet kul, haklarını ödemediği ölürse hasımları etrafında toplanarak kimi elinden, kimi yakasından ve kimi de boynundan yapışır. Biri, “bana haksızlık ettin,” diğeri, “bana sövdün,” diğeri, “benimle alay ettin,” başka birisi, “beni çekiştirdin,” ötekisi, “benimle iyi komşuluk yapmadın,” bir diğeri, “alışverişte beni aldattın, hile yaptın, pahalı sattın, malının kusurunu benden gizledin, malının değerinde yalan söyledin,” “aç olduğumu bildiğin hâlde sende vâir iken beni yedirmedin,” “zulme uğradığımı gördüğün hâlde beni koruma imkânın vâir iken

¹²⁷ Gazâlî, *age*, s. 926-928.

¹²⁸ Gazâlî, *age*, s. 926-928.

¹²⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, c. I, s. 38-39.

yardım etmedin,” diyerek hepsi sana sıkı sıkıya sarılır ve sen de şaşırır kalırsın. Öyle olur ki ömrün boyunca müşterek çalıştığın veya çalıştırdığın herkesin sende hakkı olur. Ya gıybet, ya hıyânet veya hakâretten sende bir hakkı olur. Artık onlardan kendini kurtarmana imkân yok. İnsan bu arada acaba Rabbimden bir yardım gelir mi? diye düşünür. Tam bu sırada:

[Bugün herkes ne kazandıysa onunla karşılaşacak. Bugün haksızlık yok. (Mü'min, 40/17)] âyet-i celîlesini duyarsın. İşte o anda ilâhî heybetten ötürü insanın kalbi yerinden oynar. Helâk olduğunu anlar ve Allâh Teâlâ'nın:

[O zâlimlerin yapacaklarından Allâh'ı gâfil zannetme sakın. O bunları ancak öyle bir gün için geciktiriyor ki, o gün gözler şaşkınlıktan dışarı fırlayacaktır. Hepsi de başlarını dikerek koşacaklar. Gözleri kendilerine bile dönüp bakamayacak. Kalplerinin içi ise bomboştur, insanları korkut. (İbrâhim, 14/42-44)] buyurduğunu hatırlar.

Bugün insanlar hakkında dedikodu edip onların haklarını yemek seni ne kadar sevindirir? Fakat yarın ilâhî adalet karşısında oturduğun vakit hasretin çok daha büyük olur. Müflis, fakir, âciz, korkak ve hakkı reddetmekte muktedir olmadığın hâlde hiç bir mâzeret göstermeden Allâh huzûrunda bu duruma düşen ne kadar acıklıdır. İşte o vakit onların hakları karşılığı olarak ömür boyunca zahmet çekerek yapmış olduğun ibâdetlerin mükâfatları senden alınır ve hak sahiplerine hakları nisbetinde verilir.¹³⁰ Bir hadîs-i şerîfte Rasûlullâh Efendimiz ashâbına şöyle sormuştur:

“–Müflis kimdir, biliyor musunuz?” Ashâb:

“–Bizim aramızda müflis, parası ve malı olmayan kimsedir.” dediler. Rasûlullâh Efendimiz bu cevap üzerine:

“–Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekât sevabıyla gelip, fakat şuna sövüp, buna zinâ isnâd ve iftirası yapıp, şunun malını yiyip, bunun kanını döküp, şunu dövüp, bu sebeple iyiliklerinin sevâbı şuna buna verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yükletilip sonra da cehenneme atılan kimsedir.” buyurdular.¹³¹

¹³⁰ Gazâlî, *age*, s. 934-935.

¹³¹ Müslim, *Birr*, 59.

Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb* isimli eserinde inkâr edenlerin hesâba çekilmesi ile ilgili iki görüşün olduğunu söyleyerek bu iki grubun kendilerine şu âyetleri mesned aldıklarını ifâde etmektedir:

[O gün Allâh onları çağırarak: Benim ortaklarım olduklarını iddia ettikleriniz hani nerede? diyecektir. (Kasas, 28/62)]

[O gün Allâh onları çağırarak: Peygamberlere ne cevap verdiniz? diyecektir. (Kasas, 28/65)]

Bu iki âyete göre, inkâr ehli, Tevhîde bulaştırdıkları şirk ve peygamberlerin çağrısına icâbet etmemeleri ve onları yalanlamalarından dolayı hesâba çekileceklerdir.

İkinci grup ise, şu âyetleri delil göstererek inkârcıların günahlarından dolayı hesâba çekilmeyeceklerini söylerler:

[Günahkârlardan günahları sorulmaz. (Kasas, 28/78)]

[İşte o gün insana da cine de günahı sorulmaz. (Rahman, 55/39)]

[Suçlular, sîmâlarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar. (Rahman, 55/41)]

Ebû Tâlib el-Mekkî, bu bilgileri verdikten sonra kendi görüşünü şu sözlerle ifâde eder:

“Onların (inkârcılar) amellerinden dolayı hesâba çekilmeyeceklerini düşünüyoruz. Hesâba çekme, ancak aralarında belli bir muâmele ve hukuk bulunan iki tarafın fiillerinden dolayı olabilir.”¹³²

Muhâsibî ise, insanın nefsinin dâima kontrol altında tutması lazım geldiğini söylemiş, bunun için de kişinin dâima öleceğini ve sonrasında Cenâb-ı Hakk'ın huzûruna çıkacağını aklından hiç çıkarmaması gerektiğini vurgulamıştır. İnsan ne zaman öleceğini bilemez. Bunun içindir ki her an buna hazır bir vaziyette bulunması zarûrîdir. Nitekim kendisi şöyle bir misal verir:

¹³² Ebû Tâlib el-Mekkî, *age*, c. IV, s. 38-39.

“Uzakta bulunan iki kişiden birinin yarın gündüz veya akşam ulaşacak şekilde hızlıca geldiğini, diğerinin de bir ay veya bir sene sonra geleceğini bilsen, elbette hemen gelene hazırlık yaparsın.”¹³³

Bir âyet-i kerîmede kâfirlerin dünyâda yapmış olduklarını âhirette karşılarında gördükleri zaman “keşke toprak olsaydım”¹³⁴ şeklinde bir pişmanlık duyacaklarını beyân edilmektedir.

Mevlânâ Hazretleri de *Mesnevî*’sinde kâfirlerin bu sözlerine şu şekilde işârî bir mânâ vermektedir:

“Şu yeryüzünde, şu kara toprakta Allâh’ın hilminden eser var da bu sebeple toprağa dökülen pislikleri yok eder. Çiçekler bitirir, meyveler verir.

Toprak bizim pisliklerimizi örter, karşılığında bize goncalar verir, güller bitirir.

Kâfirler, Allâh’a inanmayanlar bile görüp anlayacaklardır ki, onlar cömertlikte topraktan daha aşağıda kalmışlardır. Varlığından çiçek ve meyve bitmediğini, hatta bütün temizlikleri bozup kirletmekten başka bir şey yapmadığını anlar da;

Hakk’ı anlamakta, idrak etmekte ne kadar geri kalmışım, yazıklar olsun bana, keşke ben toprak olsaydım, der. Keşke topraktan yola çıkıp yükselmeseydim. Keşke toprak olarak kalsaydım da, içimde tohumlar devşirseydim.”¹³⁵

2.1.2 HİTÂBÂTİ’LLÂH (Cenâb-ı Hakk’ın Hitâbâtı Bölümü)

Muâz (ra)’den gelen bir rivâyette “Cenâb-ı Hak, kıyâmette kullarına hitaben, kendisiyle buluşmayı (likâ) arzu edip etmediklerini soracak ve insanlar da kendisiyle buluşup kavuşmayı çok arzu ettiklerini söyleyeceklerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak «Peki öyleyse niçin günâha daldınız?» sorusunu yöneltmesi üzerine insanlar da cevâben «Biz Sen’in affını

¹³³ Muhâsibî, *Kalb Hayatı, “er-Riâye”*, Çağlayan Yayınları, 2. Baskı, İzmir 2000, s. 126-127.

¹³⁴ Nebe’, 78/40

¹³⁵ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997, c. I-II, s. 401.

umuyorduk.» diyeceklerdir. Cenâb-ı Hak da kullarının kendisi hakkındaki bu hüsn-i zanları dolayısıyla onları affedecektir.”¹³⁶ Bir hadîs-i şerîfte şöyle buyrulmaktadır:

“Kim Allâh’a kavuşmayı severse, Allâh da ona kavuşmayı sever.”¹³⁷

Âhirette hesâbı ilk görüleceklerin; kendisine «bahadır, yiğit» denilsin diye savaşan ve şehit olan; kendisine «cömert» denilsin diyerek infâk eden ve yine kendisine «âlim» denilsin diye ilim öğrenen ve öğreten kimseler olduğu zikredilmektedir.¹³⁸ Bu hadîse binâen Bursevî, «ârif-i billâh olmayanın ilmi, ilm-i nâfi’ değildir, belki nüfûs-i zâyi’a ulûmundandır.»¹³⁹ buyurmuşlardır. Yâni ancak ârif-i billâh olanların ilmi, ilm-i nâfi’dir. Zîrâ ilim, nûr ve cehl ise aslında zulmettir. Nitekim Bursevî burada şu îzâhı yapar:

“Herkes Hak’a irfânı kadar ilm-i dîn öğrenip Fahr-i Âlem (sav)’in nasîhatin kabûl etmiş ve merâtib-i erba’adan hissedâr olmuştur. Hak’tan bî-haber olanlar ise zulmet-i riyâ ve sum’ada kalıp âlim iseler de nûr nedir bilmemişler ve merâtib anlamamışlardır.”¹⁴⁰

Cenâb-ı Hak insanı mükerrerrem bir vasıfta yaratmış ve ona «rûhundan üfürmüştür.» Fakat bu âlem bir imtihan âlemi olmak dolayısıyla insan, hayra da şerre de mütemâyildir. Bundan dolayı ne zaman ki gönlüne Allâh ve Rasûlullâh muhabbetini yerleştirir ve bir aşk çağlayanı hâline gelirse, nefs-i emmâreden nefs-i levvâmeye oradan da dâimî bir sûrette nefis mertebelerini kat eder. En nihâyet Hak’da fânî olur. Cenâb-ı Hak da, hadîs-i şerîfte bildirildiği üzere onun “işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olur.”¹⁴¹

Âyet-i kerîmede «O’nun vechini isterler.»¹⁴² buyrulmuştur:

el-Havâşî el-Haseniyye ale’t-Telvîh’te bu âyet hakkında şöyle demiştir:

“Vech rızâ’dan mecazdır. Aralarındaki münâsebet rıza’nın vech’te (yüz’de) malum oluşudur. Saht (memnûniyetsizlik) de böyledir.”¹⁴³

¹³⁶ Bursevî, age, c. III, s. 108.

¹³⁷ Buhârî, Rikâk, 41; Müslim, Zikr, 14.

¹³⁸ İmâm Nevevî, *age*, c.VII, s. 71.

¹³⁹ Bursevî, age, c. III, s. 110.

¹⁴⁰ Bursevî, age, c. III, s. 110.

¹⁴¹ Buhârî, Rikak, 38.

¹⁴² En’âm, 6/52.

¹⁴³ Bursevî, age, c. III, s. 117.

Bursevî, diğer âyet-i kerîmede ifâde buyrulan [«İşte asıl gafiller onlardır.»¹⁴⁴] ifâdesindeki gâfil kimselerin, şeriatın esrârından, mârifet ve tarîkatın envârından bî-haber olanlar olduğunu söyler.¹⁴⁵

Peygamber Efendimizden şöyle bir hadis nakledilmektedir:

“Hak Teâlâ, kıyâmet gününde kullarından dört şeyi sorar:

1. Ömründen, ömrünü ne yolda harcadığından sorar.

2. İlminden, o ilimle nasıl amel ettiğinden sorar.

3. Bedeninden, vücûdunun ne denli belâlara müptelâ olduğunu ve bu ilâhî emâneti nasıl kullandığını sorar.

4. Malından sorar ki, nereden kazandı ve nereye sarf etti.”¹⁴⁶

Âyet-i kerîmede de her şeyin helâk olacağı ve sâdece Cenâb-ı Hak’ın zâtının bâkî kalacağı ifâde edilmiştir.¹⁴⁷

Bunun içindir ki insan, dâimâ kendisini hesâba çekmeli ve bir nevî «ölmeden evvel ölmek» sırrından hisse almaya çalışmalıdır. Nitekim öyle yaptığı takdirde sâhip olduğu her şeyin aslında, kendisine kullanması için Cenâb-ı Hak tarafından bir süreliğine verilmiş bir emânet ve lutuf olduğunu idrâk eder ve hayatını ona göre şekillendirir. Ayrıca Mevlânâ’nın da ifâde ettiği gibi nefisini yenen ledün ilmine muttalî olur. Kendisi bunu şöyle ifâde etmektedir:

“Hakk’ın bu ledün şerbetini, ancak nefis savaşında şehid olan içeri, her kesilen boğaz içmez. Bu şerbeti içmek için, “Lâ”dan yâni inkârdan kurtulmak, “Belâ”da tasdik ve îmanda yok olmak gerekir.”¹⁴⁸

Berâ -radiyallâhu anh- anlatıyor:

“Biz Rasûlullah (sav) ile birlikte bir cenazede beraberdik. Efendimiz kabrin kenarına oturup ağladılar, öyle ki (gözyaşlarıyla) toprak ıslandı. Sonra da:

¹⁴⁴ A’râf, 7/179; Nahl, 16/108.

¹⁴⁵ Bursevî, age, c. III, s. 110.

¹⁴⁶ Tirmizî, Sıfatü’l-kıyâme, 1.

¹⁴⁷ Kasas, 28/88.

¹⁴⁸ Şefik Can, *age*, s. 250.

«–Ey kardeşlerim! İşte (hepimizin başına gelecek olan) şu ölüme iyi hazırlanın!» buyurdular.”¹⁴⁹ Yine Peygamberimiz bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

“Zevkleri bıçak gibi keseni -ölümü- çok hatırlayın!”¹⁵⁰

İnsânü’l-uyûn adlı eserde Süleyman (as)’ın şöyle bir sözü nakledilir:

“Kuşlar arasında ademoğluna karşı baykuştan daha açık sözlü ve daha şefkatlisi yoktur. Bir harabeye konduğunda der ki: Hani nerede o dünyada nimetlenenler orada çalışıp çabalayanlar. Ademoğluna yazıklar olsun! Önlerinde belalar döşenmiş bir hâldeyken nasıl da uyuyorlar. Ey gafiller sefere hazırlanın.” Ve denilmiştir ki baykuşun bulunduğu ve harrup’un (keçiboynuzu) yetiştiği yer vîrân olmaya mahkumdur. Nitekim Süleyman (as) bir gün mihrâbına gelip harrup bitmiş olduğunu gördüğünde kurb-i eceline istidlâl eylemiştir.¹⁵¹

Abdurrahman b. Yezid, bir adamı irşâd ederken ona şu sözleri söylemiştir:

“–Şu an bulunduğun hâl üzerine ölmek ister misin?”

“–Peki ölmek istediğin hâle geçmek için bir şeyler yapıyor musun?”

“–Peki ölümden sonra memnun kalacağın yerin var mı?”

“–Ölümün âniden gelmeyeceğine dair garantin var mı?”

Tüm bu sorulara cevap olarak «Hayır» cevabını veren muhâtabına karşı Abdurrahman b. Yezid ise şöyle buyurmuştur:

“–Akıllı kimsenin bu duruma razı olacağını hiç zannetmiyorum.” Bu kıssayı anlattıktan sonra Muhâsibî sözlerini şöyle bitirir:

“–Allâh razı olsun Abdurrahman’dan. Ne doğru söz söylemiş. Ölümün ansızın gelmeyeceğine dair garantisi olmayan kimse, Allâh’ın hoşuna gitmeyen durumda kalmaya devam ediyorsa, nasıl akıllı olabilir? Sonra bu adamın tekrar dünyaya gelip Rabbi’ni râzı etmesi de söz konusu değildir. Kaçırdığımız fırsattan ötürü pişman olmayalım diye Allâh bize bilgi vermekte ve nasihat edip uyarmaktadır. Hani ölüm anında pişman olup tevbe ve Allâh’ın hoşuna gitmeyen durumlardan ayrılmak için geri dönmeyi arzu edenler var ya! O zaman bize

¹⁴⁹ İbn-i Mâce, Zühd, 19.

¹⁵⁰ Tirmizî, Zühd, 4. Ayrıca bk. Nesâî, Cenâiz, 3; İbni Mâce, Zühd, 31.

¹⁵¹ Bursevî, age, c. III, s. 112.

cevap verilmez, içinde bulunduğumuz hasretle baş başa bırakılırız. Ne pişmanlığımız kabul edilir ne de feryâdımıza kulak verilir.¹⁵² Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

«Nihayet onlardan (müşriklerden) birine ölüm gelip çattığında: «Rabbim! der, beni geri gönder; Ta ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım.» Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır.»¹⁵³

Mücâhid, berzahın dünyâ ve âhiret arasında bir perde olduğunu, ölen kişinin kıyamet gününe kadar burada hesaba çekileceğini söyler.¹⁵⁴

Bir insan, ölümü tefekkür hâlinde haksızlık edemez, kimseye kötülük düşünemez, elinden geldiğince herkesin derdiyle dertlenmeye çalışır. Bilir ki kendisi insanlara yardım ettiğinde âhirette Allâh Teâlâ kendisine yardım edecektir. Nitekim “Allâh, insanlara merhamet etmeyene rahmette bulunmaz.”¹⁵⁵ buyrulmuştur. Ahmed er-Rifâî Hazretleri Peygamber Efendimizin “Acıyanlara, Rahman olan Allâh merhamet eder. Yeryüzünde olanlara acıyınız. Bu sayede gökyüzünde olanlar da size acırlar.” hadîsiyle ilgili olarak şu bilgileri verir:

Bu hadîs-i şerîf, Allâh’ın sayısız ve sonsuz ilmine işâret eder. Hak ilminin gizli ve akıl ermez sırları bulunur. Semâ ilâhî rahmetin nüzul yeridir. Ve Rahmân olan Allâh’ın feyz ve bereket menbaıdır. Meleklerin durağıdır. O melekler, Allâh ile kulları arasındaki sırları taşırlar.

Rızık meleğinin derûnuna Hakk’ın rahmeti konursa, kullara nasipleri bolca gelir. Hata ve sevapları yazan meleğin gönlüne Hakk’ın rahmeti konursa, kulun günâhı unutulur, sevabı yazılır. Her zaman insanla gezen meleğin gönlüne rahmet sırrı verilirse, kula yardımı çok olur. Şefkate gelir; kulu bütün kötülüklerden esirger.

Oğlum, kullara acıma mertebesine geldiğin gün, Allâh’ın rahmetine erdiğin gündür. Mârifet ehlinin meclisine girdiğin an, kurtuluşa erdiğini bilesin. Hikmet sâhibi zatlara bir şey sorduğun zaman, sorunun cevâbını tam alacağına da inan.¹⁵⁶

¹⁵² Muhâsibî, *age*, s. 122-123.

¹⁵³ Mûminûn, 23/99-100.

¹⁵⁴ Muhâsibî, *age*, s. 123.

¹⁵⁵ Buhâri, Tevhid, 2, Edeb, 27; Müslim, Fedail, 66, (2319); Tirmizi, Birr, 16, (1923).

¹⁵⁶ Ahmed er-Rifâî, *Onların Âlemi*, (çev. Abdülkadir Akçiçek), Beydâ Yayınevi, İstanbul 1996, s.166-167.

Zünnûn anlatıyor:

“–Bana Mağrip tarafından birini anlattılar. Âdetimdir. Her nerede öyle bir zâtı duysam, hemen ziyâretine giderim. Buna da gittim. Kırk gün yanında kaldım. Bu süre içinde bir an dahi boş vaktini bulup bir şey soramadım. Çünkü Rabbinden başka hiçbir şeyle meşgul olduğu yoktu. Bu hâl içinde, saygıda kusur etmeden, yanında kalmaya devam ettim. Günler böylece geçip giderken; bir gün her nasıl olduysa bana baktı:

«–Yolcu, nereden geldin?» dedi. Bazı hâllerimi anlatınca bana sordu:

–Sen öğrenci misin? Âlim misin? Yoksa münâzaracı mısın?

Kendisine bir öğrenci olduğumu ve ilme muhtaç bir kimse olduğumu anlattım. Bunun üzerine bana şöyle dedi:

«–O hâlde, öğrencilerin vaziyetini al, onların tavrını takın. Edepli ol. Haddini bil. Haddi aşacak olursan, faydalı olacak şeyler dahi senin için zararlı olmaya başlar. Aklı başında olan âlimler, saflık çağına ermiş, irfân sahipleri doğruluk yoluna girmişlerdir. Ve onlar, hüznün vadilerini aşmış; dünyâ ve âhiretin hayrına kavuşmuşlardır.»

Sorularıma devam ettim. Ben sordum, o söyledi. Şöyle ki:

«–Allâh’ın rahmetine ermeni dilerim. Bana anlattıklarına bir kul ne zaman erer?»

«–Sebepleri bıraktığı zaman erer.»

«–Bu hâle nasıl varılır?»

«–Kuvvet ve kudretten soyunduğu zaman.»

«–İrfân sahibinin son durağı neresidir?»

«–Varlığını tamamen Hak varlığında yok ettiği zaman.»

«–Kul, sıddıklar âlemine ne zaman varır?»

«–Nefsini bilip anladığı zaman.»

«–Nefsini ne zaman bilir?»

«–Hakk’ın minnet ve ihsan denizinde boğulup gittiği ve benlik ovalarından çıkıp, insanlığın özü üzerinde durduğu zaman.»

«–Bu söylediklerine bir kul nasıl erebilir?»

«–Teklik bineğine kavuştuğu zaman.»

«–Teklik bineği nedir?»

«–Tam kulluktur.»

«–Tam kulluk nedir?»

«–Allâh için iş yapmak ve O’nun bütün hükümlerine razı olmaktır.»

Bundan sonra tavsiyelerini artırmasını ve özellikle nefsimle ilgili bir tavsiyede bulunması talebi ile:

«–Benim için bir tavsiyede bulun. Biraz daha artır.» deyince şöyle dedi:

«–Bu anlatılanlar sana yeter.»¹⁵⁷

Muhammediyye nâzımı insanın bu dünyâda mâlik olduğu şeyler olarak, yediğini, içtiğini ve giydiğini zikreder. Bunların dışında kalanlar ise sûretâ kişinin olarak görölse de hakîkatte vârislerindir.¹⁵⁸

Muhakkak ki Allâh, insanın yaptığı her hayrı bilir.¹⁵⁹ Fakat yinede âhirette kullarını hesâba çekecek ve onlara yapmış olduğu hayırları soracaktır. Lâkin kullar, «Sevdiğiniz şeylerden vermedikçe bir’e (iyiliğe) eremezsiniz.»¹⁶⁰ âyetinin aksine «Kendilerinin hoşlarına gitmeyen şeyleri Allâh’a isnât ediyorlar.»¹⁶¹ Kişi, ahirette bu dünyâdan gönderdiği iyi işleri yanında bulacaktır.¹⁶² Fakat bu dünyâda kişi nefesine uyar, kibirlenir ve öleceğini aklına getirmezse âhirette, yaptıklarına çok pişman olur ve yapamadığı hayırlardan dolayı kendi kendine dövünür. Bursevî de, kendi zamanında yaşayan hâkim, kadı ve nâiblerin Nâzım’ın gününden daha kötü bir durumda olduklarını şöyle beyan etmiştir:

¹⁵⁷ Ahmed er-Rufâî, *age*, s.169-171.

¹⁵⁸ Bursevî, *age*, s. 113.

¹⁵⁹ Bakara, 2/273.

¹⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/92.

¹⁶¹ Nahl, 16/62.

¹⁶² Buhârî, Zekât 9; Müslim, Zekât 67. Ayrıca bk. Buhârî, Menâkıb 25, Tevhîd, 24, 36.

“Emr, o hükkâm ve nüvvâb ve şüce‘ânın bizim zamanımızda hâlleri Nâzım’ın gününden beterdir. Zîrâ ne mâlda kesb-i helâl ve ne hâlde hüsn-i hâlleri vardır. Mâyeleri zulm ve taaddî ve şürûr ve dâbbeleri bir âlây ehl-i fîsk u fücûrdur. Merâti‘-i hayvâniyye çerâ-gâh ve shehevât-i dünyeviyye a‘zamu’l-mekâsîd câhları iken yine ba‘zıları dâmen-i da‘vâyâ yapışmışlar ve medâr-ı salâh-ı dîn u dünyâ olmak zu‘muna düşmüşlerdir heyhât!”¹⁶³

Rasûlullâh (sav) Efendimiz:

“–Ölüp de pişmanlık duymayacak hiçbir kimse yoktur.” buyurmuştu.

“–Onun pişmanlığı nedir yâ Rasûlallâh?” diye soruldu. Efendimiz:

“–Muhsin bir kişi ise, bu hâlini daha fazla artırmamış olduğuna; kötülük eden bir kişi ise o kötülükten vazgeçmemiş olduğuna pişman olacaktır.” cevâbını verdiler.¹⁶⁴

İnsan, hayatı boyunca kendisinde meknûz olan iki zıt kutup arasında gider gelir. Bu hakikat Şems sûresinde şöyle dile getirilmiştir:

[Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına, güneşi takip ettiğinde aya, onu açığa çıkarttığında gündüze, onu örttüğünde geceye, gökyüzüne ve onu bina edene, yere ve onu yapıp döşeyene, nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefisini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyân etmiştir.]¹⁶⁵

Yâni insan yaratıldığında hayra da şerre de meyyal olarak yaratılmıştır. Hangi tarafa gitmek isterse kendisine verilmiş olan cüzî irâde ile o tarafa yönelir. Ve bir tarafa yöneldiğinde diğer tarafı artık görmez olur. Yâni hayra yönelince hayrı artar ve şer onun üzerindeki tesirini kaybeder, şerre yönelince de hayır işlerine karşı gevşeklik gösterir. Bu hakîkati Mevlânâ Hazretleri de şöyle dile getirmektedir:

“Dünyadan, birbirine zıt, birbirine aykırı iki ses gelmektedir. Acaba, senin bu iki sestten hangisini kulağın duyacak, hangisine istidâdın var?

¹⁶³ Bursevî, *age*, s. 115.

¹⁶⁴ Tirmizî, *Zühûd*, 59.

¹⁶⁵ Şems, 91/1-10.

Gelen seslerden biri, Allâh'tan korkan, günahlardan sakınan kişileri diriltir, bir araya toplar! Öbür ses ise, kötü kişileri aldatır!¹⁶⁶

Bu seslerden birini kabul edince, öbürünü duymazsın bile. Çünkü seven kimse, sevdiğinin zıttı olan şeylere karşı âdetâ kör olur, sağır olur!¹⁶⁷

Bu dünyâ bir gölge gibidir. Kaçarsan kovalar, kovalarsan kaçır. Ayrıca Peygamber Efendimiz, bu dünyâ için «cîfe» buyurarak âhirette ümmetinin üç grup olacağını ve bu ümmetlerin çokluğundan şark ile garbın dolacağını beyân buyurur. Bu grubun biri Cenâb-ı Hakk'a tâatte ihlâs üzeredirler. İkinci grup riyâ ile ibâdet eder. Üçüncü grup ise dünyâlık maksadıyla ibâdet etmektedir. Allâh Teâlâ bunları sorguya çekerek riyâ ve dünyâlık maksadıyla ibâdet edenleri cehenneme yollar. Zâten âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır:

[(Dünyada) yaptıkları da boşa gitmiştir; yapmakta oldukları şeyler (zaten) bâtıldır. Hûd, 11/16.] Cenâb-ı Hak, zâtını isteyerek ihlâs ile ibâdet edenleri ise türlü lutuf ve keremlerle cennetine koyar.¹⁶⁸

İmâm-ı Hasan, Hz. Peygamber Efendimizden nakleder ki, Rasûlullâh Efendimiz şöyle buyurmuştur:

“Kıyâmet günü nice kişiler getirirler ki, Hak Teâlâ Hazretleri onlardan özür diler ve gönüllerini alır. Onlara der ki:

İzzetim hakkı için size dünyâda bir şey vermedim. Fakat sizin için âhirette çok keremler hazırladım. İşte o kul ki, dünyâda benim için size yiyecek ve içecek verdi, siz de gidin onlara şefaât edin. Bugün onları size bağışladım.”¹⁶⁹

Yine nakledilmiştir ki, kıyâmet günü olduğu zaman, bir kişi getirirler. Hak Teâlâ ona der ki:

“–Utanmadın, bana âsî oldun!”

Hak Teâlâ zebânilere buyurur, onu alıp ateşe götürürler. O kişi bir şey söylemek için ağzını açar, zebâniler, söylemesin diye ağzını tutarlar. Hak Teâlâ der:

¹⁶⁶ Mevlânâ, **Mesnevî**, (Çeviren, Veled İzbudak) Konya Büyükşehir Bld. Kültür Yayınları, İstanbul 2004, c.4, Beyit no: 1622-1623; Syf: 503-504.

¹⁶⁷ Mevlânâ, **age**, c.4, 1626; Syf: 504.

¹⁶⁸ Bursevî, **age**, s. 114-115.

¹⁶⁹ Yazıcıoğlu Ahmet Bican, **age**, 1974, s. 553.

“–Niçin ağzını açtın, ey benim kulum?”

O kul der ki:

“–Yâ Rabbi, sen bilirsin. Benim gönlümde gizli olan sana âşıkardır. Beni rüsvâ eyleme.” Hak Teâlâ der:

“–Benim meleklerim işitsin, söyle!” O kul der ki:

“–Yâ Rabbi, dünyâda çocuklarım bana çok cefâ eyledi. Ölüm hâlinde ehlim bana eziyet eyledi. Can verirken ölüm meleği cefâ eyledi. Kabirde münker-nekir ezâ eyledi. Şimdi de zebâniler elinde cefâ çekmekteyim. Hâlbuki ben «Benim Rabbim, bana merhamet edip mağfiret eyler.» derdim. Sen ise beni ateşe atmalarını buyurunca şimdi anladım ki, helâk olacağım. İşte bunun için ağzımı açıp konuşmak istedim.” O zaman Hak Teâlâ Hazretleri der ki:

“Ben, kulumun hakkımdaki zannı gibiyim. O, beni andıkça ben onunla beraberim. O, beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. O, beni bir cemaat içinde anarsa, ben de onu daha hayırlı bir cemaat içinde anarım. O, şayet bana bir karış yaklaşacak olursa, ben ona bir arşın yaklaşırım. Eğer o, bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim. Kim bana şirk koşmaksızın bir arz dolusu günahla gelse, ben de onu bir o kadar mağfiretle karşılarım.”¹⁷⁰ O hâlde haydi git, cennetime gir.¹⁷¹

Nitekim kulların Cenâb-ı Hakk’a karşı dâimâ hüsn-i zan beslemeleri gerektiği şu âyet-i kerîmelerle bize bildirilmektedir:

[Derilerine: «Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?» derler. Onlar da: «Her şeyi konuşturan Allâh, bizi de konuşturdu. İlk defa sizi O yaratmıştır. Yine O’na döndürülüyorsunuz.» derler. Siz ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin, ne de derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz, yaptıklarınızdan çoğunu Allâh’ın bilmeyeceğini sanıyordunuz. Rabbiniz hakkında beslediğiniz zan var ya, işte sizi o mahvetti ve ziyana uğrayanlardan oldunuz.]]¹⁷²

Bir hadîslerinde Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır:

¹⁷⁰ Buhârî, Tevhid, 15, 35; Müslim, Zikr, 2, (2675), Tevbe, 1, (2675).

¹⁷¹ Yazıcıoğlu Ahmet Bican, *age*, s. 553-554.

¹⁷² Fussilet, 41/21-23.

“Allâh’ım beni sana muhtaç olmakla zengin kıl!”¹⁷³ Bu hadîsin açıklamasında Bursevî Hazretleri şunları söylemektedir:

“Bu makâmın tahkîki budur ki insân-ı kâmil mazharı tâmdır. Ve bu mânâyâ binâen cemî’-i esmâ yüzünden ism-i a‘zama ihtiyâç kemâlât-ı insâniyyedendir. Zîrâ sâir mahlûkâtın ism-i mezkûra iftikârları kendilerine mahsûs olan ism-i cüz’î yüzünden ve isti‘dâtları kadardır. Pes Hakk’a ihtiyâc-ı küllî ile muhtâç olmak ayn-ı iğnâdır ki ânın fevkinde devlet yoktur. Ve bu gınâyâ remz edip Vâsıtî (ks) hazretleri buyurur:

«Fakir Allâh’a ihtiyâç duymaz. *Et-Te’vîlâtü’n-Necmiyye*’de şöyle demiştir: Bunun sebebi o kimsenin O’nunla zengin olmasıdır. Bir şeyle zengin olan ona ihtiyâç duymaz.»¹⁷⁴

Bursevî bu sözü hemen akabinden, insanların bu konuda dikkatli davranmaları gerektiğini çünkü bu husûsun, ayakların kaydığı yerlerden biri olduğunu vurgulayarak şeyhinin kendisine hitâben söylemiş olduğu şu sözlerle yer verir:

“Ey Hakkı! Hakk’a tâlip ol! Hakk’ın matlûbu olma! Ey Hakkı! Tamamen yok ol!

Bu durumda tamamen var olursun. Ey Hakkı! Her fakirliğin aslı olan bir fakirlikle fakir ol! Asla onun aslı yoktur. Öyle bir zenginlikle zengin olursun ki o her zenginliğin aslıdır. Onun asla, bir aslı yoktur.”

Ârif ve fakîr olan kimseye her şey ihtiyâç duyar ve o asla herhangi bir şeye ihtiyâç duymaz. Çünkü her şey onun indindedir. Mevcud olan kaybolmaz, hazır bulunan talep edilmez ve maksûd olmaz.¹⁷⁵ Bu sözlerden sonra Peygamber Efendimizin şu hadîsi ayrı bir anlam ifâde etmektedir:

“Fakirlik benim fahrımdır. Ben onunla iftihar ederim.”¹⁷⁶

Bursevî, insân-ı kâmilî üd ağacına benzetmiştir ki bu ağaç kırk yıl toprak altında kaldıktan sonra gün yüzüne çıkar ve çok hoş bir râyihası vardır. İnsan da, bir mürşidin elinde

¹⁷³ Bâkîllânî, *İ‘câzü’l-Kur’ân*, s. 107.

¹⁷⁴ Bursevî, *age*, s. 116.

¹⁷⁵ Bursevî, *age*, s. 116.

¹⁷⁶ İbn Hacer, bu hadîsin bâtil ve mevzû‘ olduğunu söyler. Bu söz hakkındaki değerlendirme için bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. II, s. 87, Hadis no: 1835.

kırk yıl riyâzette bulunup nefisle mücâdeleden sonra insân-ı kâmil'in kemâl-i hakîkiyyesine ulaşabilir.¹⁷⁷

Kutup, lügatte değirmen taşının ortasında bulunan iğne verilen addır. Tasavvuf ıstılahında bazen ibâdet ve ahlâk konularında en üstün kişi anlamınadır. Tevekkül ve teslimiyet kutbu gibi. Bazen en büyük velî ve ricâlin başı, Allâh'ın izniyle kâinatta tasarruf sahibi kişi demektir. Bu anlamda her devirde kutub bir tanedir. Bir de Hz. Peygamber için kutub denildiği vâridir. İbn Arabî bu kavramı “hakikat-i Muhammediyye” anlamında kullanmıştır.¹⁷⁸ Nitekim bir hadîste şöyle buyrulmuştur:

“Bu ümmetin içinde İbrâhim tabiatı üzere kırk, Mûsâ tabiatı üzere yedi, İsâ tabiatı üzere üç ve Muhammed fitratı üzere bir kişi bulunur. Bunlar derecelerine göre halkın efendisi sayılır.”¹⁷⁹ Bu hadiste ifâde buyrulan Muhammed fitratı üzere olan kişi mazhar-ı tâmdır ve insân-ı kâmilî sembolize etmektedir.

Çünkü İnsân-ı kâmil, tarîk-ı tasfiye ile mebdee rücû' ettikleri ve kendi mevhûm olan varlıklarından fânî oldukları cihetle sâir insanlardan bu kemâl ile mümtâz olmuşlardır.¹⁸⁰

İnsân-ı kâmil'in bu âlemin özü olduğu husûsunda İbrâhim Hakkı Hazretleri, *Mârifetnâme* isimli eserinde şunları söylemektedir:

“Ey Aziz! Marifet ehli diyorlar ki:

Dokuz felek ve üç unsur toplam 12 perde, hurma çekirdeğinde bulunan etli kısım gibi toprak noktasını her yandan sarmışlardır. Bu 12 kat perde, toprağın elbisesi gibidirler. Kıymet itibarıyla toprak onlardan hem üstün ve hem kıymetlidir. Toprak maden ve bitkiye, bitki de hayvana örtü ve elbise olmuştur. Hayvan, insan vücudunun, vücut kalbin elbisesi olup, insanın kalbi de Allâh'ı bilmenin ve tanımanın yeri ve sevginin temelidir. Demek oluyor ki, cihanın özü Allâh'ı bilen ve tanıyan insandır.

Bu kâmil insanın ne derece şân sahibi olduğunu, ne derece büyük olduğunu bir kez düşünsene. O şanlı ve kâmil insan 15 kat elbise giymiş, şeriat sancağı ve sevgi tacıyla yaratıklar içinde en büyük sultan olmuştur. Zîrâ bütün kâinat ona yardımcı ve hizmetçi

¹⁷⁷ Bursevî, *age*, s. 112.

¹⁷⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lûmâ*, (H. Kâmil Yılmaz) Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, s. 542.

¹⁷⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 24.

¹⁸⁰ A. Avni Konuk, *age*, c. 1, s. 113.

kılınmıştır. Şeriat, onun şahsında kemâle ermiştir. Onun sözleri de güzel, işleri de güzel, ahlâkı da güzeldir. Çünkü o, Rasûlullâh (sav) Efendimiz'in:

«Şeriat sözlerim, tarikat hareketlerim, hakikat de ahvalimdir.»¹⁸¹ hadisine uymuşlardır.

Demek oluyor ki, hadiste geçen bu üç alâmet kimde var ise o, hem mü'min, hem ârif ve hem de kâmil bir insandır. Alâmetlerin ikisi bulunursa mü'min ve ârifdir. Bir tanesi var olursa mü'min ve gafil, hiçbirisi olmazsa bilgisiz ve cahildir. Alem bir insan olarak kabul edilmiş, onun nurlu kalbi de insan-ı kâmil olmuştur.¹⁸²

İnsanın eliyle kazandığından başkası yoktur.¹⁸³ Bu yüzdendir ki âyet-i kerîmede bildirilen [(Dünyada) yaptıkları da boşa gitmiştir.¹⁸⁴] ifâdesi onların (kâfirlerin) amellerinde muhlis olmadıkları anlamına gelmektedir. Nitekim âyetin devâmında [Yapmakta oldukları şeyler (zaten) bâtıldır.¹⁸⁵] buyrulmuştur. Çünkü nefsi'l-emr riyâ ve sum'a ve gayri yüzden ettikleri a'mâl nâcîzdir.¹⁸⁶

Bundan dolayı zulüm eden kadılar cehenneme gidecek ve adil olan âlimler ise cennete gireceklerdir.¹⁸⁷ Yine kıyâmette herkes ameline göre bir ayrıma tâbî tutulacaktır. Onun içindir ki amelsiz âlim ile câhil aynı yerde olacaktır.¹⁸⁸

Nitekim İmam Sehâvî'nin *el-Makāsîdü'l-Hasene*'sinde yer alan bir hadîs-i şerîf şöyledir¹⁸⁹:

Kadılar üç kısımdır. İkisi cehennemde biri cennettedir. Bir kadı bildiği hâlde haksızlık yapar, yanlış hüküm verir bu cehennemdedir. Bir kadı da bilmediği hâlde hüküm verir dolayısıyla da insanların haklarını ellerinden alır bu da cehennemdedir. Bir kadı da hak ile, adalet ile hüküm verir bu ise cennettedir.¹⁹⁰

¹⁸¹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. II, 4. Hadis No: 1532.

¹⁸² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *age*, s. 213.

¹⁸³ Necm, 53/39.

¹⁸⁴ Hûd, 11/16.

¹⁸⁵ Hûd, 11/16.

¹⁸⁶ Bursevî, *age*, s. 117.

¹⁸⁷ Bursevî, *age*, s. 117.

¹⁸⁸ Bursevî, *age*, s. 118.

¹⁸⁹ Bursevî, *age*, s. 118.

¹⁹⁰ Bkz. Farklı lafızlarla: Hâkim, IV, 101-102.

Âhirette iyi netice sâdece Allâh'tan hakkıyla korkup gûnahtan sakınanların olacaktır.¹⁹¹

2.1.3. HESAP VE AZAP OLUNMAYANLAR

Muhammediyye nâzımı, cennete, hesâba çekilmeksizin ve azâp olunmaksızın girenleri anlattığı bu bölüme “yetmiş bin kişinin hesapsız cennete gireceğini” ve bunun yanında bu yetmiş bin kişinin her biriyle tekrar yetmiş bin kişinin daha cennete gireceğine dâir Peygamber Efendimizden gelen bir rivâyetle başlamış daha sonra diğer rivâyetlerle de konuyu genişletmiştir.¹⁹² Nitekim Efendimiz şöyle buyurmuştur:

“Geçmiş ümmetler bana gösterildi. Peygamber gördüm, yanında üç beş kişilik küçük bir grup vardı. Peygamber gördüm, yanında bir iki kişi bulunuyordu. Ve peygamber gördüm, yanında kimsecikler yoktu. Bu arada önüme büyük bir kalabalık çıktı. Kendi ümmetim sandım. Bana; «Bunlar Mûsâ'nın ümmetidir, Sen ufka bak!» dediler. Baktım, çok büyük bir karaltı gördüm. «İşte bunlar Sen'in ümmetindir. İçlerinden hesapsız ve azapsız cennete girecek yetmiş bin kişi vardır.» dediler.” Hadîsin devâmında bu yetmiş bin kişinin “büyü yapmayan, yaptırmayan, uğursuzluğa inanmayan ve Rablerine tevekkül eden kimseler.” olduğu ifâde edilmiştir.¹⁹³

Seyyid Şerif Cürcânî yukarıda ifâde edilen yetmiş bin ifâdesi hakkında şunları söylemiştir:

“–Yetmiş binden murâd çokluk ifâde etmektir. Belki de Muhammed ümmetinden daha pek çok kişiler hesapsız ve azapsız olarak cennete girerler. Nitekim Rasûl-i Ekrem, Veda Haccında dedi ki:

«–Ey Âdemoğulları, beş vakit namazınızı kılın. Ramazan ayını oruçlu geçirin. Hacca gidin ve malınızın zekâtını verin. Nefsinizi arıtmak için gönül hoşnutluğu ile verin. Ondan

¹⁹¹ A'râf, 7/128.

¹⁹² Bursevî, *age*, s. 121.

¹⁹³ Müslim, İmân, 374; Buhârî, Rikâk, 50.

sonra gidin, Rabbinizin cennetine hesapsız ve azapsız girin.»¹⁹⁴ Bunların yüzlerinin nûru ayın on dördünden daha parlak olacaktır.¹⁹⁵

Yine bir rivâyette âlim ve zâhitlerin bir araya toplanacağını ve zâhitlerin âlimlerden önce hesap sorulmaksızın cennete gidecekleri beyân edilmiştir. Bursevî'nin ifâdesiyle buradaki zâhitler, amel-i şer'îleri olan fakat hâl sâhibi ve irşâd ehli olmayan âbidlerdir. Âlimlerin geri bırakılmalarında ise bir hikmet gizlidir ki o da şudur:

Onlar, dünyâda Allâh'ın rızâsını kazanmak için ilim öğrenmiş ve bu ilmi insanlara öğretmeye azmederek İslâm'ı gönüllerde tesis etmeye çalışmış olmalarından dolayı Cenâb-ı Hak, onlara sevdiklerini de alarak cennete girmeleri için şefaât yetkisi verecektir.¹⁹⁶

Bu hâdise *Envârü'l-Âşıkîn*'de şöyle anlatılmaktadır:

Nakledilir ki, Peygamber (sav) Efendimiz şöyle dedi:

“–Kıyamette türlü türlü hasretler ve hâller vardır.” Sordular:

“–Yâ Rasûlullâh, o hasretten kurtulmanın çaresi nedir?” Peygamberimiz buyurdular ki:

“–Âlimlerin eteğine yapışın. Hak Teâlâ Hazretleri, âlimleri ve zahitleri bir araya toplar. Miskden bir yer üzerinde otururlar. Ondan sonra münâdî nida edip zahitlere der ki:

“–Gidin, siz cennete girin.”

Zahidler gidip cennete girer, âlimler kalırlar. Ondan sonra münâdî şöyle nidâ eder:

“–Ey âlimler! Ben sizi hapseylemedim, fakat zahidleri nefisleriyle meşgul eyledim, tekrar nefislerinden kurtardım. Siz ise halkla meşgul oldunuz ve onlara ilim öğrettiniz. Gidin, dostlarınızı cennete koyun.”

Âlimler de, Allâh'ın izniyle, dostlarını alır, onlarla beraber cennete girerler.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Yazıcıoğlu Ahmet Bican, *age*, s. 556.

¹⁹⁵ Bursevî, *age*, s. 121.

¹⁹⁶ Bursevî, *age*, s. 121.

¹⁹⁷ Yazıcıoğlu Ahmet Bican, *age*, s. 558.

Bu ifâdeler de gösteriyor ki âlim ile âbid arasında fark vardır. Çünkü âlim bir nevî Hakk'ın halîfesi ve halkın mürşididir. “Sizin en hayırlılarınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir.”¹⁹⁸ sırrına mazhardır.¹⁹⁹

Allâh Teâlâ'nın Tevrat'ta şöyle buyurmuş olması da bunu îzâh eder mâhiyettedir:

“Ey Mûsâ! Hikmetin kadrini ta‘zim et. Çünkü Ben azaplandıracağım kimsenin kalbine hikmeti koymam.”²⁰⁰

Buradaki hikmeti de Bursevî, “ilim” olarak anlamıştır.²⁰¹

Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerîm’de kendisine bir halîfe yaratacağını²⁰² ifâde buyurmuş ve ona bilmediği isimleri öğretmiştir.²⁰³ Ve insanlar için kendi nefislerinde âyetler vardır.²⁰⁴ Bunun içindir ki “nefsini bilen, Rabbini bilir”²⁰⁵ buyrulmuştur. Ve yine âyet-i kerîmede:

[...Allâh’tan ittikâ ederseniz, Allâh size bilmediğinizi öğretir...] buyrulmaktadır.²⁰⁶ Bu ifâdelerden şunu anlamamız mümkündür ki bizler Cenâb-ı Hak’tan lâıykıyla ittikâ edersek bize bilmediğimiz hakikatleri öğretecektir ve bunun bir netîcesi olarak da gönülde oluşan hikmet meyvelerinden dolayı insan mârifetullâh’a yol almaya başlayacaktır. Ebedî olan âhiret yurdu ise takvâ sahiplerininindir.²⁰⁷

Yine bir kısım insanlar, herkesin hesâba çekileceği bir zamanda nurdan minberler üzerinde hiçbir korku ve keder yaşamaksızın oturacaklardır. Bursevî’nin ifâdesine göre bunlar mârifetullâh sâhibi kimselerdir ki hakîkî irfan sâhipleridir.²⁰⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de de bazı insanların herhangi bir korku duymayacakları şu âyetlerle ifâde buyrulmuştur:

[Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidâyet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler. (Bakara, 2/38)]

¹⁹⁸ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 21.

¹⁹⁹ Bursevî, *age*, s. 122.

²⁰⁰ Bursevî, *age*, s. 135.

²⁰¹ Bursevî, *age*, s. 122.

²⁰² Bakara, 2/30.

²⁰³ Bakara, 2/31.

²⁰⁴ Zâriyât, 51/21.

²⁰⁵ Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, c. II, s. 262. Hadis No: 2532.

²⁰⁶ Bakara, 2/282.

²⁰⁷ Kasas, 28/83.

²⁰⁸ Bursevî, *age*, s. 122.

[Şüphesiz îmân edenler; yahudiler, hıristiyanlar ve sâbiîler; Allâh’a ve âhiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir. (Bakara, 2/62)]

[Bilakis, kim muhsin olarak yüzünü Allâh’a döndürürse (Allâh’a hakkıyla kulluk ederse) onun ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır, ne de üzüntü çekerler. (Bakara, 2/112)]²⁰⁹

Enes (ra)’den gelen bir rivâyete göre, oruç tutanlar ağızları misk gibi koktuğu hâlde gelirler ve herkes hesap ve sorguda oldukları hâlde onlar, orada ikrâm olunurlar. Çünkü onlar oruç tutarken sâdece maddî anlamda değil bilakis mânevî anlamda da oruç tutmuş, sabretmiş, ömürlerini ve mallarını dünyâda iken isrâf etmemiş kimselerdir.²¹⁰

Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyrulmuştur:

[Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir. (Zümer, 39/10)]

Ramazan ayının dışında Recep ve Şaban ayında da oruç tutanlar hesapsız cennete gideceklerdir.²¹¹ Yalnız bu oruç da yukarıda ifâde edildiği üzere Hakk’ın rızâsı doğrultusunda ifâ edilmiş, mideye oruç tutturulmakla berâber bedenın tüm âzâlarına da oruç tutturulmuş olması lazım gelmektedir.

Nitekim neticede lutfu ve keremi bol olan Cenâb-ı Hak oruç ayına hürmet edenleri Rasûlullâh Efendimiz ile komşu eyleyecektir.²¹²

Bunun yanında Kur’ân-ı Kerîm’de, kendisini okuyan, anlayan ve netîcede Kur’ân ahlâkına bürünenler için şefaât edecektir. Çünkü bizler için en mükemmel bir örnek²¹³ olan Peygamber Efendimizin ahlâkı, Hazret-i Âişe vâlidemizin ifâde ettiğı gibi “Kur’ân’dan ibâretti.”²¹⁴ Bunun içindir ki bizler Rasûlullâh Efendimiz’e duyduğumuz muhabbet kadar onunla aynîleşebilir yâni ahlâkıyla ahlâklanma yolunda ilerleyebiliriz. Netîcede Kur’ân-ı Kerîmin hakîkatlerini anlamada mesâfe kat ederiz.

²⁰⁹ Diğerleri için bkz: Bakara, 2/262, 274; Mâide, 5/69; En’âm, 6/48; A’râf, 7/35; Yûnus, 10/62; Zuhurf, 43/69; Ahkâf, 46/13.

²¹⁰ Bursevî, *age*, s. 121.

²¹¹ Bursevî, *age*, s. 124.

²¹² Bursevî, *age*, s. 124.

²¹³ Ahzâb, 33/21.

²¹⁴ Müslim, Müsâfirîn, 139.

Mevlânâ'nın şöyle bir ifâdesi vardır:

“Allâh'ın kitabı dört esas üzerine kurulmuştur: İbâre, işâret, latifeler ve hakîkatler. İbâre, avam içindir; işâret, haslar içindir; latifeler veliler ve hakîkatler de Peygamberler içindir.”²¹⁵ Bunun içindir ki insan, muhabbet duyduğu ölçüde Kur'ân-ı Kerîm'in ince nüktelerini ve derin mânâlarını anlamaya başlayacaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak, âyet-i kerîmede «Siz ittikâ ederseniz, Allâh (sizlere) bilmediğinizi öğretir.»²¹⁶ buyurmaktadır. Bursevî, Kur'ân'ın şefaatine nâil olabilmek için her dâim onunla amel etmek lâzım geldiğini de şu sözleriyle ifâde eder:

*Mücerret ilme aldanma sakın hâ
Gece gündüz amelden olma tenhâ
Oku Kur'ân'ı tut hükmünü şâhâ
Amel kıl Hazret-i Kur'ân ile gel*

*Şefâat ister isen rûz-i mahşer
Uyup Kur'ân'a hayr et eyleme şer
Olur hep ehl-i Kur'ân çün mübeşşer
Amel kıl Hazret-i Kur'ân ile gel*

*Okuyup tutmasan Kur'ân'ı Hakkı
Makâm-ı vaslın olmazsın ehakkı
Muhakkak çün ameldir müstehakkı
Amel kıl Hazret-i Kur'ân ile gel*

Peygamberimizden şöyle bir hadis nakledilmiştir:

“–Kıyamet gününde benim ümmetimin fakirlerinin yüzleri ay gibi parlar. Kıyamet yerine, ellerinde nurdan kadehler olduğu hâlde gelirler ve nurdan minberler üstüne otururlar. Gönülleri sevinç içinde olur. Halk hesap verirken onlara bakarak:

“–Acaba bunlar melekler mi, yoksa peygamberler midir?” derler. Onlar da derler ki:

“–Biz, Muhammed ümmetinin fakirleriyiz.” Melekler onlara sorar:

“–Hangi amelinizden dolayı Hak Teâlâ Hazretleri, sizlere bu dereceleri verdi?”

²¹⁵ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, (çev: Tahsin Yazıcı), Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, c.1, s. 389.

²¹⁶ Bakara, 2/282.

O fakirler der ki:

“–Bizim amelimiz çok değildir. Belki beş vakit namazı gözetir, hiç terk etmezdik. Muhammed Mustafâ (sav) adını işitince de O’nun muhabbetinden ağlardık. Allâh’a şükredip fakra sabrederdik. Hak Teâlâ Hazretleri bize ne verdiyse hepsi iki şey içindir:

Biri, dünyayı terk ettiğimiz için... Diğeri de Muhammed Mustafâ (sav)’i çok sevdiğimiz için...”²¹⁷

Sözü esrâr mahzeni, özü ahlâk mâdeni²¹⁸ olan Efendimiz yine bir hadislerinde nice kavimlerin mahşer yerine getirileceğini ve bunlardan bir kısmının yüzlerinin nûr gibi parladığını ve bu kimselerin inciden minberler üzerinde oturduklarını²¹⁹ ifâde eder. Bunlar o kimselerdir ki Cenâb-ı Hakk’ın rızâsını kazanmak maksadıyla uzak yerlerden gelerek bir yerde buluşur ve gece gündüz Hakk’ı zikrederlerdi.²²⁰ Bursevî bunlar hakkında şunları söyler:

“Yâni zikrolunan tâife-i celîlenin birbirleriyle sohbetten murâtları cem’iyyet-i dil ile rızâen lillâh zikrullâh eyleyip deryâ-yı şühûd-i Hakk’a gark olmaktır. Yoksa garz-ı nefsanî ve mulâhaza-i dünyeviyye değildir. Bu kelâmda ashâb-ı kirâmın hâline tenbîh ve onlara bu hususta mütâba‘at eyleyen havâs-ı nâsın şân-ı âlîlerine işâret vardır. Nitekim etrâf-ı âlemde fukarâ-yı nâs şedd-i rahl edip mürşid-i hakîkî kapısına gelirler ve birbirleriyle hakkânî sohbetler kılarlar. Şöyle ki ecânib, onların yanında ekâribinde ehabb olur ve ağyâr iken yâr olup rütbe-i râz-dâr bulur.”²²¹ Bunun peşinden de Bursevî, Cenâb-ı Hakk’a şu şekilde ilticâ eder:

Yâ Rab bizi ihvân-ı safâya nüdemâ kıl

Her vechile süllâk-ı tarîke kudemâ kıl

Abdullâh bin Revâha (ra), ashâb-ı kirâmdan biriyle karşılaştığı zaman:

“–Gel (kardeşim!) Allâh için bir müddet oturup Rabbimize îmânımızı tâze-leyelim (O’nu zikre delim).” derdi.

Bunun ne demek olduğunu anlayamayan bir sahâbî, gidip durumu Hazret-i Peygamber’e anlattığında, Efendimiz (sav) de ona:

²¹⁷ Yazıcıoğlu Ahmet Bican, *age*, s. 560; Bursevî, *age*, s. 123.

²¹⁸ Bursevî, *age*, s. 127.

²¹⁹ Tirmizî, Zühd, 53/2390.

²²⁰ Bursevî, *age*, s. 127-128.

²²¹ Bursevî, *age*, s. 129-130.

“–Allâh, Abdullâh bin Revâha’ya rahmet etsin. O, meleklerin medhettiği (zikir) meclislerini çok sever.” karşılığını vermiştir.²²² Nitekim âyette de ifâde buyrulduğu gibi kalbler ancak Allâh’ın zikriyle huzur bulur.²²³

Yine nakledilir ki, Peygamberimiz şöyle buyurmuştur:

“–Kıyamet günü olduğu zaman dört türlü kavim, miskden, çok güzel bir tepe üzerinde olurlar. Onlara hesap ve azab da olmaz. Bunlar şu kişilerdir:

1. Hakk’ın rızası için Kur’ân okuyan kimse.
2. Hâlis itikadı olan ümmî.
3. Hakk’ın rızâsı için ezan okuyup halkı mescide davet eden müezzin.
4. O düşkün kişi ki, dünyada hasta oldu ve sabreyledi...”²²⁴

Yine Yazıcıoğlu, kanlarını Hak yolunda dökenlerin de kılıçları omuzlarında olduğu hâlde ve şecaat ve mehâbetli bir şekilde bâd-ı sabâ rüzgarı gibi hesap görmeden ve azâba uğramadan cennete gireceğini belirtmiştir.²²⁵ Ayrıca deniz kenarında vatani savunmak için bekleyip şehit olanların da hesapsız bir şekilde cennete gireceğine atıf yaparak Cenâb-ı Hakk’a şöyle yalvarır:

*İlâhî biz kulun dahî Gelibolu’da olurduk
Deniz katında beklerdik firenkten kal’a ve âfâk*

*İşimiz ceng idi ekser çü heftâd u du milletle
Verirdik başı yolunda ederdik mâlımız infâk*

*Hudâvendâ Hudâvendâ bu biz kullara da lûtf et
Hesâb etme azâb etme kocalım biz dahî a’nâk*²²⁶

Peygamber Efendimiz bir hadîslerinde, “Yâ Rabbi! Bana eşyânın hakîkatini göster.”²²⁷ buyurmuştur. Yazıcıoğlu’da Cenâb-ı Hakk’a ilticâ ederek şunları söylemektedir:

²²² Ahmed, *Müsned*, III, 265.

²²³ Ra’d, 13/28.

²²⁴ Yazıcıoğlu Ahmet Bican, *age*, s. 562.

²²⁵ Bursevî, *age*, s. 128.

²²⁶ Bursevî, *age*, s. 128.

*Nazar kıl sırr-ı vahdetten tecellî kıl hüviyyetden
Hicâbımız gider gözden meded kıl bize et işfâk*²²⁸

Bursevî, buradaki sırr-ı vahdetten maksadın kesret olduğunu beyânla, nesep ve izâfetten kat'ı nazar tecellî eyleyen mânâdır demiştir. Hüviyyet ise, taayyün itibâriyle olan zâttır.²²⁹ Ve her mertebe ve taayyün esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin mazharıdır.²³⁰

Yûnus Emre'nin bir şiirinde:

*Sûfîlere sohbet gerek
Âhîlere âhret gerek
Mecnun'lara Leylâ gerek
Bana seni gerek seni*²³¹

buyurduğu gibi Yazıcıoğlu da şöyle demektedir:

*Avâmına nevâlin ver havassına cemâlin ver
Ehassına visâlin ver çü bunlardır sana uşşâk*²³²

Bursevî burada şunları söyler:

Vuslat makâmı kurbda olur. Ve vusûlün üstünde husûl vardır. Ve husûl bir mertebedir ki onun fevkinde bir mertebe yoktur. Onun zevkini ise çok az kişi idrâk etmiştir.²³³ Nitekim vuslat (ittisal), kalplerin mükâşefe, sırların müşâhede makâmına ermesidir.²³⁴

Kalpler sırları müşâhede etmeye başladığında, yâni eşyânın hakîkati tam mânâsıyla görüldüğünde insan, hakîkatleri görmeye başlar. Kendisinin nasıl bir hîç'likle muttasıf olduğunu ve her şeyin sâdece "O" olduğunu idrâk eder. Çünkü bu âlem Cenâb-ı Hakk'ın cemâlî sıfatlarının bir meşheridir. Yâni bu âlem, somut bir sûrette kuvveden fiile çıkmış olan ilâhî isimlerin tümünün toplamından ibârettir.²³⁵ Netîcede Hak'ta yok olmak anlamına da

²²⁷ A. Avni Konuk, *age*, c. 3, s. 98.

²²⁸ Bursevî, *age*, s. 128.

²²⁹ Bursevî, *age*, s. 131.

²³⁰ A. Avni Konuk, *age*, c. 1, s. 113.

²³¹ Abdurrahman Güzel-Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre, Hayâtı, Eserleri ve Şiirlerinden Seçmeler*, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, 1991, s. 114

²³² Bursevî, *age*, s. 128.

²³³ Bursevî, *age*, s. 131.

²³⁴ Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları (Avârifu'l-Maârif)*, Erkam Yayınları, İstanbul 1989, s. 641.

²³⁵ Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, (çev: Ahmet Yüksel Özemre), Kaknüs Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 143.

gelen fenâ makâmına ulaşan insan, daha sonra sâdece Hak ile berâber olarak bakâ makâmına ulaşır.²³⁶ Sonunda da görmek ve kavuşmak anlamına gelen likâ hâsıl olur. Nitekim Yazıcıoğlu bunu şu beytiyle ifâde eder:

Dahî şol kim fenâ buldu fenâdan son bakâ buldu
Bakâdan son likâ buldu seni sevdi ale'l-ıtlâk

Cenâb-ı Hakk’a intisap Fahr-i Âlem vâsıtasıyladır. Nitekim âyet-i kerîmede:

[Kim Rasûl’e itaat ederse, Allâh’a itaat etmiş olur. (Nisâ, 4/80)] ve [(Rasûlüm!) De ki: Eğer Allâh’ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allâh da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allâh son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir. (Âl-i İmrân, 31)] buyurmaktadır.

Yazıcıoğlu bu bölümde son olarak mü’minlerin bülûğa ermemiş çocuklarının da cennete hesap ve azap olmaksızın gireceklerini beyân eder. Hattâ bunların, cennete anne ve babaları olmaksızın girmeyerek ağlayacakları ve netîcede de anne ve babalarını da alıp cennete girecekleri ifâde edilmektedir.²³⁷

2.1.4. CEHENNEM VE CEHENNEM EHLİ

İslâm bilginleri Cehennem’in, “derin kuyu; hayırsız, uğursuz” anlamına gelen ve Arapça asıllı bir kelime olduğunu ileri sürmektedirler. Lâkin dil âlimleri bu konuda tereddüt etmişlerdir.²³⁸

Ehl-i sünnet’e göre cennet ve cehennem şu anda mahlûk ve mevcuttur. Sâdece mûtezile farklı bir görüş ortaya koymuştur. Onların ekserîsi, cennet ve cehennemin, amellerin karşılıklarının görüleceği kıyâmet günü yaratılacaklarını söylemektedirler.²³⁹

Sûfîler, cennet ve cehennemin ebedî olduğuna, hâlen yaratılmış olduklarına, sona ermeden ve yok olmadan ebediyen var olacaklarına, aynı şekilde içindekilerin de orada kalıcı

²³⁶ Sühreverdî, *age*, s. 647.

²³⁷ Bursevî, *age*, s. 129; Yazıcıoğlu Ahmet Bican, *age*, s. 561.

²³⁸ Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *DİA*, c. VII, s. 225. bkz. *Lisânü’l-‘Arab*, “cehennem” md.

²³⁹ Taftazânî, *Kelâm ilmi ve İslâm Akâidi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1991, s. 258.

olduklarına, cennete girenlerin bitip tükenmeyen bir nimet içerisinde bulunacakları gibi, cehennemi hak edenlerin de kesintisiz bir azâp içinde bulunacaklarına inanırlar.²⁴⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de “cehennem”, yetmiş yedi âyette zikredilmektedir.²⁴¹ Bu âyetlerde cehennem, herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan çok kâfirlerin, münâfıkların, zâlimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekleri yer olarak tasvir edilmiştir.²⁴²

Bu tasvirlerde onun yapısından çok işleyişi, yâni azap türleri üzerinde durulmuştur. Ancak münâfıkların cehennemin en aşağı tabakasında olacağını²⁴³ ve cehennemin yedi kapısının bulunduğunu²⁴⁴ ifâde eden âyetlerle cehennemdeki “dar mekân”dan bahseden âyet²⁴⁵ ve “derin kuyu” demek olan hâviyeden²⁴⁶ söz eden âyetlerde cehennemin yapısı hakkında bazı bilgiler verildiği görülmektedir.²⁴⁷

İslâm âlimleri arasında cehennemin yedi kapılı oluşu²⁴⁸ üzerinde bâzı yorumlar yapılmıştır ki bunlardan biri olarak Ebü’s-Suûd Tefsîrinde şöyle geçmektedir: “Muhtemelen yedi kapı ile sınırlanması, helâk eden şeylerin beş duyu ile hissedilen şeylerle şehvet ve öfke kuvvetlerinin gereğine mahsus olmasındandır.”²⁴⁹ Bununla beraber Elmalılı, bunda diğer bir ihtimal vardır diyerek, bu ihtimâli şeriat dili açısından akla daha uygun bulmuştur. Kendisi bunu şöyle îzâh etmektedir:

“Cehennem kapılarının yedi olması ile cennet kapılarının sekiz olması arasında apaçık bir ilişki vardır. Bundan dolayı denebilir ki, bu kapıların mükellef organlarla ilgili olması düşünüldür.

Bilindiği gibi insanın mükellef organları sekiz tanedir: “Kalb, dil, kulak, göz, el, ayak, ağız ve cinsel organ. Bunların yedisi açık, birisi gizlidir ki, o da kalbdır. Doğrudan doğruya Allâh’a bakan kalp kapısı açık olursa, bu sekiz organın her biri Allâh’ın emri üzere hareket ederek cennete birer giriş kapısı olabilir. Ve bu şekilde cennete sekiz kapıdan girilir. Fakat

²⁴⁰ Kelâbâzî, *et-Taarruf li ehli Mezhebi’t-Tasavvuf-Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1979, s. 88.

²⁴¹ Bkz. Ömer Özsoy ve İlhami Güler, *Konularına Göre Kur’ân*, Fecr Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 1997, s. 318-331.

²⁴² Topaloğlu, Bekir, “Cehennem”, *DİA*, c. VII, s. 227.

²⁴³ Nisâ, 4/ 145.

²⁴⁴ Hicr, 15/44.

²⁴⁵ Furkân, 25/13.

²⁴⁶ Kâria, 101/9-11.

²⁴⁷ Topaloğlu, Bekir, *age*, s. 229.

²⁴⁸ Hicr, 15/44.

²⁴⁹ Topaloğlu, Bekir, *age*, s. 229.

içte ruh körlenmiş, kalp kapısı kapanmış bulunursa dıştaki yedi organın her biri cehenneme açılmış birer giriş kapısı olurlar. İşte cennet kapıları sekiz olduğu hâlde, cehennem kapılarının her birine ayrılmış bir grup olmak üzere yedi olması, -Allâh daha iyi bilir ki- bu hikmetten dolayıdır. [Ve ona ruhumdan üflediğim zaman.]²⁵⁰ ifâdesinin şerefine nâil olmakla îman ve marifet kapısı olan kalp, cehenneme kapalıdır. Ondan yalnız cennete girilir, Allâh’a erişilir. Kalbi açık olan kimse şeytana uymaz, Allâh’ı inkâr etmekten ve O’na isyan etmekten sakınır.”²⁵¹

Bir âyette cehennemin yakıtının insanlar ve taşlar olduğu zikredilmektedir.²⁵² Cehennemin ateşi ise, alevlenen, sönmeye yüz tuttukça tekrar tutuşturulan, vücûdu saran, tahripkar yakıcılığı ile bedeni pişirip parçalayan ve iç organlara kadar nüfûz eden bir ateştir. Mürselât sûresinde²⁵³ cehennem ateşinin develer ve saraylar kadar kıvılcım saçtığı belirtilir. Bir hadiste, dünya ateşinin kemiyet ve keyfiyet açısından cehennem ateşinin yetmişte biri olduğu ifâde edilmiştir.²⁵⁴ Bir âyetin dolaylı,²⁵⁵ bir hadîsin de açık ifâdesine göre²⁵⁶ cehennemin yakıcı ateşi gibi dondurucu soğuğu da bir azap türüdür.²⁵⁷ Nitekim Bursevî de, şeytanın, yaratılışının tersine olduğu için daha ziyâde soğuk ile azap göreceğini ifâde etmiştir.²⁵⁸

Naslarda hâkim olan temaya göre insanla Allâh arasındaki aslî münasebet sevgi ve rahmete dayanır. Esmâ-i hüsnâ içinde kâinâta ve özellikle insana yönelik olanlardan sadece iki veya üçü kahır ve gazap ifâde etmekte, diğerleri karşılıklı rızâ ve muhabbet anlamını içermektedir. Nitekim hadîsde “Rahmetim, gazabımı geçti.”²⁵⁹ buyrulmaktadır. İslâm’da aslolan kulun itaat etmesi, Allâh’ın dünya ve âhirette mükâfatlandırmasıdır. Ceza aslî unsur olmayıp kötülüklerin önlenmesi için bir tedbirdir. Mükâfat ve ceza ile ilgili çeşitli naslardan elde edilen sonuç şudur ki en büyük mükâfat saâdet içinde ebediyet, en büyük ceza da ızdırıp ve yok oluşturmaktır. Makdisî’nin de belirttiği gibi bekâdan öte bir nimet, zıtları yeyip mahveden ateşten öte bir azap yoktur.²⁶⁰

²⁵⁰ Hicr, 15/29.

²⁵¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, (Sâdeleştirilmiş), Azim Dağıtım, İstanbul, c. V, s. 212.

²⁵² Tahrîm, 66/6.

²⁵³ Mürselât, 77/32-33.

²⁵⁴ Müslim, Cennet, 30; Tirmizî, Cehennem, 81.

²⁵⁵ İnsân, 76/13.

²⁵⁶ Buhârî, Bed’ü’l-halk, 10; Tirmizî, Cehennem, 9.

²⁵⁷ Topaloğlu, Bekir, *age*, s. 230.

²⁵⁸ Bursevî, *age*, s. 160.

²⁵⁹ Buhârî, Tevhid 15, 22, 28, 55; Müslim, Tevbe, 14.

²⁶⁰ Topaloğlu, Bekir, *age*, s. 228.

Kur’ân-ı Kerîm’de cehennem tasvir edilirken ve azabından bahsedilirken cehennem ehlerinden “soldakiler” diye bahsedilerek uğradıkları azap şöyle tasvîr edilir;

[Birçoğu da sonrakilerdendir. Soldakiler, ne yazık o soldakilere! İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içinde, serin ve hoş olmayan kapkara dumandan bir gölge altındadırlar. (Vâkıa, 56/40-44)]

Cehennemin her tabakası belli bir gurup için ayrılmıştır ki bunların çekecekleri azap da aynı değildir. Cehennemin birinci tabakasında günahkâr mü’minler, günahlarının karşılığı olarak bir müddet kaldıktan sonra buradan çıkarak cennete avdet edeceklerdir. İkinci tabakada Yahûdîler, üçüncü tabakada Hristiyanlar, dördüncü tabakada Sâbiûler, beşinci tabakada ateşe tapan Mecûsîler, altıncı tabakada Müşrikler ve yedinci tabakada da münâfıklar cezalandırılacaktır.²⁶¹

İnsan zihni her şeyi zıtlıklar sâyesinde anlayıp idrâk ederken, bu âlemde müşâhede ettiği manzaralarda ufkunu genişletmesinde mühim bir rol oynar. Bunun içindir ki Cenâb-ı Hak, insan zihninde cehennemle alâkalı bâzı husûsiyetleri canlandırmak için dünyâmızdan örnekler sunmaktadır. Meselâ cehennemdeki ateşin kıvılcımının ne kadar büyük olduğunu idrâk edebilmemiz için şöyle buyurmuştur:

[O, saray gibi kocaman kıvılcım saçar. Her bir kıvılcım, sanki birer sarı deve gibidir. (Mürselât, 77/32-33)]

Ayrıca cehennemin genişliğinin idrakler tarafından kavranabilmesi için şöyle buyrulmuştur:

[O gün cehenneme “Doldun mu?” deriz. O da “Daha var mı?” der. (Kâf, 50/30)]

Kur’ân’daki cehennem tasvirlerinden anlaşıldığına göre fizyolojik cezalardan başka, bir de psikolojik nitelikli azap vardır. Ruhlara en şiddetli ızırabı verecek olan bu tür azap, bu azâba müstahak olanların, Allâh’ı görmekten ve O’nunla konuşmaktan mahrum bırakılarak ilahî lanete uğratılmaları şeklinde vukû bulacaktır.²⁶² Böyle kimseler bütün amellerinin boşa gitmesi,²⁶³ Allâh’a ortak kılınan putların kendisine bağlananları terk etmesi,²⁶⁴ ahirette

²⁶¹ Topaloğlu, Bekir, *age*, s. 229.

²⁶² Bakara, 2/161-162; Âl-i İmrân, 3/77.

²⁶³ Bakara, 2/217, 264, 266, 276.

²⁶⁴ En’âm, 6/94; Hûd, 11/21.

nasiplerinin olmaması,²⁶⁵ ahirette unutulmaları,²⁶⁶ yardımsız bırakılmaları,²⁶⁷ kovulmaları,²⁶⁸ dostsuz ve yardımsız kalmaları,²⁶⁹ göğün kapılarının onlara açılmaması,²⁷⁰ özür beyan edemeyecek olmaları,²⁷¹ ziyanda olmaları²⁷² gibi psikolojik azaplarla da cezalandırılırlar.

Hadîs-i şerîflerde, cehennemin mâhiyeti, azâbının nasıl olacağı ve şiddeti hakkında şu bilgilere rastlanmaktadır:

“Cibril (as) Rasûlullah (sav)’e, her zamankinden farklı bir zamanda geldi. Rasûlullâh (sav) onu karşıladı ve dedi ki:

“–Ey Cibril! Neden yüzünün renginin değişmiş olduğunu görüyorum!..” Cibril (as) şöyle dedi:

“–Allâh Teâlâ, cehennemin körükleri hakkında sana bilgi vermemi emretmiş olmasaydı sana gelmezdim!”

“–Ey Cibril! Öyleyse bana cehennemin vasıflarını anlat!” buyurması üzerine Cibril (as) cehennemi şöyle anlattı:

“–Cenab-ı Hak, cehennemin bin yıl yakılmasını emretti. Bin yıl yakıldı, sonunda bembeyaz oldu. Sonra yine yakılmasını emretti. Bin yıl daha yakıldı ve kıpkırmızı oldu. Yine yakılmasını emir buyurdu. Bin yıl daha yakıldı ve kapkara oldu. Şimdi o simsiyah ve kapkaranlıktır; kıvılcımları ışık saçmaz ve alevi de hiç sönmez.

Seni hak üzere peygamber olarak gönderen Allâh’a yemin ederim ki, şayet cehennemden iğne deliği büyüklüğünde bir delik açılrsa, yeryüzünde bulunanların hepsi tamamen ölürlerd.

Seni hak üzere peygamber olarak gönderen Allâh’a yemin ederim ki, cehennem bekçilerinden biri yeryüzündekilere görünse, yüzünün çirkinliğinden ve kokusunun ağırlığı yüzünden dünya halkının tamamı ölürdü.

²⁶⁵ Bakara, 2/102; Âl-i İmrân, 3/77, 176.

²⁶⁶ A’râf, 7/51; Câsiye, 45/34.

²⁶⁷ İsrâ, 17/22.

²⁶⁸ İsrâ, 17/18, 39.

²⁶⁹ Şûrâ, 42/8.

²⁷⁰ A’râf, 7/40.

²⁷¹ Mürselât, 77/35-36.

²⁷² Bakara, 2/27, 121; Âl-i İmrân, 3/85, 149.

Seni hak üzere peygamber olarak gönderen Allâh’a yemin ederim ki, Cenab-ı Hakk’ın Kur’ân-ı Kerîm’de özelliklerini anlattığı cehennem ehline ait zincirlerden birinin halkası, dünyadaki dağlardan birinin üzerine bırakılsaydı, onu eritip bitirir ve yerin merkezine varıncaya kadar aşağı inerdi.”

Bunun üzerine Rasûlullah (sav) buyurdu ki:

“–Bu kadarı yeter ey Cibril! Yoksa kalbim parçalanacak!”

Sonra Rasûlullah (sav) Cibril (as)’a baktı, onun ağladığını görünce dedi ki:

“–Cenab-ı Hakk’ın katında öyle bir makâmın olduğu hâlde sen de mi ağlıyorsun?”

“–Ben neden ağlamayayım ki! Asıl benim ağlamam gerekir. Belki Allâh Teâlâ’nın ezeli ilminde, şu anda bulunduğum hâlden başka bir hâldeyim! Bilemem, belki Allâh Teâlâ beni İblis’i tâbi tuttuğu imtihanın benzeri bir imtihana tâbi tutar. Hâlbuki iblis de önceleri önde gelen meleklerden biri idi. Bilemem, belki de Hârût ile Mârut’un başına gelen imtihan benim de başıma gelebilir.”

Bunun üzerine Rasûlullah (sav) ile Cibril (as) birlikte ağlamaya başladılar. İkisinin ağlaması, şu nidâ gelinceye kadar devam etti:

“–Ey Cibril ve ey Muhammed! Allâh Teâlâ, ikinizi de kendisine isyan etmekten emin kılmıştır!”

Bundan sonra Cibril (as) tekrar semaya yükselip gitti. Rasûlullâh (sav) de dışarı çıktı. Yolda gülüp oynayan Ensâr’dan bir topluluk ile karşılaştı ve onlara şöyle dedi:

“–Cehennem arkanızda sizi bekliyorken sizler gülüyor muzunuz? Eğer benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız. Boğazınızdan ne su ve ne de yemek geçirdi! Yüksek dağlara çıkar, Allâh’a yalvarırdınız!”

Rasûlullâh (sav)’ın bu sözleri üzerine şöyle bir nidâ geldi:

“–Ey Muhammed! Kullarımı ümitsizliğe düşürme! Ben seni zorluk çıkarıcı olarak değil müjdecî olarak gönderdim!”

Bunun üzerine Rasûlullâh (sav) buyurdu ki:

“–Orta yolu tutun ve Allâh’a yakınlaşmaya çalışın!”²⁷³

“Kıyâmet günü kâfirlerin dünyâda iken en müreffeh bir şekilde yaşayanı getirilir. Cenâb-ı Hak onu bir defâ cehennem ateşine daldırıp çıkarmalarını emreder. Sonra kendisine sorulur:

“–Sen hiç nîmet gördün mü?”

“–Hayır!” diyerek karşılık verir.

Sonra dünyâda iken en sıkıntılı hayâtı yaşamış olan (mü’min) getirilir. Bir defâlık cennete daldırıp çıkarılması emredilir. Sonra kendisine sorulur:

“–Sen hiç sıkıntı çektin mi?”

“–Hayır!” diye karşılık verir.²⁷⁴

Yâni îmân sâhibi bir kimse, dünyâda ne kadar sıkıntı ve darlık içerisinde bulunursa bulunsun âhirette kendisine ikrâm edilen nimetleri görünce hepsini unutacaktır. Yine kâfir de cehennemi ve içindekileri görünce kendisine dünyâda nimet nâmına verilen hiçbir şeyi hatırlamayacaktır.

Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmuştur:

[Cehennemin yedi kapısı vardır. Onlardan her kapı için birer gurup ayrılmıştır. (Hicr, 15/44)] Bu tabakalar hakkında kısaca şunlar söylenebilir:

1. Cehennem: Cehennem tabakalarına ait yedili tasnif sisteminde azabı en hafif olan en üst tabakadır. Sünnî âlimlere göre burası günahkâr müminlerin azap yeri olacak, bunların azabı sona erdikten sonra ise boş kalacaktır. Bu durumda cehennem genel olarak âhiretteki azap yerinin bütününün, özel olarak da en üst tabakasının adı olmaktadır.

2. Cahîm: “Kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş” anlamında olup yirmi altı âyette ve bazı hadislerde geçer. Kur’ân’da daha çok cehennem yerine, birkaç âyette de “tutuşturulmuş yakıcı ateş” anlamında kullanılmıştır.

²⁷³ Gazâlî, *Mükâşefetü’l-Kulûb (Kalplerin Keşfi)*, Semerkand, İstanbul 2003, s. 405-406.

²⁷⁴ Buna yakın bir ifade için bkz. Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 12699; Gazâlî, *age.*, s. 305.

3. **Hâviye:** “Yukarıdan aşağıya düşmek” anlamındaki hüviy kökünden isim olan hâviye “uçurum, derin çukur” mânasına gelir. Kur’ân’da sadece bir yerde zikredilmiş ve aynı yerde “harâreti yüksek ateş” diye de tefsir edilmiştir.²⁷⁵

4. **Hutame:** “Kırmak, ufalayıp tahrip etmek” anlamındaki hatm kökünden mübâlağa ifâde eden bir sıfat olup Kur’ân’da yer aldığı bir tek sûrede, “Allâh’ın yüreklerle kadar tırmanan tutuşturulmuş ateşi” diye açıklanmıştır.²⁷⁶ Âhiretteki cezayı ve dolayısıyla cehennem ateşini maddî değil de manevî olarak kabul edenler hutame’nin âyetteki îzâhına dayanarak “kalpleri saran ateşli kaygı” şeklinde bir yorum getirirler.

5. **Lezâ:** “Hâlis ateş” anlamına gelen kelime Kur’ân’da bir yerde geçmekte ve “bedenin uç organlarını söküp koparan” diye nitelendirilmektedir.²⁷⁷

6. **Saîr:** “Tutuşturmak, alevlendirmek” anlamındaki sa’r kökünden sıfat olup Kur’ân-ı Kerîm’de biri fiil şeklinde olmak üzere on yedi âyette yer alır. Saîr Kur’ân’da çoğunlukla cehennemin bir adı olarak, bazan da “tutuşturulmuş, alevli ateş” mânâsında kullanılmıştır. Aynı kullanılış hadislerde de mevcuttur.

7. **Sakar:** “Şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak” anlamındaki sakr kökünden isimdir. Dört âyette cehennem kelimesi yerine kullanılmış, bunlardan Müddessir sûresinde,²⁷⁸ “yaktığı şeyi tüketircesine tahrip etmekle birlikte sönmeyip yakmaya devam eden ve insanın derisini kavuran” şeklinde nitelendirilmiştir. Kurtubî’ye göre sakar kemiği değil eti yakıp tahrip eder. Bu yorum kelimenin sözlük anlamına ve Kur’ân’daki kullanımına da uygun düşmektedir.²⁷⁹

Dünyâda işlenen günahlara karşılık âhirette uygulanacak cezânın yeri anlamındaki cehenneme sâdece “lâyık olanlar” girecektir. Bunun içindir ki bu dünyâyâ kendisini yoktan yaratanı tanımak, bilmek ve O’na ibâdet etmek için yaratılan insan, yaratılışının aksine hareket ettiği takdirde cehennem ehlinen sayılmaya mahkumdur.

Cehennem ehli ve oraya girecek insanların vasıflarıyla alâkalı olarak âyet-i kerîmelerde şöyle buyrulmuştur:

²⁷⁵ Kâria, 101/9-11.

²⁷⁶ Hümeze, 104/4-7.

²⁷⁷ Meâric, 70/15-16.

²⁷⁸ Müddessir, 74/28-29.

²⁷⁹ Topaloğlu, Bekir, *age*, s. 227.

[Rablerinin azabını inkâr edenler için cehennem azabı vardır, o ne kötü bir dönüştür! Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler. Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak! Her ne zaman oraya bir topluluk atılsa onun bekçileri onlara: Size bu azâb ile korkutucu bir peygamber gelmemiş miydi? diye sorarlar. (Mülk, 67/6-8)]

[Ey îman edenler! Biliniz ki hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve insanları Allâh yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allâh yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! Bu paralar cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün onlara denir ki: İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta olduğunuz şeylerin azabını tadın! (Tevbe, 9/34-35)]

[Rablerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. O, ne kötü dönüştür. (Mülk, 67/6)]

[Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allâh, onlara yaptıklarının karşılığını verir, asla kendilerine haksızlık yapılmaz, inkâr edenler ateşe arz olunacakları gün şöyle denir: Dünyâdaki hayatınızda bütün güzel şeyleri harcadınız, onların zevkini sürdürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltıcı bir azap göreceksiniz. (Ahkâf, 46/19-20)]

[Kıyâmet gününde Allâh hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün. Kibirlenenlerin kalacağı yer cehennemde değil midir? (Zümer, 39/60)]

[İçimizde Allâh’a teslîmiyet gösterenler de var, hak yoldan sapanlar da. Teslîmiyet gösteren insanlar doğru yolu arayanlardır. Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır. (Cin, 72/14-15)]

[O hâlde, hakikati yalan sayanlara boyun eğme! Onlar isterler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar. Rasûlüm! Alabildiğine yemin eden, aşağılık, dâima kusur arayıp kınayan, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, mütecaviz, günâha dadanmış, kaba ve haşin, bütün bunlardan sonra bir de soysuzlukla damgalanmış kimselerden hiçbirine mal ve oğulları vardır diye sakın boyun eğme! Âyetlerimiz kendilerine okunduğu zaman “Öncekilerin masalları” der. Biz yakında onun burnuna damga vuracağız. (Kalem, 68/8-14)]

[Onlar şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmuyorduk, bâtıla dalanlarla birlikte dalıyorduk, ceza gününü de yalan sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı. Artık şefaathçilerin şefâatleri onlara fayda vermez. (Müddessir, 74/43-48)]²⁸⁰

Hadîs-i şerîflerde ise cehennem ehlinin özellikleri hakkında şu bilgiler öne çıkmaktadır:

[Size cehennemliklerin kimler olduğunu söyleyeyim mi? Katı kalbli, kaba, cimri ve kurularak yürüyen kibirli kimselerdir.]²⁸¹

[Böbürlenerek elbisesini yerde sürüyen kimsenin suratına Allah Teâlâ kıyamet gününde bakmaz.]²⁸²

[Allâh Teâlâ kıyamet gününde üç kişiyle konuşmaz, onları temize çıkarmaz, suratlarına bile bakmaz; üstelik onlar korkunç bir azâba uğrarlar.

Bunlar; zina eden ihtiyar, yalan söyleyen hükümdar, kibirlenen fakirdir.]²⁸³

[Şüphesiz ki sözde ve işte doğruluk hayra ve üstün iyiliğe yöneltir. İyilik de cennete iletir. Kişi doğru söyleye söyleye Allâh katında siddîk (doğrucu) diye kaydedilir. Yalancılık yoldan çıkmaya (fucûr) sürükler. Fucûr da cehenneme götürür. Kişi yalancılığı meslek edinince Allâh katında çok yalancı (kezzâb) diye yazılır.]²⁸⁴

[Hiç şüphesiz Azîz ve Celîl olan Allâh, bir kulu helâk etmek istediği zaman, ondan hayâyı çekip alır. Hayâyı alınca, o kul ancak gazaba uğrayan biri olur. Gazaba uğradığı zaman, kendisinden emânet (güvenilirlik) kaldırılır. Emânet kaldırılınca, o ancak hâin olur. Hâin olduğu zaman, kendisinden rahmet kaldırılır. Rahmet kaldırılınca, o ancak lânete uğrar ve mel'ûn olur. Lânete uğradığı ve mel'ûn olduğu zaman da, kendisinin İslâm ile olan bağı koparılır!]²⁸⁵

Hadîs-i şerîflerde insanı cehennemden uzaklaştırıp cennete yaklaştıracak bâzı amel ve davranışlar da belirtilmiştir:

²⁸⁰ Âyetler için; Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (çev: Selâhattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 159-164.

²⁸¹ Buhârî, Eymân 9, Edeb 61; Müslim, Cennet 47.s

²⁸² Buhârî, Libâs 1, 2, 5, Fezâilü's-sahâbe 5; Müslim, Libâs 42-48.

²⁸³ Müslim, Îmân 172. Ayrıca bk. Tirmizî, Cennet 25.

²⁸⁴ Buhârî, Edeb 69; Müslim, Birr 103-105.

²⁸⁵ İbn-i Mâce, Fiten, 27.

[Kim, cehennemden uzaklaştırılıp cennete konulmayı isterse, ölümünü, Allâh’a ve âhirete inanmış olarak karşılasın. Bir de başkalarına karşı, kendisine nasıl davranılmasından hoşlanıyorsa öyle davransın.]²⁸⁶

Ebû Eyyûb Hâlid İbni Zeyd el-Ensârî (ra)’den rivayet edildiğine göre bir adam:

“–Yâ Rasûlallâh! Beni Cennete götürüp cehennemden uzaklaştıracak davranışı haber ver.” dedi.

Bunun üzerine Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu:

“–Allâh’a ibadet edip ona hiçbir şeyi denk tutmazsın. Namazı kılar, zekâtı verir ve akrabayı koruyup gözetirsin.”²⁸⁷

Muâz bin Cebel (ra) ile Efendimiz arasında Tebük Gazvesi dönüşü şöyle bir konuşma geçmiştir:

Muâz bin Cebel:

“–Yâ Rasûlallâh! Beni cennete girdirecek, cehennemden uzaklaştıracak bir iş (amel) söyle bana.” dedim.

“–Çok büyük bir şey istiyorsun. Ancak bu, Allâh’ın kolay kıldığı kişi için pek kolaydır: Hiçbir şeyi ortak koşmadan yalnızca Allâh’a kulluk edersin. Namazı dosdoğru kıalarsın. Zekâtı verirsin. Ramazan orucunu tutarsın. Gücün yeter, imkân bulabilirsen haccedersin.” buyurdu. Sonra sözüne devamla:

“–Şimdi sana hayır kapılarını haber vereyim mi? Oruç kalkandır. Sadaka, suyun ateşi söndürmesi gibi günahın azâbını söndürür. Kişinin gece yarısı kıldığı namaz da günahı söndürür.” buyurdu.

Bundan sonra Rasûlullâh (sav) [Korkuyla ve umutla Rablerine kulluk ettikleri için vücutları yataklarından uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allâh yolunda harcarlar. Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez. (Secde, 32/16-17)] âyetini okudu.

Daha sonra Rasûl-i Ekrem şöyle buyurdu:

²⁸⁶ Müslim, İmâre 46.

²⁸⁷ Buhârî, Edeb 10; Müslim, İmân 14.

“–Sana bütün işlerin başını, ana direğini ve doruk noktasını bildireyim mi?” Ben:

“–Evet, bildiriniz Yâ Rasûlallâh!” dedim.

“–İşin başı İslâm, direği namaz, doruğu cihaddır.” buyurdu. Sonra:

“–Sana bütün bunların kıvamının kendisine bağlı olduğu şeyi (can damarını) bildireyim mi?” dedi. Ben:

“–Evet, bildir Yâ Rasûlallâh! dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber dilini tuttu ve:

“–Şunu koru!” buyurdu. Ben:

“–Yâ Rasûlallâh! Biz konuştuklarımızdan da sorgulanacak mıyız?” dedim.

“–Annen yokluğuna yansın ey Muâz! İnsanları yüzüstü cehenneme sürükleyen, ancak dillerinin ürettikleridir!” buyurdu.²⁸⁸

Cehennemin devamlılığı husûsunda da bazı görüşeler ileri sürülmüştür ki bu görüşleri İslâm literatüründe dört ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. Cehenneme giren kişi hiçbir şekilde oradan çıkamayıp sonsuz olarak azap görür.
2. Cehennemlikler ebediyen orada kalırlar, fakat bir müddet azap gördükten sonra bir nevî bağışıklık kazanarak elem duymayacak hâle gelirler.
3. Mü'minler çıktıktan sonra kâfirlerin azâbı uzun zaman devam ederse de ebedî değildir, bir gün sona erecektir.
4. Mü'minler çıkar, kâfirlerin azâbı sonsuza kadar sürer.²⁸⁹

Taftazânî ise bu sınıflandırmayı iki gurup olarak zikretmiştir:

1. Kâfirler ebedî olarak, diğer günahkârlar geçici olarak cehennemde azap göreceklidir.
2. İbn Arabî ve ona tâbî olanlara göre Cehennemdeki ateş, cehennemliklerin tabiatına uygun olacağından, onlar cehennemde azap değil, zevk duyarlar. İbn Arabî'ye göre

²⁸⁸ Tirmizî, İmân, 8. Ayrıca bk. İbni Mâce, Fiten, 12.

²⁸⁹ Topaloğlu, Bekir, *age*, s. 231.

cehennemlikler burada ebedî ve dâimî kalırlar ama cehennemin kendisi ebedî ve dâimî değildir. Cehennemin fânî olduğu, buradaki azâbın sona ereceği görüşü Hz. Ömer, İbn Mesûd, Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd gibi sahâbelerden de nakledilmiştir.²⁹⁰

İbnü'l-Arabî, mücrimler diye nitelendirdiği cehennemlikleri dört gruba ayırır:

1. Hiçbir tanrı kabul etmeyenler.
2. Firavunlar gibi tanrılığı kendilerine nispet edenler.
3. Allâh'a ortak koşanlar.
4. Münâfıklar.²⁹¹

Sûfîlerin, Cehennem hakkındaki görüşleri hakkında şunlar söylenebilir:

İbn Arabî'de cehennem, kişiyle Allâh arasında gerçek bir uçurum olarak tasvîr edilmiştir ki bu uçurumun kaynağı, kişinin O'nun zâtî birliğini idrâk edememesidir. Yâni lanetlenmiş olanların tadacakları yegâne azap, “cehalet azabı” ve “perde azabı” denilen bir müddet için Allâh'la olan birliklerinin idrâkinden mahrum kalmaları şeklindedir. O da bir süre için geçerli olup sonunda herkes ebedî saâdete erecektir.²⁹²

Ayrıca *Fusûs* şerhinde şöyle geçmektedir:

“Ehl-i cehennem, birisi muvakkat ve diğeri müebbed olmak üzere iki kısımdır: Muvakkat olanlar isti'dâd-ı ezeliyi mağfireti iktizâ etmeyen usât-ı mü'minindir. Bunlar tecellî-i Müntakım'den sonra cennete idhâl olunurlar. Müebbed olanlar ehl-i şirk ve küfür ve nifâk olup, aslâ cehennemden çıkmazlar. Çünkü isti'dâd-ı ezeliyelerinin iktizâsı budur. Onlar Hakk'ı ancak cehennemde zikir ederler ve cehennem onların ma'bedidir. Fakat devre-i medîdeden sonra cehennemin ateşi soğuyup, harâreti zail ve: “Rahmetim gazabımı geçti”²⁹³ sırrının zuhûruna mebnî bu hâl ehl-i cehennem hakkında bir naîm olur. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de: [Azgınlık orada çağlar boyu kalırlar. (Nebe', 78/23)] âyet-i kerimesi ile intihâ-yı azâba işâret buyrulur. Zîrâ «hukub» seksen yıl mânâsına gelir. Ve «ahkâb» «hukub»un cem'i olup müddet-i medîdeden kinâye olmakla, intihâ mânâsını ifâde eder.

²⁹⁰ Taftazânî, *age*, s. 260.

²⁹¹ Topaloğlu, Bekir, *age*, s. 230.

²⁹² Ebu'l-A'lâ Afîfî, *İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, (çev: Mehmet Dağ), Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999, s. 160-163.

²⁹³ Buhârî, Tevhîd 15, 22, 28, 55, Bed'ü'l-halk 1; Müslim, Tevbe 14-16. Ayrıca bk. İbni Mâce, Zühd 35.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (ra) Fütûhât-ı Mekkiyye’lerinde, cehennemin havâ-yı nârîden ibâret olup, içinde ateş olmadığını ve onun kor ateşleri mücrimin olduğunu ve ehl-i cehennemin bu havâ-yı nârî içinde muhterik olmakla berâber [Onların derileri pişip acı duymaz hâle geldikçe, derilerini başka derilerle değiştireceğiz ki acıyı duysunlar! (Nisâ, 4/56)] âyet-i kerîmesi hükmünce, mahv olmayarak, bu intirâk-ı şedîde tahammül edebilecek bir vücûda mâlik olacaklarını beyân buyururlar. Bu beyânât-ı aliyyeye nazaran cehennemin, madde-i şemsiyyeden ibâret bir küre-i cesîme olacağı anlaşılıyor. Hâlbuki istidlâlât-ı fenniyyeye nazaran bu gibi buhâr-ı nârî hâlinde bulunan kürelerin milyonlarca sene sonra fezâda teberrüd ve tasallüb edebilmeleri vâridir. Şu hâl ise ehl-i cehennem hakkında bi’t-tabî bir naîm-i zâid olur. Fakat ehl-i cennetin naîmi gibi, naîm-i hâlis değildir. Cehennem-i cismânî dahi, ayân-ı sâbite-i eşkıyanın, emr-i sülûkte müntehâ-yı tarîkidir. Ve onların husûl-i kemâlleri ancak bu mevtında vâki’ olur.

İmdi ehl-i cehennemin naîmi, ehl-i cennetin naîmine mübâyîndir. Velâkin emr-i iltizâz ve tena’umda her ikisi müsâvîdir. Çünkü ehl-i cennete nisbeten, cennetin ni’metleri ne ise, ehl-i cehenneme nisbeten dahi azâib-ı cehennem odur. Zîrâ tabî’larına mülayim olan ni’metler bunlardır. Ehl-i cennet cehennemden nasıl kaçarsa, ehl-i cehennem dahi ehl-i cennetten öylece kaçır. Bunun bu âlemde nazâiri pek çoktur. Meselâ insan necasetten nasıl müteneffir olup kaçır ve gül râyihasından hoşlanırsa, necâset böceği dahi gülden öylece teneffür edip, firar eder ve necasetten mahzûz olur.²⁹⁴

Gazâlî, *Kimyâyı Saâdet*’te ruhla ilgili üç cins cehennem ateşinden bahsederek onları şöyle açıklamaktadır:

Birincisi, dünyâ arzu ve isteklerinden ayrılık ateşidir. Bunun sebebi, aşk ve cenneti istemenin kalbin yaratılışına uygun olmasıdır. Mâşukla olmak kalbin cenneti olunca, mâşuktan ayrı kalmak da kalbin cehennemi olur. O hâlde dünyâyâ âşık olan dünyâda cennettir. Âhirette elindekilerin bir hiç olduğunu anladığında büyük bir azap duyacaktır.

İkincisi, yaptığı rezâletlerden utanma ve mahcûbiyet ateşidir. İnsan bu dünyâda zâhîrde güzel görünen ve âdet hâline getirmiş olduğu bâzı işler yapar. Fakat onların aslı ve hakîkati, kötü ve çirkindir. O işlerin hakîkati kıyâmet günü kişiye gösterildiğinde rezilliği meydana çıkacak ve mahcûbiyet ateşi ile yanacaktır. Meselâ bugün gıybet edenler, kıyâmette kendini kardeşinin etini yerken bulacaklardır.

²⁹⁴ A. Avni Konuk *age*, c. I, s. 80-81.

Üçüncüsü, Allâh Teâlâ'yı görmekten mahrûm kalma ve saâdete kavuşmaktan ümitsiz olma hasretinin verdiği ateştir. Bunun sebebi de kişinin bu dünyâdan götürdüğü körlük ve câhilliktir. Zîrâ mârifete kavuşamadı ve kalbini zikir ve mücâhede ile de temizlemedi ki, öldükten sonra Allâh Teâlâ ona görünsün.²⁹⁵ Zîrâ âyet-i kerîmede şöyle buyrulmuştur:

[Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve Biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz. (Tâhâ, 20/124)]

Bursevî, rûhânî ateşin cismânî ateşten daha şiddetli olduğunu ifâde ederek şöyle der:

“Zîrâ bir nesnenin şiddet ve haffedde elemi letâfet ve kesâfetine göredir. Pes rûh ziyâde latîf olmakla azâbı ziyâde ihsâs eder.”²⁹⁶

Gazâlî de bu hususta şunları söylemektedir:

“Bütün acıların sebebi, yaratılış îcâbı kendinin zıddı olan bir şeyin onu kaplamasıdır. Bedenin yaratılış olarak îcâbı, bu terkinin kendinde kalması, parçalarının, hücrelerinin olduğu gibi sağlam durmasıdır. Yara ile, birbirlerinden ayrılınca, zıddı meydana gelir ve acı duyar. O hâlde, kalpte yaratılış îcâbı olması gereken şeyin yerine onun zıddı yerleşince, ruhda onun acısı daha büyük olur.

Kalbin yaratılışının îcâbı, Allâh Teâlâyı bilmek ve görmektir. Onda, bunun zıddı olan görememezlik yerleşirse, acısı sonsuz olur. Eğer böyle olmasaydı, kalpler bu dünyada ölümden önce hasta olmaz, bu görememezlik hastalığına düşmezdi. Fakat insanın, eli, ayağı uyuşsa ve bir hissizlik meydana gelse, bu esnada ateş o uzvuna değse, uyuşukluğunun gitmesinin sebebini o anda anlayamaz. Ateşe değince bir yolla büyük bir kapı bulur. Bunun gibi kalpler, dünyada, uyuşuk ve hissiz olur ve bu uyuşukluk ölümle kalkar; bu ateş bir yolunu bulup, ruhunun içinden yükselir, Bu başka bir yerden gelmiyor. Kendisi beraberinde götürmüştür ve onun içindedir. Fakat ilm-i yakîn ile bilmediği için, onu göremedi. Orada ise ayn-ül yakîn sahibidir, her şeyi görmektedir. Bunun için âyet-i kerîmede: [Böyle değildir! Eğer ilm-i yakîn ile bilseydiniz, elbette Cehennemi görürdünüz. (Tekâsür, 102/5-6)] buyruldu.”²⁹⁷

²⁹⁵ Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1969, s. 93-96.

²⁹⁶ Bursevî, *age*, s. 160.

²⁹⁷ Gazâlî, *age*, s. 98.

Buraya kadar olan bölümde Cehennemin içeriği, kimlerin cehenneme gireceği ve oradakilerin ahvâli üzerinde durulmuştu. Şimdi ise Yazıcıoğlu ve Bursevî'nin, bu bölümde üzerinde durduğu hususlar üzerinde duralım:

Âyet-i kerîmede ifâde buyrulan [Üzerinde ondokuz (muhafız melek) vardır. (Müddessir, 74/30)] ifâdesini Bursevî şöyle yorumlamaktadır:

“Yâni cehennem üzerine müvekkil on dokuz melek vardır. On dokuza inhisârın vechi budur ki nüfûs-i insâniyyenin kuvvet-i nazariyye ve ameliyyesinde fesâdına sebep olan on iki aded kuvvây-ı hayvâniyyedir ki havâss-ı hamsı zâhire ve hamsı bâtuna şehvet ve gazaptır. Bunlar icmâlen cild-i evvelde mezkûr ve tafsîli kütüb-i kelâmda mestûrdur. Ve yedi aded kuvvâyı tabî’iyyedir ki kuvvet-i câzibe ve mâsike ve hâzime ve dâfi‘a ve gâzibe ve nâmiye ve müvellededir ki kütüb-i hikmette meşrûhan beyân olunmuştur. Pes bu on iki ile yedinin mecmû‘u olan on dokuz kuvve menşe‘i âfât olmakla aded-i zebâniye dahi bu adede münhasır oldu. Ve bu kuvve ki hakîkatte hâl-i rûha nispetle cahîm gibi olan beden-i insânîde der-nişîn on dokuz zebâniye gibidir.”²⁹⁸

Bursevî bu sözlerinin devâmında insanın, kendisinde meknûz olan bu ondokuz kuvvete gâlip olmasının netîcesini bir beytiyle şöyle açıklamaktadır:

*Kangı şah on dokuza gâlip ise
On sekiz bin cihânda oldu vedûd*

Bursevî, hayvânâtın tekrar diriltilerek insanların nasıl azap çektikleri gösterildikten sonra tekrar yok olacaklarını ifâde etmiş ve Şeytanın bunu gördüğünde “Keşke bende toprak olsaydım” diye hayıflanacağını ifâde buyurmuştur.²⁹⁹ Yalnız on türlü hayvan bundan müstesnâ olacaktır ki onların yeri cennettir. Bunlar:

1. Peygamberimizin Devesi.
2. Sâlih (as)’ın dişi devesi.
3. İbrâhim (as)’ın buzağısı.

²⁹⁸ Bursevî, *age*, s. 145-146.

²⁹⁹ Bursevî, *age*, s. 144.

4. İsmâil (as)’ın koçu. Bursevî bu koçun, Hâbil’in Cenâb-ı Hakk’a takdîm ettiği koç olduğunu ifâde etmektedir.³⁰⁰

5. Mûsâ (as)’ın sığırı.

6. Süleymân (as)’ın karıncası.

7. Belkıs’ın hüdhüdü.

8. Üzeyr (as)’ın eşeği.

9. Yûnus (as)’ın balığı.

10. Ashâb-ı Kehf’in köpeği.³⁰¹

Bursevî insanın, zamanda, mekanda, gıdâda ve berâber bulunulan her kişiden bir tesir aldığını ifâde etmektedir.³⁰² Bu tesir dolayısıyladır ki insanların Hak dostlarını arayıp bulması ve onlarla berâber olmaya çalışmaları lâzımdır. Bu, insibağ ve hâl transferi için zarûrîdir. Nitekim cahiliye insanı da Peygamber Efendimizin sohbet ve irşâdı netîcesinde Ashâb-ı Kirâm hüviyetine bürünmüşlerdir. Mevlânâ bu hakîkati, yâni insanların sâlih kimselerle berâber bulunmasından kaynaklanan feyz ve bereketi *Mesnevî*’sinde şöyle ifâde buyurmuştur:

“Ashâb-ı kehf”in köpeğine onlardan öyle bir huy geçti ki, sonunda yürüdü gitti, Allâh’ı arar oldu. Ey köpekten de aşağı olan kişi! Durumundan ümitsizliğe kapılma, hakîkatler ormanında sen de mânevî zevkler almak istiyorsan, gönül yoluna gir de âriflerin can mercanından yâni onların irfân incilerinden bir miktarını çal.”³⁰³

Bursevî, insanın Hakk’ı tanımasının önündeki en büyük engelin kendi nefsi olduğunu ve bunun sebebinin de cehâletten kaynaklandığını ifâde etmektedir.³⁰⁴

Bursevî, cennete girmek, Allâh Teâlâ’nın mahz-ı fazlı ve feyz-i rahmetidir derken, cehenneme girmek de Allâh Teâlâ’nın ayn-ı adli ve kemâl-i hikmetidir der. Nitekim tabakât-ı azâb a‘mâl ve hulûd-i niyât ile dir.³⁰⁵

³⁰⁰ Bursevî, *age*, s. 148.

³⁰¹ Bursevî, *age*, s. 147.

³⁰² Bursevî, *age*, s. 190.

³⁰³ Şefik Can, *age*, c. I-II, s. 374-375.

³⁰⁴ Bursevî, *age*, s. 158.

³⁰⁵ Bursevî, *age*, s. 150.

Demişlerdir ki akıl, bin hissedir. Yüzü ehl-i dünyânın, üç yüzü ehl-i âhiretin, üç yüzü ehl-i melekûtun, üç yüzü de ehl-i ceberûtundur. Bunun içindir ki ehl-i dünyâ ehl-i âhirete, ehl-i âhîret ehl-i melekûta, ehl-i melekût ehl-i ceberûta “deli” derler. Fakat ehl-i ceberût kendilerine ihsân olunan akl-ı kâminden dolayı diğerlerini mâzur görürler.

Bunun içindir ki akl-ı cüziyyeye sâhip olan insanın mağrûr olmaması gerektir. Zîrâ akl mertebesinde idrâk olunan, bir nesnenin resm ve eseridir. Aynı değildir. Hakîkati idrâk etmek keşf-i sahîh ile olur. Onun içinde ehl-i keşfin îmânına, îmân-ı hakîkî demişlerdir.³⁰⁶

Nitekim akla güvenerek mağrûr olmamak için Nef’î şöyle demiştir:

*Akla mağrûr olma Eflâtûn-i vakt olsan eğer
Bir edîb-i kâmilî gördükde tıfl-ı mektep ol*

Bursevî buradaki edîb-i kâminden murâdın, seyr u sülûk ile rütbe-i aşk u muhabbet ve irşâda kadem basan kimse demektir.³⁰⁷ Nitekim kendisi bir beytiyle insan-ı kâmilî ne güzel ifâde etmektedir:

*Şu kim mihrâb-ı irfâna geçip halka imâm oldu
Yüzü kıble özü ka’be sözü Hak’tan kelâm oldu*³⁰⁸

Sûfîlere göre, insanın öz sıfatı bilgisizliktir. Âyet-i kerîmede cehûl (çok câhil) buyrulması buna bir delîldir. Mutlak ilim, yalnız Allâh’a mahsustur. Nitekim Cenâb-ı Hak:

[Size ancak az bir ilim verilmiştir.” (İsrâ, 17/85)] buyurur. Buna mukâbil Cenâb-ı Hakk’ın ilminin nihayetsizliğini ifâde eden şu âyet-i kerîme ne müthiştir:

[Eğer gerçekten yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, deniz de (mürekkep olup) arkasından yedi deniz daha ona eklense, Allâh’ın kelimeleri (yazılmakla) tükenmez. Muhakkak ki Allâh Azîz’dir, Hakîm’dir. (Lokman, 31/27)]

Ancak, verilen bu az ilimle amel edilip takvâya vâsıl olunabilirse, Allâh’ın lutfu ve ihsânıyla kul, ârif hâle gelir. Nitekim âyet-i kerîmede:

[Allâh’tan ittikâ edin, Allâh size (ihtiyâcınız olan şeyleri) öğretir. (Bakara, 2/282)] buyrulur. Hadîs-i şerîfte de bu mânâyı te’yîden:

³⁰⁶ Bursevî, *age*, s. 152.

³⁰⁷ Bursevî, *age*, s. 152.

³⁰⁸ Bursevî, *age*, s. 160.

[Öğrendikleriyle amel edene Allâh Teâlâ bilmediklerini öğretir.]³⁰⁹ buyrulmuştur.³¹⁰

Hakk'ı ru'yet, sâir eşyâyı ru'yet gibi değildir. Zîrâ Hak Teâlâ “keyfe” ve “eyne”den münezzehtir. Suâl olunursa ki ehl-i vahdet katında vücûd birdir. Pes vücûd-i mecâzî nedir? Cevâb budur ki:

Vücûd-i hâricînin ta'ayyün ve i'tibârıdır. Pes bu i'tibâr fenâ bulsa vahdet-i vücûttan gayri kalmaz.³¹¹

Nitekim şöyle bir söz nakledilir:

*Ben bilmez idim gizli ayân hep sen imişsin
Canlarda ve tenlerde nihân hep sen imişsin
Senden bu cihan içre nişân ister idim ben
Âhir bunu bildim ki cihân hep sen imişsin*

Bu dünyâda herkes istîdâdına göre yaratılmıştır.³¹² Bunun için yapmış oldukları ameller de istîdâdı nispetinde olacak ve kul, kıyâmet günü bunları karşısında bulacaktır. Nitekim Ahmedî bu hususta şöyle demiştir:

*Vâiz bizi korkutma cehennemde od olmaz
Herkes odunu yanmağa bundan iletirler*

Âyet-i kerîmede [İnkâr edip de (insanları) Allâh yolundan alıkoyanlar var ya, işte onlara, yapmakta oldukları bozgunculuklar sebebiyle, azaplarını kat kat artıracaksınız. (Nahl, 16/88)] buyrulmasına Bursevî şu işârî yorumu yapmaktadır:

İnsanları hak yoldan alıkoyan şeylerin başında şeytan gelmesinden dolayı o hem sıcak ve hem de yaratılışının tersine olan soğukla cezâlandırılacaktır.³¹³ Böylece azâbı kat kat artmış olacaktır. Bu konuyla ilgili olarak bir hadîs-i şerîfte de şöyle buyrulmuştur:

³⁰⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, X, 15.

³¹⁰ Osman Nûri Topbaş, *Kur'ân-ı Kerîm Işığında Nebîler Silsilesi 1*, Erkam Yayınları, İstanbul 2004, s. 123-124.

³¹¹ Bursevî, *age*, s. 152.

³¹² Bursevî, *age*, s. 155.

³¹³ Bursevî, *age*, s. 155.

[Kıyamet günü cehennemliklerden bir grup cennetin yanına getirilir. Cennetin güzel kokusunu teneffüs edecek, saraylarını seyredecek ve Allâh Teâlâ'nın cennetliklere hazırladığı diğer nimetleri görecek derece yaklaştıkları zaman kendilerine şöyle denilir:

«–Onları uzaklaştırın oradan, onların bu nimetlerden hiç nasipleri yok!»

Bu hâl üzerine, ne öncekilerin ne de sonrakilerin benzerini bilmediği bir hasret ve pişmanlıkla geri dönerler ve şöyle derler:

«–Ey Rabbimiz! Keşke cenneti ve orada dostlarına hazırladığın nimetleri bize göstermeden cehenneme soksaydın. O zaman azabımız daha hafif olurdu!»

Cenab-ı Hak onlara şöyle der:

«–Böyle olmasını ben irâde ettim. Çünkü siz dünyada kendi başınıza kaldığınızda bana kafa tutuyor ululuk taslıyordunuz, insanlarla karşılaştığınız zaman da bunun tersine bir görüntü sergiliyor ve kalplerinizde bana karşı gösterdiğiniz tersine riyâkarlık yapıyordunuz. İnsanlardan korkuyor fakat benden korkmuyordunuz. İnsanlara saygı ve tazim gösteriyor fakat bana tazimde bulunmuyordunuz. İnsanların yasaklarına uyuyor fakat benim yasaklarıma uymuyordunuz. Şimdi ben de sizleri sonu gelmez mükâfâtan mahrum bıraktığım gibi ebediyen sürecek çetin bir azaba çarptırıyorum.»³¹⁴

Böylelikle de dünyâda riyâkar olan insanların azapları kat kat artırılmış olmaktadır. Çünkü cehennemde bulunmaları bir azapken neleri kaybettiklerini görmek onlar için daha büyük bir azap olacaktır ki bu da azaplarının kat kat arttırılmış olması demektir.

Mevlânâ, bizim nefsimizin de cehennemin bir cüz'ü olduğunu ifâdeyle şunları söylemektedir:

“Bu nefs, cehennemdir, cehennem ise öyle bir ejderhadır ki, denizler bile onun ateşini söndüremez. Yedi denizin suyunu içer de, halkı yakıp yandıran ateşi eksilmez, sönmez. Taşlar ve taş yürekli kâfirler, yüzleri yerde, inleyerek, ağlayarak cehennemin içine girerler.

Cehennem, bunca gıda alır, yine de yatışmaz, yine de doymaz; sonunda Hak Teâlâ'dan ona şu nidâ gelir:

³¹⁴ Gazâlî, *Mükâşefetü'l-Kulûb (Kalplerin Keşfi)*, Semerkand, İstanbul 2003, s. 313-314.

Cenâb-ı Hak, ona; “Doydun mu?” diye sorar. O hâlâ; “Daha doymadım.” der. Cenâb-ı Hak; “Öyle ise, işte sana daha ateş, işte sana daha alev, işte sana daha hararet.” der.

Bütün bir âlemi, bir lokma edip yutar da, midesi hâlâ; “Daha yok mu?” diye bar bar bağırır.

Nihâyet, Cenâb-ı Hak, mekânsızlık âleminden onun üstüne kudret ayağını basınca, o zaman cehennem sâkinleşir, yatıştır kalır.

Bizim bu nefsimiz de, doymamak husûsunda, cehennemin bir cüz’üdür. Cüz’ler ise küll’ün tabiatında, küll’ün huyundadırlar.

Nefsin cehennem ateşini, ancak Cenâb-ı Hakk’ın kudret ayağı bastırır, söndürür. Zaten azgın nefsi öldürecek oku da, Cenâb-ı Hak’tan başkası atamaz.³¹⁵

Bir diğer ifâdelerinde de nefsi cehennem olan kişinin bir kâmil mürşide intisap ederek kurtulabileceğini şöyle ifâde etmişlerdir:

“Sen cehenneme benziyorsun, mürşid ise mümindir. Bir müminde ateşi söndürmek imkanı vardır. Peygamber Efendimiz cehennemden bahsederken buyurdu ki:

“Cehennem, korkusundan mümine yalvarır da der ki: «Padişahım, benden çabuk geç git ki, senin nûrun benim nârımı, ateşimi söndürecek.»”

Şu halde; ateşi yok eden müminin nûrudur. Çünkü bir şeyi, zıttından başka bir şeyle gidermek imkansızdır. Adalet günü olan kıyamette nâr nûrun zıttıdır. Çünkü nar kahırdan meydana gelmiştir. Nûr ise Hakk’ın lutfundan, kereminden yaratılmıştır.

Eğer sen narın şerrini gidermek istiyorsan, ateşin gönlüne Hakk’ın rahmet suyunu dök. O rahmet suyunun kaynağı mümindir. Âb-ı hayat ise; ihsan ve iyilik sahibinin tertemiz olan rûhudur.”³¹⁶

Netîcede insan, bu nefsin sâhibine karşı isyân etmez, O’nun dediklerinin dışına çıkmamak sûretiyle güzel bir ömür yaşar ve her dâim O’na sığınır O da kulunu korur ve gözetir.

³¹⁵ Şefik Can, *age*, s. 98-99.

³¹⁶ Şefik Can, *age*, s. 355-356.

2.1.5. SIRAT

Sırat sözlükte “yol ve geçit yeri” anlamlarına gelmektedir.³¹⁷ Yol, insanı maksad ve merâmına, gâyesine, âkibetine kavuşturan bir vâsıta olduğundan teşbih sûretiyle ve mecâzî mânâda hidâyet ve din yerine kullanılır. Nitekim dünyâda mânevî ve görünmez olan bu din yolu, yarın âhirette cehennem üzerine çekilmiş bir sûrette gözle görülecektir.³¹⁸ Sıratın iki mânâsı vardır. Birincisi: Dünyevî mânâsıdır. O da Allâh Teâlâ’nın kulları için, ortaya koyduğu, uymalarını ve üzerinde yürümelerini emrettiği yoldur. Nitekim şu âyet-i kerîmede sırattan bu mânâ kastedilmiştir:

[İşte benim doğru yolum bu, ona uyun. En’âm, 6/153] [Bizi doğru yola ilet. Fâtîha, 1/4]

İkincisi, âhiretteki sıratıdır. Bu kıyâmet gününden cehennem ateşi üzerinde kurulan köprüdür ki, insanlar bu köprüden amellerine göre geçerler. Kimilerinin ayakları altında bu köprü o kadar incelik ki, üzerinden geçen onu kılıçtan daha keskin görür. Kimilerinin ayakları altında da genişler, o da rahat bir şekilde üzerinden geçerek Allâh Teâlâ’nın kendisi için hazırladığı nimetlerin olduğu cennete kavuşur.³¹⁹

Hadîs-i şerîflerde sırat ile ilgili şu bilgiler bulunmaktadır:

Huzeyfe ve Ebû Hüreyre (ra)’den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullâh (sav) şöyle buyurdu:

“Şanı yüce ve üstün olan Allâh, insanları bir araya toplar. Mü’minler ayağa kalkarlar ve cennet kendilerine yaklaştırılır. Âdem aleyhisselâm’a gelirler ve derler ki:

«–Ey babamız! Bize cennetin açılmasını iste!» Âdem der ki:

«–Sizi cennetten çıkaran, babanızın hatasından başka ne ki? Ben bu işin ehli değilim. Siz, Allâh’ın dostu olan oğlum İbrâhim’e gidiniz.» Bunun üzerine İbrâhim’e giderler, o da:

«–Ben bu işin ehli değilim. Ben geriden geriye, uzaktan halîl idim. Siz, Allâh Teâlâ’nın kendisiyle konuştuğu Mûsâ’ya gidiniz.» der. Onlar Mûsâ’ya giderler. Mûsâ kendilerine:

³¹⁷ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 699.

³¹⁸ Hayati Ülkü, *İslâm Akaidi*, Bahar Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1975, s. 261.

³¹⁹ Mehmet Çağlayan, *Ehl-i Sünnet ve Akaidi*, Çağlayan Yayınları, İstanbul, s. 253.

«–Ben bu işin ehli değilim. Siz Allâh'ın kelimesi ve rûhu olan Îsâ'ya gidiniz.» der. Îsâ'ya geldiklerinde:

«–Ben bu işin ehli değilim.» diye karşılık verir. Bunun üzerine onlar, Muhammed (sav)'e giderler. O da hemen ayağa kalkar ve kendisine şefaât için izin verilir. Emânet ve rahim (akrabalık bağı) gönderilir ve bu ikisi sıratın sağ ve solunda dururlar. Sizin ilk kafileniz şimşek gibi geçer.» Ben:

«–Annem babam feda olsun, şimşek gibi geçmek nedir?» dedim. Rasûlullâh (sav):

«–Şimşegi görmediniz mi? Göz açıp yumacak kadar bir zamanda geçip gidiverir!» buyurdu. Sonrakiler rüzgâr gibi, kuş gibi, koşucular gibi geçerler. Onları amelleri böyle süratli geçirir. Peygamberiniz sırat üzerinde durup şöyle der:

«–Ey Rabbim! Selâmete çıkar, selâmete çıkar.»

Neticede, kulların amelleri kendilerini sıratı geçirmede âciz kalır. O kadar ki, yürümeye gücü yetmeyen bir adam oturağı üzerinde sürünerek gelir. Sıratın iki tarafında emrolunduklarını yakalamakla memur asılı çengeller vardır. Bazıları yaralanmış vaziyette kurtulur, bazıları da cehenneme yuvarlanır.³²⁰

İbn Abbas (ra)'ın Peygamber Efendimizden rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte, sırat hakkında, meâlen şöyle buyrulduğu beyân edilmektedir:

“Allâh, insanlar için bir köprü yaratmıştır ki, sırat'tan ibârettir. O köprü yedi kemerlidir. Kıldan ince, kılıçtan keskin, geceden daha karanlıktır. Her kemer: Çıkış, düz, iniş olarak biner seneden üç bin senelik yoldur. Kul, her kemerin başında bir sual ile karşılaşır. Birincisinde îmandan, ikincisinde namazdan, üçüncüsünde zekâtı, dördüncüsünde Ramazan orucundan, beşincisinde haccdan, altıncısında abdestten ve gusülden, yedincisinde ana ve baba, akrabalık, kul ve hayvan hakkından hesâba çekilir.”³²¹

Sıratın tariflerinde geçen uzun köprü, hayat yolunu; yedi kemer, İslâmî yedi esâsı (îman, namaz, zekât, oruç, hac, abdest ve gusl, ana ve baba hakkı); kıldan ince, dinî hayatın inceliklerini; kılıçtan keskin, dinî hayatı yapmakta ve yaşamaktaki zorluğu; geceden karanlık, amelî noksanlıkları ve dinî bilgilerdeki cehaleti; çıkış, düz, iniş tabirleri, gençlik,

³²⁰ Müslim, İmân, 329.

³²¹ Hayati Ülkü, *age*, s. 261.

olgunluk ve ihtiyarlık çağlarını; üç bin sene, dinî hayatın ömür içinde geçen teferruatının çokluğunu; dikenli demir ve çengeller, insanı dinî hayattan alıkoyan hevesleri ve şehvetleri; genişlik ve darlık, dinî hayat nurlarının yayılışını ve daralmasını; süratli ve ağır gitmeler, dinî hayata karşı duyulan muhabbet ve tembelliği; düşme ve kaymalar ise günahın ağırlıklarından dolayı altında ezilmeyi ve din yolundan ayrılmağı temsil eder.³²²

Gazâlî, *İhyâ*'da sıratın vasfını anlattığı bölümde daha ziyâde o gün gerçekleşecek hâdiseleri insanın zihninde müşahhaslaştırarak, herkesin, başına gelecekleri önceden düşünüp ona göre hareket etmesini arzu etmektedir. Nitekim bu dünyâda kendini hesâba çekip ona göre hayâtını tanzîm eden kimse sıratı rahatlıkla geçecektir. Gazâlî burada şöyle bir hadîs nakletmektedir ki mânâ itibariyle şöyledir:

Herkese, dünyâda işlemiş olduğu hayırlar dolayısıyla bir nûr verilir. Kiminin nûru bir dağ gibidir. Kimisi hurma büyüklüğündedir. En az nûr verilen kimsenin de ayak ucuna bir nûr verilecektir. Bu nûr bazen yanar bazen söner. Kişi, bu nûrun yandığı anda adımını atacak ve söndüğünde ise duracaktır. İşte herkes nûrları nispetinde sıratı geçecektir.³²³

Cehennem, nefs-i emmâre sûretidir diyen Bursevî, şâyet bir kimsenin bu mertebeyi geçerek nefs-i mutmainne'ye vâsıl olması durumunda cehennem ateşinin kendisine hiçbir zarar vermeyeceğini ifâde etmektedir. Nitekim İbrâhim (as) ateşe atıldığında o ateş kendisine bir zarar vermemişti. Sırat üzerinden geçmeleri sâdece cennete giden yol olması münâsebetiyledir. Yalnız kâfirlerin, dünyâda küfürleri kibriyyet-i hevâ olmakla âhirette onun sûreti olan cehennem ateşiyle yanacaklardır.³²⁴

Mevlânâ *Mesnevî*'sinde mü'minlerin cehennemi görmeden sıratı geçeceklerini ifâde sadedinde şunları söylemektedir.

Mü'minler mahşerde diyecekler ki: “Ey melekler; cehennem herkesin, bütün insanların müşterek bir yolu değil mi idi?³²⁵ Mü'minlerin de kâfirlerin de oraya uğrayacakları, geçecekleri bir yolda; biz bu yolda ne duman gördük, ne de ateş... İşte burası cennet; emân yurdu, emniyet yeri. Peki o korkunç geçit, o felaket uğrak nerede kaldı?” Melekler onlara diyecekler ki:

³²² Hayati Ülkü, *age*, s. 262; Bursevî, *age*, s. 173.

³²³ Gazâlî, *İhyâ Ulûmi'd-Dîn*, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1987, c. 4, s. 941-943.

³²⁴ Bursevî, *age*, s. 174.

³²⁵ Meryem, 19/71-72.

“Hani geçerken filan yerde gördüğünüz o yemyeşil bahçe var ya! Cehennem, o korkunç azap yeri, o şiddetli cezâ mahalli işte orası idi. Ama size bağlık, bahçelik, ağaçlık bir yer göründü.

Uğraştığınız, mücâhede ettiğiniz ibadetlerle, iyiliklerle Allâh rızası için onun ateşini söndürdünüz. Alev alev yanan şehvet ateşiniz, takva yeşilliği, hidayet nûru oldu.

Hiddet, öfke ateşiniz; sabır ile, hoşgörü ile, yaptığınız iyiliklerle hilm hâline geldi. Bilgisizlik karanlığı da çalışmanızla bilgi oldu.

Hırs ve cimrilik ateşiniz cömertliğe çevrildi. Diken gibi olan hasediniz gül bahçesine döndü. Siz, Allâh rızası için, daha dünyada iken ateşlerinizin hepsini de birer birer söndürdünüz. Ateş gibi nefsi gül bahçesi hâline getirdiniz; oraya vefa tohumunu ektiniz.

Hakk davetçisi olan peygamberin davetine uydunuz; nefis cehennemine su döküp ateşini söndürdünüz. İşte bu yüzden cehennem size yemyeşil ve türlü nimetleri ihtivâ eden bir gül bahçesi oldu.”³²⁶

Bizlerde Bursevî’nin, bu bölümde üstünde durduğu hususlardan kısa alıntılar yaparak hangi konular üzerinde durduğunu göstermeye çalışacağız:

“Nûr-i kâinâtın murâd cevâd-ı mutlak olan Allâh Teâlâ’nın kâinâta ifâza ettiği nûr-i vücûttur ki onun doğması tecellî ve zuhûrundan ibârettir. Ve o bir nûrdur ki kâinâtın kesreti onun vahdetini münâfî değildir. Nitekim bir ışık ayna parçalarında ne kadar çok görünse de aslında tektir.”³²⁷ Nitekim *Rûhu’l-beyân*’da bu hakikat şöyle ifâde edilmiştir:

Cem’ hâlinde Hâmid de, Mahmûd da; Hamd eden de Hamd edilen de O’dur. Tafsîl makamında ise durum şu şiirde belirtildiği gibidir:

Perde açılmadan önce tüm zaman boyu ben
Zannediyorum ki Seni zikrediyor, Sana şükrediyorum.
Gece ışıdığında ben şâhid oldum ki;
Sen hem Mezkûr (zikredilen), hem Zikir, hem de Zâkirsın (zikredensin).³²⁸

Bursevî, akıl üç kısımdır diyerek şöyle îzâh eder:

³²⁶ Şefik Can, *age*, s. 450-451.

³²⁷ Bursevî, *age*, s. 162.

³²⁸ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l-Beyân*, (trc: Heyet) Erkam Yayınları, İstanbul 2005, c. I, s. 90.

Evvelkisi akl-ı evveldir ki akl-ı küll'dür. Enbiyâ ve evliyânın akılları buna dâhildir. Zîrâ onların sırları arş misâlidir ki akl-ı küll'i içine almıştır. Ve arş, hakîkatte sırr-ı ulûhiyete işârettir. İnsan-ı kâmil dahî esrâr-ı ulûhiyyet ve rubûbiyyete câmi'dir.

İkincisi akl-ı evsattır ki ukûl-i eflâktir.

Üçüncüsü akl-i âhirdir ki ukûl-i cüz'iyedir. Bundan şu anlaşılmaktadır ki akıllar yaratılışta farklılık üzerinedir. Nitekim [İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibidir.³²⁹] hadîsi dahî buna işâret etmektedir.³³⁰

İsim müsemma'ya delâlet ettiği gibi mevcûdât dahî zât-ı Hakk'a delâlet etmekle ona âlem denilmiştir. Onun için hakîkat-i muhammediyye'ye âlem-i a'lâ derler. Zîrâ zât-ı Hakk'a delâlet eden mevcûdâtta ondan a'zam ve vâsi' yoktur.³³¹ Yeri gelmişken isimlerin önemi üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Kul, Allâh ile irtibâtını isimle sağlar. Bu gerçek, Allâh'ı tenzih için, O'nun adının vazgeçilmez bir unsur olduğunu ortaya koyar. Bu bakımdan kulun, O'na karşı yaptığı iyi veya kötü fiiller, ulûhiyetinin hakîkatine değil, ismine yönelir. Böylece hakîkati dâimâ münezzeh kalır.

Gerçekten de insan, eğer Cenâb-ı Hakk'a mahsus isimler olmasa, O'na karşı münâsebetlerini düzenlemekte zorluk çeker. Çünkü insan, varlıkları isimde görüp isimle ifâde etmeye alışkındır. İnsan için isim, varlığın tescilidir. Bunun içindir ki, Cenâb-ı Hak, Âdem (as)'ı yarattığı zaman ona bütün isimleri öğretmiş ve Hazret-i Âdem'in meleklerle olan üstünlüğünü bununla ifâde buyurmuştur. Zîrâ bir varlığın adını bilmek, bir anlamda onun zâtî varlığını da tanımak demektir. Nitekim bizler, Cenâb-ı Hakk'ı, O'nun yüce isimleriyle bilmesek, O'nun hakkında ne bilebiliriz ki?³³²

Cümle zâhir ve bâtın O'nun esmâsı ve taayyünâtıdır.³³³ Bursevî bunu ne güzel ifâde etmektedir:

Gâh olur nûr-i kubbeden görünür

Gâh olur sırr-ı habbeden bilinir

³²⁹ Buhârî, Enbiyâ, 2.

³³⁰ Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, c. III, s. 162-163.

³³¹ Bursevî, *age*, s. 163.

³³² Osman Nûri Topbaş, *age*, s. 86.

³³³ Bursevî, *age*, s. 163.

*Aks eder nûr-i Hüdâ her yerden
O dil-i âyinesine kim silinir*

Yine bu hususta Azîz Mahmud Hüdâyî şöyle demiştir:

*Hüdâ zâhir-durur mahlûk mestûr
Hilâf anlayıp olma Hak'tan dûr*³³⁴

Yine kaynağına ulaşamadığım bir şâir bu hususta şöyle demektedir:

*Bir kitâbullah-ı a'zamdır serâser kâinât,
Hangi harfî yoklasan mânâsı hep Allah çıkar*

Bu âlem, Cenâb-ı Hakk'ın sıfat tecellîlerinin bir zuhur yeridir. Bu tecellîler olmasaydı hiçbir şey zuhur bulmayacaktı. Tecellî hâsıl olmadıkça da kemâlât bilinemeyecekti.³³⁵ Bursevî, burada bir husûsa daha dikkat çekerek der ki: Bu tecellîyi de ancak ince bir fikre ve nazar-i hakkânî'ye sahip olanlar görebilir. Yâni her mevcûtta bir sırr-ı zuhûr vardır. Fakat tecellîdeki kademelenme farklılık üzeredir. Yâni herkes aynı derecede değildir. Onun için insân-ı kâmil ism-i câmi'a mukâbil gelmiştir.³³⁶

Yalnız insan, vücûdunu Hakk'a varlığı karşısında ifnâ ederse fenâfillâh mertebesine erer. Daha sonra cemal tecellî edip bekâ hâsıl olur. Burada talep dahî fânî olmuştur. Kişi aradan çıkar ve Hak Teâlâ nasıl isterse öyle tasarruf eder.³³⁷

[(Rasûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ, 21/107)] hitâbıyla müşerref olan Fahr-i Âlem (sav)'in sözlerine, fiillerine ve hâline uyanlar ve bu üç mertebede ona tâbî olanlar Allâh Teâlâ'nın nûr-i vuslat ve sırr-ı vahdet şehrine ererler.³³⁸

Şeriat ve tarîkat kul için gereklidir. Nitekim kul, zâhiren ve bâtunen şeriat ahkâmına uyup tarîkat âdâbı ile edeplenmeli ve bunun yanında kendi kulluğunu da unutmamalıdır. Zîrâ şeriat ve tarîkat ceset; mârifet ve hakîkat ruh gibidir. Şu da bir gerçektir ki anne karnında cenînin cesedi kemâl bulmadığı takdirde ona rûh üflenmez.³³⁹

³³⁴ Bursevî, *age*, s. 185.

³³⁵ Bursevî, *age*, s. 165-166.

³³⁶ Bursevî, *age*, s. 166-167.

³³⁷ Bursevî, *age*, s. 167.

³³⁸ Bursevî, *age*, s. 137.

³³⁹ Bursevî, *age*, s. 167.

Bursevî bu açıklamalardan sonra sıratla ilgili bilgileri serdetmeye başlar:

Sıratın ilk önce peygamberimiz ümmetinin cennete gidecekleriyle beraber geçecektir. Peşlerinden sırayla evliyâ, tasdîk edenler, ihsân sâhipleri, şehitler ve saâdler geçer.³⁴⁰ Sırât-ı müstakîm dünyâda şeriattır. Kim ki bu dünyâda tüm hareketlerinde istikâmet sâhibi oldu ve zâhir ve bâtın sağa sola meyletmedi âhirette de bu mânânın sûreti olarak sıratı istikâmet üzere geçecektir. Nitekim Hüdâyî (ks) şöyle buyurmuştur:

Doğru yola giden erler

*Sırâtı bunda geçerler*³⁴¹

Ayrıca mü'mine gönlündeki nûr kadar geniş olan sırat kâfire ise kılıçtan keskin olacaktır. Bu dünyâda Hak'tan gayriye âmâ olanlar o gün Hakk'ı temâşâ edeceklerdir. Bu kimseler elinde yeşil sancak bulunan Şuayb (as) öncülüğünde sıratı geçeceklerdir. Zinâyâ hiç karışmamış olanlar da Yûsuf (as) önderliğinde geçecektir.³⁴²

Alimlere elinde al sancakla Hz. İbrâhim, yoksullara elinde sarı sancakla Hz. Îsâ, zenginlerde elinde renkli sancakla Hz. Süleyman'ın önderliğinde sıratı geçeceklerdir.³⁴³

Dünyâda birbirini Allâh için sevenler, devamlı ibâdetle meşgûl olanlar ve hem malını hem de canını Allâh için infâk edenler de hızlı bir şekilde sıratı geçerek cennete gireceklerdir. Kimi sıratı yüz yılda geçerken en son geçecek olanlar yedi bin yılda geçeceklerdir ki bunlar da dünyâdan tevbe etmeden göçenlerdir.³⁴⁴

Cenâb-ı Hak merhametlilerin en merhametlisidir. Nitekim Yazıcıoğlu'nun da ifâde ettiği gibi kul hatâ işler, Cenâb-ı Hak hayâ eder ve kulunun günahını bağışlar.³⁴⁵

Enes (ra) rivâyet edilen bir hadîs-i şerifte bir kavme kanat verileceği ve bunlarla hesap, sırat ve cehennemi görmeksizin cennete girecekleri ifâde buyrulmuştur. Melekler bunlara amellerini sorduklarında şöyle cevap verirler:

“–Biz kimsenin görmediği bir ortamda Allâh Teâlâ'dan hayâ ederek günâha meyletmedik ve aza kanaat ettik.”³⁴⁶

³⁴⁰ Bursevî, *age*, s. 169-170.

³⁴¹ Bursevî, *age*, s. 171.

³⁴² Bursevî, *age*, s. 169-170.

³⁴³ Bursevî, *age*, s. 172.

³⁴⁴ Bursevî, *age*, s. 172.

³⁴⁵ Bursevî, *age*, s. 176.

2.1.6. A'RÂF

A'râf “sur, dağ ve tepenin en yüksek kısmı” mânâsındaki urf'un çoğuludur, irfan (bilmek) kökünden türediğini kabul edenler de vardır. Kur'ân-ı Kerîm'in yedinci sûresinin adı el-A'râf tır. Bu sûrede “el-a'râf” ve “ashâbü'l-a'râf” (a'râfta bulunanlar) şeklinde geçen³⁴⁷ bu kelime ile kastedilen yer ve burada bulunacakların kimler olduğu konusunda müfessirler değişik yorumlarda bulunmuşlardır. Bazı tefsirlerde a'râfın sırat üzerinde yüksek bir yer veya cennetle cehennem arasında Uhud dağına benzer bir mevki olduğu belirtiliyorsa da tercih edilen görüşe göre a'râf cennetle cehennemi birbirinden ayıran bölgedeki surun yüksek kısmının adıdır.³⁴⁸

Mertebe-i ervâh ile ecsâm-ı kesîfe arasındaki berzaha «mertebe-i misâl»dendiği gibi cennet ile cehennem arasındaki berzaha da «A'râf» denilir.³⁴⁹

Kur'ân-ı Kerîmde a'râf ile ilgili şu âyet-i kerîmeler vardır:

[İki taraf (cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bir perde ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz cennete giremedikleri hâlde (girmeyi) umarak cennet ehline: “Selam size!” diye seslenirler. Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de: Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma! derler. (Yine) A'râf ehli simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: “Ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size hiçbir yarar sağlamadı. Allâh'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?” (ve cennet ehline dönerek): “Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz” (derler). (A'râf, 7/46-49)]

Bursevî bu âyetlerle ilgili olarak şunları söylemektedir:

Cennet ehli beyaz yüzlü, cehennem ehli ise siyah yüzlü olacaklarından A'râf üzerinde bulunan adamlar onları kolaylıkla tanıyacaktır. A'râf ehlinin cehenneme bakıp da oradakileri gördüklerinde: [Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma! (A'râf, 7/47)] ifâdesini kullanacaklardır. Bu ifâdede yer alan “zulüm” ile kastedilenin ise şirk'tir. A'râfın

³⁴⁶ Bursevî, *age*, s. 176.

³⁴⁷ bk. el-A'râf 7/46, 48.

³⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “A'râf”, *DİA*, c. III, s. 259.

³⁴⁹ A. Avni Konuk, *age*, c. I, s. 75.

cânib-i bâtını (içi) cennet, dışı ise cehennemdir.³⁵⁰ Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyrulmuştur:

[Arkanıza dönün de bir ışık arayın! denilir. Nihayet onların arasına, içinde rahmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir. (Hadîd, 57/13)]

Ayrıca “Bizi bu zalimler zümresi ile beraber bulundurma!” ifâdesi, bu niyazı yapanların akıbeti hakkında henüz hüküm verilmemiş olduğunun delili sayılabilir.³⁵¹

Sonra halk, secdeye davet olunurlar ki bu kıyâmette vukû bulacak en son tekliftir. Nitekim âyette:

[O gün incikten açılır (işler güçleşir, hakikatler ortaya çıkar) ve secdeye davet edilirler. (Kalem, 68/42)] buyrulmuştur. Cenâb-ı Hakk’ın bir rahmet tecellîsi olarak burada A’râf ehlinin olup muhlislerle berâber secde edenler, sevapları ziyâdeleştirdiğinden dolayı cennete girerler. Bununla ilgili olarak Bursevî:

“Sebeb-i tam’ları bu vecihle beyân olunmuştur ki zikir olunan tâife eğerçi seyyiâta göre cehenneme ve hasenâta nispetle cennete nazar ederlerdi. Velâkin “lâ ilâhe illallâh” ehlinin olmakla kerem-i Hak’la halâs-ı ümîd edip:

«Elbette tevhîdin sâhibine tevhîdden bir inâyet olur.» derlerdi. Âkibet eseri zâhir olup tevhîd ve secdeleriyle keffe-i hasenât rûchân bulup ehl-i cennet olurlar.”³⁵²

Yalnız bu secdeyi, dünyâdayken yaratılışlarının tersine bir hayat sürenler gerçekleştiremeyeceklerdir.³⁵³

Cennet ehlinin yüzlerinin beyaz ve cehennem ehlinin ise siyah olması husûsunda Mevlânâ şöyle demektedir:

Ahret âlemine göç etmiş rûhlar, yeryüzünde bir kişi öldüğü zaman; “Bakalım şu beden rahminden doğacak rûh, sevinerek mi, korkarak mı doğacak? Bizim âlemimize gelecek rûh nasıldır? Güzel midir, çirkin midir?” diye beklerler.

³⁵⁰ Bursevî, *age*, c. 3, s. 189.

³⁵¹ Yusuf Şevki Yavuz, “A’râf”, *DİA*, c. 3, s. 259.

³⁵² Bursevî, *age*, s. 189.

³⁵³ Bursevî, *age*, s. 168.

Yüzlerden, sûret âlemine, bu dünyaya mahsus olan renk maskesi düşer; artık beyaz yüzlü ile kara yüzlü arasındaki ayrılık, aykırılık kalmaz. Rûh, sûreti (iç yüzü) ile görünür. Artık iyilik, kötülük gizlenmez olur.

Eğer rûh, kara yüzlü suçlulardan ise zenciler, azap melekleri onu alır götürürler. Ak yüzlü mutlulardan ise Allâh'ın rahmet melekleri onu karşılarlar, aralarına alırlar. Rûh can âlemine doğmadıkça, onun nasıl olduğunu bilmek, dünyadaki en zor işlerdendir. Bir çocuğu, doğmadan bilen, tanıyan azdır.

Bunu anlayan ancak Allâh'ın nûru ile bakıp gören kişidir. Böyle olan kişi insanın ve eşyanın batınına, iç yüzüne yol bulur. Allâh'ın hikmetinden sual olunmaz. Bir kısım insanı “Ahsen-i takvîm”(en güzel bir şekilde) yaratır, en güzel rengi verirken, bir kısım insanı da “esfel-i safilîn” (aşağının aşağısı) halk eder, ona çirkin bir renk verir.³⁵⁴

Ashâb-ı A'râf içre altı gurup bulunacaktır ki onlar şunlardır.³⁵⁵

1. Bir kimsenin Allâh yolunda savaşıp şehîd olarak cenneti hak etmiş olmasına rağmen ana-babaya isyânının yüzünden cehennemi de hak etmiştir. Bunun için böyle kişiler A'râf ehlinin birinci kısmını oluştururlar.

2. Dünyâda iken yapmış olduğu hayrı ve şerri eşit olanlar.

3. Zinâdan doğan kişi.

4. Cenâb-ı Hakk'ın nefer olarak yarattığı meleklerdir. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyrulmuştur:

[Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurdu. (Enfâl, 8/9)]

5. Kâfirlerin çocuklarıdır. Erzurumlu İbrâhim Hakkı da aynen Bursevî gibi, küffârın çocuklarının A'râf ehli olacağını söylerken bu guruba delileri de ilâve eder.³⁵⁶ Yalnız İmâm Gazâlî bu hususta şunları söylemektedir:

“Kimse kimsenin günâhını yüklenmeyeceğine³⁵⁷ ve her çocuk İslâm fitratı üzere doğacağına göre,³⁵⁸ küçük yaşta ölen kâfir çocukları da Cennet’lidir.”³⁵⁹

³⁵⁴ Şefik Can, *age*, s. 227-228.

³⁵⁵ Bursevî, *age*, s. 189.

³⁵⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *age*, s. 46-47.

6. Fazilet ehlidir ki bunlar cenneti gördüklerinde Allâh'ın rahmetini umarlar. Cehennemi gördüklerinde ise “Yâ Rab! Bizleri bunlardan etme.” diye duâ ve ilticâda bulunurlar.³⁶⁰

Bursevî, “Veled-i zinâ cennete giremez.”³⁶¹ hadîs-i şerîfiyle alâkalı olarak şunları söylemektedir:

“Bu hadîs zâhirine mahmûl değildir. Belki peder ve mâderinin ameli gibi amelde olursa cennete girmez demektir. Ve bir dahî veledin zinâyâ izâfetinden mülâzemet fehm olunur. Pes veledi zinâ ile murâd zinâyâ mülâzemet ve muvâzebet eden kimsedir ve cennete adem-i duhûlû ya istihlâlinden veyâ selb-i îmâna meveddî olduğundandır. Neûzü bi'llâhi Teâlâ. Ve câizdir ki bu kelâm tehdit tarîkı üzerine vârid ola. Ve zinâyâ nazar dahî mezkûr olan zenîyye de dâhildir. Zîrâ onun hakkında dahî va'îd-i şedîd vardır. Onun için zinâ ıtlak olundu.”³⁶²

Bursevî ayrıca bu hususla olarak kibâr-ı ehlullâhtan aldığı bir sözü nakleder:

“Nikâh-ı sahîhden hâsıl olmayan kimse velâyet dâiresine kadem basmaz. Pes ebeveyne lâzımdır ki muzırr-ı nikâh olan akvâl ve ef'âlden ziyâde ihtirâz üzere olalar. Tâ ki silsilelerinden velî zâhir ola. Vechi budur ki velâyet tezkiye-i nefis ve ıslâh-ı kalb ile olur. Ve kalb cennet-i ma'neviyyedir. Pes veled-i zinâ cennet-i kalbe dâhil olmaz. Ve bu cennete duhûl etmedikçe fenâ ve bekâ hâsıl olup velâyet dedikleri mânâ vücûd bulmaz. Ve takdîr-i mezkûrdan zâhir oldu ki her nesne ya terakkî veyâ tenzîle sebeptir. Onun için perhiz ve riyâzet edip mücâhedât lâzımdır. Zîrâ zamanda ve mekanda ve ihvanda ve gıdâda ve bunların emsâli nesnelerde te'sîrât vardır.”³⁶³

Âyet-i kerîmede, A'râf ehlinin bir kısım kimselere seslenerek şöyle diyecekleri ifâde edilmiştir:

[Ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size hiçbir yarar sağlamadı. (A'râf, 7/48)]

³⁵⁷ Necm, 53/38.

³⁵⁸ Buhârî, Cenâiz 80, 93; Müslim, Kader 22, (2658).

³⁵⁹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1987, c. 4, s. 57.

³⁶⁰ Bursevî, *age*, s. 189.

³⁶¹ Aclûnî, Keşfu'l-hafa, c. II, s. 339. Hadis No: 2918 Aslı yoktur.

³⁶² Bursevî, *age*, s. 190.

³⁶³ Bursevî, *age*, s. 190.

Bu âyette zikredilen kimseler Kureyş ehlinen dünyâda makam ve mevkî sahibi olan Velid bin Muğire, Ebû Cehil, Ümeyye, Utbe ve Şeybe gibi kimselerdir ki bunlar, Bilâl, Süheyb, Ammar ve Selmân gibi Müslümanlara şöyle diyorlardı:

“Sizin gibi hor ve hakir kimseler bizim üzerimize âhirette nasıl üstün olursunuz?”³⁶⁴

Ama onlar kıyâmet günü cevaplarını çok acı bir şekilde alacaklar ve dünyâda iken küçümsedikleri kimseler cennete giderken kendileri cehennem çukuruna yuvarlanacaklardır. Nitekim âyette de ifâde buyrulduğu vechile:

[Allâh'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? (ve cennet ehline dönerek): “Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz” (derler). (A'râf, 7/49)]

Bu âyetin devâmında cehennem ehlinin, cennet ehlinen yiyecek ve içecek isteyecekleri belirtilmiştir. Lâkin cennet ehli onlara şöyle cevap verecektir:

[Allâh bunları kafirlere haram kılmıştır, derler. (A'râf, 7/50)] Çünkü cennet yiyecekleri küffâr üzerine haram kılınmıştır. Zîrâ cennet, cemâlî sıfatların tecellî ettiği bir yerdir. Cehennem ehli ise celâl ehlidir.³⁶⁵

Bursevî, insanın kıyâmeti demek olan ölümünden evvel gönül gözünü açmasını, yâni ölmeden evvel ölmek sırrına nâil olarak nefsini tanımasını istemektedir. Çünkü insanın, taşıdığı şu fânî cesedinin içinde, Hakk'ın kullarına büyük bir lutfu olan rûh'u³⁶⁶ vardır. İnsan bu rûhu (nefsini) bildiği ölçüde O'nun yaratıcısı olan Allâh-ı Teâlâ'yı da bilir. Yâni eserde takılı kalmamak lâzımdır. Asıl maksat eserden müessire ulaşmaktır. Nitekim kendisi bunu şöyle ifâde etmiştir:

Zerrede mihri gözet şol katrede ummâna bak

Cism u cân içre tecellî eyleyen cânâna er

³⁶⁴ Bursevî, *age*, s. 190.

³⁶⁵ Bursevî, *age*, s. 191-192.

³⁶⁶ Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

Bunun içindir ki dünyâda yoksul iken, cennette efendi olan kimselere şaşmamak îcâp etmektedir. Çünkü onlar, şehirlerde Allâh'ı zikreden kimselerdi.³⁶⁷ Nitekim bir hadîste şöyle buyrulmuştur:

“Şüphesiz ki Allâh Teâlâ, sizin sûretlerinize ve mallarınıza değil, kalblerinize ve amellerinize bakar!”³⁶⁸ Yâni Mekke müşrikleri, içlerinde îmân cevheri bulunan yalnız dünyevî her hangi bir mal ve mülke sahip olmayan kimseleri küçümsediler. Çünkü gözleri sâdece zâhiri görüyor bâtına inemiyordu. Zâten âyet-i kerîmede de ifâde buyrulduğu üzere:

[Gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur. (Hac, 22/46)]

Muhammed'dir ki ilminden bilindi mersad-ı âyât

Muhammed'dir ki aynından bilindi maksad-ı gâyet³⁶⁹

Fahr-i Âlem (sav)'in ilminden nihâyetü'l-âyât olan Kur'ân bilinmiştir. Zîrâ Fahr-i Âlem (sav)'in ilmi Kur'ân'ın hakâiki ve işâretidir ki ulûm-i evvelîn ve âhirîni câmi'dir. Ve O'nun aynından gâyetü'l-gâyet olan Hak bilinmiş ve bulunmuştur. Zîrâ mazhar-ı tâmdır. Elhâsıl O'nun ilmi cümle hakâik-i esmâyı câmi' ve aynı esrâr-ı sıfât ve zâtı muhîttir. Pes O'nun ilm ve aynından hariç ne ilm ve ne hakikat vardır. Eğer ol olmasa ne levh-i âlemde âyât-ı vücûd okunur ve ne cemâl-i Hak mütâlâa kılınırdı.

Nitekim “Sen olmasaydım ey Habîbim, bu âlemi yaratmazdım.”³⁷⁰ hadîsinin de ifâde ettiği gibi, bu âlem O'nun hürmetine yaratılmıştır. Bizlere düşen de âyette buyrulduğu gibi O'nu sevmek ve gönülden ittibâ³⁷¹ etmektir. Bu da aşk ve muhabbet ile olur. Kişi, duyduğu aşk ve muhabbet derecesi kadar O'ndan feyizyâb olur. Nitekim câhiliye devri insanları O'nun güzel ahlâkından hisse alarak ashâb-ı kirâm diye isimlendirildiler. Meselâ, Peygamber Efendimiz'in rahle-i tedrîsinde hamd, şükür ve zikir hâlini yaşayan, İbn-i Mes'ûd (ra) da vâsıl olduğu hâlet-i rûhiyeyi şu şekilde ifâde eder:

³⁶⁷ Bursevî, *age*, s. 189.

³⁶⁸ Müslim, *Birr*, 34.

³⁶⁹ Bursevî, *age*, s. 191.

³⁷⁰ Bu hadîsle alâkalı olarak Bursevî şöyle demektedir: “Levlâke hadîs-i kutsîdir. Bu hadîs-i şerîf eğerçi bazı huffâz ve fukaha katında sâbitü'l-asl değildir. Velâkin inde'l-cumhur şâyi ve mütevâtirdir.” (Seyit Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı (Bursevî Örneği)*, Ensar Yayıncılık, Konya 2004, s. 205) Nitekim bu mânâyı delalet eden birçok söz birçok eserde zikredilmiştir. Süleyman Çelebi (ö.825/1422) ölmez eseri Mevlîd'de “Ger Muhammed olmaya idi ayân, Olmayısardı zemin ü âsmân” buyurarak Levlâke'ye işâret etmiş (Süleyman Çelebi, *Mevlid*, (hız. Faruk K. Timurtaş) İstanbul, 1978, s. 13), Kasîde-i Bürde sâhibi Bûsirî de(ö.692/1296), “Eğer o Rasûl olmasaydı, dünyâ yokluktan varlığı çıkmazdı” demiştir. (Muhammed b. Saîd Bûsirî, *Kasîdetü'l-bürde*, (trc. Abidin Paşa, hız. Ömer Faruk Harman) *Kasîde-i Bürde Tercüme ve Şerhi*, İstanbul, 1977, s. 43)

³⁷¹ Âl-i İmrân, 3/31.

“Bize Allâh Rasûlü’nden öyle hâller in’ikâs etti ki, yenen lokmaların zikrini duyuyorduk.”³⁷²

İmâm Gazâlî A’râf hakkında şunları söylemektedir.³⁷³

A’raf hakkında üç söz vardır. Bunlardan biri, Cennet ile Cehennem arasında bir yer olmasıdır ve en kuvvetlisi bu sözdür. Diğeri, Cennet’in en üstün bir yeridir. Cennete ilk girecekler burada yerlerini alır ve sırat köprüsünden geçenleri seyrederek, geçmeleri için duâ ederler. Veyahut burada melekler bulunur. Üçüncü söz, Cennet’te perde arkasında bir yerdir. Burada cinnîler bulunur, insanlarla karışmazlar. Bu her iki rivayet de zayıftır.

A’raf’a gelince, A’raf’ın, Cennet ile Cehennem arasında bir makam olduğunu kabul ettiğimize göre, yukarıda anlattıklarımızdan bâzı kimseler, burada bir müddet hapsedilecek ve sonra Cennet’e gireceklerdir. Çünkü kıyamette Cennet ile Cehennem’den başka bir makam yoktur.

Son olarak kıyamet sahnelerinden biri olarak Kur’ân’da tasvir edilen a’râf olayını, hayırla şer arasında mütereddit davranan insanlara, tercihlerini hayır yönünde kullanmaları için yapılmış ilâhî bir uyarı kabul etmek mümkündür.³⁷⁴

³⁷² Bkz. Buhârî, Menâkıb, 25.

³⁷³ Gazâlî, *age*, c. 4, s. 57.

³⁷⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “A’râf”, *DİA*, c. 3, s. 259.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUHAMMEDİYYE ŞERHİ METNİ

FASLÜN Fİ'L-MUHÂSAMÂT [105]

[Feûlün / Feûlün / Feûlün / Feûlün / Feûl]

Rivâyettir ol gün şu denlü ola ihtiyât
Ki halkın içi de dışı da dola ihtiyât

Kim evvel kaçan anda Kâbil ola kardeşi
Ki Hâbil'i öldürdü idi bula ihtiyât

Kaç hem Halîl atadan anadan korkudan
Halîl'i kaçıcak nola her kula ihtiyât

Kaç avreti da'vîsinden dahî Nûh u Lût
N'olaydı diyeler ki etmeyeydik ihtilât

Kamudan mukaddem çekiser ehl ü ıyâl
Diyeler kim n'olaydı ki bilmeyedik ihtilât

Oğul kız diyeler kim öğretmedin bize dîn
Ata ayda n'olaydı kılmayaydın ihtilât

Tuta avreti kim bana sen yedirdin harâm
Bu sözden gireydi eğer bulsa semmü'l-hıyât

Diyeler yâ Rab bugün hakkımız alıver
Gözün mü aç kim göre olsa semmü'l-hıyât

Rivâyet ederler kim Allâhu azze ve cell
Nidâ eyleye edeler bî-kalem inzibât

Ki bir pâdişâhem ki zulm etmezem kimseye
Çü deyyânem imdi gerek kim kılâm inzibât

Ki hiç kimseye komayam zâlimin zulmunu
Ya illâ ben etmiş olam zulmu bî-irtibât

Ki boynuzlu koyuna soram ki boynuzsuzu

Niçin süsdün idi dahî güç edip der-ribât

Soram ki ne sebepden ki delmiş idi taş taş

Ağaç ağaca niçin etmiş idi inhirât

Ben ol âdilem kimseye cevr ü zulm etmezem

Ben ol hâkimem hükmüm olmaz benim inhitât

Pes andan tuta nâ-hak ölen kişi kâtili

Ki niçin bana urdun idi bıçak yâ siyât

Uranı süneni tuta da'vicisi diye

Suçum ne idi urdun idi nacak yâ siyât

Ona erişe da'vileri kim gele cism ü cân

Diye cân ki yâ Rab ben etmedim inbisât

Elim ayağım yoğ idi kim tutam yürüyem

Gözüm yoğ idi görmedim kılmadım inbisât

Cesed ayda yâ Rab yarattındı çünkü beni

Bir ağaç gibiydim nedir bilmedim inbisât **[106]**

Elim ayağım tutmaz idi ki ben yürüyem

Gözüm görmez idi ki tâ anlayaydım bisât

Kaçan kim bana geldi can hemçü nurdan şua'

Eğer gelmese can nite ben bileydım bisât

Çü geldi dilim söyledi gördü gözüm benim

Elim ayağım tuttu yürüdüm oldum neşât

Ne suç ettise cân ediptir suçum yok benim

Eğerçi ki birkaç gün onunla buldum neşât

Diye Hak Teâlâ ikiniz dahî suçludur

İkiniz dahî doğru varmadınızdı sırât

İkiniz şu kötrüme benzer ki gözsüz ile

Ki bir bahçeye nâgehân ettiler iltikât

Bu kez böyle gözsüz kötrüm yola girdiler

Varıp yemişi yediler eylediler simât

Sizin de buna benzer hâliniz dünyada

Ki terk ettinizdi ikiniz dahî iştirât

İkiniz de lâıyk olupsuz azâba bugün

Cezânız iderven eğer eylesem iktisât

Gel imdi günâh etme ettinse tiz tevbe kıl

Niçin edesin suç çekesin ihtiyât

Beşer suç edicidir Allâh bağışlayıcı

Vesîle Muhammed'dir olursa çün ihtiyât

Çün oldur Habib pes O'dur seyyid-i kâinât

Çün oldur şefî' pes O'dur mesned-i mümkinât

Olısar-durur anda kâzî Celîl

Kime hışm ede kime râzî Celîl

Şu denli sorula kişinin suçu

Ki uğurlamış olsa kişi bir keçi

Tutup hasmı da'vâ edicek onu

Diye almadım ben onu yâ Ganî

Diye Hak tanıklık verirse elin

Cevâbında onun ne söyler dilin

Velî almadım keçisin ben bunun

Diye var tanık aldığına senin

Şu yerden ki ol onu almış ola

Tanıklık vere ol yer anda gele

Tanıklık vere aldığına eli

Diye kâdir idin ki verdin dili

Diye yeri söylettin ey Bâr ü Bîr
Ki sensin alâ külli şey'in Kadîr

Velî almadım ben keçisin bunun
Diye var tanık aldığına senin

Keçinin tüyü ger tanıklık vere
Nizâ'ın erer mi bu kez âhire

Tanıklık vere pes keçinin tosu
Açıla kişinin yüzü örtüsü

Bu kez yalvara ayda ey Destrest
Tevbeyle mâlin buldu alsın ko pes

Buyurmuş-durur Mustafâ'yı Hüdâ
Kerem kânı ahde vefâ-yı Hüdâ

Kıyâmette iki kişi diz çöke
Birisi birine yapışıp çeke

Ki zulm eyledi hakkımı al benim
Îlâhî elim tut bugün gel benim

Buyura ki ver hakkın etme cevab
Diye kalmadı bende aslâ sevâb

Diye kalmamış hiç sevâbı bunun
Diye ki güç olmaz kapında senin

Buyurgıl götürsün günâhım benim
Çün inletip almışdı âhım benim

Diye Hak ki başın yukarı götür
Göre uçmak içre medâin yatur

Şehirler-durur ak gümüşten ulu

İçi kızıl altın saraylar dolu

Ki lü'lüler ile dizilmiş-durur

Diye bu kiminçün düzülmüş-durur

Bular kangı peygamberedir nasîb

Veyâ kangı sıddıklaradır nasîb

Şehîdin buna kangısı iriser

Aceb bu makâmâta kim giriser

Diye Hak ki onundur ki vere bahâ

Diye kim vere çün budur müntehâ

Diye sen verirsın bahâsın onun

Diye bildir imdi çü ihsan senin

Diye afv edersen karındaşını

Erişmiş göresin buna başını

Diye yâ İlâhî ki afv eyledim

Bana etdiği zulmu mahv eyledim

Buyura var imdi yapış eline

Alıp cennete git bile salına[107]

Pes andan buyurdu ki takvâ edin

Hem ıslâh edip terk-i da'vâ edin

Kim Allâh hakîkatde iflâh eder

Ki mü'minler içinde ıslâh eder

İhtiyât: İşin berk tutmak ve kendini muhâfaza ile mukayyed olmak. كما قال في

التهذيب: الاحتياط استوار گرفتن کار وفي القاموس احتياط اخذ في الحزم وهو ضبط الامر والاخذ فيه بالثقة

وحاطه حوطا و حیطة و حياطة حفظه وصانه وتعهده وفي المفردات الاحتياط استعمل ما فيه الحياطة ای

الحفظ [Tehzîb’de dediği gibi “ihtiyat” [İşin sağlamlaşması, pekişmesi]dir. *Kāmus*’ta şöyle geçer:

İhtiyat bir hususta doğru bir karar ve basiret üzere amel eylemek ve o hususta ayakları yere basar bir şekilde davranmak demektir. حاطه حوطا و حياطة demek muhâfaza etti, korudu ve taahhüd altına aldı demektir. *Müfredât*’ta ise şöyle geçmektedir:

“İhtiyat” kendisinde hıyâta yâni muhâfaza bulunan şey için kullanılmıştır.] **Kâbil Hâbil:** Süryânî isimlerdir. Kâbil’e, kâbîn dahî demişler velâkin mânâsına taarruz etmemişlerdir. Hâbil, hibetullâh demektir. Şîs, Hâbil’in katlinden sonra dünyâyâ gelmekle Şîs denildi. Zîrâ Şîs, atıyye demektir. Gûyâ atıye, hibeden bedel oldu demişlerdir. Ki Kâbil Hâbil’i, hırâ-i akabesinde katl eyledi. Ve ol vakitte Hâbil yirmi yıl ve Kâbil yirmi beş yaşında idi. وفي الحديث ما من نفس تقتل ظلما الا كان على ابن آدم الاول كفل منها فانه اول من سن القتل

[“Zulmen öldürülen her insanın kanının (günâhından) Âdem’in ilk oğluna da mutlakâ bir pay ayrılır. Çünkü o insan öldürme çıkırını ilk başlatan kişidir.” (Buhârî, Enbiyâ, 1; Müslim, Kasâme, 27)] **Halîl** (as)’ın pederinin ismi Târeh’tir, -hâ-i mu‘ceme ile-. Bazılar mühmeledir demişler.

Ve lakabı Âzer’dir. وقيل غير ذلك [Bunun dışında başka şeyler de söylenmiştir.] Vâlidesinin ismi Sûbâ veyâ Liyûsâ’dır. İmâm Süheylî der ki: Hazret-i İbrâhim (as), pederinden teberrî etmesi delâlet eder ki, vâlidesi mü’mine ola. **Nûh Lûd:** Hazret-i Nûh ve Lût (aleyhimesselâm)ın hâtunları kâfireler idi. Nûh (as)’ın hâtununun ismi Vâile -ayn-ı mühmele ile- ve Lût’un Vâhile’dir -hâ ile-. Vâile Ken‘ânın vâlidesidir. Kıssaları sûre-i Hûd’dadır. ولوط

لوط [اسم علم من لاط الشيء بقلبي يلو ط اى لصق وقد سبق ما يتعلق باسماء الانبياء ونسبهم عليهم السلام لوط] اسم علم من لاط الشيء بقلبي يلو ط اى لصق وقد سبق ما يتعلق باسماء الانبياء ونسبهم عليهم السلام لوط kökünden türemiş özel bir isimdir. بقلبه لاط شيء بقلبه, demektir.]

‘İyâl: -ayn-ı mühmelenin kesri ile- Kişinin nafaka ve kuvvet verdiği kimseler. كما يقال عيال

الرجل من ينفق عليه ويقوته وعالهم علوا كفاهم وماهم. قال الراغب العول ما يثقل من المصيبة ومنه العيال

الواحد عيل لما فيه من الثقل انتهى. وفي الحديث الخلق كلهم عيال الله قال العسكري هذا على المجاز والتوسع

كأن الله لما كان المتضمن بارزاق العباد والكافل بهم كان الخلق كالعيال له ونحوه قول الشافعي رحمه الله الناس

كلهم عيال على ابي حنيفة في الفقه ونظيره ان الله اهلين من الناس اهل القرآن وهم اهل الله اى خاصته
 [Nitekim bir الرجل عيال (bir adamın ‘ıyali) demek, o kimsenin nafakasını karşıladığı, erzağını
 temin ettiği kimse demektir. Masdarı عَوَّل olan عال fiili de ihtiyacını karşılamak, geçimini
 sağlamak mânâsına gelmektedir. Rağıb demiştir ki: العول musibetin ağır olanına denir. عيال de
 buradandır. Tekili عَيْل dir. [Tüm yaratılanlar Allâh’ın ‘ıyâlidir.³⁷⁵] Askerî şöyle demiştir ki, bu
 mecaz ve tevesşü‘ kabîlindendir. Cenâb-ı Hak kulların rızıklarını sağlamakla, onlara kefil
 olmakla âdetâ mahlûkat O’nun ‘ıyâli mesâbesindedir. Bunun bir benzeri de Şâfiî’nin şu
 sözüdür:

Fıkıh husûsunda herkes Ebû Hanife’nin ‘ıyâlidir. İnsanlardan Allâh ehli olanlar ise
 ehl-i Kur’ân olanlardır. Ve onlar Allâh’ın seçkin kullarıdır.] **Semmu’l-Hıyât: Semme** -feth ve
 teşdîd ile- Küçük dar delik. Bundandır ki ağza ve burna ve kulağa semmu’l-insân derler.
 Burada murâd iğne deliğidir. Zîrâ **hiyât**, -kesr ile- iğnedir. قال الله تعالى (حتى يلج الجمل في سم

قال الله تعالى (حتى يلج الجمل في سم) [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: «Deve, iğne deliğine girinceye kadar.»

(A’râf, 7/40)] Yâ’ni kalem ile kitâbet etmeksizin ol mazmûnu zabt edeler. **Deyyân:** Mücâzî ve
 mükâfî, kemâ sebeka. [geçtiği gibi.] **Bî-irtibât:** Rabt, şedd ve bend mânâsındadır. Burada **bî-**
irtibât münâsebeti demektir. Zîrâ Hakk’ın zulm ile münâsebeti yoktur. Belki cemi‘-i ef’âli
 adl ve hikmet üzerine mebnîdir. **Der-ribât:** Der, zarfiyyet ifâde eder. Ribât, hıfz için hayvan
 bağlanan mekândır. قال في شرح الترغيب الخان ما بني لان يتزل فيه التجارو رباط بني لان يتزل فيه ابناء

السييل انتهى [Terğib şârihi şöyle demiştir: Han, tüccarların konaklaması için yapılmış yerdir.

Ribat ise yolcuların konaklaması için yapılan yerdir. (Bitti)] Pes *Ahterî*’de **ribât** kârbânsarây
 dediği galattır, fefhem (Anla!). وفي الحديث لتودن الحقوق الى اهلها يوم القيمة حتى يقاد للشاة الجلهاء

من الشاة القرناء اى يقتص للشاة التى لا قرن لها من التى لها قرن وفيه دلالة على حشر الوحوش كما قال الله
 تعالى (واذا الوحوش حشرت) لكن القصاص فيها قصاص مقابلة لا قصاص تكليف كما في شرح المشارق

³⁷⁵ Ali el-Müttaki, Kenz, Hadis no: 16170; Heysemî, Mecme‘uz-Zevâid, c. VIII, s. 349

لابن ملك قال قتادة يحشر كل شئ حتى الذباب للقصاص فاذا قضى بينها ردّت ترابا فلا يبقى منها الا ما فيه
 [“Kıyamet gününde, haklar sahiplerine mutlaka verilecektir. Hatta boynuzsuz koyun için, boynuzlu koyundan kısas alınacaktır.” (Müslim, Birr, 60. Ayrıca bk. Tirmizî, Kıyâmet, 2) Yâni kısas yapılarak boynuzu olmayan koyunun hakkı boynuzu olan koyundan alınacaktır. [Vahşî hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde. (Tekvîr, 81/5)] Bu rivâyette vahşî hayvanların mahşere toplanacağına delil vardır. Fakat buradaki kısas, kısâs-ı mukâbeledir yoksa kısâs-ı teklîf değil. Şerhu’l-Meşarik’de İbn Melek’in aktardığına göre Katâde şöyle demiştir:

“Sivrisineğe varıncaya kadar her şey kısas için haşrolunur. Aralarında hüküm verildiğinde toprağa dönüşürler. Artık bir tek ademoğlundaki sürur ve yüzündeki hoşnutluk kalır.” Âdetâ bir tavus ve benzeri gibi. Nitekim *İrşad*’da da böyledir.] **İnhirât**: Hırt, ağacın yaprağın yolmak ve kabın soymak. Ve **inhirât** bir silke münselik olmak. Yâni bir ipliğe dizilmek ve bir nesne-i âhire munzam olmak. Ve bir nesne-i âhire kavlen ve fi’len kabîh olan vech ile ikbâl etmek. Burada ağaç maktû‘ ve gayra şâmildir. Ve **inhirât** birbirlerine eziyet sûretinde olan mukârenet ve te’sîrdir. Gerek fi’l-i âdemî ile ve gerek halkî olsun. **İnhitât**: Bir nesne ulüvvden sifle düşmek. Yâni benim hükmüm âlîdir. Kimse onu rütbesinden tenzîl edip hilâfın etmeye kâdir değildir. [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: «Allâh (dilediği gibi) hükmeder, O’nun hükmünü bozacak kimse yoktur.» اى يحكم نافذا حكمه خليا عن المعارض والمناقض وحقيقته الذى يعقب الشئ بالرد والابطال (Ra’d, 13/41)] [Yâni hükmünü muâırızsız bir şekilde infâz eder. Kimse onu bozamaz. Buradaki mu’akkib kelimesinden anlaşılan hakîkî mânâ, “bir şeyin ardı sıra redd ve iptal eden”dir.] **Nâ-hak olan**: -vâvın kasrıyladır.- Yâni bi-gayri hak katl olunan. **Siyât**: Savtın cem’idir. Âlet-i darb, her neden olursa. Kemâ *fi’l-Ahterî* ve bazıları kamçı demişler, tâziyâne gibi. **Nacak**: Nun’la Türkîdir, ma’rûf âlettir. Nihânîye, nacak derler. Velâkin gerçek aydırlar. Havâric boynun urmağa. Ebû Müslim nacağıdır. **İnbisât**: İnkıbâzın zıddıdır. Burada murâd, küstahlıktır. Zîrâ bî-hayâlık **inbisâtın** levâzımındandır. **Bisât**: -kesr ile- döşektir. Mâ beseta mânâsına. Burada murâd vüs‘at ve imtidâd ve harekettir. **Şuâ’**: -zamm ile- Aydınlık, ziyâ ve şu‘le gibi. **Neşât**: -feth ile- Şâdîlik ve şenlik. Burada neşîd mânâsınadır. Yâni şen ve şâd-mân. **Sırât**: Doğru yoldur. **İltikât**: Devşirmek, cem‘ gibi. Burada murâd ya nihâyet i’tibâriyle meyve cem‘ etmek veyâ nâ-gehân karînesiyle min-gayri taleb ıttıla’dır. يقال التقطه عشر عليه من غير طلب كما فى

القاموس [التقطه] demek *Kāmus*'ta olduğu üzere “bir şeyi aramadan buldu, ona rastladı”

demektir.] **Simât:** Uzun, dürrî sofradır. Gâh olur üzerinde olan taâm murâd olunur. وفي القموس

[*Kāmus*'ta şöyle geçer. Simâtü'l-kavm -kesr ile- سباط القوم بالكسر صفهم ومن الطعام ما يمد عليه

insanların oluşturduğu saftır. Yemekte ise üzerine uzatılan şeydir.] **İştirât:** [108] Ve şart bir

nesneyi bey'da ve emsâlinde ilzâm ve iltizâmdır. Burada murâd emr u nehydir. قال الراغب

الشرط كل حكم متعلق بامر يقع بوقوعه وذلك الامر كالعلامة له ومنه قيل للعلامة الشرط واشراط الساعة

علامتها [Râğıb şöyle demiştir: Şart öyle bir hükümdür ki; o hüküm bir şeye taalluk eder ve o

hüküm ancak o şeyin gerçekleşmesiyle vukû bulur. Bu şey âdetâ o hükmün alâmetidir. Bu

sebeple alâmet yerine şart kelimesi de kullanılmıştır. Meselâ “eşrâtu's-sâ'at” demek

“alâmâtü's-sâ'ah” (kıyâmetin alâmetleri) demektir.] **İktisât:** Adl etmek. **İhtiyât:** Faslın

evvelinde beyân olunmuştur. Murâd, mânâyı lâzımdır ki havftir. **Vesîle:** الوسيلة ما يتقرب به الى

[Vesîle, *Ramûz*'da geçtiği üzere kendisiyle başkasına yaklaşılacak şeydir.] الغير كما في الرموز

Çün oldur Habîb pes odur seyyid-i kâinât

Çün oldur şeffî' pes odur mesned-i mümkinât

Bu beytin mânâsı vâzih ve müfredâtı bâlâda merraten ba'de uhrâ [defalarca] şerh olunmuştur. Li-muharririhî:

Hak'dan gayra bakmaz âşık olanlar

Gelin cân gözünü Hakk'a açalım

Hak'dan gayra akamaz sâdık olanlar

Gelin pervâz urup Hakk'a uçalım

Zeyd ile Amr ile cedeli koyup

Cism ile cân ile keseli koyup

Gece gündüz sû-i ameli koyup

Gelin olmaz hevâlardan kaçalım

Evlâd u ensâbın kuyusunu ko

*Levh-i dilden nakş-ı alâkayı yu
Hakdan gayrı cümle bâtıldır kamu
Gelin gayrın sevdâsından geçelim*

*Zâhir olup yârın adl-i mevlânın
Suver ile her işi cism ile cânın
Neler görse gerek gözü insanın
Gelin erken nakd-i ömrü saçalım*

*Hesâbımız eyleyelim dünyâda
Kitâbımız okuyalım mânâda
Ölmezden öl ölüp işbu fenâda
Gelin bekâ menziline göçelim*

*Hakkıyâ vesîle Mustafâ yeter
Şefâat ederse her işin biter
Havzından ümmete kâseler tutar
Gelin kana kana kevser içelim.*

Celîl: Allâh Teâlâ'dır. Celâlet ve azm-i kadr da mütenâhîdir. Veyâhut vücûd-i vahdet ve irâdet ve kudret ve hikmetine delîl olan umûr-i celîle ve eşyâ-i azîme halk etmiştir. Zîrâ **Celîlin** fi'li dahi **Celîl**dir. **Bâr ü Bîr:** Tafsîli -merraten ba'de uhrâ- güzer etmiştir. **Nizâ':** Cedel ve husûmettir. Şerhi geçmiştir. **Âhire:** -hâ-i mu'cemenin kesriyle- Evvelin mukâbilidir. Nihâyet demektir. يا الله دست رس El eriştirici. Yâni kâdir ve ganî dest-gâh gibi. **Medâin:** Medînenin cem'idir. Şehir mânâsına ve kad sebeka. [Geride geçmiştir.] **Lü'lü:** İnci. **Bahâ:** Kıymet. **Budur Müntehâ:** Yâni şeref ve kemâlde nihâyete gelmiş. **Mahv:** ازالة الشيء الثابت كما [Sa'dî el-Müftî'nin *Hâşiye*'sinde geçtiği üzere sabit olan bir şeyi izâle etmektir.] **Ki:** Burada istifhâmdır, kim mânâsına. Yâni her kim muslih beyne'n-nâs olursa Allâh Teâlâ onu dâire-i felâh ve zafere idhâl eder ve murâdına ırgürür. قال عليه الصلوة والسلام (اتقوا الله) [Aleyhissalâtu vesselam Efendimiz şöyle buyurmuştur: Allâh'tan (hakkıyla) korkun. (Enfâl, 8/1)] Cümle fi'l ve terk de Allâh Teâlâ'dan havf edip akabinden perhîz üzere olunuz.

Husûsan esbâb-ı husûmetten sakınız. (واصلحوا ذات بينكم) (Enfâl, 8/1) Ve aranızda bu'du firkate sebep olan hasletleri ıslâh ediniz. اراد بذات البين الخصال المفضية الى البين والبعد من المهاجرة. والمخاصمة بين اثنين بحيث يحصل بينهما الفرقة كذا في شرح المصاييح فقله ذات بينكم صفة لموصوف محذوف اى اصلحوا احوال ذات بينكم ولما كانت تلك الاحوال التي بينهم ملابسة للبين وصفة به فقل لها (ذات البين كما قيل للاسرار ذات الصدور لذلك كذا في المغرب) فان الله يصلح بين المؤمنين يوم القيمة [“Zâtu’l-beyn” ile kişilerin aralarının iyi olmasını sağlayacak, onları ayrılıktan ve ayrılığa götürecek şekilde hasımlaşmaktan uzaklaştıracak hasletleri murad etmektedir. *Şerhu’l-Mesâbîh*’de böyle geçmektedir. Buradaki “ذات بينكم” ibâresi mahzûf bir mevsûfun sıfatıdır. Yâni aranızda olan ahvâlî düzeltin demektir. Aralarındaki söz konusu ahvâl “beyn” ile mülâbis (ilişkilerle irtibatlı) olup onun sıfatı olunca bu ahvâle “zâtü’l-beyn” denildi. Benzer bir şekilde esrâr’a da bundan dolayı zâtü’s-sudûr denilmiştir, *el-Muğrib*’de bu şekilde geçmektedir: “Allâh Teâlâ kıyâmet gününde mü’minlerin aralarını düzeltir.”] Zîrâ Allâh Teâlâ kıyâmet günü miyân-ı mü’minîni ıslâh eder. وفي الحديث ليس بكذاب من اصلح بين اثنين فقال خيرا. قال الامام الغزالي رحمه الله هذا الحديث يدل على وجوب الاصلاح لان ترك الكذب واجب ولا يسقط الواجب الا بواجب أكد منه. قال ابن عبد السلام الكلام وسيلة الى المقاصد فكل مقصود محمود يمكن التوصل اليه بالصدق والكذب جميعا فالكذب فيه حرام فان امكن التوصل اليه بالكذب دون الصدق فالكذب فيه مباح [“İnsanların arasını bulmak için hayırlı haber götüren (veya hayırlı söz söyleyen) kimse yalancı sayılmaz.” (Buhârî, Sulh, 2; Müslim, Birr, 101. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Edeb, 50; Tirmizî, Birr, 26) İmam Gazâlî Hazretleri demiştir ki:

Bu hadis ıslâhın vücûbuna delalet eder. Çünkü yalanı terk etmek vaciptir. Bir vacip de ancak ondan daha kuvvetli bir vaciple düşer. İbn Abdisselâm demiştir ki:

Kelam, maksatlara vesîledir. Her maksûd (kastolunan şey) mahmûddur (övlümüştür), ona doğruluk ve yalanın her ikisiyle de ulaşılabilir. Bu hususta yalan haramdır. Eğer ona

doğruluk ile değil de (sâdece) yalan ile ulaşmak mümkün olursa bu hususta yalan mübahtır. Bu durum, kastolunan şey mübah ise böyledir. Eğer kastolunan şey vacip ise yalan vacip olur. Bu hususta kural budur.] Li-muharririhî:

[Mefûlü / Mefâîlü / Mefâîlü / Feûlün]

*Sulh olmadı Allâh ile da‘vâ dileyenler
Takvâya kadem basmadı fetvâ dileyenler
Zehr etmediler kalbini âzâr ile halkın
Cân ağzına şol sükkeri helvâ dileyenler*

*Gör mûr-i zaîfe nice adl etti Süleymân
Zulm eylemedi kimseye takvâ dileyenler
Yerden göğsü dek kimseden âh almadı bugün
Firdevsi yarın kendine mesvâ dileyenler*

*Kim kasr u sarây ister ise verdi bahâsın
Hoş kıldı ameli cennet-i me‘vâ dileyenler
Aşk âteşine cân u ciger yaktı hakîkat
Haktan idi menn ile selvâ dileyenler*

*Zühdü gözetir hayr u selâmet dileyenler
Aşkî gözetir mihnet u belvâ dileyenler
Ey Hakkı reh-i aşka sülûk eyle şeb u rûz
Bu yola gider mezheb-i akvâ dileyenler*

FASLÛN FÎ HÎTÂBÂTÎ'LLÂH

(Cenâb-ı Hakk'ın Hitapları Bölümü)

قال تعالى واتقوا الله واصلحوا ذات بينكم [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Allâh'tan (hakkıyla) korkun. Aranızı ıslâh edin. (Enfâl, 8/1)]

KÂFİYETÜ'Z-ZÂ

[Feûlün / Feûlün / Feûlün / Feûlün / Feûl]

Hitâb eyleye saf saf bu kez eyleye Hak lihâz

Hesâb ede harf harf kamuya muhakkak lihâz

Muâz nakl eder kim buyurdu Habîb-i İlâh

Dedi aydayın mı ki nolısar esbak lihâz

Kim evvel ne söyleye Hak cümle mü'minlere

Nedir diye mü'minler evvelde mülhak lihâz

Dedik kim buyur yâ Rasûlallâh bilelim

Dedi kim bu resme idiserdür ol Hak lihâz

Diye kim sever miydiniz hiç likâmı benim

Diyeler severdik ederdik biz eşvak lihâz

Diye pes niçin bunca ederdiniz siz günâh

Diyeler ki afvından isterdik ancak lihâz

Diye eylese vâcib oldu sizi afv edem

Beni göresiz idesiz şimdi uçmak lihâz [109]

Buyurmuş-durur geri bir söz as

Ki hiç kimseye olmaya anda kaçmak lihâz

Ki beş nesneden sormayınca benî Adem'e

Ayağını yerden kımıldatmaya bak lihâz

Biri bu kim ömrün ne yerde fenâ eyledi

İkinci yiğitliğini kıldı mı ihtifâz

Üçüncüsü mâlin ne yerde kazanmış-durur

Ne yerde onu harc eder bildi mi ihtifâz

Budur ona dördüncü kim eyleye Hak suâl
Ki ilminde nice amel eyledi inhifâz

Buyurdu hem evvel kıyâmette hükm olunan
Biri bu şehîd oldu etmedi cânı hifâz

Ona bildire verdiği ni'meti cümlesin
Diye kim ne kıldın bu ni'metde onu hifâz

Diye kim yolunda kıtâl etdim oldum şehîd
Verip başımı etmedim anda kanı hifâz

Diye kim yalan söyledin kasdın işbu idi
Diyeler bahâdır er idi ederdi gıyâz

Bu sözü dediler idi dünyada sana pes
Buyura kim tutalar onu şidâd u gılâz

Zebânîler onu yüzü üstüne sürüye
Cehennemlere tâ atalar şidâd u gılâz

İkinci kişi okusa ilmi öğretse hem
Velî muhlis olmasa etse riyâ ittiâz

Ona dahî i'lâm ede verdiği ni'meti
Sora ne amel kıldın onunla ya ittiâz

Diye ilmi Kur'ân'ı öğretdim idi çü ben
Ederdim nitekim eder evliyâ ittiâz

Dahî ilmi Kur'ân'ı ta'lîm ederdim ki halk
Ederlerdi benden bular simyâ ittihâz

Diye kim yalansın velî niyyetin bu idi
Diyeler eder der-pey-i asfıyâ ittiâz

Onunçün okurdun ki âlim diyeler sana

Dedilerdi eder idin kibriyâ ittiâz

Buyura zebânîler onu dahî sürüye

Atalar oda ki etmez idi hayâ ittiâz

Aceb hiç kulağına girer mi işbu hadîs

Senin girmez ise eder etkıyâ ittiâz

Bu sözü ki dedi geri müttakîler tutar

Ki zîrâ ki hiç eylemez eşkıyâ ittiâz

Kıyâs eyle âlim riyâ etse câhil nola

Bu sözden pes etsin fakîr u ağniyâ ittiâz

Şu kim bildi Allâh'ı ol okudu ilm-i din

Tutup ilmini eyledi pes ziyâ ittiâz

Şerâyi'-i tarâyık maârif-i hakâyık bi-yâft

Giriftest ez seyyidi'l-enbiyâ ittiâz

Çün oldur Habib pes odur Seyyid-i kâinât

Çün oldur Şefi' pes odur mesned-i mümkünât

Çü bildin ikisin sorulanların

Üçüncüsü budur sorulanların

Bu oldur ki vermişti Hak ona mâl

Tena'umda bulmuştu gâyet kemâl

Getireler onu suâl eyleye

Ona verdiği arz-ı hâl eyleye

Ne kıldın bu malı nefîs donları

Neye sarf edip neyledin bunları

Diye şol işi kim severdin onu

Ona vermişem malımı yâ Ganî

Talep eder idim rızânı senin

Bugün sav başımdan kazânı senin

Diye kim yalansın katımda benim

Ayandır işin hazretimde benim

Onunçün verirdin diyeler cevâd

Ki kesb idedin dünyada yâni âd

Dedilerdi dünyâda onu sana

Ol addan ne var şimdi kanı sana

Buyura zebânîlere tutalar

Yüzün sürüyü odlara atalar

Kanı malı n'oldu getir hocanın

Kanı hâli n'oldu getir hocanın

Kanı künbed-i lâjüverdî onun

Kanı merkad-i lâleverdî onun

Kanı buk'a-i zer nigârı onun

Kanı kubbesinde nigârı onun

Kanı hocanın lâleden haymesi

Kanı hocanın aladan geymesi

Kanı Behmen ü kanı İsfendiyâr

Kanı n'oldu deyyâr u yâr u diyâr

Kanı tâk-ı Kistrâ kanı zer-nitâk

Kanı şâhı onun ne kasr u ne tâk **[110]**

Kanı n'oldu eyvân-ı âlî kanı

Kanı anda şemsü'l-meâlî kanı

Kanı Keykubâd kanı Efrâsiyâb

Yele gitti iller sele âsiyâb

Kanı kasr-ı Kayser kanı câm-ı Cem

Kanı resm-i Rüstem kanı nâm u nem

Kanı ol zer-endûd âlî saray
Kanı anda sadra çıkan bedr ay

Kanı ol müberka‘ murakka‘ firâz
Kanı ol musanna‘ murassa‘ tırâz

Oluptur sarâyı harâb u harab
Saray ıssı oldu turâb u turab

Yanar idi özünde ûdu onun
Çıkar idi ayyûka dûdu onun

Bu kez baykuş öter ki hayy lâ-yemût
Bu kez perdedârı-durur ankebût

Bu kez toprak oldu be-küllî hebâ
Bu kez âhiret geldi uş merhabâ

Bulunmaz biri kim medet eyleye
Başına gelenleri redd eyleye

Dirîgâ kanı göz kim idrâk ede
Göre onu kim akl-ı derrâk ede

Gönül vermeye dünyânın câhına
Ki zîrâ düşer sonucu çâhına

Yeter lokma hırka bir içim şarâb
Kalanı-durur zîrâ onun serâb

Helâline vardır hakîkat hesâb
Harâmına olur azâb u ‘ikâb

Lihâz: -kesr ile- göz kıvrığıyla ile nazar etmek. Burada murâd mutlak nazardır.

Harf: حرف الشيء طرفه وحروف الهجاء اطراف الكلمة والحروف العوامل في النحو اطراف الكلمات

öğüt aldı, demektir. *Kāmus*’ta böyle geçmektedir.] **Riyâ ittiâzından:** Murâd va‘z-ı ilmi riyâ tarîkiyle ahz u kabûl edip ve yine على وجه الرياء [Riyâ vechiyle.] gayriye va‘z u ta‘lîmdir.

Siyyemâ ve lâ siyyemâ husûsen makâmında isti‘mâl olunur. Ve tafsîli mürûr etmiştir. **Der-pey-i asfiyâ:** Der, zarfiyyet ifâde eder. Fî kelimesi gibi. Pey, bâ-i Fârisînin fethasıyla eber demektir. Eser gibi. **Kibriyâ:** Azamet. Burada murâd, kibr-i mezmûmdur. **İlm-i din:** Hakk’a muzâf olan ilm-i nâfi‘ ve kad sebeka. Bundan münfehim olur ki ârif-i billâh olmayanın ilmi, ilm-i nâfi‘ değildir. Belki nüfûs-i zâyî‘a ulûmundandır. **Ziyâ:** Burada ilmi, nûra teşbîh vardır. Zîrâ ilm hidâyette nûr ve cehl ızlâlde zulmet gibidir. **Bi-yâft:** Fârisîdir, buldu demektir. Bu mısra‘da merâtib-i erbaı cem‘ vardır. **Giriftest ez Seyyidi’l-Enbiyâ ittiâz:** Seyyidi’l-Enbiyâ aleyhimu’s-selâmdan va‘z kabûl etmek tutmuştur. Elhâsıl herkes Hakk’a irfânı kadar ilm-i dîn öğrenip Fahr-i Âlem (sav)’in nasîhatin kabûl etmiş ve merâtib-i erba‘adan hissedâr olmuştur. Hak’tan bî-haber olanlar ise zulmet-i riyâ ve sum‘ada kalıp âlim iseler de nûr nedir bilmemişler ve merâtib anlamamışlardır. (اولئك هم الغافلون في الحقيقة الجاهلون عن اسرار الشريعة)

وانوار المعرفة والطريقة (A’râf, 7/179; Nahl, 16/108) Onlar şeriatın esrârından, mârifet ve tarikatin envârından bî-haberdirler.] Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Ey hüdâdan kurb-i dergâh isteyen

Gel tarîk-i müstakîme sâlik ol

Dâimâ vasl-ı Hakka râh isteyen

Gel tarîk-i müstakîme sâlik ol

Çek tarîk-i Hak’ta türlü zahmeti

Kıl rızâ-yı Hak içün her hıdmeti

Ede gör bu yolda âlî himmeti

Gel tarîk-i müstakîme sâlik ol

Kangı câna doğsa nûr-i Kibriyâ

Zerre-veş zâil olur kibr u riyâ

Râst rû ol eyle Allâh’tan hayâ

Gel tarîk-i müstakîme sâlik ol

Bildi ilmi ârif-i billâh olan

Aldı meydân pîrden himmet alan [111]

Menzile erişti doğru yol bulan

Gel tarîk-i müstakîme sâlik ol

Yok yere ifnâ-yı ömr eden kişi

Artırur rûz-i kıyâmet teşvîşi

Sıdk u ihlâsa eriştir her işi

Gel tarîk-i müstakîme sâlik ol

Fikr-i ağyârı derûnundan çıkar

Hak kişinin Hakkı kalbine bakar

Mak'ad-ı sıdk oldu doğruya makarr

Gel tarîk-i müstakîme sâlik ol

Tena'um: Tereffüh yâni refâhiyyet ve vüs'at ile geçinmek. **Arz-ı hâl eyleye:** Yâni i'lâm u ifâde. **Nefîs:** Menfûsun bih. Yâni mergub. **Cevâd:** Cömert. **Kanî hâli:** Yâni mâl ile hâlinin hoşluğu. Zîrâ hâl lafzı ıtlâk olunsa hâl-i hisssine murâd olunur. Âkibet gibi. قال تعالى [Sonuç (Allâh'tan korkup günahıtan) sakınanlarıdır. (A'râf, 7/128) Yâni iyi sonuç.] Şâirin:

لا خيل عندك تهديها ولا مال

فليسعد النطق ان لم يسعد الحال

[Senin ne sürüp götüreceğin atın ne de malın var. Hâlin iyi olmasa da konuşman iyi olsun.] Makâlesinde vâki' olan hâli gınâ' ile tefsîr ettikleri hâl, mal mânâsına olduğundan değildir. Belki mal ile hoş hâl olmaktır. Ve Nâzımın (ks) kelâmında münderic olan **hâce** lafzı mahallinde vâki' olmuştur. Zîrâ hâcenin ma'nîsinden biri dahi bâ'ıdır. **Künbed-i lâjüverdî:** Yâni lacivert renkli olan kubbesi. Lâcivert ve lâjüverd ma'rûf renktir. Ma'denîdir. Ta'rîb edip benefşe -zâ-i hâlîsa ile- lâjiverde derler. Zîrâ benefşe lâcivert rengindedir. Nitekim Ebu'l-Atâhiye Eş'âr'ında gelir. ولازوردية تزهر بزرقها بين الرياض على حمر اليواقيت. كأنها فوق قامات

[Bazı açık mâvî çiçekler vardır ki bahçe içinde olan sâir yakut rengi yâni kırmızı renkli çiçeklere karşı övünürler. Âdetâ o açık mâvî çiçekler, ince ince saplar üzerinde olduğu hâlde henüz tutuşturulan kibrîtin etrafında yanan ateşin ilk hâlidir.] Bu

şiiirde münderic olan teşbîh-i benefşe ve kibrît, teşbîh-i nâdir ve müstedraf kabîlindendir. Nitekim ‘ilm beyânında mezkûrdur.

[Mefûlû / Fâilâtü / Mefâîlû / Fâilün]

Kibrîtinin değermiş ucun nâr-ı kudrete

Yakmak için benefşe bahârın çerâğını

Merkad-i lâle-verdî: Merkad, hâb-gâh. Verd, aslında ‘arabîdir, gül mânâsına. Fârsîde âhirine -hâ- getirip gül gibi al renge verd derler. Burada tecrîd tarîkıyla mutlak renkte müsta‘meldir. Yâni lâle renkli olan al hâb-gâh ve ârâm-gâhı. **Buk‘a-i zer nigâr:** البقعة بالضم

البقعة bâ’nın zammesi ile dir. وتفتح القطعة من الارض على غير هيئة التي الى جنبها كما في القاموس

Fethası ile de olur. Etrafındaki yerlerden farkı bir yapıya sahip kara parçası. Nitekim *Kāmus*’ta böyle geçmektedir.] **Nigâr:** Nakşdır. Mısra‘ı sâni de mahbûb mânâsınadır. Ya‘nî altın suyu ile münakkaş olan buk‘a ve mekan. Nitekim ekâbir-i nâs saraylarında müşâhettir. Veysî:

O la‘leyn kubbe-i âlî ol eyvân-ı zer ender zer

Bâşında bâz gûne âteşîn-i tenevvür olur bir gün

Lâleden haymesi: Lâle renk olan çadır otağı. Li-muharririhî:

Kurdu küh-sâr üzre lâle otağı

Sandı bâkî kalur bahârla bâğ

Urdu cân u ciğerine ânın

Sitem-i bâd-ı hazân âhir dâğ

Behmen: Cemşîd neslinden İsfendiyar oğludur. İsfendiyar, Rüstem elinde helâk olmuş idi. Behmen babası yerine taht-nişîn oldukda Rüstem dünyadan gitmeyin intikâm almayıp Rüstem’in babası Pîrzâl’ı tutup demir kafese koydu. Demişlerdir ki Behmen yüz on iki yıl padişâh olup âhir tahtı tahta paraya verdi ve sandûka-i kabr içine girdi. Makrâdis ve Bukrat hakîm bunun zamanında ve Eflatunu ilâhî ve tilmîzi Sokrat, Behmen oğlu dârâyı nâm padişâh günündedir. **Deyyâr u yâr u diyâr:** Birkaç def‘a şerh olunmuştur. **Tâk-ı kisrâ:** Anuşirvânın Bağdad’a yek merhale yerde binâ olunan eyvânıdır. Şerhi mufassalen mürûr etmiştir. **Zer-nitâk:** Enuşirvân’ın altınla murassa‘ olan ma‘hûd kemer kuşağıdır. **Şemsü’l-**

meâlî: Meâlî, ‘ulûvvun cem‘idir alâ gayri kıyâs. Mehâsin hasenin ve mesâvî sû‘yun cem‘i olduğu gibi. Bunda Enuşîrvânı şemse ve esbâb-ı ‘uluvvu feleke teşbîh vardır. Anuşîrvân da Hazret-i Ömer (ra) zaman-ı şerîflerine dek eyvân-ı mezkûre mâlik olan evlâdı dâhildir.

Keykubâd: Keyânîyândandır. Muttasıl ceyhun kenarında Türk ile muhârebe ederdi. Enbiyâdan Hırakl (Hezekyel) ve İlyas ve İşmoil [İsmail] (as) bunun günündedir. Tercemesi vefâtı haseneynde mürûr etmiştir.

Efrâsiyâb: Feridun neslindendir. Türkistan padişâhı olmuştur.

Yele gitti iller: Yâni zikr olunan padişâhların il ve memleketleri berbat oldu.

Sele asiyâb: Sel -sînin feth ile- ‘arabîdir. Yağmurdan ve kardan hâsıl olan sulardır. Burada zarûret için -kesr ile ve kasr ile- teleffuz olunur.

Âsiyâb: Su değirmenidir. Aslı âs âbdır, -harfi meksûr ile elif-i memdûdun cem‘inde nev‘an sıklet olduğundan ötürü aralarında bir -ya- ziyâde ederler ve sühûlet-i teleffuz için âsiyâb derler. Yâni zikr olunan mülûkun âsiyâbların sel suyu alıp götürdü ve vîrân eyledi. Elhâsıl mâl ve mülke müteallik eserlerin komadı demektir.

Kasr-ı Kayser: Kayser lügatte bakîr yâni mebkûr ve meşkûk mânâsınadır. Zîrâ kayserin vâlidesi der-düzehte vefât etmeyin batnı şakk olunup kayser ihrâç olundukta kayser diye lakab verildi. Ânınçün fercten çıkmadım diye iftihâr ederdi. İsmi Hirakl’dır, -hânın kesri ve rânın fethi ve kâfın sükûnuyla-. Siyahı vezninde. Ve -hâ ve kâfın kesri ve rânın sükûnu- dahi câizdir. Zibric vezninde. İbtidâ sikke-i dînâr ve ihdâs-ı kenîse ânındır. Ve ona teba‘iyyeti ile cümle Rûma mâlik olanlara kayser denilir. Nitekim ona sürre-i ‘Acem ve havâtûn-i Türk ve akyâl-i ‘Arab ve tebâbî‘a-i Yemen ve necâşî-i Habeş ve rayân-i Hind ve mulûk-i Sâsâniyân ve selâtûn-i Selçûkıyân ve azîz-i Mısır ve halîfe-i Bağdâd derler. Bu a‘sârda lisân-ı Türkde Kayser’e kral derler ki engerûsun³⁷⁶ ve krâl-ı seb‘anın reîsidir. Rûmla murâd nasârâdır. Rûm eli demek nasârâ memleketi demektir. Zîrâ aslında onların memâliki ve hâlâ kendi memleketlerine dahi ittisâli vardır. [112] Mezkûr Kayser’e Fahr-i Âlem (sav) nâme-i da‘vet tahrîr edip Dıhyetu’l-Kelbî (ra) ile irsâl etmiştir ve vusûlünde nâmeye ziyâde ta‘zîm edip velâkin havf-i zevâl-i riyâsetten îmân getirmedi. Ta‘zîmi Fahr-i Âlem (sav)’e mün‘akis oldukta sebât-ı mülk ile duâ kıldı. Ânınçün ilâ yevmi’l-kıyâme melik-i Kayser bâkîdir ve emmâ evvelki. اذا هلك قيصر فلا قيصر بعده [Kayser helak olduğunda ondan sonra Kayser gelmeyecektir.]

Vârid olmuştur andan murâd Kayser’in Şam’da kâim-makâmı kalmaya demektir. Ânınçün ile’l-ân aksâ-yı bilâdına müntehî olmaktadır. Kayser ol vakitte arz-ı Şam’da gâh beyt-i mukaddes ve gâh gayride olurdu. Velâkin dâru’l-mülkî bilâd-ı Şam’iyeden humus dedikleri şehir idi. Ve şehir-i mezkûrda bir kasr-i azîmî var idi ki eyvân-ı Kisrâ gibi ‘ucûbe-i zamân olmuş idi. Nâzımın (ks) kasr-ı Kayserle murâdı budur.

Câm-ı cem: Bâlâda

³⁷⁶ Engürüs şeklindedeyazılabilir. Osmanlılar’ın Macarlara verdikleri isimdir.

mufassalen ısrâb olunmuştur. **Resm-i Rüstem:** Resm, âyîn ve kânûn ve eser ve Rüstem, Zaloğlu meşhûr pehlivânın ismidir. Nesebi Cemşîde müntehî olur. **Nâm u nem:** Nem, aslında “çe” dedikleridir ki deryâda bir hayvânın nefesinin buhârından hâsıl olur. كما قالوا [dedikleri gibi.] Burada ittibâ‘ ve müzâvece tarîkıyla zıkr olunmuştur. Fâş u kâş ve emsâli gibi. Velâkin mâkabline münâsip olan nâm u neme muzâf olmaktır. Nitekim bazı nüshada “vâv” metrûktur. يقال نم المسك سطرع كما في القاموس. Pes bu sûrette nem, teşdîdle ‘arabî olur, nâm mânâsına. [Kāmus’ta geçtiği üzere نم المسك demek koku yayıldı demektir.] Mânâsı kanı dillerde fâş ve meşhûr olan nâm demek olur. **Zer-endûde:** Endûden sıvamak mânâsına. Yâni altın suyu sıvatmış âlî sarây ve kalp nesneye dahi zer-endûde derler. Nitekim Şeyh Sa‘dî kelimâtında vâkı’dır.

اكر سيم اندوده باشد نحاس
توان خرج کردن برناشناس
منه آب زرجان من بر پشيز
که صراف دانا نکير ديجيز
زراندود کاتراب آتش برند
بدید آید انکه که مس یازرند

[Gümüşle kaplanmış bakırı ancak işten anlamayanlara yutturabilirsin. Canım, birtânem! Mangıra altın suyu sürme. Çünkü bunu işten anlayan bilgili sarraf bir pula bile almaz. Altınla kaplı şeyleri ateşe tutarlar. O zaman altın mıdır, bakır mıdır hemen ortaya çıkar.³⁷⁷] **Kanı ol müberka murakka‘ firâz:** Müberka ism-i mefûldür. Mânâsı burka‘lanmış demektir. **Burka‘:** -bânın zammı ve kâfın fethi ve zamm ile- Aslında hâatunların yüz örtüsüdür ki peçe derler. Sonra mutlak nikâbda isti‘mâl olundu. Nitekim sâhib-i hânemiz Sebzî Efendi demiştir:

Burka‘ guşây-ı çehre-i yâr olsa rûz-gâr
Keştî-i dîde-i dile tûfân nûr olur

³⁷⁷ Külliyyât-ı Sa‘dî, **Bostan**, (neşr: Muhammed Ali Furûgî) Tahran, 1367, s. 329s

Murakka‘ dahi alsında yamalı kaftandır. Sonra hırka gibi mutlak sevbe isti‘mâl olundu. Burada murâd libâs-ı fâhir ile mülebbes demektir. **Firâz:** -kesr ile- Yücedir. Yâni kanı ol sadr-nişîn olan bedr-âyı mahbûb ki cemâlini nazar-i ağıârdan setr için nikâb örtmüş ve libâs-ı fâhir ile bürünmüş ve ‘âlîşân görünmüş idi. **Kanı ol musanna‘ murassa‘ tırâz:** Musanna‘ san‘at-ı kâmile ile düzülmüş demektir. Zîrâ sun‘ اجادة الفعل [Fiili en iyi şekilde yapmak.] mânâsınadır. **Murassa‘:** Müzeyyendir. يقال تاج وسيف مرصع بالجواهر محلى كما فى [Müzeyyen taç ve kılıç denilir.] Tırâz kaftan omzuna ve yek ağzına şöret ve ziynet için ettikleri nişân ve kıymetli libâslara urdukları zerrîn damgadır. Burada şöretten kinâye veyâhut yaraşıklı ve zîbâ mânâsınadır. Yâni kanı ol yâr-i nâzenîn ki Hak Teâlâ Hazret-i Yûsuf (as) gibi sun‘-i kâmilî ve her zînet ile Züleyhâ gibi müzeyyen ve şehre-i âfâk veya zîbâ ve yaraşıklı idi.

Ba‘dezâ murassa‘ tırâz, vasf-ı terkîbî olmak dahi câizdir. فتأمل [Bunu düşün!] **‘Ûdu:** -zamm ile- Aslında haşeb ve şâhdır. Sonra galebe-i isti‘mâl ile buhûr-i ma‘hûde alem olmuştur. Nitekim demişlerdir:

ما حن حمامة فويق العود
الا وقد احرق الحشى كالعود
ابكى واقول منذ فارقتكمو
يا ازسنة الوصال عودى عودى

[Mahun dalın hemen üzerinde bir güvercin, içimi odun gibi yaktı. Benden ayrıldığınızdan beri ağlıyor ve diyorum ki: Ey kavuşma geri dön geri dön.] Evvelki ‘ûd ağaç dalı ve ikincisi zikrolunan ‘ûd ve üçüncüsü ‘âde ya‘ûdudan emr-i müennesdir. Demişlerdir ki ‘ûd Hindistan ağaçlarındandır. Kırk yıl yerde defn olunup terbiye ile hoş râyiha verir. Nitekim tıynet-i fağfûrînin kemâli kırk yıldan sonra zâhir olur ve bunların zikr olunan hâssıyyetlere isti‘dâtları olduğu cihetinden insân-ı kâmil sûretinde gelmişlerdir. Zîrâ insân-ı kâmilin dahi kemâlât-ı hakîkiyyesi kırk yıl riyâzet ve mücâhede ve dest-i mürşidde perverişten sonra zâhir olur. Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Perveriş buldu fenâhâ kende kâmil çihl sâl
Anınçün dilde fağfûrî gibi destândır
Cân meşâmın bûy-i enfâsı mu‘attar etmeyin
Mücmeri ‘âlemde gûyâ ‘ûd-i Hindistandır

Ayyûk: Şimâl-i Süreyyâ cânibinde bir sitâre-i tâbânın nâmıdır. قال في القاموس العيوق

[Kāmus'ta denilmiştir ki: Ayyûk, sağ galaksinin kenarında süreyyayı takip edip onun önüne geçmeyen kırmızı parlak bir yıldızdır. Ya'lı da olur vav'lı da.] **Dûd:** Tütün. Duhan gibi. **Bu kez baykuş öter ki hayy lâ-yemût:** Zikr olunan sarayın âhir harâb olup baykuşlara âşiyâne olduğu beyândır ve bunda işâret vardır ki baykuşun vîrânede vatan tutup sıyâh etmesi onu müş'irdir ki Hayy u lâ yemût olan ancak Allâh Teâlâdır. Bâkî, fenâya mazhar, وكل شيء هالك [Her şey helâk olacaktır³⁷⁸]

وعن سليمان عليه السلام ليس من الطيور افصح لبنى آدم واشفق عليهم من البومة تقول

إذا وقعت عند خربة ابن الذين كانوا يتنعمون في الدنيا ويسعون فيها ويل لبنى آدم كيف ينامون وامامهم

الشدائد تزود وايا غافلين وتأهبوا لسفركم كما في انسان العيون [Süleyman (as)'dan nakledilir ki;

Kuşlar arasında ademoğluna karşı baykuştan daha açık sözlü ve daha şefkatlisi yoktur. Bir harabeye konduğunda der ki: Hani nerede o dünyada nimetlenenler orada çalışıp çabalayanlar? Ademoğluna yazıklar olsun! Önlerinde belalar döşenmiş bir hâldeyken nasıl da uyuyorlar. Ey gafiller sefere hazırlanın. *İnsânü'l-uyûn*'da da geçtiği gibi.] Bundan münfehim olur ki baykuş ile teşe'üm olunmamak gerektir velâkin bu mânâdan zuhûlden nâşî beyne'n-nâs meş'ûmdur. Konup sıyâh ettiği mekân vîrân olur derler ve 'örfe binâen Sa'dî *kelimât*'ında gelir:

کس نیاید بزیر سایهء بوم
ورهای از جهان شود معدوم

[Sahn-ı âlemde hümâ sâyesi yoktur diyerek
Baykuşun gölgesini kimse penâ-gâh etmez

³⁷⁸ Kasas, 28/88.

“Yeryüzünde hümânın gölgesi yoktur diyerek kimse baykuşun gölgesine sığınmaz.”]
Ve ibn-i Kemâl dahi der:

*Uçtu ise hümâ yuvasından
Yerine konmağa koman bûmu [113]
Demesinler görenler ol şûmu
Ol hümâ yerine konan bûmu*

Ve câizdir ki baykuş vesâire kuşların ve cümle mahlûkâtın nihâdlarında bazı ahvâle nişân ve işâret buluna. Ve baykuşun hâssıyyeti sıyâh ettiği mahallin vîrânlığı ola. Nitekim Süleyman (as) bir gün mihrâbına gelip harrup bitmiş gördükte kurb-i eceline istidlâl eyledi. Nitekim tafsîli kıssa-i mesnevîde mübeyyendir. Li-muharririhî:

*Zikr u tevhîd ider Hakkı her kuş
Hayy u hem lâ yemût der baykuş
Der u dîvârına bu dünyanın
Küllü şey’in hâlikün olubdur menkûş*

Ve lehû:

[Feilâtün / Mefâilün / Feilün]
*Serime konsa bûm kılsa sıyâh
Bana fâl olur idi ol âvâz
Cismimin varlığı olup vîrân
Cân ile Hakk’a eylesem pervâz

Mazhar-ı sâ‘ye-i hümâ iken
Geldi şehlikden ibn-i Edhem vâz
Böyledir böyle hâl-i ehl-i fenâ
Yok-durur zerrece vücûda cevâz*

Bu kez perde-dârı-durur ankebût: Yâni ol sarayın perde tutanı ve kapıcısı örümcek olmuştur. Zîrâ târından perde sûreti zuhûr bulmuştur.

پرده داری میکندر طاق کسری عنکبوت
بوم نوبت میزند در قلعهء افراسیاب

تخم احسانر اجه دارى بر فشان اى بيخير
جونكه دانى دانهء عمرت خورد اين آسياب

[Kisrâ'nın eyvanında örümcek perdedarlık yapıyor. Baykuş Efrâsiyab'ın kalesinde nevbet çalıyor. Ey hakîkatten habersiz! Sâhip olduğun ihsan tohumunu, tânesini saç! Çünkü bu değirmen senin ömür tanelerini yiyecek.]

Ankebûta müteallik olan tafsîl cild-i evvelde hicret faslında güzer etmiştir. **Hebâ-merhabâ-dirîgâ:** Şerhleri güzer etmiştir. **Derrâk:** Mübâlağa-i dâriktir. Derk, bilmek mânâsınadır. Pes derrâk, kesîru'l-idrâk demektir. **Câh:** Arabîdir. Kadr u mertebe ve menzilet mânâsına. **Çâh:** -cîm-i Fârîsi ile- Kuyudur. Gerek suyu olsun gerek olmasın burada murâd kabirdir. Li-muharririhî:

İki günlük-durur beyim bu câh
İki nokta ile olur sonu çâh
Bir nefesdir güzer eden ömrün
Adedi olsa da çîl u pencâh

Lokma: بالضم وبفتح ما يهياً للقم اى الابتلاع [Zamme ile de fetha ile de okunur.

Lokmalamak Yâni yutmak için hazırlanan şey.] **Hırka:** Aslında pâredir. Meselâ bez pâresi ve çûha pâresi gibi. Dervîşânın giydiği abâya ve abâ hükmünde olan ferâceye hırka dedikleri yamalı ve pâreli olduğuna binâendir. Sonra mutlak onların giydiklerinde isti'mâl olundu. Gerek yaması olsun gerek olmasın. **Serâb:** Nısf-ı nehârda ıraktan su gibi görünen eserdir. قال

الراغب السراب اللامع فى المفازة كالماء وذلك لانسرابه فى رأى العين وكان السراب فيها لا حقيقة له

[Râğıb demiştir ki: Çölde ısıldayan serap, su gibidir. Bu onun gözden kaybolmasından ötürüdür. (Gözden kaybolma mânâsındaki serab lafzının bu anlam için kullanılış sebebi budur.) Çöldeki serabın hakikati yoktur. Tıpkı hakikati olan bir şeyin içerisinde sıvının durumu gibi. (Bitti.)]

Ba'dezâ Nâzım (ks) zikr olunan lokma ve hırka ve cür'adan mâadâsını serâba teşbîh eyledi. Zîrâ hest nîst'dir. Yâni vücûdu adem hükmünde. Anınçün denilmiştir ki senin malın yediğin, içtiğin ve giydiğindir. Mâadâsı sûretâ senin tasarrufunda ise de hakîkatte vârisindir. Ve bir dahi mezkûrun mâadâsı serâp gibi sebebi iğtirârdır. Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Gönül verme sakın dünyâda câha
Ola gör İbn-i Edhem vâd dervîş
Düşersin câhdan son demde çâha
Yürü var âkil isen olma dil-rîş

Hüve'l-Hayy Hüve'l-Bâkî Hüve'l-Hakk
Kalanı fânî-i mutlaktır el-Hakk
Ola gör var fenâ ehline mülhak
Gönülde kalmasın bir zerre teşvîş

Harâb-ender harâb oldu gelenler
Türâb-ender türâb oldu gelenler
Çün âhir ağladı evvel gülenler
Bugün feryâdı eyle kendine îş

Şu kim hâk-i fenâyı mesken ide
Fenâdan bâkîye izzetle gide
Sivâyı akli olan kişi nide
Çü vardır mâ-sivâda câna çok nîş

Geçe gör sûretin cânâ serâbın
İçe gör aşkla mânâ şerâbın
İmâret kıl bu cân u dil harâbın
Şeb u rûz eyle hâlin durma teftîş

Atâ Hak'tandurur gayrin nesi var
Meded Hak'tandurur var Hakk'a yalvar
Değildir mâ-sivânın hâli hem vâd
Seni irşâd ider bu yaz ile kış

Uyan gafletten ey Hakkı gözün aç
Gözünden dürr u mercândan güher saç
Gönülde mâ-sivâyı eyle ihraç
O levh'a hubb-i Hakkı eyle tenkîş

KÂFİYETÜ'L-AYN

[Feûlün / Feûlün / Feûlün / Feûlün / Feûl]

Çü bu nükteli sözleri eyledin istimâ‘

Bu söze münâsib geri bir sözü kıl semâ‘

Gelir nakl-i Keşşâf’ta kim Hak ferîştehlere

Buyura getirin berü hâzır edin sirâ‘

Onu kim verirlerdi dünyâda sultanlara

Hem agvânına bunların isteyip irtifâ‘

Pes ol bedevî atları hem nefîs donları

Getire envâ‘-ı mâl ile elvân metâ‘

Buyura getir bana imdi verdiklerin

Benim yoluma göreyin n’etdiler ıstınâ‘

Getire bular ber-pâre etmek bakır akçalar

Ya bir pul veyâ eski donlar yamalı rikâ‘

[Kendilerinin hoşlarına gitmeyen şeyleri Allâh’a

isnat ediyorlar. (Nahl, 16/62)]

Ferîştehler aydalar revâ mıdır Tanrı’çün

Bunun gibi hor nesneleri idesiz zirâ‘

Abes yerlere nâzenîn ömrü çürüdesiz

Riyâyâ fesâda veresiz diyâr u bikâ‘

Çü Hak yoluna az verenin bu ola işi

Çigânın nite ola hâline kıl ıtılâ‘

Veyâ şol kim isrâf ede mâlını yok yere

Ne Hak râzî ola ne kendi ede intifâ‘ [114]

Onun gibi bî-devletin bil ki dünyâsını

Ya vâris yiye ya ziyâna gide bî-nizâ‘

Dirîgâ ki câhil gözün açamaz kim göre
Ki burnuna yel girdi etdi ona ittîbâ‘

Sakalını serper bıyığın burar Yâni kim
Begem nâibem yâ bahâdırın adım şücâ‘

Demez kim ecel erişir bir gün ölişerem
Bu maldan bana n’ola hâsıl hemin bir sudâ‘

Çü avrat oğul kız bana cümle düşman imiş
Niçin eyleyem mâlımı düşmana pes ziyâ‘

Bilir misin ey gâfil işbu neden yel kovar
Savul yurt eder dünyâda ucb ile ibtidâ‘

Onunçün-durur urdu burnuna şeytân havâ
Tutar buyruğunu eder sözüne inhidâ‘

Bu dünyâ çü gölge gibidir kaçarsan kovalar
Kovarsan kaçır kovmagıl etmeye tâ hidâ‘

Bugün nice yoksulu hor göreler agniyâ
Yarın kendiler de ede dünyeden inkîtâ‘

Buyurmuş-durur hod işit Seyyid-i kâinât
Ki yoksul u bay etseler tâate ictimâ‘

Berâber değildir meger her amel yanına
Bay on bin derâhim gümüş koya bî-imtinâ‘

Rivâyet ederler kıyâmette dervîşi Hak
Katına kığırıp ona özr idiser şiyâ‘

Ki izzim celâlin hakkıçün sana dünyâda
Niçe mali ki vermemiş idim bikâ‘ u kılâ‘

Onunçün değildi katımda sen hor idin
Velî onuniçün ederdim sana ihtirâ‘

Ki bugün vereydim kerâmet ve fazîlet sana
Vereydim sana kudret elim ile ben rezâ‘

Var imdi bugün saf saf etse şu kullarımı
Ki bir lokma vermişdi sana veyâ bir zirâ‘

Şu kim verdi dünyâda sana taâm yâ libâs
Benimçün içirdi bir içim su yâ bir fukâ‘

Eline yapış al gît onu bugün uçmağa
Bula bir bir onları pes eyleye intizâ‘

Fakîri sever Hak fakîri sevenleri hem
Ki zîrâ fakîr eyleyiptir cihâna vedâ‘

Çün el-fakru fahrî buyurdu Habîb-i İlâh
Onun sözünü ilmi olan eder istimâ‘

Çün oldur Habib pes odur Seyyid-i kâinât
Çün oldur şefî‘ pes odur mesned-i mümkünât

Bu sözüme kuvvet geri bir haber
Geliptir dürüst nakl ile mu‘teber

Enes râvidir kim buyurdu rasûl
Ki cîfe diyiştir bu yurdu rasûl

Zamanın kaçan kim ola âhiri
Belire işin bâtını zâhiri

Kim ümmetlerim üç bölük olısar
Niçe amma ki şark ile garb tolısar

Biri bu ibâdetde ihlâs eder
Tapar Hakk’a tâatde ihlâs eder

İkinci riyâyile tâat kılar
Üçüncü budur kim ibâdet kılar

Velî kasdı budur ki dünyâ bula
Yiye halkı Yâni ki münye bula

Kıyâmette Hak cem‘ ede bunları
Bu kez dinle bir bir nide bunları

Sora ehl-i dünyâyâ evvel ayân
Ki izzim celâlimçün eyle beyân

İbâdetde maksûdunu söylegil
Niçindi bu dem onu şerh eylegil

Diye maksûdum halkı yemek idi
Diye menfaat yok bir emek idi

Pes emr ede kim bunu oda atın
Yanacak kişilerle bile katın

Bu kez ol riyâcıya sora ayân
Ki izzim celâlimçün eyle beyân

İbâdetde maksûdunu söylegil
Niçindi bu dem onu şerh eylegil

Diye dinle yâ sâhibe’l-kibriyâ
İşim bu idi kim kılardım riyâ

Diye fâide eylemez ol sana
Alın bunu da gidin oddan yana

Pes ihlâs edene sorısar ayân
Ki izzim celâlimçün eyle beyân

Diye sensin a‘lem İlâhî ki sen
Rızan ister idim bilirsin çü sen

Senin vechini zâtını istedim
Koyup âlemi katını istedim [115]

Diye gerçek aydur kulum Hak dedi
Sözünü musaddak muhakkak dedi

Alın cennete gidin i‘zâz ile
Buna türlü lutf idem i‘zâz ile

قال الله تعالى وحبط ما صنعوا فيها وباطل ما كانوا يعملون [(Dünyada) yaptıkları da boşa
gitmiştir; yapmakta oldukları şeyler (zaten) bâtıldır. (Hûd, 11/16)]

Bu sözden de aldın mı hiç i‘tibâr
Ya sildin mi ey yâr gönülden gubâr

Bu söze muvâfık geri bir dahî
İşit bir aceb sözde takrîr dahî

Huzeyfe dedi kim buyurdu rasûl
Gözet dîni nice kayırdı rasûl

Kıyâmet de bir kavm geliser dedi
Amelleri şöyle olısar dedi

Ki dağlar gibi olıyardur yüce
Oda buyura bakmaya ol hoca

Dediler beyân eyle kimdir bu kavm
Dediler kılalar salât ile savm

Velîkin harâmı göricek bular
Segirtip ona şöyle sıçrayalar

Yele gidiser pes ibâdetleri
Yanalar oda bile tâatleri

İstimâ‘: Bir söze, kasd ile kulak tutup dinlemek. سماع من غير قصد [Simâ‘, kasıt
olmaksızın işitilmiş] olana derler. فكل مستمع سامع من غير عكس فالسماع اعم من الاستماع [Her
dinleyen işitendir. Bunun aksi doğru değildir. İşitmek dinlemekten daha umûmîdir.] **Sirâ‘:** -

sînin kesriyle- Serî'in cem'idir. Fisâl ve fasîl gibi. Ve müfâale bâbından masdar olmak dahi câizdir. **Sür'at:** İvmektir. **Serâ':** -sînin fethiyle- Yelkendir. **A'vân:** Avân'ın cem'idir, yardımcı. Nâsır gibi. وفي جواهر الفتاوى لو قال ياعوان فالعوان في عرفنا يقع على الساعى والظالم ومن

كان بر يثامنه فقدفه به يعزر [Cevahiru'l-Fetâvâ'da şöyle denmiştir: Birisi "ya 'avân" dese, 'avân bizim örfümüzde iftiracı ve zâlim kimseye denir, eğer denilen kişi bundan beri ise bunu söyleyene ta'zir cezası uygulanır.] **İrtifâ':** Murâd uluvv-i câhdir. **Bedevî:** Bedve mensuptur. Murâd, Arabî ve cins atdır. قال في القاموس البدو والبادية والباداة والبدواة خلاف الحضر وتبدى اقام بها

وتبادى تشبه باهلها والنسبة بداوى وبدواوى وبدوى نادر انتهى. قال الراغب. البدو خلاف الحضر قال تعالى (وجاء بكم من البدو) اى البادية وهى كل مكان يبدو ما يعن فيه اى يعرض ويقال للمقيم بالبادية باد. نحو

hazar'ın yâni **bedevî** و البادية و الباداة و البدواة [Kāmus'ta demiştir ki: سواء العاكف فيه والباد

medeniyetin aksidir. تبدى demek çölde ikâmet etti demektir. تبداى ise çöl ehline benzedi mânâsındadır. البدو و بدواوى و بدوى şeklindeki nisbet nadirdir. (Bitti.) Râğıb demiştir ki: البدو hazar'ın yâni medeniyetin aksidir. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: «Sizi çölden getirdi.» (Yûsuf, 12/100) yâni bâdiyeden. Bâdiye, ortaya çıkan yâni sonradan vaki olan her şeyin (rahatlıkla) görüldüğü yerlere denir. Bâdiye'de ikâmet edene باد denir. «Orada yerli ve badiyeli (taşralı) olanlar eşittir.» (Hac, 22/25)] **Nefis ve Nev' ve Mâl ve Levn ve Metâ':** Sâbikan şerh olmuştur. **Istunâ':** Mübâlağa ile ilik ilmek. Zîrâ sun' icâdetü'l-fi'l mânâsınadır. **Rikâ':** -kesr ile- Ruk'anın cem'idir. ما يرقع به الثوب [Elbisenin kendisiyle yamalandığı şey.]

Yâni yama mânâsına ve şatranc bezi. Burada murâd mutlak bezdir. Yâni eski donlar ve yamalı bezler getireler. والموت الا خضر عند الصوفية طرح الرقاع بعضها على بعض اى لبس الخرقه

[Sûfîler indinde yeşil ölüm, (المرقعة هضمًا للنفس قال الله تعالى في سورة النحل (ويجعلون لله ما يكرهون yamaları birbiri üzerine koymaktır. Yâni nefsi köreltmek için yamalı elbise giymektir. Allâh Teâlâ Nahl sûresinde şöyle buyurmuştur: «Kendilerinin hoşlarına gitmeyen şeyleri Allâh'a isnat ediyorlar.» (Nahl, 16/62)] Bu âyet-i şerîfe egerçi benât hakkındadır. Velâkin Nâzımın zikrettiği mânâyâ delâleti vardır. Nitekim Semerkandî tefsîrinde mübeyyendir. **Zirâ':** Ekin

ekmek. Burada murâd, hars-i âhirettir ve hars ile zer‘in farkı mürûr etmiştir. **Abes:** بفتحتين ان

يخلط بفعله لعبا اى فعلا غير قاصده مقصدا صحيحا [İki fetha ile okunur. Fiiline, la‘ib (oyun) yâni gerçekten kastetmediği bir şeyi karıştırmaktır.] **Nâzenîn:** Yâ nispet ve iki nûn te‘kîd ifâde eder. Ziyâde nazlı demektir. Nâz, Arabîde gunc dedikleridir. -gaynı mankûtanın zammı ve nûnun sükûnuyla- **Mâlik**, nazlı olduğu i‘tibâr ve şeref ve nefâsetinden kinâyedir. **Diyâr**, **Bukâ‘**, **İttulâ‘**, **İsrâf**, **İntifâ‘**, **Nizâ‘**, **İttibâ‘** mürûr etmiştir. Burnuna yel girmek, gururdan ibârettir. Zîrâ nefh kabûl eden nesnenin derûnuna rüzgâr duhûl ettikte şişip kabarır. Gurur ehlinin dahi bâd-ı hevâ ile hâli böyledir. Li-muharririhî:

[Mefâilün / Feilâtün / Mefâilün / Feilün]

Şu kim dimâğına bâd-ı gurûr girmiştir

Şişip kabarsa acep kılma hâline ânın

Derûnu bâd ile pür olmağla seyreyle

Ne şekle girdi burûnu habâb-ı deryânın

Sücâ‘: Bahadır. **Sudâ‘:** Baş ağrısı وجع الراس gibi. والصدع شق في الاجسام الصلبة

كالزجاج والحديد ونحوهما واستعير منه الصداع وهو شبه الانشقاق في الرأس من الوجع كما في المفردات

[Sad‘; cam, demir vb. sert cisimlerdeki yarma işlemine denir. Ondan müstear olarak sudâ‘ kelimesi kullanıldı. Sudâ‘ ağrıdan dolayı başta yarılma hissi veren benzeri bir durumdur. Nitekim Müfredat’ta böyle geçmektedir.]

Ba‘dezâ emr, o hükkâm ve nüvvâb ve şüce‘ânın bizim zamanımızda hâlleri Nâzım’ın gününden beterdir. Zîrâ ne mâlda kesb-i helâl ve ne hâlde hüsn-i hâlleri vardır. Mâyeleri zulm ve taaddî ve şürûr u dâbbeleri bir âlây ehl-i fîsk u fücûrdur. Merâti‘-i hayvâniyye çerâ-gâh ve şehevât-i dünyeviyye a‘zamu’l-mekâsıd câhları iken yine bazıları dâmen-i da‘vâya yapışmışlar ve medâr-ı salâh-ı dîn u dünyâ olmak zu‘muna düşmüşlerdir heyhât. Li-muharririhî:

[Feilâtün / Feilâtün / Feilün]

Dâmenî olmuş iken pür çirk-âb

Tutturur hâdimine zeyl u rukâb

Zulmeti tutmuş iken cumhûru

Geçinir nûr bahş dîhûru

İtse taklîdle tûtî kelimât

Nutk-i insân yanında olur mât

Ne kadar sa'y ederse ker rûbâh

Şekl u şîre girer mi hiç billâh

Bellüdüdür sûretine baksan şîr

Bir değildir ta'amda sîr u şîr

Bezm-i da'vânın için derdini

Yıkılır mest misâli dîni

Kuru savtına kalanlar tablın

Harı yektir olardan ıstablın

Bey isen olma câme der çûn sen

Boyun eğ emr-i hâlîka boyun eğ

Kadı mûzî(mu'zî) olursa bir ferde

Soka mâr ânı yattığı yerde

Yok iken ilm ile re'y-i sâib

Neden olur kişi kadı nâib

Pehlivânım deyû da'vâyı ko

Ola gör nefsine gâlip yâ hû

İlm u mâl oldu bâ'is-i pendâr

Ko bu pendârı ola gör dindâr

Sırrını ser gibi çekme göğsü [116]

Dinleme kim ki seni turmaz öğsü

Düşmanındır cihânda cümle sivâ

Niçe bir bu sivâyı Hakk'a hevâ

Sûfî-i vecd u hâlet ehli ol

Ziyâ': ضاع Fetha ve kesra ile de ضياعا [يقال ضاع ضياعا بالكسر هلك وتلف] okunur ve helak oldu, telef oldu anlamını ifâde eder.] **İbtidâ'**: Bid'at ve münker iş işlemek. Bundan gayri dahi ma'ânîye gelir. Nitekim kütüb-i lügaviyyede mestûrdur. **İnhidâ'**: Aldanmak. **Hidâ'**: Aldatmak. قال الراغب الخداع انزال الغير عما هو بصدد به بامر يديه على خلاف ما يخفيه [Râğıb demiştir ki, hidâ', gizlediği bir şeyin zıttına olan durumu ona göstererek bir kimseyi bulunduğu yerden indirmek demektir.] **İmtinâ'**: Bir nesneden keff u imsâk etmek. **Dervîş**: Yoksul mânâsınadır. Sâlik-i râh-ı hakikat olanlara dervîş itlâk olunmak zâhiren ve bâtinen fakr u fenâ ihtiyâr ettikleri içindir. Lâkin bu a'sârda bi-hasebi'l-gâlip tesmiye-i mücerrededir. **Özr**: Merrâ mufassalen. **Şiyâ'**: -kesr ile- Zâhir u fâş ve şâyî' olmak. Yâni âşikâre özr eyleye. **Bikâ'**: Buk'a'nın ve **Kılâ'**, kal'anın cem'idir. Mânâları mufassalen mürûr etmiştir. **İhtirâ'**: Birkaç mânâya gelir. Burada murâd maldan bî-behre ve esbâb-ı dünyâdan bî-nasîp kalmaktır. قال في القاموس اخترع فلانا اخذ من ماله كما في القاموس demek onun malından aldı demektir. Nitekim *Kâmus*'ta böyle geçmektedir.] Velâkin Nâzımın kelâmında ahz-i mâl mânâsı aslında bî-mâl olmağa mahmûldür. Fefhem. (Anla!) **Rezâ'**: -feth ile- Memeden süt emmek. Burada murâd feyz ve in'âm ve ihsândır. **Zirâ'**: -zâli mu'cemenin kesri ile- Kol yâni dirsekten orta parmak ucuna gelince itlâk olunur. Burada murâd me'kûlû'l-lahm olan hayvanâtın koludur. Koyun ve sığır ve deve gibi. قال في القاموس الذراع من يد البقر والغنم فوق الكراع ومن يد البعير فوق الوظيف وكذلك من الخيل والبغال والحمير انتهى denmiştir: Zirâ', sığır ve koyunda kürâ'ın (dizden aşağı olan kısmın) üst kısmı; devede vazîf'in (bilekle diz arasındaki yerin) üst kısmıdır. At, katır ve eşekte de böyledir. (Bitti.) Burada lahmı tahsîs bi'z-zikr ettiği seyyidü'l-edâm olduğuna göredir ve câizdir ki zirâ', arşın mânâsına ola. Yâni sana bir arşın bez vermiş idi. **Fukâ'**: -aslında fânın zammı kâfın teşdîdiyle- Şerbettir. Burada zarûret ve zen için tahfîf olunmuştur. قال في القاموس الفقاع كرمان rummân فُقَاع [Kâmus'ta şöyle demiştir: هذا الذي يشرب سمي به لما يرتفع في رأسه من الزبد انتهى] veznindedir. Her tür şerbete verilen isimdir. Bu şekilde isimlendirilmesi üzerinde köpük oluşması sebebiyledir. (Bitti.) **İntizâ'**: Çekmek. **Vedâ'**: -vâvın fethi ile- Tevdî'den isimdir.

Selâm ve teslîm ve kelâm ve teklîm gibi. Esenleşmek mânâsına. Burada murâd terktir. **Çü el-fakru fahrî buyurdu Habîb-i İlâh:** الفقر فخرى وبه افتخر [Fakirlik benim fahrımdır. Ben onunla iftihar ederim.³⁷⁹] kelâmı inde'l-huffâz mevzû'dur. Velâkin erbâb-ı hâl lisânında hadîs-i sahîh olmak üzere dâir olduğundan mâadâ tasnîflerinde dahi resm-i hadîs üzere Fahr-i Âlem (sav)'e mensûptur. Nitekim Nâzım (ks) dahi ona zâhib oldu. Bu fakîrin fehm ettiği budur ki erbâb-ı kâl lafza ve ashâb-ı hâl mânâyâ nâzırlardır. Kelâm-ı mezkûrun ise mânâsı sahîhtir. Zîrâ Fahr-i Âlem (sav) bir hadîsi müttefekun aleyhde buyurur:

(اللهم اغنى بالافتقار اليك) ذكر الامام الراغب في المفردات [“Allâh'ım beni sana muhtaç olmakla zengin kıl!”³⁸⁰ İmam Râğıb bunu *Müfredât*'ta zikretmiştir.] Bu makâmın tahkîki budur ki insân-ı kâmil mazharı tâmdır. Ve bu mânâyâ binâen cemî'-i esmâ yüzünden ism-i a'zama ihtiyâç kemâlât-ı insâniyyedendir. Zîrâ sâir mahlûkâtın ism-i mezkûra iftikârları kendilerine mahsûs olan ism-i cüz'î yüzünden ve isti'dâtları kadardır. Pes Hakk'a ihtiyâc-ı küllî ile muhtâç olmak ayn-ı iğnâdır ki ânın fevkinde devlet yoktur. Ve bu gınâyâ remz edip Vâsıtî (ks) hazretleri buyurur:

الفقير لا يحتاج الى الله قال في التأويلات النجمية وذلك لانه غنى به والغنى باشئ لا يحتاج اليه
[Fakîr Allâh'a ihtiyâç duymaz. *Et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye*'de
şöyle demiştir: Bunun sebebi o kimsenin O'nunla zengin olmasıdır. Bir şeyle zengin olan ona ihtiyâç duymaz. (Bitti.) Basiretli ol! Çünkü burası ayakların kaydığı yerdir.] Ve bu makâmın bazı tafsîli bâlâda güzer etmiştir. ومما خاطب به حضرة الشيخ قدس سره هذا الفقير قوله:

يا حقى كن طالب الحق

ولا تكن مطلوب الحق

يا حقى كن معدوما جميعا

تكن موجودا جميعا

³⁷⁹ İbn Hacer, bu hadîsin bâtil ve mevzû' olduğunu söyler. Bu söz hakkındaki değerlendirme için bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, s. 87, Hadis no: 1835.

³⁸⁰ Bu hadîsin kaynağı bulunamamıştır. Yalnız bu söz Hasan-ı Basrî'ye nispet edilmektedir. Bkz. Bâkallânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 107.

يا حقى كن فقيرا بفقر هو اصل كل فقر

ولا اصل له اصلا. تكن غنيا بغنى. هو اصل كل غنى. ولا اصل له اصلا. انتهى. فالعارف الفقير يفتقر اليه كل شئ ولا يفتقر هو الى شئ اصلا اذ كل شئ عنده والموجود لا يفتقد والحاضر لا يطلب ولا يقصد. وفي المثل كل الصيد فى جوف الفرا. اى الحمار الوحشى وذلك ان جماعة ذهبوا للصيد فصاد احدهم ظبيا والآخرارنبا والآخر حمار وحش فاستبشر صاحب الارنب وصاحب الظبي بما نالا وتطاولا عليه فقال الثالث كل الصيد فى جوف الفرا اى الذى رزقت وظفرت به يشتمل على ما عند كما وذلك انه ليس فيما يصيده الناس اعظم من حمار الوحش ثم اشتهر هذا المثل واستعمل فى كل حاوى لغيره وجامع له كما فى حياة الحيوان للامام الدميرى والله الهادى الى طريق الفيض الكلى

[Şeyh Hazretlerinin bu fakîre hitab ettiği ifâdelerden birisi de şu sözleridir:

Ey Hakkı! Hakk’a tâlip ol! Hakk’ın matlûbu olma! Ey Hakkı! Tamamen yok ol! Bu durumda tamamen var olursun. Ey Hakkı! Her fakirliğin aslı olan bir fakirlikle fakir ol!

Asla onun aslı yoktur. Öyle bir zenginlikle zengin olursun ki o her zenginliğin aslıdır. Onun asla, bir aslı yoktur. (Bitti.) Ârif ve fakîr olan kimseye her şey ihtiyaç duyar ve o asla herhangi bir şeye ihtiyaç duymaz. Çünkü her şey onun indindedir. Mevcud olan kaybolmaz, hazır bulunan talep edilmez ve maksûd olmaz. Bir meselde şöyle denmiştir:

Avın tamamı yaban eşiğinin karnındadır. Şöyle ki: Bir topluluk ava gitmişlerdi. Birisi geyik, diğeri tavşan, üçüncüsü ise yaban eşiği avladı. Tavşan ve geyik avlayan kişiler elde ettikleri şey dolayısıyla sevinip şımardılar. Üçüncüsü dedi ki: Avın tamamı yaban eşiğinin karnındadır. Yâni bana rızık olarak verilen ve benim kazandığım şey sizin elinizdekileri de içine alır. Çünkü insanların avladıkları arasında yaban eşiğinden daha büyüğü yoktur. Daha sonra bu mesel meşhur oldu ve başka bir şeyi ihtiva eden onu kendinde cem eden her şey için kullanıldı. İmam ed-Demîrî’nin *Hayâtu’l-Hayevân*’ında böyle geçmektedir. Küllî feyiz yoluna hidayet eden Allâh Teâlâ’dır.] Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Gınâyı sermedînin mâyesidir

Gelün vârı virüp dervîş olalım

Hümâ-yı devletin hoş sâyesidir

Gelün vârı virüp dervîş olalım

Bilin el-fakru fahrînin rumûzun
Gınâyı mutlakın bulur künûzun
Tecerrüd ehli kor dünya acûzun
Gelün vârı virüp dervîş olalım

Şunu kim mazharı fakr ide Allâh
Fenâdan son bakāya buldu hoş râh
Olalım ibn-i Edhem-vâr âgâh
Gelün vârı virüp dervîş olalım

Süveri dervîşi Hak sevse nola cân
Verir nakd-i visâlin âna meccân
Nider Hak tâlibinde dürr ü mercân
Gelün vârı virüp dervîş olalım

Bedel yoktur Hakk’a geç cân u tenden
İrağ et mâl ve mülkü vârisinden
Saçup gül yaprağın işbu dikenden
Gelün vârı virüp dervîş olalım

Eser bâd-ı ecel bir gün bu bağa
Düşer firkat odu işbu ocağa
İrüp ölmezden ön zevk u ferâğa
Gelün vârı virüp dervîş olalım

Dimâğından koyup kibr u gurûru
Gam-ı aşka düşen bulur sürûru
Fakr da buldu bulanlar [117] huzûru
Gelün vârı virüp dervîş olalım

Vücûd ehli olan Hak’tan cüdâdır
Fenâ erbâbı makbûl-i Hüdâdır
Hak için Hakkıya cümle fedâdır
Gelün vârı virüp dervîş olalım

Cîfe: Ölmüş nesnenin gövdesi ki kokmuş ola. **Bu yurdu:** Yâni dünyâyı. كما ورد

الدنيا جيفة وطلائها كلاب [Nitekim şöyle bir mesel varid olmuştur: Dünya leştir, onu talep

edenler de köpeklerdir.] **Münye:** -zamme ile- Murâd ve matlûb ve arzu ve ümniye gibi. قال

[Râğıb demiştir ki: Ümniyye bir şeyi temennî

etmekten ötürü nefiste hâsıl olan sûrettir.] **Vech:** Mecâzen zâtta ve rızâda müsta‘meldir.

Burada sâni-i murâd olmamak ensebdir. Zîrâ te‘sisdir. Vehm-i sıfattan zâta terâkkîdir. قال تعالى

يريدون وجهه قال في الحواشي الحسنية على التلويح الوجه مجاز عن الرضى والمناسبة بينهما ان الرضا معلوم في

الوجه وكذا السخط [Allâh Teâlâ buyurmuştur: «Onun vechini isterler.» (En‘âm, 6/52) *el-*

Havâşî el-Haseniyye ale’t-Telvîh’te (müellif) şöyle demiştir: Vech, rızâ’dan mecazdır.

Aralarındaki münasebet rıza’nın vech’te (yüz’de) malum oluşudur. Saht (memnûniyetsizlik)

de böyledir.] **İ‘zâz:** -Fârisî ile- Ercümend kerden yâni azîz ve şerîf, kıymetli eylemek. قال تعالى

[Allâh Teâlâ Hûd sûresinde şöyle

buyurmuştur:] ve tebâh oldu dünyada kesb ettikleri a‘mâl. Zîrâ esvâb-ı âhiret ihlâs üzerine

müteferri‘dir. Onlar ise amelde muhlis değillerdi. (وباطل ما كانوا يعملون) (Hûd, 11/16) Ve

nefsi’l-emr riyâ ve sum‘a ve gayri yüzden ettikleri a‘mâl nâçîzdir. **İ‘tibâr:** İbret almak. Yâni

teemmül edip cehliden ilme ‘ubûr etmek. **Gubâr:** Toz. Nitekim mürûr etti. **Huzeyfe:** -hâ-i

mühmele ile- Tasgîr sîğası üzere. Murâd Huzeyfe ibnu’l-Yemânî’dir ki Fahr-i Âlem (sav)’ın

قال حذيفة رضى الله عنه لقد حدثني رسول الله صلى الله عليه وسلم بما كان وبما يكون. sâhib-i sırrıdır.

[Huzeyfe (ra), şöyle buyurmuştur: “Rasûlullâh (sav) bana kıyamet kopuncaya

kadar olmuş ve olacak her şeyi haber verdi.”³⁸¹] Li-muharririhî:

³⁸¹ Bu hadisin kaynağını bulamadık. Yalnız mânâ itibariyle ona benzer olan şu hadis kaynaklarda nakledilmektedir:

Huzeyfe (ra) anlatıyor: “Rasûlullâh (sav) aramızda doğrulup, o günden kıyamete kadar olacak her şeyden bahsetti. Onu belleyen belledi ve unutan da unuttu. Şu arkadaşlarım da bunu bilirler. (Rasûlullâh’ın haber verdiği ve fakat) unutmış olduğum o şeylerden biri vukua gelip görünce, öylesine canlı hatırlıyorum ki, tıpkı, kişinin

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Yeter gözle yeter nefsin hevâsın

Gel ey âşık rızâullâhı gözle

Yeter izle yeter Hak mâsivâsın

Gel ey âşık rızâullâhı gözle

Hulûs ile girenler işbu yola

Erer elbette dergâhı kabûle

Bu yolda bakma hergiz sağ-u sola

Gel ey âşık rızâullâhı gözle

Berî olup riyâ ve sum‘adan vâr

Amel kıl Hakkiçün sen evliyâ vâr

Riyâ didâr-ı Hakk’a oldu dîvâr

Gel ey âşık rızâullâhı gözle

Haram olsa gıdâsı bir kişinin

Biri makbûl olmaz hayr işinin

Düşer tâ ka‘rına kahr âteşinin

Gel ey âşık rızâullâhı gözle

Bu cism u cânı verdi Hakkiçün Hak

Göründü iki yüzden sana mutlak

Gözün vâr ise hey şeyde ona bak

Gel ey âşık cemâlullâhı gözle

KÂFİYETÜ’L-GAYN

[Feûlün / Feûlün / Feûlün / Feûlün / Feûl]

Bu söze münâsib sözüm var tutarsan kulağ

Hadîs ile tefsîr ile söylerem etme lâğ

Rivâyet eder İbn-i Abbas buyurdu rasûl

Ki her kim harâm avret ile alışsa kucağ

gördüğü bir şahsın yüzünü, o şahıs kaybolunca hatırlamadığı hâlde bilahare karşılaşıncı hemen tanıyivermesi gibi.” [Buhârî, Kader, 4; Müslim, Fiten, 23, (2891); Ebu Davud, Fiten, 1, (4240).]

Kıyâmetde elleri bağı gele boynuna
Buyura oda atalar tuta anda otağ

Ne söz kim onun ile söyleşti her söz başına
Gerek habs ola bin yıl ede ol odda durağ

Rivâyet ederler ki Hak idiserdür nidâ
Ki düşmanlarım kanı dolmuştu şehir ü sukağ

Diye Cebrail çokdurur düşmanın dünyada
Bugün kanlı düşmanlarına edersin yarağ

Diye kanı onlar ki sarhoş olup öldüler
Kim olmadılar dünyada başı hoş aklı sağ

Dahî kanı onlar ki derler helâldir zinâ
Sürün kim zebânîler ursun başına çomağ

Cehennem-durur dâmı onun tânesidir haram
Halâyık tutulmag için kurdular ona ağ

Görür zîrek ol tâneyi görmez ahmak velî
Onunçün tutulur nice kim tutulur kelâğ

Harâmı göricek tanar aklına âkıl er
Uyar nefse câhil düşer cîfeye hemçü zâğ

Husûsâ sahîh nakl ile sâbit olmuş-durur
Ki kankı kişi kim beg olsa ederse dimâğ

Getireler onu eli bağı zencîr ile
Dura tâ kıyâmet işinden olunca ferâğ

Eğer âdil olursa kurtula cennet bula
Ve ger zâlim ise cehennem ola od ocağ

Rivâyet ederler ki zulm eyleyen kâdîler
Bular begler ile bile kopar olmaz ırağ

Veger âlim ise ne bahs olısar âdil ol
Kopa seyyidi'l-mürselîn ile ol yüzü ağ

Bu sözler ki nakl eyledim zehreler çâk eder
Şu kim ilmi vardır erir korkudan hemçü yağ

Çü söz uşbu minvâle erdi işit bir haber
Buyurdu rasûlüne Hak eyledi ol belâğ

Lâğ: Latîfeye derler, meşhûrdur. Hurta mânâsına. **Sukağ:** Zukâktan galattır. Gurâb
vezni üzere. **Dâm:** Tuzak. **Zîrek:** -zây-ı meksûre ile- Âkil mânâsına. **Kelâğ:** Kuzgun. كما في
اللغة النعمانية [el-Lügatu'n-Ni'metiyye'de geçtiği üzere.] **Zâğ:** Mutlakan karga. Kuzgun olsun
gayri olsun. **Dimâğ:** -kesr ile- Beyin dedikleridir. Ve demğ, başı dimâğa varınca yarmaktır.
Gâh olur ki dimâğ kibr ve ucb ve gurûrda isti'mâl olunur. Nitekim fûlan kes "ehl-i dimâgdır"
derler. Yâni gönüllü ve ucb ve pendâr ehlidir demektir. [118] Burada dimâğ zikri mutlak
beylerin tekebbür ve tefahhür ve emsâli şanlarından olmak hasebiyledir. Maksûd mutlak beni
götürüp bu kadar vukûftan sonra eğer âdil ilh. demektir. **Zulm eyleyen kâdîler:** في الحديث
القضاة ثلاثة قاضيان في النار وقاض في الجنة قاض قضى بغير حق وهو يعلم فذاك في النار. وقاض قضى وهو
لا يعلم فاهلك حقوق الناس فذاك في النار. وقاض قضى بحق فذاك في الجنة كذا في المقاصد الحسنة للإمام
السخاوى [Hadîs-i şerîfte şöyle geçmektedir: Kadılar üç kısımdır. İkiisi cehennemde biri
cennettedir. Bir kadı bildiği hâlde haksızlık yapar, yanlış hüküm verir bu cehennemdedir. Bir
kadı da bilmediği hâlde hüküm verir dolayısıyla da insanların haklarını ellerinden alır bu da
cehennemdedir. Bir kadı da hak ile, adâlet ile hüküm verir bu ise cennettedir.³⁸² İmam
Sehâvî'nin el-Makâsıdü'l-Hasene'sinde böyle geçmektedir.] **Bular begler ile bile kopar:**
Yâni yalnız ulemâ ve sülehâ sûretinde olmak kifâyet etmez. Belki amel-i sâlih gerektir ki
havâs-ı nâs avâmdan dünya ve âhirette mümtâz ola. Bî-amel âlim ve câhil berâber ola yârın.
Zehre: Zehr, ağudur. Oda zehre dedikleri ona nispet iledir. Âhirindeki hâ ihtisâs içindir. **Çâk:**
Yırtık. **Belâğ:** Teblîğden isimdir. Selâm ve teslîm gibi. Eriştirmek mânâsına. قال في القاموس

³⁸² Bkz. Farklı lafızlarla: Hâkim, IV, 101-102.

بلاغ سحاب [Kāmus'ta şöyle denmiştir: كسحاب الاسم من الابلاغ والتبليغ وهما الايصال
veznindedir. İbلاغ ve teblîğ'den isimdir. Bunlar da îsâl etmek, ulaştırmak mânâlarına gelirler.]

FASLÛN FÎ'Z-ZEKAT

قال الله تعالى يوم يحى عليها في نار جهنم فتكوى بها جباههم الآية

ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları dağlanacağı gün. (Tevbe, 9/35)]

[Feûlün / Feûlün / Feûlün / Feûlün / Feûl]

Buyurur kaçan kim zekât farz olan vermese

Oda kızdırıp uralar malın alınına dâğ

Dahî altının gümüşün kızduruban onun

Uralar onun arkasına ve yanına dâğ

Onunçün bu üç yerden ona ederler azâb

Ki yüzün yanın arkasın dönerdi aşâğ

Dahî kim ki hayvan zekâtını vermese ol

Yılan ola boynuna dolaşa soka uzâğ

Soka onu çak kellesinde katı darb ile

Ki hiç benzemeye acısına kılıç ya nacağ

Diye ben senin malınam vermedindi zekât

Hazîne edinip kapında kodundu inâğ

Yetîm mâlını hod yiyen kişinin zulm ile

Dola od ile karnı ola sanasın ki dağ

قال الله تعالى ان الذين يأكلون اموال اليتامى ظلما انما يأكلون في بطونهم نارا وسيصلون سعيرا

[Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir. (Nisâ, 4/10)]

Haberde geliptir ki dünyâ muallâk dura

Havâda ki gûyâ kim ol söyünmüş çerâğ

Hitâb ede Hak kanı ehlin ne oldu diye

Diye geldi emrin suyum gitti kurudu bâğ

Yıkıldı kusûrum husûnum harâb oldu hep

Kamu ehlim öldü bozuldu kanı hüsn ü çağ

En ednâ velîne beni eyle bu gün nasîb

Diye vermedim şimdi mi eyleyem insibâğ

Îlâhî sakın gözümüz gönlümüz dünyeden

Seninle rasûlün sözüne tutalım kulağ

Çün oldur Habib pes odur Seyyid-i kâinât

Çün oldur şefî‘ pes odur mesned-i mümkünât

[Feûlün / Feûlün / Feûlün / Feûl]

Ebu'l-Leys ile şeyh Gazzâlî'den

Dürüst söz-durur bu iki âlîden

Kıyâmetde dört sınıfa hüccet eder

Ki dört enbiyâ ile işit nider

Ki tâ bilesin âdetin Rabb'inin

Becidd kılasın tâatın Rabb'inin

Ganîdir biri ayda verdindi mal

İbâdetten etti beni iştigâl

Diye kim Süleyman dahî bay idi

İbâdetten onun beli yay idi

İkinci diye kul idim hor idim

İbâdetten onun için dîr idim

Diye olmadı mıdı Yûsuf da kul

İbâdetten usan değil idi ol

Üçüncüsü ayda ki yoksul idim

İbâdetten onun için sol idim

Diye senden efkârdı Îsâ kulum

İbâdetten aslâ komadı yolum

Bu kez ayda dördüncüsü hastadum
İbâdetten enîn-i dem-bestedim

Diye kim işittin mi Eyyûb'u hîç
İbâdetten oldu mudu hîç pîç

Bu resme hesâb eyleye harf harf
Velî ede deryâları jerf jerf

En evvel sorulan namâz olısar
Kılan aydısar kim nem az olısar

Namazı tamâm ise buldu felâh
Tamâm olmaz ise bulamaz necâh

Farîza eger naks ola kişiden
Hayâtı gidiserdür endîşeden

Buyura ki kuluma kılın nazar
Tatavvu'dan onun namâzı ne var

Onu onun ile tamâm ediniz
Onu bu sebebden hümâm ediniz **[119]**

O gün şol kadar ihtisâb olısar
Ne ettiyse kişi hesâb olısar

Ki hattâ Fetâvâ'da gelmiş-durur
Onu ehl-i ilm akla almış-durur

Kişi ger cenâbette bir kılını
Teninden giderse işit dilini

Bu kıl ayda kim yâ İlâhî niçin
Giderdi beni yaykanısardı çün

Cenâbette niçin giderdi beni
Sor ona bu işi niderdi beni

Bu sözler de girdi mi sem'ına hîç

Aceb od erişti mi şem'ine hîç

Aceb var mı yürekte yâren senin

Aceb var mı gökte sitâren senin

Niçin korku gelmez senin kalbine

Sanırsın ki bakmayalar kalbine

Ki tallâhi kıl kıl hesâb idiser

Kakırsa sonucu azâb idiser

Sözün tutma rindin sen eyle salâh

Eger harc ederse hezâr ıstılâh

Eger aydur ise ko nittigimi

Dedigimi tut etme ettigimi

Değil kim değil tal'atın sâtı'a

Ki Kur'ân-durur hüccet-i kâtı'a

Îlâhî bize pes inâyet sen et

Çün azduk yolundan hidâyet sen et

Ganîler ganîsi Ganî Tanrı'sın

Şu kimse ki bildi seni Tanrı'sın

Ne gam gussa ayruk cihanda ona

Bula mı belâ bilen Tanrı'sın

(Tevbe, 9/35) قال الله تعالى في سورة التوبة (يوم يحمى عليها في نار جهنم)

vermeyenleri evvel günün azâbıyla ki ol günde âteş-i dûzahta hazîneler üzerine kızdırılır.

(Tevbe, 9/35) جباهم (Tevbe, 9/35) Pes ol kızdırılmış dinar ve dirhemlerle dağlanır. فتكوى بها

Onların alınları ki fukarâyı gördükde kerihbend olurlardı. (Tevbe, 9/35) وحنوهم

behlülleri ki fukarâya rast geldikde yan verirlerdi. (Tevbe, 9/35) وظهورهم Dahî onların

arkaları ki, dervîşâna hîn-i mülâkâtta idbâr ederlerdi. (Tevbe, 9/35) هذا ما كترتم لانفسكم (Tevbe, 9/35) Ve lisan-ı melekten denilir ki:

Budur kendi nefislerinize menfaat mülâhazasıyla vaz‘ ettiğiniz gencîneler ki bugün size sebab-i mazarrat oldu. فذوقوا ما كنتم تكثرون (Tevbe, 9/35) Pes iddihâr eylediğiniz malın vebâlini zevk ediniz. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün / Feilün (Fa'lün)]

Tâlib-i zevk u huzûr olma yürü

Bâl-i dünyâ belâsına değmez

Genc olan yerde mâr olur derler

Genc için mâra âkilân değmez

Aşağ: Aşağa demektir. **Uzâğ:** Bizde mevcûd olan nüshalarda böyledir. Velâkin vizâ‘ olmak muhtemeldir. Vizâ‘ -kesr ile- vizâğa’nın cem’idir. Yılan cinsinden keler dedikleridir.

قال في القاموس الوزغة محرقة سام ابرص سميت بها لخفتها وسرعة حركتها والجمع وزغ واوزاغ ووزغان انتهى [Kāmus’ta şöyle demiştir: السَّامِ-ı ebras’tır (bir cins kertenkeledir). Bu şekilde

وزغ و اوازغ و Cem’i isimlendirilmesinin sebebi hafifliği ve çabuk hareket ediyor oluşudur.

وزغ و اوازغ و وزغان’dır. (Bitti.)]

Ba‘dezâ kenz hakkında dahi yılan olmak üzere hadîs-i sahîh vâridir. Pes kenz ile dağlanmak ve hayvanın boynuzu ve ayağı ile mu‘azzeb olmak sûret-i mâle münâsib olan cezâdır. Ve yılan olmak mânâyâ göredir. Zîrâ ehl-i dünyâyâ göre mutlaka maldan murâd telezzüz-i tabi‘îdir. Binâen alâ zâlik ahirette zehr-i mârla mukâbele olunur. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün / Feilün (Fa'lün)]

Zevk-ı mâli çıkar dimâğından

Zehr-i mâr olsa gerekir yârın

Olmasaydı bu mâl eğer ağyâr

Düşürür müydü âteşe yârın

Kelle: Baş ve tepe. Burada murâd sâni'dir. **Înâğ:** Aslı inak'dır. -kesr ile- Eymen mânâsına. Yâni kaygusuz. (ان الذين يأكلون اموال اليتامى ظلما) (Nisâ, 4/10) Tahkîk ol kimseler ki zulm tarîkiyle emvâl-i yetâmâyı yiyip telef ederler. (انما يأكلون في) (Nisâ, 4/10) Ancak kendi şikemlerinde ateş yerler. Yâni yedikleri mâl-i yetîm karınlarında ateşe mübeddel olup meb'ûs olduklarında şerâreleri ağız ve burun ve göz ve kulaklarından bîrûn olur. Ve bu alâmet ile ehl-i mahşer onların ne sıfatta olduklarını bilir. (وسيصلون سعيرا) (Nisâ, 4/10) Ve karîb olur ki ateş efrûhte-i cehenneme duhûl ederler. Ve letâif-i bazı şuarâdandır:

[Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün]
Hiç ele mâl-i yetîm ile mey almâlı değil
Ger birin al deseler sana mey al mâlı değil

Kusûr: Kasr'ın cem'idir. Köşk mânâsına ki acem kâh der. قال الراغب قصرت كذاضممت بعضه الى بعض ومنه سمي القصر demek, bazısını bazısına ekledim demektir. [Husûn: Hısn'ın cem'idir. Kal'a mânâsına. Ve demişlerdir ki hısn, kal'adan e'amdır. Zîrâ kal'a ra's-i cebelde olan mahall-i müstahkeme derler. Hısn ise her içine duhûl etmek güç olan mevzu'-i hasîndir. **Kamî hüsn ü çağ:** Yâni güzellik ve onun vakti. Li-muharririhî:

Dem-i hûbu geçer çu sâye-i murg
Güle kalmaz hemîşe vakti bahâr
Olur elbette âhiri âhşâm
Böyle kalmaz bu tecellî-i nehâr

İnsibâğ: Boyanmak. Yâni neş'e-i ûlâda ne zâhiren ve ne bâtinen senin reng-i te'allukun ile boyamadığım kullara seni neş'e-i âhirede mi vereyim. Gerektir ki bu neş'eden maksûd sana kurb ve bu'dla intisâbı olanlara mücâzât-ı tâmmeye içindir. Pes senden dûr olanlar sana nice nezdîk olurlar ki hikmete muhâlifdir. Ve senin gibi mahallî zîkın onların gibi aşk ve

muhabbet ile vâsiu'l[120]-kalb olanlara cezâ olması adl-i kâmil ve fazl-ı şâmilden değildir.
Li-muharririhî:

*Silip âyineni jeng-i sivâdan
Cemâl-i Hakk'a bak seyrân diler sen
Yuyup cân u dilin jeng-i hevâdan
Tecelliyâta bak elvân diler sen*

*Serilmiş bir çerâg oldu bu dünya
Görünür sûretâ ammâ maziyyâ
Ko ânı şem'-i dînî eyle ihyâ
Yak aşka cânını cânân diler sen*

*Bu dünyâ dâm u dâne oldu gerçek
Halâs olmak diler sen ândan el çek
Yürü ukbâ için tohm-u amel ek
Eğer bir dâneye bin nân diler sen*

*Niderler genc-i mâli mâr olurçün
Niderler gülistânı hâr olurçün
Niderler bu vücûdu nâr olurçün
Ko nâr-ı cismi nûr-i cân diler sen*

*Niçün zulm eyleye adli bilenler
Niçün eğri gide doğru gelenler
Niçün magzûb ola mü'mîn olanlar
Rahîm ol rahmet-i Rahmân diler sen*

*Harâmı ko helâl-i tayyibe er
Nidersin hârı bu gülşende gül der
Gel İsmâil Hakkı cânını ver
Eğer makbûl olur kurbân diler sen*

Ebu'l-Leys, Şeyh Gazâlî: Rahimehullâh [Allâh onlara rahmet etsin.] tercümeleri mürûr etmiştir. **Âdet:** Ef'âlde ve örf-i akvâlde musta'mel olduğu *telvîh*'de mestûrdur. Ve bundan gayri söz dahi bâlâda tahrîr olunmuştur. **Becidd:** Bâ ma'a mânâsınadır. Cedd u ictihâd ile demektir. Velâkin örf-i âmda sür'at ve acelede müsta'meldir. Ve câizdir ki lafz-ı Türkî ola.

İştigâl: Lâzımdır. Velâkin bi hasebi'z-zarûre müteaddî, yâni işgâl makâmına gelmiştir. Şeğal, ferâğın zıttıdır. يقال شغله واشغله واشتغل به كما في القاموس [Kāmus'ta geçtiği üzere şeğalehü, işteğalehü ve işteğale bihi denir.] Ve câizdir ki burada ifte'ale fi'l mânâsına ola. Cezb ve ictezebe gibi. Yâni beni ibâdetten şâgil ve muarrız kıldı. **Soludum:** Süst u za'îf oldum. **Efkâr:** Ziyâde fakîr. **Hastadum:** Hasta idim demektir. **Enîn-i dem-bestedim:** Dembeste lügatte nefsi tutulmuş demektir. Velâkin âciz ve zebûn mânâsında müsta'meldir. Yâni hastalığım sebebiyle ibâdet etmekten katî zebûn ve âciz idim. **Pîç:** Dolaşık ve burğuşuk. Ve demişlerdir ki Hakk'ın rahmetinden nâ-ümîd olanlar dahi Fir'avn'la mülzem olalar. Zîrâ Fir'avn hâlet-i garkta nutk-u kelime-i îmân eyledi. Ve rahmetten me'yûs olmadı. **Jerf:** -zâ-i acemî ile- Derin, amîk gibi. Yâni hesapta bu kadar tetkîkten sonra سبقت رحمتي غضبي ["Rahmetim gadabımı geçti."³⁸³] mûcibince yine halkın ekserini fazl u rahmeti deryâsına iğrâk ede. **Felâh, Necâh:** Zafer ve halâs ve necât. **Farîza:** Farzın ismidir. Mefrûz mânâsına. Yâni mükellef üzerine farz ve kat' olunan ahkâm. قال الراغب الفرض قطع الشيء الصلب والتأثير فيه كقطع الحديد [Rağîb demiştir ki: Farz, sert bir şeyi kesmek ve ona te'sir etmektir. Mesela demiri kesmek gibi.] **Endîşe:** Fikr. **Tatavvu':** في الاصل تكلف الطاعة وهو في التعارف التبرع بما لا يلزم كالتنفل وفي الحديث (حسنوا نوافلكم) **Kelimenin** [Kelimenin] فيها تكمل فرائضكم) وفي المرفوع النافلة هدية المؤمن الى ربه فليحسن احدكم هديته وليطيبها asıl manası tâati tekellûf etmek (yüklenmek) demektir. Örfte ise yapılması zorunlu olmayan bir şeyi teberru etmektir (gönüllü olarak yapmaktır). Meselâ nâfile ibâdetler böyledir. Hadiste buyrulur: «Nâfilelerinize dikkat edin, onlar en güzel bir biçimde yapın! Zîrâ farzlarınız onlarla tamamlanır.»³⁸⁴ Yine merfû bir hadiste buyrulur: «Nâfile mü'minin rabbine hediyesidir. Hediyeinizi en güzel bir biçimde takdîm edin!»³⁸⁵ **İhtisâb:** Hesâb etmek. **Cenâbet:** Bu'd mânâsınadır. Zîrâ kişi inzâl-i mâ' veya iltikâ-i hitâneyn sebebiyle salâtta ve duhûl-i mescidden ve mess-i mushaftan ba'îd olur. وفي الحديث (الفطرة خمس الختان والاستحدااد وقص الشارب وتقليم الاظفار ونتف الابطار) وهذه الفضلات يستحب جمعها ودفنها تكملة للآدم او خوفا من ان تعبت بها السحرة روى ان آدم عليه السلام لما قلم اظفاره وحلق شعره وغسل جسده دفن ذلك في الارض

³⁸³ Buhârî, Tevhîd 15, 22, 28, 55, Bed'ü'l-halk 1; Müslim, Tevbe 14-16. Ayrıca bk. İbni Mâce, Zühhd 35.

³⁸⁴ Bkz. Tirmizî, Salât, 188/413.

³⁸⁵ Kaynağı bulunamadı.

فخلق الله تعالى النخلة من ذلك وخلق من الاظفار الجريد ومن الشعر الليف ومن الوسخ الخشب قال ابن
العماد كما في فتح القريب ويستحب حلق جميع ما على القبل والدبر وحولهما كما في حيوة القلوب

[Hadiste şöyle buyrulmuştur: «Peygamberlerin sünneti (fıtrat) beştir, -yahut beş şey fıtrat gereğidir-: Sünnet olmak, kasıkları tıraş etmek, bıyıkları kırmak, tırnakları kesmek, koltuk altını temizlemek.»³⁸⁶ Bu fazlalıkların toplanması ve toprağa gömülmesi müstehaptır. Bu, insana ihtiram göstermek veya sihir yapılmasından sakınmak içindir. Rivâyet edildi ki; Hazret-i Âdem (as) tırnaklarını kesti, bıyıklarını tıraş etti, bedenini yıkadı ve bunları (artıkları) toprağa gömdü. Allâh Teâlâ da bundan hurma ağacını yarattı. Tırnaklardan hurma dalını, saçtan hurma lifini, kirden de odunu yarattı. *Fethu'l-Karîb*'de geçtiği üzere İbnü'l-İmad demiştir ki; ön, arka ve onların etrafında olan her şeyi tıraş etmek müstehaptır. Nitekim *Hayveti'l-Kulûb*'da böyle geçmektedir.] **Sem'**, **Şem'**: Yazılmıştır. **Sitâre**: Yıldız. Tâli' ve maksûd-i saâdet göğünde yıldızın var mıdır demektir. **Kalb**: Evvelkisi gönül ve ikincisi geçmez akça mânâsınadır. Murâd, riyâ ve sum'a ile olan a'mâldir ki anın sâhibi kallâb nev'indendir. Li-muharririhî:

[Feilâtün / Feilâtün / Feilün]

Zer ayâr olmayıser cevher-i mess

Vermez ânınçün ana cevher-i mess

Sözün tutma rindin: Rind-i ayyâr. Yâni fâsık ve ehl-i hevâ demektir. **Hezâr ıstılâh**: İstılâhın mânâsı mürûr eyledi. Yâni ilmiyle âmil olmayan kimse sözüne ıstılâhât ile her ne kadar ârâyış verir ve ma'rifet satarsa da yine siz ona iltifât etmeyin. Zîrâ hak söylese de te'sîri yoktur. Yetîm Ali:

Tumturak mehâsin-i elfâz

Verir insâna çok şeref hakkâ

Kadr-i hâcetinçe söyleyip de sükût

Eylemek âkılânedir ammâ

Pes zamâne vâizlerinin bazı ehliyet sadedinde olanları ve zû'mlarınca rusûm ve kavânînden hazz-ı vâfir bulanların her çend elfâz-ı munharife söylerler. Ve meclislerini zîb-i ibârât ve ıstılâhât ile tezyîn eylerlerse de yine sözlerinin te'sîri yok ve ta'dâd olursa ifsatları

³⁸⁶ (Buhârî, Libâs 51, 62, 64; Müslim, Tahâret 49, 50. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Tereccül 16; Tirmizî, Edeb 14; Nesâî, Tahâret 8-10; İbni Mâce, Tahâret 8)

islahlarından çoktur. Husûsâ الدعاء في السجيع اياكم [Duada secî‘ yapmaktan kaçınınız!] mazmûnundan gâfil olup müseccî‘ ve mukaffâ‘ duâlar inşâ etmişler ve reh-i râstdan ziyâde çep düşmüşlerdir. Ânınçün tîr-i duâları hedef-i icâbete isâbet etmez. Ve kafalarından yukarı gitmez. Bilmeyen humku’l-kavm ise filan efendi bu gün va‘zında şöyle ve böyle ta‘bîr kıldı ve du‘âsında güzel ibâretler îrâd eyledi derler. اولئك هم الجهالة الغفلة والبطلة السفلة [Onlar cahillerin, gâfillerin, bâtılların, sefillerin ta kendileridir.] Suâl olunursa ki; İmâm Ali (ra)’den sad kelimedede mesdûr olan ما قال وانظر الى من قال. لا تنظر الى المؤمن. لا تنظر الى من قال. وانظر الى ما قال [Hikmet mü’minin yitiğidir. Kimin dediğine bakma! Ne dediğine bak!] makâleleri ve Şeyh Sa’dî’nin سؤالي في كلامه [Sözü davranışlarına benzemese de âlimin sözünü can kulağıyla dinle!³⁸⁷] güftesi neye mahmuldür? Cevâb budur ki:

Bunlar ruhsata nâzır ve zarûrete göredir. Ve illâ azîmet budur ki nassla mezmûm olan tâifenin kelâmı isğâ [121] olunmaya. **Değil tal‘atun sâtı‘a:** Tal‘at aslında ru‘yettir. Sonra insanın evvel görünen yüzü olmakla yüzde isti‘mâl olundu. Burada murâd tâlî‘dir. Ve sâtı‘, mürtefi‘ mânâsına. Yâni yıldızın yüce değildir. Eğer senin felek-i sa‘âdetde sitâre-i bülendin olsa amelinden hâlî olup böyle bî-nûr ve fer kalmazdın. **Hüccet-i kâtı‘a:** قال الله تعالى (اتأمرون الناس بالبر وتنسون انفسكم) وقال (لم تقولون مالا تفعلون) الآية [Allâh Teâlâ buyurur: «İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?» (Bakara, 2/44) Yine buyurmuştur: «Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?» (Saff, 61/2)] **Sa’dî:**

عالمی راکہ گفت باشد و بس
چون یگوید نگیر داند کس
عالم انکس بود کہ بدنکند
نہ بگوید بخلق و خود نکند

[Bir âlimin sözü fiiline uymazsa ne söylerse söylesin kimse kulak vermez. Âlim olan kötülük yapmaz, kötü yola sapmaz. Yoksa halka deyip de kendisi yapmayan âlim değildir.³⁸⁸] قال الاوزاعي رحمه الله شكت النواويس الى الله تعالى ما تجده من جيف الكفار فاوحى الله اليها بطون علماء

³⁸⁷ Külliyyât-ı Sa’dî, **Gülistan**, (neşr: Muhammed Ali Furûgî) Tahran, 1367, s. 93.

³⁸⁸ Külliyyât-ı Sa’dî, **Gülistan**, s. 92.

السوء انتن مما انتم فيه [Evzâ'î (rahimehullâh) demiştir ki: Hıristiyanların kullandıkları tabutlar,

Allâh Teâlâ'ya kafirlerin lâşelerinden duydukları rahatsızlığı şikayet etmişlerdir. Allâh Teâlâ da onlara şöyle vahyetmiştir: «Kötü ahlâklı âlimlerin karınları sizin içinde bulunduğunuz ortamdan daha fazla kokuşmuştur.»] **Gam gussa:** Şerh olunmuştur. **Bula mı belâ bileni Tanrı'sın:** Yâni Tanrı'sın. Bileni belâ bulmaz ve Tanrı'yı bilip ilmi mûcebince amel eden biri belâ ve dertle müptelâ olmaz. Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Devlet-i dünya gözetme yum gözün

Âkil isen devlet-i ukbâyı gör

İzzet-i sûriyye döndürme yüzün

Âkil isen izzet-i mânâyı gör

Ger Süleymân oldun ise şâkir ol

Derd-i Eyyûbî çekersen sâbir ol

Lutf u kahr içre Hudâya nâzır ol

Her işin bir hikmetin arayı gör

Fakr ile fahr eyle çün Fahr-i Cihân

Devlet-i uzmâ vere tâ müste'ân

Eyleme taksîr kullukta bir an

Secde-i şükr-i cihân-ârâyı gör

Mu-be-mû eyle ko hâlin hisâb

Kıl me'âd için bugün hoş iktisâb

Olmak istersen kıyâmette mesâb

Eyle ilminle amel takvâyı gör

Çün belâ sırrı belâyı oldu sed

Kim belâ derse belâ görmez ebed

Hakkıyâ Hakk'tan gelür halka meded

Ko sivâyı Hazret-i Mevlâyı gör

FASLÛN FÎ'LEZÎNE LÂ-HÎSÂB ALEYHÎM VELÂ-AZÂB

(Hesab ve azâb olunmayanlara dâir)

KÂFİYETÜ'L-FÂ

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Çün işittin hesâb ehlin ki kıl kıl olmuşam vassâf
Bu kez gel şimdiden geri hesabsızdan diyem evsâf

Buyurmuştur Rasûlullâh ki yetmiş bin hesabsız halk
Giriser ümmetimden hep cinâna olısar eşrâf

Ömer dedi hemin bunlar mı girsin yâ rasûlallâh
Dedi her binle yetmiş bin bile girsin bulup eltâf

Kamer gibi ziyâ vere buların yüzleri nûru
Nice kim leyletü'l-bedre kamer nûru olur şeffâf

Gel imdi dinle bir bir kim beyân edem bular kimdir
Dalam deryâ-yı hikmetten nisâr edem açam esdâf

Rivâyetdir rasûlullâh buyurdu cem' eder Allâh
Ne denli âlim ü zâhid var ise dünyede esnâf

Münâdîler nidâ ede ki girsin cennete zühhâd
Bu kez âlimlere Allâh diye kim işite etrâf

Bilir misiz ve ma'nîden komuşam ben sizi sonra
Budur kim size uymuştu cemâatdan nice âlâf

Bu zâhidler geri kendilere meşgûl idi ancak
Benim kullarıma sizler ederdiniz ulûm a'tâf

Sizin pes dostlarınız var şefâat kılın onlara
Aluban gidin uçmağa ne denli var ise ahlâf

Ne idi zannınız bana diyeler zann ederdik kim
Bize rahmet ola yâ Rab erişe mağfiret ez'âf

Buyura eyledim rahmet onunçün vermişem hikmet

Dilerdim size fazl edem yerime kılam istihlâf

Rivâyettir kızıl altın menâbirde ki gümüşten
Mufazzaz kubbeler içre ola yâkût u dürr eknâf

Ola minberlerin düpdüz arası sündüs istebrak
Nidâ ere işiteler kamu ahlâf ile eslâf

Ki kanı şol kişiler kim Muhammed ümmetiyçün ol
Ki ilm iltüp ederlerdi rızâullâh için tavâf

Otursunlar menâbirde ne korku ola ne gussa
Hesâbsız girip uçmağa bulalar tâc u taht a‘râf

Rivâyettir kıyâmette ki nurlardan menâbirde
Otura kâmil ü fâzıl meşâyih âlim ü arrâf

Rivâyettir Enes’den kim buyurmuştur rasûlullâh
Ki sâimler kubûrundan durıcak dolalar ahkâf

Koka dudaklarından misk-i muattar kıla etrâfı
Hitâb ede Taâlallâh diler kim ede istikşâf

Ki key aç olmayınca siz yemez içmezsiniz hergiz
Bugün ac u susuz sizler gelipsiz hep bana adyâf

Bugün gâyet uzun gündür benim halk ile işim var
Eriş yâ Cebrâil bunlar ederler çünkim isti‘tâf

Bugün uçmağa girmeden yesinler mâide irgür
Çü mâlî ömrü eyyâmı bular hiç etmedi isrâf

Getire Cebrâil derhâl meleklerle nice hunlar
Mühürlü altın ibrikler ki hamrı ola müşgîn nâf

Yiyeler içeler bunlar soruda ve hesabda halk
Bu hâli hoş tasavvur kıl pes eyle hâline insâf

Rivâyetdir ki Rıdvân’a geri emr eyleye Allâh

Oruç tutanlar erişti bulara etme istihfâf

Ne kim arzûları varsa bugün cennetden et ihzâr

Çü kâdirin yaratmağa ki beyne'n-Nûn ile ve'l-Kâf

Kığıra emr ede Rıdvan ki ya vildan veyâ gılman

Gele andan şol oğlanlar ki vasfın edemez vassâf [122]

Yemişler ilteler tatlı lâtîf nurdan tabaklarda

Sunalar Kevser ü Kâfûr vereler Selsebîl-i âf

Oruç tutanlara bunlar diyeler yin için bugün

Ki deryâ-yı kerâmetten size feyz eyledi Keşşâf

Vassâf: Vâsıf'ın mübâlağasıdır. Vâsf, bir nesneyi hilye ve na'tiyle zikr eylemektir. Vâsf ve na'tin meyânında olan fark murûr etmiştir. Ve Abdullah bin Fazlullah ki Vassâfu'l-Hazra diye ma'rûftur. Mulûk-i Acem ve Devlet-i Cengiziyede tasnîf ettiği *Tecziyetu'l-emsâr* ve *Tecziyetu'l-a'sâr* nâm fârisî târihini beş mücelled üzerine tertîb edip altı yüz doksan dokuzunda encâma resîde olmuştur. وهو كتابه فائق لم ير نظيره في البلاغة مع الاشتغال على فنون وحكم ولم يقصد فيه مجرد قيد الاخبار لكنه اراد ان يكون كتابا مجموعا فيه صنائع العلوم والفضائل وموضوع [Bu onun kitabıdır. العلم وهو الاشخاص يكون معلوما في ضمنه وذلك مسلم عند الفحول

Fevkalâdedir. Belâgatta nazîri görülmemiştir. Bunun yanında bir takım fen ve hikmetleri de içermektedir. Bu eserde sadece bazı bilgileri aktarmayı amaçlamamış lakin içerisinde 'ulûm ve fezâille alâkalı bir çok husûsun bir arada bulunmasını murad etmiştir. Söz konusu ilmin mevzuu -ki o da şahıslardır- eserin zımnında malumdur. Bu büyük alimler katında müsellemdir.] Pes Nâzımın vassâf ta'birinde vassâf-ı mezkûr gibi mûşikâf tetkîk olduğun îhâm vardır. Li-muharririhî:

Keder-i i'tirâzdan ol dil-i sâf

Dinle cân ile ne söyler vassâf

Bu belâgatta suhan nâdir olur

Vâr mı bir söz yeri insâf insâf

Evsâf: Vasfın cem'idir. Zikr mânâsına. Nitekim mürûr etti. Ve bu makâmda sıfat mânâsına olmak dahi muhtemeldir. والصفة الحالة التي عليها الشيء من حليته ووصفه [Sıfat, süsü ve vasfı bakımından bir şeyin üzerinde bulunduğu hâlettir.] **Cinân:** Cennetin cem'idir. Murâd dâru's-sevâbdır. Tahkîki mürûr etmiştir. قال في القاموس الجنة الحديقة ذات النخل والشجر [Kâmus'ta demiştir ki: Cennet, içerisinde hurma ve ağaç bulunan bahçedir.] **Eşrâf:** Şerîf'in cem'idir. Âlî ve ulu mânâsına. Hâşimî olanlara eşrâf dedikleri nesep cihetinden sâirleri üzerine 'uluvv u tefevvuklarındandır. Burada murâd gayriler üzerine bî hesâb olmakda râcih olan ehl-i cennettir. اللهم اجعلنا منهم ولا تقطعنا عنهم [Allâh'ım bizleri onlardan kıl! Onlardan ayırma!] **Eltâf:** Lutf'un cem'idir. Onunla meveddete tavassul olunan tuhf'dan ibârettir. Onunçün تهدؤاتحابوا [Hediyeleşiniz sevginiz artsın!³⁸⁹] vârid olmuştur. **Kamer, Ziyâ, Leyletu'l-bedr:** Merraten ba'de uhrâ tahrîr olunmuştur. **Şeffâf:** Ol cirmi musaykal ve mücellâyâ derler ki kemâl-i letâfet ve ziyâde rikkatinden mâverâsı görüne. Burada murâd, شف [يقال شف الثوب يشف شفوفاً وشفيفاً رق وحكم ما تحته. Yâni yıldırayıcı. mânâyı lâzımîdir. demek elbise şeffaf oldu demektir.] **Esdâf:** Sade'ın cem'idir. İncinin tekevvün eylediği hayvân-ı bahrîdir. Şerhi güzzer etmiştir. **Zühhâd:** Zâhidin cem'idir. Dünyâdan i'râz edip şey'i kalîle kanâat edici mânâsına. Murâd âbidlerdir ki amel-i şer'îleri var velâkin hâl sâhipleri ve irşâd ehli değillerdir. **Âlâf:** Elf'in cem'idir. -lâm'ın sükûnuyla- Adedi mahsûstur ki bindir. Hezar gibi. وسمى بذلك لكون الاعداد فيه مؤتلفة فان الاعداد اربعة آحد [Bu şekilde isimlendirilmiştir. Çünkü içerisindeki adedler birleşiktir. Adedler dördtür: Birler, onlar, yüzler ve binler. Bine ulaştığında birleşmiş olurlar. Daha sonrakiler mükerrer olur.] **A'tâf:** Hemzenin fethiyle olursa atf'ın cem'i olur. Aynın fethiyle atâ ve bahş mânâsına. Cem'iyyeti, ulûma nazarla olmuş olur. Ve eğer kesriyle olursa ı'tâ ve in'âm demek olur ve bu kelimenin hakîkati ve ânda olan ihtilâf bâlâda beyân olmuştur. **Ahlâf:** -feth ile- Half'in cem'idir. -fethateyn ile- Kişinin a'kâbından ve yerine kâim olanlardan iyi ve hayırlı kimseye derler. Şerhi sebkât etmiştir. **Ez'âf:** Zı'fın cem'idir. -kesr ile- İki kat ve bir ol kadar dâhi. قال الراغب ضعف الشيء هو

³⁸⁹ Muvattâ, Hüsnü'l-Hulk, 16.

[Rağib] الذى يثنيه ومتى اضيف الى عدد اقتضى ذلك العدد مثله نحو ان يقال العشرة ضعف المائة انتهى

demıştır ki: Bir şeyin zı'fı demek o şeyi tesniye yapan demektir. Adede izâfe edildiğinde bu aded bir mislini iktiza eder. Mesela denir ki; on, yüzün zı'fıdır. (Bitti.) Kat kat mağfiret demek müte'allikâtı olan zünûb itibâriyledir. Nitekim اللهم اغسلنى بماء الثلج والبرد والمطر [Allâh'ım beni kar, dolu ve yağmur suyuyla yıka!] makâlesinde dahi böyledir. Zîrâ envâ'-i rahmet, envâ'-i zünûba göredir. Ve câizdir ki ez'âfla mağfiret üzerine fazl olan eltâf murâd oluna. **Hikmet:** İlimdir. Tafsîli geçmiştir. Yâni sizi ulemâ-i âmilîn ve hedât-ı sâlikînden kıldığım muktezâyı rahmetimden idi. Pes bidâyette bu lutfu mazhar olan nihâyette dahi çok fazl ve rahmete müstehaktır. **İstihlâf:** Halîfe kılmak.

Ba'dezâ bundan zâhir olur ki âlim ve âbid meyânında rütbede fark vardır. Zîrâ âlim Hakk'ın halîfesi ve halkın mürşididir. وخيركم من تعلم القرآن وعلمه ["Sizin en hayırlılarınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir."³⁹⁰] sırrına mazhardır. Ve âlim ve âbid bâlâda beyân olunmuştur. **Mufazzaz:** Fizza ile muhallâ ve murassa'. Yâni gümüş suyu ile müzeyyen. Zîrâ altın veya gümüş gülmîhları olana muzabbab derler. Mufazzaz ve müzehheb demezler. **Eknâf:** Kenef'in cem'idir. Tahrîk ile cânib ve nâhiye mânâsına. Yâni etrafı dürr ü yâkût ola. **Sündüs:** Rakîk olan atlas ve **istebak**, galîz olandır. Tafsîli mürûr etmiştir. **Kamu ahlâf ile eslâf:** Cümle müteahhirîn ve mütekaddimîn. **Tavâf:** -feth ile- Kesret-i tavâf mânâsına masdardır. Ve -kesr ile- Tadvîften isimdir. Bu makâmın tahkîki güzer etmiştir. **A'râf:** Burada urf'un cem'idir. -zamm ile- Mekân-ı mürtefi' mânâsına. **Nurlardan menâbir:** Minberi nurdan olmak. Nûrun tecessüdü itibâriyledir. Ve minber-i nûrânî, minber-i cevherîden eltâftır. Ânınçün karargâh-ı ehl-i hâldir. **Arrâf:** Ziyâde ma'rifetullâh sâhibi. Ve bu mısra'ın müştemil olduğu evsâfın cümlesinden maksut emr u vâhiddir ki irfân-ı hakîkî erbâbıdır. Fa'rif. [Bil!] Li-muharririhî:

Ermeden rûz-i "men aleyhâ fân"

Eyle tahsîl-i kemâl-i irfân

Câmeler kim giyer hünersizler

Oldu Hakkânî nazarda ekfân

³⁹⁰ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 21.

Ahkâf: Hakf'ın cem'idir. -kesr ile- Aslında kum yığınıdır. Reml-i mürtefi' gibi. Burada murâd mutlak tepedir. Ve sâbirler, sâimlerdir. قال الله تعالى (والذين صبروا ابتغاء وجهه [123] رهم) الآية قالوا يدخل في الصبر الصوم لان الصوم فيه صبر على ما تكرهه النفس من حيث انها مألوفة

[123] رهم) الآية قالوا يدخل في الصبر الصوم لان الصوم فيه صبر على ما تكرهه النفس من حيث انها مألوفة

بالاكل والشرب وغير هما كما في التفاسير [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: «Onlar, Rablerinin rızasını isteyerek sabreden kimselerdir.» (Ra'd, 13/22) Sabır içerisine oruç da dâhildir. Çünkü oruçta nefsin hoşuna gitmeyen, kerih gördüğü sabır vardır. Şöyle ki, nefis yemeğe, içmeye ve başka şeylere alışmıştır. Tefsirlerde böyle geçmektedir.] **İstikşâf:** Burada -sin- te'kîd içindir. Murâd keşiftir. **Adyâf:** Dayf'ın cem'idir. Konuk mânâsına. **İsti'tâf:** Atf yâni merhamet ve şefkat ve atâ talep etmek. **Mâide:** Şol sofrâ ki üzerinde ta'âm ola. Cem'i mevâ'id gelir. Üzerinde ta'âm olmayana havân derler.

Ba'dezâ bu makûle yâiyyü'l-asl olan kelimelerde kâide budur ki yâ ile resm oluna. Mushaf-ı Osmân (ra) de hemze yazıldığı kıyâs değildir. Zîrâ demişlerdir ki خطان لا يقاسان خط

[İki hat vardır ki onlarda kıyas olmaz. Bunlar mushaf hattı ve aruz hattıdır.] Velâkin tebe'îyyet etmek müstehaptır. Zîrâ teberrük ve temeyyün vardır. **Hân:** Simâd ve sofrâ ve her nesneki içinde ta'âm ârâste ola. Vâv-ı resmî ve elif sâbittir. Kezâ fî miftâhi'l-lügah. **Müşgîn nâf:** Müşk'e mensup olan küpün yâni şerâbının. Küpün müşkü gibi râyiha-i tayyibesi ola. Nitekim dünyada mülûkun ameli şerbetlerinde mahsûstur. قال تعالى

(يسقون من رحيق مختوم ختامه مسك) [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: «Kendilerine mühürlü halis bir içki sunulur. Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır.» (Mutaffifîn, 85/25-26)] Yâni tâife-i ebrâr ol şerâb-ı hâlis ve mühürlü zarflardan nûş ederler ki ânın mührü tîn yerine misktir. Veyâhut nûşun uhrâ ve makta'ı râyiha-i müşk üzerinedir. Şöyle ki içtiği gibi dimâğında râyiha-i misk bulur. Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Sunulsa bezm-i aşk içre şerâb-ı vasl-ı cânânın

Dimâğı müşk-ü amberle dolar nûş eyleyen cânın

Olur çeşmi o dem meygûn anın te'sîr-i nûşundan

Döner ruhsârı gül rengine ya şekline mercânın

İnsâf: Adl eylemek ve her nesneyi yerince etmek. قال الراغب الانصاف في المعاملة العدالة

[Rağib] وذلك ان لا يأخذ من صاحبه من المنافع الامثل ما يعطيه ولا ينيله من المضار الامثل ما ينال منه

demiştir ki: Muamelede insâf, adâlettir. Bu da karşıdakinden ancak verdiği kadar menfaati almak ve ona ancak kendisine verdiği zarar kadar zarar vermektir.] **İstihfâf:** Hafif tutmak.

Yâni hor ve bî miktâr. Bazı nüshada **istihlâf** düşmüştür, hılâf demek mânâsına. Yâni arzularına muhâlefet etme belki müştahâları olan et'ime ve eşribeyi hâzır kıl. **Kâf u nûn:** Kün emrine işârettir. Kün dahi murâd-ı tekvînî temsîldir. Nitekim mahallinde mübeyyendir.

Rıdvân, Vildân, Gilmân, Vâssâf yazılmıştır. **Kâfûr** ile memzûc olan şaraptır. كما قال تعالى

[Allâh Teâlâ'nın buyurduğu gibi: «İyiler ise,

kâfûr katılmış bir kadehten (cennet şarabı) içerler.» (İnsan, 76/5)] **Kevser ve Selsebil** bâlâda

beyân olunmuştur. **Âf:** Aslında âfidir, sâfi mânâsına. يقال عفا الماء لم يطأه ما يكدره كما في

القاموس demek, suya onu bulandıracak bir şey karışmadı demektir. *Kāmus*'ta böyle

geçmektedir.] **Keşşâf:** Allâh Teâlâ'dır ki şiddetleri izâle ve hicâpları ref' eder.

قال الله تعالى كلوا واشربوا هنيئا بما اسلفتم في الايام الخالية

[(Onlara denir ki:) Geçmiş günlerde işlediklerinize (iyi amellerinize) karşılık, âfiyetle yiyin, için. (Hâkka, 69/24)]

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Buyurmuştur rasûlullâh ki yoksullar kıyâmette

Kopalar yüzleri bedr ay gibi berkı ere tâ Kâf

Muattar zülfleri üzre düzüle dürr ile yâkût

Münevver yüzleri üzre muattar zülfleri zer-bâf

Kadehler tutalar elde şarâb-ı lâ-yezâlîden

Kadeh nûr u şarâbı nûr içen sûfî içilen sâf

Halâyık hep hesâb içre bular zevk ile işrette

Kamu ârif muhakkıklar arada olmaya eclâf

Diyeler kim bular kimdir beşer mi yâ melekler mi
Ki yüzleri safâsından kamer şems îder istiltâf

Beşer ayda meleklerdir melek ayda nebîlerdir
Bular ayda fakirleriz kim etmedik hiç istinkâf

Firîştehler suâl ede sebep noldu bu ta‘zîme
Diyeler az amel etdik degildik ilm ile sarrâf

Ki dehri sâim olmadık geceler kâim olmadık
Velî beş vakt namaz ettik gazâda çekmedik esyâf

Velî her gâh işidevüz Muhammed adını bir kez
Dökerdi gözlerimiz yaş ederdik yüzlere irdâf

Olurdu kalbimiz hâşi‘ şükürler edip Allâh’a
Ki fakrı kıldı erzânî ederdik sabr ile îlâf

Bi-hamdi-llâh ki sonucu bizi bu dâr-ı ukbâda
Muazzez kıldı hor iken ki kıldı bunda isti‘nâf

Gel ey derd-i îlâhîden haberdâr olmayan gönül
Gel ey aşkında can verip cigerdâr olmayan gönül
Gel ey eyvân-ı Subhânîde serbâz olmayan bî-derd
Gel ey meydân-ı Hakkânîde berdâr olmayan gönül

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Geri bir arı cevher geldi nâdir
Risâlet ma‘deninden oldu sâdır

Bikirdir kimse onu görmemiştir
Visâline hiç eller ermemiştir

Budur ol kim ola çünkim kıyâmet
Yerinden dura halk düpdüz tamâmet

Musavver olısardur oruç ayı
Dilek eyleyiser yoksulu bayı

Sücûd ede dileye hazretinden
Hitâb ere kemâl-i kudretinden

Şu kim dünyâda Hakk'ın bilmiş idi
Gelicek sana izzet kılmış idi **[124]**

Elin tut bugün ona destgâr ol
Ki tâ olmaya bugün dâr u gâr ol

Bulısar onları pes ender-ümmet
Kim etmişti oruç ayına hürmet

Elin tuta gele dergâhına rast
Tazarrû' ede şahlar şâhına rast

Hitâb ede o sultanü's-selâtîn
Telâtuf birle Rabbü'l-mâi ve't-tîn

Ne dilersin bugün dergâhımızdan
Diye kim isterim Allâh'ımızdan

Urasın başına tâc-ı vakârı
Ki selb eyleye izzet ihtikârı

Pes ona buyura bin tâcı Allâh
Murassa' atlas u dîbâcı Allâh

Şefâat kıla ola kavli makbûl
Ki yetmiş bin kebâir ehline ol

Ne derse sözünü tervîc ede Hak
Ona bin hûrîyi tezvîc ede Hak

Ola her hûriye peyker perî-veş
Tamam yetmiş bin ay yüzlü karavaş

Onu atlandıralar bir burâka
Ki nûru erişe bin yıl ıraka

Bu kez Hak ayda kaldı mı murâdın
Ne kim istersen aldı mı murâdın

Oruç ayda murâdım geri sen ver
Rasûlün komşuluğunda vatan ver

Buyura onu Firdevs uçmağına
Gide havrâ-yı azrâ koçmağına

Ne istersin dahî diye o sultan
Geri dile gele şehr-i ramazan

Ki yâ Rab hâcetim ettin revâ sen
Gönüller derdine kıldın devâ sen

Ne istedim ise verdin tamâmet
Velî bu kuluna kânı kerâmet

Pes ona buyura yüz bin medâyın
Ki her birisi yerden gin medâyın

Bu şehrin bazısı yakût-ı ahmer
Zebercedden kimisi zîver ahdar

Dahî her şehrin ola bin kusûru
Ola her kasr içinde bunca hûrî

Eger bu söze isterlerse bürhân
Delîlimiz ona âyât-ı Kur'ân

[Allâh Teâlâ buyurmuştur: Yalnız

sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir. (Zümer, 39/10)]

Receb Şa'bân ayın oruç tutanlar
Bulardur bî-hesâb uçmak ütenler

Husûsâ kim helâl ola taâmı
Egerçi seçmez onu şimdi âmmı

Harâmî gibi yerse ger harâmı
Ne lâyıktır göre Beytü'l-harâm'ı

Musavver olısdur yarın islâm
İdiser âleme a'lâmın i'lâm

Olısar ıssına yarın şefi' ol
Eger sâlihse olısar refi' ol

Geliser ahsen-i sûrette Kur'ân
Doğısar enver-i tal'atta Furkân

Diyeler mahşer ehli kim nebîdir
Gider hakkına Hakk'ı matlabıdır

Gözedeler gözedir gibi ayı
Geçe gide kaçan kim enbiyâyı

Diyeler pes kerâmetli melekmiş
Ne gökçek yüzlü kâmetli melekmiş

Göreler kimseden etmez hazer ol
Meleklerden dahî etti güzer ol

Bileler onu kim Kur'ân imiş ol
Gönüller derdine dermân imiş ol

Durup hazrette pes ede şefâat
Bu resme eyleye sözde şecâat

Beni kim okudu tuttu İlâhî
Bağışla pes bağışlaya İlâh'ı

(كلوا واشربوا) قال الله تعالى (Hâkka, 69/24) [Allâh Teâlâ buyurmuştur: Cennet

meyvelerinden ekl ve şerbetlerinden nûş ediniz. (هنيئاً) (Hâkka, 69/24) Güvârende yâni sekici

ekl ve şurb ile ki onda aslâ boğaza durmak ve zahmet vermek yoktur. (بما اسلفتم في الايام الخالية)

(Hâkka, 69/24) Dünyâda geçen günlerde takdîm ettiğiniz a‘mâl-i sâliha ve husûsan savm sebebiyle. Ve câizdir ki rızâullâh ekl ve şurbdan hâlî olan eyyâmda eslâf ettiğiniz savm mukâbelesinde demek ola. Pes bu sûrette âyet, savma mahsûs olur. Li-muharririhî:

*Şerâb-ı vahdeti içmek dilersem
Gel seninle sâim olalım derviş
Kesret-i berzahtan geçmek dilersem
Gel seninle sâim olalım derviş*

*Hân-ı vasl ile doyar aç yarın
Çeşm-i pür-nûrla seyr eder yarın
Ederler sâimin ağır ayârın
Gel seninle sâim olalım [125] derviş*

*Esîr-i tabî‘at olan hor olur
Ni‘met-i cennetten âhir dûr olur
Dil u cân savm ile sâfî nûr olur
Gel seninle sâim olalım derviş*

*Perhizdir esbâb-ı vaslın evvelî
Perhiz ile olur olanlar velî
Çekip mâsivâdan dil ile eli
Gel seninle sâim olalım derviş*

*Eritip zerr gibi aşk ile seni
Çürütüp savm ile bu fânî teni
Der Hakkı, cân ile dinlersen beni
Gel seninle sâim olalım derviş*

Mutarrâ: Tazelenmiş ve taze. Perdaht olmuş nesne. Tadriye’dendir, tecdîd mânâsına. الطرى [الطرى], taze, yaş mânâsındadır. طراه demek, yumuşatmak, ıslamak demektir.] Li-muharririhî:

*Tâzeler zülgünü yârin şâna
Artırır hüsnü ol âlîşâna
Çözse zülfü gebr âvîzeni bâd*

Hayra eder zümre-i dervîşâna

Zer-bâf: Altınla dokunmuş Yâni altın tel ile örülmüş demektir. Nitekim zenân ona bürde resmeder. Li-muharririhî:

*Ele girse bugüne bir ser-i zülf
Mâye-i devlet oludu zer-i zülf
Değme bir âşîka behî miskîn
Kokmaya yoktur o zülf-ü mişkîn*

Şarâb-ı lâ-yezâl: Lâ-yezâl olan Allâh’a mensûb olan şarâp. Yâni ânın cânibinden emr-i tekvînî ile vücûda gelen şarâp, keyfiyet-i tâma bahş veyahut şarâp idiği hiç ona nefâd gelmez ve kâsesi tehî kalmaz. **Sûfî:** Burada sûfî ile murâd âşıktır. Zâhid değildir. Zîrâ gâhîce zâhid mânâsına dahî isti‘mâl olunur. Nitekim *Dîvân-ı Hâfız*’da gelir:

آن تلخ موش که صوفی ام الخبائش خواند
اشهی لنا واحلی من قبله العذارى

[Sufinin “ümmü’l-habâis” olarak isimlendirdiği acımsı şarap, bizim için bâkirelerin öpmesinden daha câzib ve daha tatlıdır.] Murâd zâhidin âşîka ta’n ettiğini beyândır. Ve hamra, ümmü’l-habâis demek eğerçi Fahr-i Âlem lisânından sâdır. Velâkin sûfîye isnâdı mesel mecrâsına icrâ olunup bi-hasebi’l-gâlip zebân-ı âbiddeden vürûduna göredir. Nitekim ليس

الخبر كالمعينة [Haber, yakînen görmek gibi değildir.³⁹¹] hadîsinde mervîdir. Velâkin mesel sâir

olmasına münâfî değildir. Pes bu takrîrden Fahr-i Âlem (sav)’e sûfî ıtlâkının lüzûmu mündefi‘ oldu. Nitekim dîvân-ı mezkûrun şürrâhı maksûda intikâl edemeyip mütehayyir olmuşlardır. Ve sûfiyenin tahkîki cild-i evveldedir. **Eclâf:** Cilf’in cem‘idir. -kesr ile- galîzi’t-tab‘ veyâ pis ve câfî mânâsına ve câizdir ki mukâbele yüzünden ahmak murâd oluna. Zîrâ ahmaklar ârif-i muhakkıklar bezmine lâyık değillerdir. Nitekim vâriddir:

اکثر اهل الجنة البله وعلیون للعقلاء كما فی شرح الطريقة [Cennet ehlinin çoğu ahmaklardır.

İlliyyûn dereceleri ise ukalâya (akıllı kimselere) aittir. *et-Tarîka* şerhinde geçtiği gibi.]

İstiltâf: Letâfet istemek. **İstinkâf:** Arınılmak. Yâni hakdan ve farktan. **Sarrâf:** Altını akçeye

³⁹¹ Ahmed bin Hanbel, I, 215.

bahadır. **Eyvân-ı Subhânî:** Eyvân, kesr-i hemze ile arabîde sofa-i azîme mânâsınadır. Ammâ Acem -feth ile- çâr-dâk mânâsında isti‘mâl ederler. Subhân, tenzîh mânâsına olan tesbîhin ismidir. Burada murâd Allâh Teâlâ’dır ki evsâf-ı cismâniyyeden münezzehtir ve zenn ve ferzend ve enbâz ittihâzından müberrâdır. Zîrâ inde’l-ba‘z Allâh Teâlâ üzerine tenzîh ve ta‘zîme dâl olan elfâzı itlâk etmek câizdir. Sultân ve sübhân gibi. Nitekim Ebu’s-Suûd Efendi tefsîrinde, sûre-i İbrâhîm’de ve gayri mevâzı’da vardır. Ve bu makâm bâlâda şerh olunmuştur.

Ba‘dezâ eyvân lafzı bi-tarîki’t-temsîl zikr olunmuştur. Maksûd, Hak yolunda bahadır olmayan bî-derd demektir. **Serbâz:** Bahâdır ve baş açık demektir. كذا في اللغة النعمية [Lûgat-i Ni‘amiyye’de böyle geçmektedir.] Ve şatranç-bâz ve lu‘bet-bâz gibi vasf-ı terkîbî olmak dahi câizdir: Baş oynayıcı ve baştan geçici mânâsına. Velâkin mısra‘-ı sâniye enseb olan evveldir. Zîrâ tekrâr lâzım gelir. **Hakkânî:** Elif ve nûn mübâlağa içindir. Samedânî ve Rabbânî gibi. **Berdâr:** Asılmış. Zîrâ ber alî mânâsına isti‘lâ ifâde eder. Ve dâr dikili ağaçtır. Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Ey gönül derd-i ilâhîden haber-dâr olagör

Rûz-u şeb meydân-ı aşk içre cigerdâr olagör

Hak yolunda âr u nâmusu bırak Mansûr veş

Cezbe-i aşk ile zûlf-ü yâre berdâr olagör

Çeşme-i çeşmin revân eyle cemâl-i Hak’tan

Gör tecellî cû isen hâbı ko bî-dâr olagör

Kande yaksın semme vechullâh envârın gözet

Aç gözün iki cihânda ehl-i dîdâr olagör

İçe gör ilm-i [126] ilâhîden şarâb-ı lâ-yezâl

Tâ ebed keyfiyetinden mest u ekvâr olagör

Dervîşin fakr u fenâdır izz u câhı dünyâda

Var büyüklük mülküne mâlik olup vâr olagör

Cenneti a‘mâle ârâyış verip ihlâs ile

Bî-riyâ Allâh de pâkîze gerdâr olagör

Îd u vasla ermeğe savm-ı sivâ tutmak gerek

Sende râh-ı Hak'ta perhîz ile seyyâr olagör

Hakkıyâ dil tahtgâh-ı aşk-ı pâk-i hak-durur

Er gınâ-yı aşka bu taht üzre hünkâr olagör

Velehû:

Deryâyı rahmetin mevci bürüyüp

Yâ Rab bizi ehl-i rahmetten eyle

Sırât-ı müstakîm üzre yürüyüp

Yâ Rab bizi ehl-i cennetten eyle

Eyleme sûrîye hesâba muhtâç

Cennetine doğru yolumuzu aç

Üstümüze lutfun cevherini saç

Yâ Rab bizi ehl-i izzetten eyle

İlmi ile âmil olanlardan et

Feyz-i aşkın ile dolanlardan et

Seni bugün gerçek bilenlerden et

Yâ Rab bizi ehl-i himmetten eyle

Nûrdan münîr ehli eyleyip yârın

Cennet ni'metiyle doyluyup yârın

Vâsıtasız bize söyleyip yârın

Yâ Rab bizi ehl-i ru'yetten eyle

Misk gibi sâimin vire ağzı bu

Kâfûr cennetten içeler sebu

Ne devlet ne izzet ne ni'mettir bu

Yâ Rab bizi ehl-i ni'metten eyle

Fukarânın yüzü benzeyip bedre

Erişe her biri leyle-i kadre

Pâdişâh misâli geçeler sadra

Yâ Rab bizi ehl-i hürmetten eyle

Nûrdan tabaklara konulup ni'met

*İçile nûrânî kadehten şerbet
Zevk ile bulalar türlü keyfiyet
Yâ Rab bizi iştretten eyle*

*Muhammed adını işteten âşık
Gözü yaşı olur kana boyanık
Gayret ehli ümmet olur uyanık
Yâ Rab bizi ehl-i gayretten eyle*

*Derdin âteşiyle yanıp tütelim
Aşkın feyziyle tâze bitelim
Vaslın gülzârına girip ötelim
Yâ Rab bizi ehl-i vuslattan eyle*

*Derdini bulanlar serbâz olısar
Serden geçen halktan mümtâz olısar
Mukarreb nûr-i hicâz olısar
Yâ Rab bizi ehl-i kurbetten eyle*

*Hakkıyâ meydan aşka gele gör
Çevgân himmetle berkûy ola gör
Kesrette vahdetin sırrın bula gör
Yâ Rab bizi ehl-i vahdetten eyle*

Tamâmet: Aslında masdardır. Tamam gibi. يقال تم تماما وتامة كما في القاموس

[*Kāmus*'ta geçtiği üzere تمام و تامة denir.] Burada tamam mânâsına isimdir. **Destgîr:** Vasef-i terkîbîdir. Aslında gîrinde-i desttir. El tutucu mânâsına. Yâni mu'în. **Dâr u gîr ve gîr u dâr:** Savaş mânâsına. Yâni urma ve tutma ve kaçma.

*Çok zaman oldu mukarrer çarh-ı pîr
Görmedi buncileyin berdâr-u gîr*

Dâr, emrdir dârende'den, mânâsı sakladır. Ve gîr emrdir gîrende'den mânâsı tuttur. Emr-i mahalli olmakla çünkü dâr ve gîr derler. *Dekâik*'te böyle geçmektedir. **Ender-ümmet:** Ender -feth ile- zarfiyyet ifâde eder. Ümmet içinde demektir. **Sultanü's-selâtîn:** Bunda Allâh

Teâlâ üzerine sultan lafzını itlâk vardır. Zîrâ ta'zîme dâldir. Nitekim merraten ba'de uhrâ mürûr eyledi. **Rabbü'l-mâi ve't-tûn:** Ona beyân vaki' olmuştur. Yâni âb ve hâkin perverdigârı olan Allâh Teâlâ lutf ile şehir-i ramazâna hitâb eyleye. **Vakar:** Ağırılık ve azamet.

(التوقير) وهو اسم من التوقير بمعنى التعظيم كما في الاخترى [Ahterî'de geçtiği üzere bu tevkîr

kökünden ta'zîm mânâsında isimdir.] **Ki selb eyleye izzet ihtikârı:** Yâni başına giydirdiğin tâc izzet ve vakar ânın hor ve hakirliğin izâle ve ref' eyleye. Nitekim 'uluvv-i câh ile mutekallid olanlar tecdîd-i libâs ve tebdîl-i resm ile azamet bulurlar ve beyne'n-nâs zî ve hey'etleriyle muvakkar olurlar. **Murassa':** Cevâhir ile müzeyyen ve kad sebeka. **Dîbâc:** Dîbâdan mu'arrebdir. Târ u pûdu ibrişim olan libâsın bir nev'idir. **Tervîc:** Geçire ve revaç vere. **Peyker perî:** Peri sûretli. Peri cini ve güneş mânâsınadır. Maksûd ziyâde hüsn ve letâfetini beyândır. **Azrâ:** Bekar. Yâni er görmemiş kız. **Şehr-i ramazan:** Ramazan, ramaz'dandır. Güneşin şiddet vaktine derler. يقال ارمضه فرمض اى احرقته الرمضاء وهى شدة حر

الشمس ارمضه فرمض demek ramdâ (الرمضاء) onu yaktı demektir. Ramdâ, güneşin şiddetli

hararetidir.] Şehr-i ramazân ıssı günlere müsâdif olmağın vâzı'-ı evvelinden bi-hasebi'l-münâsebeti'z-zemânîyyete ramazân tesmiye olunmuştur. Bazılar ramazân esmâ-yı ilâhîdendir demişlerdir. Nitekim *Tefsîr-i Teyssîr*'de mestûrdur. Pes bu sûrette ilm, şehir-i ramazânın mecmû'u olur. Ânınçün demişlerdir:

Lafzı şehri on iki ayda eyâ bedr-i Münîr

Ramazân ile rebî'ine yazarsın ancak

Mücerred zikrolunmasa tahfîf için hazfe mahmûl olur. Bu makâma müteallik olan kelâm cild-i evvelde mürûr etmiştir. Ve *Telvîh*'de ve *Havâşî*'de dahi mütâlâa oluna. **Kâni kerâmet:** Yâni sû' olmadan kat'-ı nazar fazl tarîkiyle olan in'âm ve ihsânın. **Medâyin:** Medîne'nin cem'idir. Şehr-i azîm mânâsına. **Zîver:** Bezin altın ve gümüş ve inci ve bunlara benzer kıymetli nesnelerle. **Ahdar:** Yeşil renk. **Kusûr:** Kasr'ın cem'idir. Köşk mânâsına. **Burhân:** Hüccet ve delîl. Nâzımın bu kelâmdan murâdı def'i tevehhümdür. Zîrâ zikr eylediği 'atâyây-ı kesîre ve kerâmât-ı vefîre bi-hasebi'l-vehm ve'l-âde müsteb'id görünür. Velâkin sa'ti rahmet ve inâyete göre emr-i cüz'îdir. Ve dâru'l-cezâ dâru'l-belâya kıyâs olunmaz. قال

[Allâh Teâlâ Zümer sûresinde şöyle (انما يوفى الصابرون اجرهم بغير حساب)

buyurmuştur: «Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir.» (Zümer, 39/10)] Yâni

meşakkat-i ibâdât ve belâya ve âlâm üzerine sabr edenlere ecirleri bî-şumâr verilir. Yâni bir mertebedeki şumâre gelmez ve ehl-i hesâb onu ihâtâdan âciz olur. **Receb şa‘bân ayın oruç tutanlar bulardur bî-hesâb uçmak ütenler:** Yâni cennete mâlik ve na‘îmi ihrâz edenler husûsâ ki cennet-i mîrâsa duhûl ile hasma gâlip olanlar. Zîrâ ütmek ve ütölmek -kasr ile- gâlip ve mağlûp olmaktır. Nitekim Latîfî şî‘rinde gelir:

*Devletiyle cihânı tuttun tut
Devlet [127] elverdi malın üttün tut*

Li-muharririhî:

*[Müstef’ilün / Müstef’ilün]
Elhamdulillâhi’l-Ğafûr
Geldi yine şâh-ı şühûr
Eş-şükrü lillâhi’ş-Şekûr
Geldi yine şâh-ı şühûr*

*Bir tuhfe-i hazret-durur
Sermâye-i izzet-durur
Hoş mevsim-i rahmet-durur
Geldi yine şâh-ı şühûr*

*Kadre erer kadrin bilen
Sadra geçer izzet kılan
Kur’ân içinde yazılan
Geldi yine şâh-ı şühûr*

*Kurbet dilersen sâim ol
Vuslat dilersen kâim ol
Kullukta yürü dâim ol
Geldi yine şâh-ı şühûr*

*Bir kadr-i âlî mâhdır
Mi‘râc-ı Hakk’a râhdır
Yarın şefâatgâhtır
Geldi yine şâh-ı şühûr*

*Fikr-i sivâdan var kesil
Zikr eyle Hakk'ı muttasıl
Ersin şühûda cân u dil
Geldi yine şâh-ı şühûr*

Velehû:

[Müstef'ilün / Müstef'ilün]

*Elhamdulillâhi'l-Kerîm
Geldi yine mâh-ı recep
Eş-şükrü lillâhi'l-Azîm
Geldi yine mâh-ı recep*

*Saldı inâyet pertevin
Nûr eyledi Hak cân evin
Şen ol bu ikbâle sevin
Geldi yine mâh-ı recep*

*Âbidlerin güldü yüzü
Âçıldı âşıklar gözü
Savmıyla hoş gör gündüzü
Geldi yine mâh-ı recep*

*Cürm ü günâha gam yiyen
Hâlim nice olur diyen
Ey afv u gufrân isteyen
Geldi yine mâh-ı recep*

*Şâm-ı regâip kıl namaz
Tâ subha dek eyle niyaz
İkbâl edip bâ izz u nâz
Geldi yine mâh-ı recep*

*Zikr et Cenâb-ı Hazreti
Fikr eyle ahvâlin katı
Fevt etme Hakkı fırsatı
Geldi yine mâh-ı recep*

Velehû:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Müjdedir âşıklar yine ümmet-i merhûmenin
Şehr-i şâh-ı enbiyâ şa'bân ayıdır bu gelen
Mazhar-ı lutf olduğu günler-durur cân u tenin
Şehr-i şâh-ı enbiyâ şa'bân ayıdır bu gelen

Her kimin vâir ise gönlünde muhabbetten eser
Cân u dilden Mustafâ'nın âyine ta'zîm eder
Fırsatı fevt etme kim bir gün bu demler de gider
Şehr-i şâh-ı enbiyâ şa'bân ayıdır bu gelen

Kimde kim vardır ferîştehler sıfat gündüz sıyâm
Geceler dîvân-ı Hak'da nola eylerse kıyâm
Ede gör imdi ubûdiyyet Hudâya subh u şâm
Şehr-i şâh-ı enbiyâ şa'bân ayıdır bu gelen

Ede gör ta'zîm-i tâmm-i şehr-i Fahr-i Kâinât
Tâ şefî'in ola yârın bulasın oddan necât
Leyle-i nısfı bu ayın yazılır nûrdan berat
Şehr-i şâh-ı enbiyâ şa'bân ayıdır bu gelen

Kimisi hil'at giyer ol gece kimisi kefen
Kimine gül sunulur kimine verilir diken
Gâfil olma Hakk'a dön şimden geri bî-çâre sen
Şehr-i şâh-ı enbiyâ şa'bân ayıdır bu gelen

Gül cemâline Muhammed Mustafâ'nın bülbül ol
Eyleyip medh-u cenâbın tûti-i gûyâ dil ol
Âyînâ, âyînine Hakkı o sultânın kul ol
Şehr-i şâh-ı enbiyâ şa'bân ayıdır bu gelen

Âmî: Aslında mîmin teşdîdiyle âmme mensûptur ki hâsın mukâbilidir. Yâni ânı âmme-i nâsdan olan câhil seçmez. Belki havâstan olup ilmiyle amel eden fark eder. **Beytü'l-harâm:** Aslında Hazret-i Ka'be'dir ki muhterem ve onda sefk-i dem ve emsâli haramdır. Burada murâd makâm-ı muhteremdir ki cennettir. **İ'lâm:** Evvelki a'lâm -feth ile- ilmin

cem'idir. Tahrîkle nişân ve alâmet ve sancak mânâsına. **Refî'**: Âlî. **Enver-i tal'at**: Ziyâde nurlu, yüzde. **İlâhî**: Evvelkide yâ-i mütakellim ve ikincide zamîr-i gâipten bedeldir. Pes kâfiyede tekrâr lâzım gelmez. والتقدير بالعربية الهى هب لى من قرأنى وعمل بى فيهبه له الهه ويتجاوز عنه

اللهم اجعلنا منهم [Arapça takdîri şu şekildedir: İlâhî, beni okuyan ve benimle amel edenlere, benim sebebimle bağışta bulun. Bunun üzerine Allah, o kişilere bağışta bulunur ve onları bağışlar. Allâh'ım bizi onlardan eyle!] Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Gözet cân ile fermân-ı ilâhî

Amel kıl Hazret-i Kur'ân ile gel

Tuta gör emr-i zî-şânı ilâhî

Amel kıl Hazret-i Kur'ân ile gel

Mücerret ilme aldanma sakın hâ

Gece gündüz amelden olma tenhâ

Oku Kur'ân'ı tut hükmünü şâhâ

Amel kıl Hazret-i Kur'ân ile gel

Musavver olısar Kur'ân'a yârın

Bulısar halk içinde cümle yârın

Çekiser cennete ona o bârın

Amel kıl Hazret-i Kur'ân ile gel

Şefâat isterisen rûz-i mahşer

Uyup Kur'ân'a hayr et eyleme şer

Olur hep ehl-i Kur'ân çün mübeşşer

Amel kıl Hazret-i Kur'ân ile gel

Okuyup tutmasan Kur'ân'ı Hakkı

Makâmı vaslın olmazsın ehakkı

Muhakkak çün ameldir müstehakkı

Amel kıl Hazret-i Kur'ân ile gel

KÂFİYETÜ'L-KÂF

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Buyurmuştur geri bir söz Rasûl-i Mâlik-i Hallâk
Sözüdür mahzen-i esrâr özüdür ma‘den-i ahlâk

Kim Allâh koparırdur nice kavmi kıyâmette
İdiser yüzleri nûru tamâmet âleme işrâk

Bular otursarlardur leâlîden menâbirde
Şunun gibi menâbirde kim inciden ola berrâk

Egerçi enbiyâlardan şehidlerden değillerdir
Velî gıpta ede onlar olalar bunlara müştâk

Bu sözü buyuracak ol dizin çöktü bir a‘râbî
Dedi kimler-durur bunlar olalar böyle âlî-tâk

Buyurdu kim bular oldu kabâilden şehirlerden
Derileler sevişeler bular fi’llâh ale’l-eşvâk

Bular haşr olalar lillâh diyeler cümle zikru’llâh
Gönül bir eyleyip düpdüz olalar Hakk’a istiğrâk

Buyurdu hem rasûlullâh şu begler kim ola âdil
Oturalar menâbirde ki lü’lûden ola hep ak

[Rasûlullâh (sav) قال النبي عليه السلام المقسطون في الدنيا على منابرهم من لؤلؤ يوم القيامة

buyurur ki: «Dünyada adaletle hükmedenler, kıyamet günü inciden minberlere oturacaklardır.»³⁹²]

Buyurdu hem kıyâmette kubûrundan dura bir kavm
Yeşil atlar kanatlılar bineler dolalar a‘mâk [128]

Uçalar kuş gibi bunlar ereler cennete tâ kim
Gözûke gözlere cümle tıbâk etbâk u tâk etvâk

Soralar kim ne ümmetsiz cevâbında diyeler kim

³⁹² Ahmed bin Hanbel, II, 203.

Muhammed ümmetindeniz k'anundur kadr ü istihkāk

Diyeler gördünüz mü hiç hesâb u yâ kitab mîzan

Diyeler görmedik hergiz bulardan hiç yakın ırak

Diyeler dönün imdi tiz hesâb virmek gereksiz siz

Diyeler kim ne verdiniz hesâb almak dilersiz bak

Buyurdu hem gele bir kavm esip bâd-ı sabâ gibi

Ki görmeye hesâb onlar hem etmeye azâb ihrāk

Dediler kim-durur bunlar beyân et yâ rasûlallâh

Buyurdu kim gazâlarda edendir kanların ihrāk

Buyurdu hem şehîd olan geliserler kıyâmette

Şecâatte mehâbette salâbette kamu ecvāk

Kılıçların omuzuna asıp yürüyeler bunlar

Ger İbrâhîm ile Mûsâ görürlerse çekeler sâk

Buyurdu hem zihî devlet şu kavme ümmetimden kim

Deniz katında dünyâdan bekâya olalar ilhāk

Çü yerden çıkalar bunlar geleler arşın altına

Hitâb ede meleklerle bu kez ol Kâsimu'l-erzāk

Ki bunlar şol kulumdur kim olurlardı sevâhilde

Deniz katında oldular bana olmadılardı âkk

Bulara pes hesâb etmen ki varsınlar bu gâzîler

Bikirler koçsun uçmakta safâlarda bulup ezvāk

Îlâhî biz kulun dahî Gelibolu'da olurduk

Deniz katında beklerdik firenkten kal'a ve âfāk

İşimiz ceng idi ekser çü heftâd ü dü milletle

Verirdik başı yolunda ederdik mâlımız infāk

Hudâvendâ Hudâvendâ bu biz kullara da lûtf et

Hesâb etme azâb etme kocalım biz dahî a'nâk

Gelibolu'lu âşıklar senin fazlın diler dâim
Nola ger edesin ihsan çü sensin Hâlik u Rezzâk

Îlâhî suçların mahv et keremden rahmet et afv et
Kamu erkek dişisini duâm budur ki kıl i'tâk

Ne eksile nihâyetsiz denizlerden eger yâ Rab
Bizi bir katre-i rahmet ederse lûtfuna iğrâk

Kanı bizde şu devlet kim cemâlin idevüz meşhûd
Kanı can kim ola vâsıl kanı gönül ola zevvâk

Nazar kıl sırr-ı vahdetten tecellî kıl hüviyyetden
Hicâbımız gider gözden meded kıl bize et işfâk

Gelibolu'lu bir kez çün senin vasfın işittiler
Be-küllî âşık oldular kodular baş ile ayak

Avâmına nevâlin ver havassına cemâlin ver
Ehassına visâlin ver çü bunlardır sana uşşâk

Dahî şol kim fenâ buldu fenâdan son bakâ buldu
Bakâdan son likâ buldu seni sevdi ale'l-ıtlâk

Diler kim zâr u sergerdan ebed sana ola hayran
Şerâbından ola sekrân ne öpmek ona ne koçmak

Gözetmez dâne dürdâne geliptir yola merdâne
Komuştur başı meydâne ne korkmak ona ne kaçmak

Geri redd eyleme onu yolunda verdi çün cânı
Diler kim bula sen cânı gözetmez hûrî ve uçmak

Senin vasfın kitâbını yazarken Yazıcıoğlu
Yanar cânı eder âhı elinde tutuşur evrâk

Habîbin kapısında ol eli baglu kuludur çün

Sen O'nun hürmetine pes kıl onun dilini intâk

Ki vasf etsin kemâlâtın beyân etsin delâlâtın

Ayân etsin risâlâtın ki Hakk'ı eylesin ihkāk

Yanar cânında derd odu onun aşkı hevâsından

Akar gözlerinin yaşı kılıptır yüzünü toprak

Gel ey derd-i İlâhî'den haberdar olmayan gönül

Gel ey aşkında can verip cigerdâr olmayan gönül

Gel ey eyvân-ı Subhânî'de serbâz olmayan bî-derd

Gel ey meydân-ı Hakkânîde ber-dâr olmayan gönül

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Rasûlullâh buyurdu ten dürüstler

Cihanda mübtelâlar cismi süstler

Şu denli bulalar yarın sevâbı

Ki kimse bulmaya ol feth-i bâbı

Diyeler sağ kişiler kim nolaydı

Ki dünyâda bize bu hâl olaydı

Ki sındılar ile pâre olaydık

Sonucu biz de bu müzdü bulaydık

Eder hem Âişe bir hoş rivâyet

Rasûlullâh'tan eyle hoş riâyet

Kıyâmette nidâ idiser Allâh

Meleklerle edâ idiser Allâh **[129]**

Ki gelin ey melekler bir iş edin

Ne denli müzdünüz varsa işidin

Muhammed ümmetine hep bağışlan

Sizin olmuş-durur diyü sağışlan

Dediler Rabbenâ sem'an ve tâ'a

Kılaruz hükmüne cümle itâ‘a

Velî hikmet nedir ey Ferd ü Bîcûn

Ki muhtâcız sevâba biz dahî çün

Diye kim sözleriniz gerçi haktır

Benî Âdem dahî muhtâcıraktır

Edeler yardımını muhtâca dâim

Vereler etmeği hem açâ dâim

Zihî lûtf ıssı sultan gör kemâlin

Dirîg eder mi kullardan cemâlin

Keremler kılmağ ise ancak ola

Ki bahşişleri dîdâr uçmak ola

Atâsının çü yok hadd ü kenârı

İşit bir söz dedi İbni Fenârî

Kim Allâh u Teâlâ Rabb ü Rahman

Yarattı bizi verdi dîn ü îman

Çü biz ma‘dûm idik ketm-i ademde

Nemiz görmüş idi bizim o demde

Ki yoğ iken bizi îcâd kıldı

Keremler eyledi irşâd kıldı

Ki bizi eyledi sûrette insan

Sonucu feyz kıldı bunca ihsan

Bu denli kılmış iken rahmet îsâr

Bu denli eylemişken hikmet îsâr

Bedî‘ ola mı onun hikmetinden

Eger verirse yarın rahmetinden

Çü kendi fazlına göre verir ol

Pes ivmen sizi ona ırgürür ol

Eder çün pâdişahlığına göre
Neler vere ki kullar onu göre

Hacîl ola kamu lûtfundan onun
Mukarrer olsun uşbu söze cânın

İşit bu söze takrîb bir hikâyet
Ebû Tâlib-i Mekkî'den rivâyet

Ki halk cem' olıcak arz-ı hesâba
Ulu kiçi derile ihtisâba

Buyura Hak melekler ırgüreler
Kim oğlancuklar uçmağa gireler

Çün uçmak kapısına ere bunlar
Ola destûr ona kim gire bunlar

Diyeler merhabâ etfâl-i islâm
Ki kutlu geldi size fâl-i islâm

Diyeler kanı noldular atamız
Ya kanı kancaru gitdi anamız

Diyeler kim hesâb olmalılardı
Ne ettiler ise bulmalılardı

Pes ağlaşa bular zârlıg ede
Ataya anaya yârlıg ede

Sora Allâh nedir bu ağlamaklar
İşitende yürekler dağlamaklar

Melekler ayda kim a'lemsin ey Hak
Atadan anadan erhamsın ey Hak

Bular kim zârı u efgân ederler

Ki gözden yaş yürekten kan dökerler

Ki mü'minlerin oğlancıklarıdır

Gönüller yemişi cancuklarıdır

Gerekmez derler uçmağı atasız

Yaraşmaz derler ol bize anasız

Buyura imdi diniz varsın onlar

Kıyâmet yerlerini görsün onlar

Ataların anaların buluban

Yapışsın elli ellerin aluban

Aluban cennete gitsin bular din

Bu lûtfu onlara etsin bular din

İşrâk: İzâet yâni berk urmak. **Leâli:** Lü'lü'ün cem'idir. İnci mânâsına. **Gıptat:** Gıpta demektir. Tâ ile teleffuzu Acem tasarrufu üzeredir. Nitekim bazı nezâiri güzere etti. **Gıpta:** - kesr ile- bir kimsenin malını veya mansıbını veya iyiliğini görüp benimde olsa diye güvenilmek. Bu mânâyâ Fârisî'de reşk ıtlâk ederler. **A'râbî:** A'râba mensupdur. Bedevî olanlar a'râb ve hazarî olanlara Arab derler. Nitekim tafsîli mürûr etmiştir. **Âlî-tâk:** Tâk, kemer ve yüksek yerdir. Burada âlî mertebe ve mekân demektir. **Kabâil:** Kabîle'nin cem'idir. Bir atadan müteşâ'ib olan evlâda derler. **Eşvâk:** Şevk'in cem'idir. Aşk u şevk meyânında olan fark mürûr etmiştir. **Bular haşr olalar lillâh:** Yâni zikrolunan tâife-i celîlenin birbirleriyle sohbetten murâtları cem'iyet-i dil ile rızâen lillâh zikrullâh eyleyip deryâ-yı şühûd-i Hakk'a gark olmaktır. Yoksa garzı nefsânî ve mulâhaza-i [130] dünyeviyeye değildir. Bu kelâmıda ashâb-ı kirâmın hâline tenbîh ve onlara bu hususta mütâba'at eyleyen havâss-ı nâsın şân-ı âlîlerine işâret vardır. Nitekim etrâf-ı âlemde fukarâ-yı nâs şedd-i rahl edip mürşid-i hakîkî kapısına gelirler ve birbirleriyle hakkânî sohbetler kırlarlar. Şöyle ki ecânib, onların yanında ekâribinde ehabb olur ve ağyâr iken yâr olup rütbe-i râz-dâr bulur. اولئك هم المقطعون الى الله

والمحشرون لله والسائرون في الله. اللهم اجعلنا ممن انتظم في سلك عقائدهم واعمالهم وافض علينا من بركات

توجهاتهم واحوالهم [Onlar, Allâh için başka şeylerden kesilenler, Allâh için toplanan ve Allâh

yolunda yürüyenlerdir. Allâh'ım bizleri onların akîde ve amellerini benimseyenlerden eyle!
Onların teveccüh ve ahvâllerinin bereketlerinden bizlere feyizler ihsân eyle!] Li-muharririhî:

[Mef'ûlû / Mefâîlû / Mefâîlû / Feûlûn]

Yâ Rab bizi ihvân-ı safâya nüdemâ kıl

Her vechile süllâk-ı tarîke kudemâ kıl

Zâğân-ı cihân sohbetine eyleme lâyık

Âlî himem eyle bizi mânend hümâ kıl

Biz katreleri yolda koma bahre eriştir

Müstağrak-ı feyz eyle safâ ile çûmâ kıl

[Dünyada adâletli وفى الحديث) المقسطون فى الدنيا على منابر من لؤلؤ يوم القيامة)
davrananlar kıyamet günü inciden minberler üzerinde olacaktırlar.³⁹³] Dünyâda âdil olanlar
kıyâmet günü inciden minberler üzerinde otururlar. **Aksâd:** Adl etmek. ونبر الشئ رفعه ومنه المنبر
نبر bir şeyi kaldırdı demektir. منبر kelimesi de buradan gelmektedir.
Kâmus'ta böyle geçmektedir.]

Ba'dezâ zıkr olunan hadîs-i şerîften münfehim olur ki âlî-himem olanlardan niceleri
câh-ı sûra ve ma'nevîyi cem' ederler. Ve dünya ve âhirette mu'azzez ve muvakkar olurlar.
Minber onların ulu rütbelerine işâret ve lû'lû, safâ-yı bâtınlarına tenbîhtir. **A'mâk:** Umk'un
cem'idir. -zamm ile- Dere ve kuyu gibi nesnelerin ka'rı ve sahrânın ba'îd olan tarafı. Burada
murâd mutlak vâdî ve sahrâdır. **Tıbâk ve etbâk u tâk ve etvâk:** **Tıbâk** -kesr ile- Mutbik
nesnelerdir ki biri biri üzerine mutâbık ve muvâfık ola. Semâvâtın kubbeleri gibi. Burada
murâd tabakât ve derecât-ı cennettir. **Etbâk** -feth ile- Tabakın cem'idir. Tahrîkle örtü ki bir
nesne üzerine örterler. غطاء كل شئ [Her şeyin örtüsüdür.] mânâsına kemâ fi'l-kāmûs. Ve
cemaat mânâsına dahi gelir. Burada murâd cennetin serâperdeleri ve hûru ve sâir hüddâmıdır.
Tâk: Kemer ve çardak. Murâd cennetin kasrılarıdır. **Etvâk:** -feth ile- Tavk'ın cem'idir.
Boğmak mânâsına. Yâni müzeyyen kerdenbend ve kılâd. Burada maksût cennetin zînetidir.
Yâni pervâz edip cennete erdikte cennetin dereceleri ve kasırları ve hûru ve zînetleri gözlerine
zâhir ola ve dîdeleri onlara ru'yetle ruşenâyı bula. **İhrâk:** Bi-sûzânîden yâni yakmak. **İhrâk:**

³⁹³ Ahmed bin Hanbel, II, 203.

174

mânâsı, med sonrasında cezir olup kıyıda bulunanlar bir kenara gittiğinde sudan soyulmuş yer demektir.] **Âkk:** -teşdîd ile- Âsî mânâsına. عاق والدہ عقوقا ضدّ برّہ [Kāmus'ta

şöyle der: عاق والدہ, babasına âsî oldu, iyiliğin zıddını yaptı, demektir.] **Âfâk, Etrâf, Cevânib,**

Frenk, Kal'a ve **Âfâk**'ın şerhi mürûr etmiştir. **Heftâdu dû milletle:** Yetmiş iki milletle. Zîrâ heftâd yetmiş ve dû -kasr ile- iki demektir. Burada murâd mutlakan milel-i küfürdür. Zîrâ yetmiş iki millet hakîkatte lâ ilâhe illallâh ehkindendir ki fırak-ı dâlle derler. Ve bunlarla dahi egerçi berâhîn-i kâtî'a ile mukābele ve cenk olunur velâkin kelâmın mâkabline münâsib olan oldur. **İnfâk:** İfnâ demektir. يقال نفق الشيء مضى ونفذ أما بالبيع نحو نفق البيع نفاقاً وأما بالموت نحو

يقال نفق الشيء مضى ونفذ أما بالبيع نحو نفق البيع نفاقاً وأما بالموت نحو [Denilir ki, “nafaka”, bir şeyin geçmesi,

bitmesidir. Bu ya satışla olur, “satış çok oldu” sözünde olduğu gibi; ya ölümle olur, “canlıyı telef ederek cezalandırdık!” sözünde olduğu gibi; yahut da yok olmak, tükenmekle olur, “dirhemler tükendi, onları harcadım” sözünde olduğu gibi.] **A'nâk:** Unk'un cem'idir, boyun mânâsına.

Ba'dezâ Nâzım (ks) burada şerîat ve sıfât mertebesine ri'âyet eyledi. Ve âşığa da ne öpmek ne kaçmak kelâmıyla hakîkat ve zât makâmına işâret kıldı. Veyâhut burada kendi lisânından avâm ve âşığa da havâsın hâline remz etti. Ve bu hod ma'lûmdur ki âriflerin zevk sıfatları gâfillerin zevkinin fevkindedir. Zîrâ sırrına vâsıllardır. Onunçün kesret-i cimâ' ehlidir. Yâni cimâ'da zevk-i kurbet ve vuslat buldukları anları o mânâyâ hâildir. Nitekim (حبيب إلى من دنياكم ثلاث) [Dünyanızdan bana üç şey sevdirdi.³⁹⁴] buyuruldu bu üç nesne ki

tîyb ve nisâ ve salâttır. Biri zevk-i üns ve muhâzaraya ve biri zevk-i kurbete ve vuslata ve biri zevk-i mükâşefe ve müşâhedeye işâret kılındı ki bunların sırrıyla mutehakkik olmak insan-ı hakîkînin şânındandır. İnsan-ı tabî'iyenin değil. Li-muharririhî:

Sevse âşık helâl-i tîbî ger

Şer'i mevlâyâ muhâlif mi meğer

Tutmadı şol ki şükürden helvâ

Sohbet-i hâsa sanma kim serâ ger

³⁹⁴ Nesâî, İşretu'n-Nisâ, 1.

والغرق الرسوب في الماء اى التزول فيه [131] والانغماس. **İ'tâk:** Âzâd. **İğrâk:** Gark etmek.

[Gark, suda batmak yâni suya düşmek ve orada boğulmak demektir.] **Cemâlin idevüz meşhûd:** Yâni biz şâhid ve nâzır ve cemâlin meşhûd ve manzûr ola. Ve câizdir ki mef'ûl-i masdar yâni şühûd mânâsına ola. Meftûn ve gayrılar gibi. Nitekim *Şâfiye*'de ve şerhinde mübeyyendir. **Zevvâk:** Ziyâde zevk edici. Yâni zevk-i vaslınla maksûd, âlem-i sıfatın zevkidir. Zîrâ âlem-i zâta göre zevk munkatı'dır. Orada zevk ve hılâfı mutasavvir değildir. **Sırr-ı vahdet:** Kesret. Neseb ve izâfetten kat'ı nazar tecellî eyleyen mânâdır. Nitekim cild-i evvelde mirâran beyan olunmuştur. **Hüviyyet:** Taayyün itibâriyle olan zâttır. Nitekim gayb-ı hüviyyet lâ-taayyün itibâriyle olan zâttır. **Hicâbımız gider gözden:** Yâni cân gözünden hicap taayyunâtı kaldır ve yetmiş bin perdeyi izâle eyle. Ne cismânî ve ne rûhânî hâil koma. **İşfâk:** - قال الراغب الاشفاق عناية مختلطة بخوف لان المشفق يحب المشفق عليه.

ويخاف ما يلحقه قال الله تعالى (وهم من الساعة مشفقون) فاذا عدى بمن فمعنى الخوف فيه اظهر واذا عدى

ويعلى فمن العناية فيه اظهر انتهى. والتفصيل في التفاسير والخواشى [Rağıb demiştir ki: İşfâk, korkuyla

karışık bir inâyettir. Çünkü müşfik, şefkat gösterdiği kimseyi sever ve onun başına gelebileceklerden korkup endişe eder. Allâh Teâlâ buyurmuştur: [Onlar, kıyametten korkan kimselerdir. (Enbiyâ, 21/49)] Eğer bu kelime من ile müteaddî olursa korku mânâsı daha

belirgindir. على ile müteaddî olursa inâyet mânâsı daha belirgin olmuş olur. (Bitti.) Tafsilatlı

bilgi tefsirlerde ve haşiyelerdedir.] **Senin vasfın işittiler:** Maksûd lisân Nâzım (ks)'dan ef'âl ve sıfat ve zât ve etvâr ve envâr ve esrâra müte'allik beyandır ki gayrilerin beyânına benzemez. Zîrâ gayriler ağyâr u zâhid ve mahcûp ve Nâzım ile yâr u âşık ve mükâşiftir. Ve bu makûlenin beyânında lezzet ve takrîrinde halâvet vardır. Zîrâ her mânâyı matbah-ı hakîkatte pişirmiş ve her lezzeti bir ismin sofrasından devşirmiştir. Cümle merâtibi, makâmına göre söyler ve her sûret Hakk'ın libâsını nazrın kuvvetine göre ibrâz eyler. Pes gayrin takrîri onun vafına göre adem hükmündedir. Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Eğercî çeşme-î mânâya mecrâ lü'lü-î dildir

Velî Hızr olmayan şahsın sözü âb-ı hayât olmaz

Bu hân-ı ma'rifette rûz u şeb elvân yenir ammâ

Mezâk ehli yanında sîr u sirke tayyibât olmaz

Avâmına nevâlin ver: Nevâl atâdır. Burada murâd atâyı cennettir. Zîrâ avâm-ı mü'minînin nazarı zevk-i sûrâyâ münhasırdır. **Havassına cemâlin ver:** Zîrâ onlar sülûk hasebiyle cennetten cemâle terakkî etmişler ve birkaç kadem, avâmdan ileri gitmişlerdir. **Ehassına visâlin ver:** Zîrâ cemâl, dûrdan müşâhede olunmak dahi mümkündür. Velâkin vuslat makâmı kurbda olur. Ve vusûlün fevki husûldür. Ve husûl bir mertebedir ki onun fevkinde bir mertebe dahi yoktur. Ve onun zevkini katı az dimâğ idrâk etmiştir. اللهم اعنا على

الوصول اليك [Allâh'ım! Sana ulaşmada ve Sen'de bulunanı hâsıl etmede bize yardım eyle!] **Çü bunlardır sana uşşâk:** Yâni hâllerine göre. Zîrâ her aşk bir değildir. Belki kuvvet ve za'fla tefâvütleri vardır. **Fenâ bekâ:** Cild-i evvelde mastûrdur. **Likâ:** Görmek ve kavuşmaktır. Bundan murâd tecellî-i dâimdir ki dünyâ ve âhirette onun nûru dilden söyünmez ve bu mertebe vâhiden ba'de vâhiden [bির birer] verilir. **Ale'l-ıtlâk:** Mutlaka. Yâni celâlde ve cemâlde, zâhirde ve bâtında, gecede ve gündüzde, evvelde ve âhirde cem'i merâtipte. **Zâr ve sergerdân ve hayrân ve sekrân** yazılmıştır. **Ne öpmek ona ne koçmak:** Maksûd, bu mânâlar ona maksût bi'l-lezzât olmadığı beyândır. Pes cennette tecellî-i dâim ehline işret-i mâni' olmadığı gibi dünyâda dahi hicâp değildir. Velâkin bu makûlelerde sevdâyı îş u işret yok ve belki ekser hâlde mu'tâddan munkatı'lardır. **Gözetmez tâne ve dürdâne:** Yâni evsâf-ı mezkûre ile mevsûf olan âşık bu dünyâ harmanında ma'âş için dâne gözetmez ve bu deryâda ona zînet için inci tânesi dahi gerekmez. Zîrâ gerçek erler gibi yola girenler sebûkbâr olurlar ve fakr u fenâyı kendilerine zâd kılarlar ve mâsivânın arâyişin kabîh bulurlar ve gözlerinin yaşlarını dürdânelere değişmezler ve hırkalarının pârelerin atlas u dîbâyâ vermezler. Li-muharririhî:

[Mefâilün / Feilâtün / Mefâilün / Feilün (Fa'lün)]

Menem ki atlas-u dîbâyâ değişmem şâlım

Menem ki şâhlığa vermezem ednâ hâlım

Menem ki rüşk eder eşkim görünce dürdâne

Menem ki tâ ezelî işbu feyze meyyâlim

Merdâna: Merd bülûğa gelen erdir. Âhinde elif ve nûn ve hâ'yı resmî tahsîs ve nisbet ve liyâkat ifâde eder. Yâni gerçek ere lâıyk olan vecihle. **Senin vasfın kitâbını:** Murâd kitâb-ı Muhammediyye'dir ki onda Hak Teâlâ'nın kemâl ve cemâl ve celâline müte'allik vasf u zikr u beyân mûnderictir. **Elinde tutuşur evrâk:** Evrâk varak'ın cem'idir. Tahrîkle kağıt

mânâsına. قال في القاموس الورق محرّكة من الكتاب والشجر معروف [Kāmus'ta şöyle geçmektedir:
Kitaptan ve ağaçtan ma'lûm yaprağa denir.]

Ba'dezâ sûzânî-i varak, bâlâda "elâ ey sürûr-i mahbûb" kasîdesinde vâki' olmuştur derler. Pes burada Nâzım (ks) hâl-i mâzîyeyi hikâye eder. Ve kağıdın tutuşması nâr-ı aşkın dilde harâret-i kaviyyesinden bir âh zebânesiyle simsiyah olduğudur. Ve bu mânâ Nâzımın kerâmât-ı kevnîyyesine dâir[dir]. Nitekim nefs-i kitâb kerâmât-ı ilmiyyesine nâzırdır ve bu hârik-i âdât olmasa dahi ârife ilm-i billâh kerâmeti kâfîdir. Ancak her eserde bir sırr-ı ilâhî vardır. Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]
Aşk ile yandım tutuştum âh âh
Özge bir derde sataştım âh âh
Yok iken bir katrece benden eser
Şimdi deryâ gibi taştım âh âh

İntâk: Nutka götürmek ve söyletmek. Bundan murâd feyzin tevâtürünü recâ ve lutfun tevâfûrünü istid'âdır. Zîrâ feyz-i ilâhî munkatı' olsa lisân takrîr ve kalem tahrîrden kalır. Nitekim âsiyâbın âbı kesilse hareketi sükûna mübeddel olur. Mevlânâ Hazretleri *Mesnevî-i Şerîf*'i ve Yûnus Emrem *İlâhiyyât*'ı ve sâir erbâb-ı kemâl makâlelerini intâkla söylemişlerdir. Ânınçün mu'âraza götürmez ve mu'âriz olan onlara nazîre götürmez. Li-muharririhî:

[Feilâtün / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]
Ey zebân-ı dırâz ve fehmi az!
Kandesin kande fehmi nûkte ve râz
İşte meydân-ı suhan [132] kâdir isen
Varak-ı ma'rifette bir söz yaz

Ki vasf etsin kemâlâtın: Murâd, kemâlât-ı Fahr-i Âlem (sav)'dir. Suâl olunursa ki bâlâda "senin vasfın kitâbını" kelâmında vasf-ı kemâl Hakk'a muzâf ve burada kemâl Fahr-i Âlem (sav)'e nispet kılındı. Pes bu kitap hangisinin vasf-ı kemâlini mutazammındır? Cevâp budur ki:

Evvelâ ve bi'z-zât vasf olunan kemâl-i Ehadî ve sâniyen ve bi'l-arz kemâl-i Ahmedî'dir. Ve bu kitap birinin vasfıçün olmak âhirin zikrini münâfî değildir. Ve bir dahi kemâl-i Muhammedî hakîkatte kemâl-i Samedî'dir. Yâni âlem-i hüviyyete ve makâm-ı cem'a göre kemâl birdir. Eğerçi âlem teşahhusa ve makâm-ı farka göre iki görünür. Pes kemâl bu ikisinden her birine nispet etmek dürrüst ve kitâp ve vasfı izâfet kılmak sahîhtir. **Beyân etsin delâlatun:** Yâni mu'cizâtın ki ânın hakîkatine dâldir. **Ayân etsin risâlatun:** Yâni ahkâmın ki onunla halk irsâl olunmuştur. **Ki Hakk'ı eylesin ihkāk:** Yâni ispât ve âyât ve edillesin izhâr. **Onun aşkı:** Yâni Fahr-i Âlem (sav)'in aşk ve şevki ve muhabbeti hevâsından düşüp bu sebepten cânında ateş hâleti gibi derd u mihnet ve harâret hâsıl olduğun beyândır. Ve bu mânâ aşkın Hakk'a ta'allukunu münâfî değildir. Zîrâ Hakk'a intisâp Fahr-i Âlem vesâtetiyledir. Pes gâh olur ki cümle aşkların aşkı Hak'ta fânî olur ve gâh olur ki âlem-i bekâda her birine göre vücûd ve sübût bulur. Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Cevherin kâl eyleyince bu vücûd

Yanagör aşk ateşine yanagör

Erişince Hakk'tan envâr-ı şühûda

Yanagör aşk ateşine yanagör

Vasf-ı hâdis ger çıkarsa aradan

Gösterir zât-ı kadîmin yaratan

Yanmakla kurtulur dil yaradan

Yanagör aşk ateşine yanagör

Deyr u şecerden hak ene'llâhu'l-gayûr

Yâ hazînu'l-kalb kad câ es-sürûr

Nâr içinde bulunur gülzârı nûr

Yanagör aşk ateşine yanagör

Hûri ve gılmân gözetmez âşıkân

Zât-ı pâke tâlip olur sâdıkân

Yan mukaddem sonra câm-ı vasla kân

Yanagör aşk ateşine yanagör

Tutuşup âhınla evrâk-ı vücûd

Varlığın yanıp döne mânend-i ûd

*Bul bakâdan bu fenâ sûkunda sûd
Yanagör aşk ateşine yanagör*

*Giryeden çeşmin döküp dürr u güher
Derd ile yansın kebâp olsun ciğer
Şem‘ile pervâneye eyle nazar
Yanagör aşk ateşine yanagör*

*Al ele seyf-i cihâd-ı ekberi
Ko bu meydân içre merdâne seri
Kalma bu âr içre zâhid gel beri
Yanagör aşk ateşine yanagör*

*Tâlib-i imdâd olup ol yârdan
Bekle bu dil kal‘asın ağyârdan
Çün medâr oldu halâsa nârdan
Yanagör aşk ateşine yanagör*

*Hakkı olursa şefi‘in Mustafâ
Hâsıl olur aşk ile câna safâ
Yanmağışün kıl ezel-i ahde vefâ
Yanagör aşk ateşine yanagör*

Ki kimse bulmaya ilh.:

تومبین رنجور ی غمدیدگان
کاندران رنجند از بگزیدگان
هر کرا از زخمها غم بیشتر
لطف یارش داده مرهم بیشتر

[Gamzedelerin sıkıntısına, dargınlığına bakma. Yaslardan kederi artan kimseye dostun lutfuyla daha çok merhem verilir.] Li-muharririhî:

[Feilâtün / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa‘lün)]
*Her kime erse dilâ zahm u gam
Yâresine göre bulur merhem*

*Ne kadar mübtelâ olursa kişi
Derdine göre sevâp o merhem*

Riâyat: Hıfz etmek. قال الراغب الرعى فى الاصل حفظ الحيوان اما بغذائه الحافظ لحياته او بذب

[Rağıb demiştir ki: Ra'y, aslında العدو عنه يقال رعيته اى حفظته (ادا) الاداء دفع ما يحق دفعه وتوفيقه

hayvanı korumaya denir. Bu ya onun hayatını koruyan gıda ile olur veya düşmanı ondan men etmekle olur. رعيته onu korudum demektir. الاداء def'i lâzım olan şeyi def' etmek ve ıslah

etmektir.] **Bir iş edin:** Mısra'ı sâninin âhiri ile meyânında tecnîs-i tâmmeye vardır. **Müzd:** Fârisîdir. Sevâp ve ecir. Ecir mânâsına. **Rabbenâ:** -feth ile- Yâ Rabbenâ takdîrindedir. Ey الربوبية اشمل الصفات بعد الذات وتربية الملائكة بفيض القوى والانوار

[Rubûbiyet, zât'tan sonra en kapsamlı sıfattır. والاستخدام فى الطاعات والاذكار ونحو ذلك

Meleklerin terbiyesi kuvvet ve envâr iledir. Taat, ezkâr ve benzeri şeylerde istihdâm iledir.]

Sem'an: Semi'nâ, sem'an takdîrindedir. Yâni kelâmını semâ'-ı kabûl ile işittik ve murâdını fehm ettik. Li-muharririhî:

*Aşk-ı yâr ile kim ki olsa elîf
Bî-tekellûf kabul eder teklîf*

Tâ'a: Tâ'at-ı emr üzerine mübtenî olan fi'le derler. Zîrâ inkiyâd mânâsınadır.

İnkiyâd ise murâddan sonra mutasavverdir. İbâdet böyle değildir. قال فى القاموس طاع له يطوع

boyun eğdi demektir. [Kāmus'ta demiştir ki: يطاع و يطوع وينقاد كاطاعه انتهى

(Bitti.)] Velâkin Harîrî *Dürretu'l-Gavâs*'da tâat ve tâkat ve gârat ve emsâlini itâat ve itâkat ve

igâratın esmâsı tutmuştur. Yâni tâat itâ'adandır. İtâ'anın masdarı itâat ve itâatın ismi tâattır

demiştir ve alâ hâzâ. **Bîçûn:** İşbâ' ve ola keyfe mânâsınadır. Terakkî-i dilde bir kimsenin

hâlinden suâl etmeli olsalar nicesin derler. Acem "çûnî" der. Arab "keyfe hâluk" [Nasılsın?] der.

Kühüne itlâ' olmayıp hakîkatinden istifâr câiz olmadığından ötürü Hak Teâlâ

Hazretlerini Bîçûn ile tavsîf ederler. **Ki muhtâcız sevâba biz dahi çûn:** Bundan münfehim

olur ki melâike dahi îmân ve amel-i sâlih ehli oldukları çihetten mesâb ve me'cûrlardır.

Velâkin İbn Abbâs (ra) kavlinde cinnin mü'minleri gibi cennet ile mesâb ve gayrılar kavlinde

قال ابن عباس رضى الله عنهما الخلق اربعة فخلق فى hâllerine münâsib olan na'îm ile müczâ olurlar. الجنة كلهم وهم الملائكة وخلق فى النار كلهم وهم الشياطين وخلقان فى الجنة والنار وهم لانس والجن لهم الثواب وعليهم العقاب وقال فى اكام المرجان فى احكام الجن ان الملائكة وان كانوا الايجازون بالجنة الا انهم يجازون بنعيم يناسبهم على اصح اقوال العلماء انتهى. فان قيل لعل الملائكة يرون ربهم كما يراه الابرار قلت يمنع منه عموم قوله لاتدرکه الابصار وقد استثنى منه المؤمنون فبقى على عمومہ فى الملائكة الابرار والحاصل ان الرؤية [133] مخصوصة بمؤمنى البشر فالملائكة وكذا مؤمنوا الجن لا يرون الله تعالى فى الجنة كذا فى القواعد الصغرى للشيخ عزالدين ابن عبدالسلام. قال فى انسان العيون رؤيته تعالى يوم القيامة عامة لكل واحد من الخلق الانس والجن من الرجال والنساء المؤمن والكافرو الملائكة جبريل وغيره واما رؤيته تعالى فى الجنة ففيل لا يراه الملائكة وقيل يراه منهم جبريل خاصة مرة واحدة. قال بعضهم وقياس عدم رؤية الملائكة عدم رؤية الجن له تعالى ورد ذلك انتهى. يقول الفقير ايده الله القدير لا شك ان الملائكة اهل الشهود والحضور مع الله تعالى ومنهم من هو رسل الوحي كجبريل واسرافيل ونحوهما على ما بين فى محله فبعيدان يعطى للملك الاخذ بباطنه من الله تعالى ثم لا يراه مع ان الرؤية من باب اللطف والحضور على ما اشيرالى فى بعض المبشرات لكن لما كان ظهور آدم بجمال الله وجلاله معا وظهور الملك والجن باحدهما فقط كان رؤيته فوق رؤيتهما هذا هو الذى

İbn Abbas (ra) demiştir ki: Halk dörttür. Bir halk hep cennettedir. Bunlar meleklerdir. Bir halk hep cehennemdedir. Bunlar şeytanlardır. İki halk da cennet ve cehennemdedir. Bunlar insanlar ve cinlerdir. Onlara sevap ve 'ikâb vardır. *Akâmü'l-Mercan fî Ahkâmi'l-cân*'da demiştir ki; melekler her ne kadar cennetle mükâfatlandırılmasalar da ulema kavillerinin en sahihine göre kendilerine münasib bir takım nimetlerle mükâfatlandırılırlar. (Bitti.) Eğer denirse ki: Belki de melekler ebrârın gördüğü gibi Allâh Teâlâ'yı görürler. Derim ki: لا تدركه الأبصار âyetinin umûmî olması buna mânîdir. Bundan mü'minler istisna edilmiştir. Ebrâr melekler hakkında âyetin umûmîliği devam etmektedir. Velhasıl rü'yet (Allâh'ı ahirette görme) insanların mü'min olanlarına hastır. Melekler ve cinlerden mü'min olanlar cennette Allâh Teâlâ'yı göremezler. Büyük âlim İzzüddin bin

Abdisselam'ın *el-Kavâidü's-Suğrâ*'sında böyle geçmektedir. *İnsânu'l-'Uyûn*'da şöyle demiştir: Allâh Teâlâ'yı kıyamet gününde görmek, insanlar ve cinlerden erkek-kadın mü'min-kâfir herkes için meleklerden Cebrail ve diğerleri için geçerlidir. Ancak Cenâb-ı Hakk'ı cennette görmek husûsunda denilmiştir ki; melekler göremez. Bir görüşe göre bir kereliğine mahsus sadece Cebrail görür. Bazısı da şöyle demiştir. Meleklerin Allâh Teâlâ'yı görmeyeceğini cinlerin görmeyeceğine kıyas etmek gereklidir. (Bitti.) Allâh kendini te'yid etsin bu fakîr der ki: Meleklerin Allâh Teâlâ ile berâber şühûd ve huzûr ehli olduğunda şek yoktur. Onlardan bir kısmı vahiy elçileridir. Cebrail, İsrafil vb. Nitekim bu mahallinde açıklanmıştır. Bazı mübeşşiratta açıklandığı üzere rü'yet lutuf ve huzur babından olduğu hâlde meleklerle işin batınını Allâh'tan alma (imkânı) verilip sonra da onların Cenâb-ı Hakk'ı görmemeleri uzak düşmektedir. Lâkin Âdem (as)'ın zuhûru Allâh Teâlâ'nın hem cemâli hem de celâlinde olup meleğin zuhûrunun ise sadece birinden olunca onun rü'yeti o ikisinin rü'yetinin üstündedir. Zevk-i sahîh de bunu iktiza eder. Vallâhu a'lem.] **İşit bir söz dedi İbn-i**

Fenârî: Bu kelâm Mevlânâ Fenârî'nin *Fâtîha Tefsîri*'ndedir. وهو شمس الدين محمد بن حمزة بن

[O Nizâmuddin el-Fenârî محمد بن خليل بن عيسى المعروف بنظام الدين الفنارى رحمه الله سلسلة الذهب

-rahimehullah- diye bilinen Şemsüddin Muhammed bin Hamza bin Muhammed bin Halil bin Îsâ'dır. Altın silsiledendir.] Nesepleri Hazret-i Ömer (ra)'a müntehîdir. **Fenârî:** Nisbeti, allâme-i Suyûtî zâhib olduğu üzre san'at-ı fenâredir. Ve bazıları demişler ki fenârî Mâverâü'n-nehr'de aksâ-yı bilâd Horasan'da bir karyedir. Velâkin *kâmus*'ta zikr olunmamıştır. Ve bu makûle mevâzi'de asl olan kendi nisbetin ma'rifettir. Yoksa pederinin nisbetin ma'rifet değildir. Velâkin gâh olur ki peder veyâhut peder hükmünde olunların ismiyle evlâda dahi müsemma ve vasfıyla onlar dahi mevsûf olurlar. Nitekim sâhibu'd-Dürer Muhammed bin Ferâmurz et-Tokâtî, pederi vefâtından sonra hemşiresinin zevci Hüsrev nâm bey terbiyesinde olmakla Hüsrev diye şöhrat buldu. Pes Mevlânâ Fenârî hakîkatte Fenârîzâdedir. Nitekim kelâm-ı nâzımda dahi bu mânâyı tasrîh vardır. Velâdetleri hicretin yedi yüz elli bir saferinde ve vefatları sekiz yüz otuz dört şehr-i recebindedir. Mezârı Bursa'da kendine mensûp olan câmi'-i şerîfin cânib-i şarkisinde olan hazîrededir. Ulûm-i zâhireyi Şeyh Ekmel ve Cemâleddîn Aksarâyî vesâir müşârun ileyh bi'l-benân olan fuzalâdan ahz edip Arap ve Acem ve Rumda şöhrat bulmuş ve Bursa'da mastaba-nişîn-i hükûmet ve fetvâ olmuştur. Mısır'da İbn Hacer onlardan me'zûndur. Hacı Bayrâm-ı Velî (ks) Hazretleriyle sohbet eylemiş ve kutbu'l-vakt olan Hâmid Aksarâyî cenâblarından dahî nefes-nefis olmuştur. Ve ol nefes ile sûre-i Fâtîha üzerine tasavvufâne tefsîr yazmıştır ki vasıftan ganîdir. Bu fakîr kendi hatt-ı

mübârekleriyle olan nüsha-i celîle ile müşerref olup çok istifâde-i nasîb oldu. Bursa’da Sultan-ı zamân ile meyanlarında şikâk vâki‘ olmağın Lârende’de Karamanoğlu Muhammed Bey’e mültehih olup tefsîr-i mezkûru onun nâmına te’lîf eyledi. Sonra sultânın istid’âsıyla yine Bursa’ya avdet kıldı. Vâlid-i mâcidî Mevlânâ Hamza Şeyh Sadreddin Konevî (kaddesallâhu nefesehü’z-zâkiye) [Allâh pâk nefesini takdîs etsin.] telâmîzinden olmakla şeyh-i mezkûrun musannefâtundan *Miftâhu’l-gayb* nâm kitâbı kendilerinden okuyup sonra mahdûmu Mevlânâ Fenârî’ye ta’lîm eylemiştir. Mevlânâ’ya mezbûrun *Miftâh* üzerine şerhi vardır. Ve İstanbul’da Atpazârî Emir Efendi demekle ma’rûf olan Şeyhim, senedim, sümmiye İbn Affân (ks) hazretleri dahi kitâb-ı mezbûru ve husûsan Şeyhin musannefât-ı mu’akkadesinden Fâtîha tefsîrin dahi şerh eyleyip müşkilâtın hal ve mu’dilâtını münhal kılmıştır. Şeyh Konevî’nin vefâtından bu kadar yüz seneden beri kimse ol kitâb-ı celîlin şerhine şeyhim mezbûr Emir Efendi’den gayri tasaddîye kudret bulmamış ve bir fert bu hususta me’zûn olmamıştır. Ve şeyhimin mertebe-i irfân ve derece-i îkânı dahi, ol şerh-i hakîkat-şî’âr ki dört ayda şîrâze-bend tekmîl olmuştur, ondan rûşendir. Pes bu makâlemin sıdkına güvâh şerh-i mezkûrun mutâla’asıdır. Li-muharririhî:

*İster isen bu da‘vâya şâhit
Çeşm-i bâtınla şerha eyle nazar
Göresin tâ ki Hazret-i Şeyhim
Nice olmuştur Hak’a munzar*

Ketm-i adem: Ketm -feth ile- ve kitmân -kesr ile- gizlemektir. يقال كتمت الشيء سترته

كتمت [والعدم سلب الوجود اعم من ان يكون سابقا اولا حقا والفناء سلبه لاحق فهو اخص من العدم

كتمت] والعدم سلب الوجود اعم من ان يكون سابقا اولا حقا والفناء سلبه لاحق فهو اخص من العدم
شيئ bir şeyi gizledim, setrettim demektir. ‘Adem, varlığın selb edilmesidir. Önceden veya sonradan olması fark etmez. Fenâ ise varlığın sonradan selb edilmesidir. Dolayısıyla fenâ ‘ademden daha hususîdir.]

Ba‘dezâ bu kelâmı ma’dûm-i mestûra teşbîh vardır. Nitekim كنت كترًا مخفيا [“Ben gizli bir hazine idim, mârifetime muhabbet ettim (bilinmemi arzu ettim) de varlıkları yarattım.”³⁹⁵] kelâmında vücûd-i gayr mazhar-ı mahfîye teşbîh olunmuştur. Zîrâ hakîkatte hafâ zuhûra göredir. O vakitte ise henüz tecellî yok idi. Pes kimin gözünde mahfî oldu.

³⁹⁵ Bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 132; Bursevî, *Kenz-i Mahfî*.

Kelâmı Nâzımın (ks) mânâsı budur ki mestûr nesnenin vücûdu zâhire olmadığı gibi bizim dahi o demde vücûdumuz mer'î değil idi. Zîrâ henüz râyiha-i vücûd istişmâm etmemiş, ma'dûm sarf idik. **Nemiz görmüş idi bizim o demde:** Bundan murâd Hakk'ın atâsı kadîm ve halkın kâbiliyyeti hâdis olup kadîm hâdis üzerine mevkûf olmadığı beyândır. Suâl olunursa ki الله اعلم حيث يجعل رسالته [Allâh, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir. (En'âm, 6/124)] âyetini kâbiliyyete işâret eder. ولقد آتينا ابراهيم رشده من قبل وكنا به عالمين [Andolsun Biz İbrahim'e daha önce rüşdünü vermiştik. Biz onu iyi tanırdık. (Enbiyâ, 21/51)] kelâmında dahi îtâ-i rüşd İbrâhim'in rüşde ehliyeti üzerine mübtenî olduğun tasrîh vardır. Pes atâ-i Hakk kâbiliyyet üzerine mevkûf olmak lâzım gelir. Cevâp budur ki kâbiliyyet fî nefsi'l-emr atâ-i ezelîdir. Velâkin şerâit ve esbâbı yüzünden [134] tedrîcle zuhûruna göre kesbî ve hâdis denilir. Pes hakîkatte kadîm, hâdis üzerine tevakkuf etmez.

داد حق را قابلیت شرط نیست
بلکه شرط قابلیت داد اوست

[Hak vergisi için kâbiliyet şart değildir. Belki kâbiliyet sâhibi olmak onun vergisi, lutfudur.] **İrşâd kıldı:** Yâni ba's-i rasûl ve kitâb ile umûm ehlini cennete ve husûs ehlini kurbete ve vuslata delâlet eyledi. **Bedî':** Acîb, ve kad sebeka tahkîkihî. [Tahkîki daha önce geçmiştir.] **Sizi ona:** Yâni fazlına ve kendine. **Hacil:** Hayâdan mütehayyir ve medhûş olana derler -yâ- ile hacîl galattır. Nitekim mürûr eyledi. **Bu söze takrîb:** Yâni bu söze yanaşır ve karîb ve münâsib olur. **Ebû Tâlib-i Mekkî:** Tercümesi güzer etmiştir. Li-muharririhî:

Oldun ise ma'ârife tâlip
Sana besdir kitâb-ı Tâlip

İhtisâb: Talebi sevâb ve hesâb etmek. **Edfâl:** Tıfl'ın cem'idir. -kesr ile-. وهو الصغير من كل شيء أو المولود كما في القموس وقال المولى الفنارى فى تفسير الفاتحة حد الطفل من اول ما يولد الى ان يستهل صارخا الى انقضاء ستة اعوام [O her şeyin küçüğüne, yeni doğmuş olanına denir. *Kâmus*'ta böyle geçmektedir. Molla Fenârî Fatiha tefsirinde şöyle demektedir: Çocuğun (çocuk olmanın) sınırı ilk doğup çılgılık atmasından altı yaşını bitirene kadardır.] **Fâl:** Tıyre'nin zıddıdır. Marîz olan ya sâlim ve tâlip olan ya vâcid makâlelerin işitmek gibi. Ve *ni'metullâh*

lügatinde gelir ki fâl, ehterî'nin mânâsınadır. Tefe'ül bi'l-kur'ân derler. **Tâli'**: Tuttu demektir.

جزم القاضى ابوبكر فى الاحكام فى سورة المائدة بتحريم اخذ الفال فى المصحف ونقله القرافى عن الطرطوشى

[Ebû Bekir (Cassas) *Ahkâm*'ında mâide

sûresinde mushaftan fal bakmanın haram olduğuna hükmetmiştir. Bunu Karafi Tartûşî'den nakletmiş ve onaylamıştır. Hanbelî'lerden İbn Batta bunu mübah saymıştır. *Hayâtü'l-hayavan*'da böyle geçmektedir.] **Yarlıg ede**: Yâni mu'âvenet ve kad sebeka.

Ba'dezâ bu hikâyeden münfehim olur ki te'ehhül tecerrüdden efdal ola. Zîrâ afv ve gufrâna şefâat, evlâda dahi bir bahânedir. Li-muharririhî:

*İster isen şefâat fer zend
Getir akd-i nikâha ey er zen
Eyle gel hars-i âhiret kayden
Tohmu bi-seyyâr sâç çün er zen*

Velehû:

*Düşürür bâd-ı muhâlif kayda
Ne kadar olsa semer u âzâde
Gam ferzend veznî çekmez isen
Demez âdem sana âdemzâde*

Velehû:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün / Feilün (Fa'lün)]
*Var mıdır bencileyin bir gamnâk
Cigeri hûn ve dîdesi nemnâk
Gam-ı ferzend u zene mu'tâdım
Çekmede ânı hayli üstâdem
Bir yana kîl u kâl-i müddeiyân
Bir yana reşk u hâl-i ehl-i ıyân
Derd-i aşka düşeli dünyâda*

Gelir mi bir demi bin feryâda

Bana bu cevri cümle aşk etti

Etmedi aşk kim etti bükâdı

Hatt-ı takdîr böyledir serde

Sabr-ı Eyyûb gerek bu derde

Ahlem: Ziyâde halîm yâni ukûbette terk-i acele edici, ihtimâl afvın galebesiyle bile.
Nitekim halîm ve sabır meyânında olan farkda güzzer etti. Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Nice bir hicrân-ı evlâd âteşiyle yânasın

Kıl tesellî câna ki sabr ile hoş tut hâtırın

Sâğar-ı vasla yarın evlâd elinde kânasın

Kıl tesellî câna ki sabr ile hoş tut hâtırın

Ağlamaktan gözleri Ya'kûb'un a'mâ oldu âh

Âkibet buldu visâle Yûsuf-ı Ken'ân'a râh

Sabr edenler iki âlemde bulusar âlî câh

Kıl tesellî cânaki sabr ile hoş tut hâtırın

Arsagâh-ı haşre erdikte usât-ı mü'minîn

Vâlideynîçin o dem etfâl ide âh u enîn

Cümlesini ehl-i cennet ede Rabbü'l-âlemîn

Kıl tesellî cânaki sabr ile hoş tut hâtırın

Şu'le-i nâr-ı gazaptan gözliye pîş u pesin

Girmeye sensiz yarın fîrdevse tıfl-ı nûrsun

Destgîri ola anda vâlideyni bîkesin

Kıl tesellî cânaki sabr ile hoş tut hâtırın

Hakkıyâ zâr u figân etmek yaraşır bülbüle

Dâimâ gülmek düşer gülşende şol tâze güle

Kim ki bugün aşk ile feryâd ede yârın güle

Kıl tesellî cânaki sabr ile hoş tut hâtırın

FASLÛN FÎ'L-BEŞÂRET

(Müjdeye dâir)

قال الله تعالى ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا تتنزل عليهم الملائكة الا تخافوا ولا تحزنوا وابشروا

[Allâh Teâlâ şöyle buyuruyor: “Şüphesiz, Rabbimiz Allâh’tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: «Korkmayın, üzülmeyin, size vadolunan cennetle sevinin.» derler.” (Fussilet, 41/30)]

KÂFİYETÜ’L-KÂF

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Müfessirler ne dediler bu âyette hoş et idrâk
Mühendisler ne yaptılar temâşâ eyle ol derrâk

Ebü’l-Leys-i Semerkandî dedi kim Eslem oğlu Zeyd
Dedi şâdîlik üç yerde olısar olmagıl gamnâk

Biri mevtte biri kabır içre biri kopıcak geri
Gelüben müjdegânîler eder mü’minlere emlâk

Firiştehler gelip ayda ki havf etmen hazîn olman
Beşâretdir ey mü’minler sevinin olmanız nemnâk

Şu cennet kim size va‘de ediptir onu ol Allâh
Bugün uş va‘desi yetti viriser olasız müllâk

Sizin biz dostlarınızдық bilin dünyâ hayâtında
Bugün hem âhirette biz sizinle olavüz süllâk

Beşâret kim idiserler olısar anda beş türlü
Ola her birisi mahsus geri bir kavme ey çâlâk

Biri amme ola korkman diyeler kim azâbınız
Ebed olmayısar çünkim Hakk’a etmediniz işrâk

Şefâat kılısar size rasûlullâh bugün bilin
Ki hem hüzn eylemek olmaz sevâbınız dahî hâşâk

Beşâretidir size âhir olısar yurdunuz cennet
Ebed anda kalırsanız zevâl olmayısar hâşâk

İkinci muştular bunlar ki muhlislere korkman kim
Sizin a‘mâliniz makbûl oluptur olmaz istihlâk

Dahî hüzn eylemen hergiz ki fevt olmaz sevâbınız
Ziyâde olısar belkim sizi halk eylemez ihlâk

Üçüncü muştular bunlar işitir tevbeli kullar
Ki korkman kim günâhınız kamu mağfûr oluptur pâk [135]

Dahî hüzn eylemen ona ki tevbe eylemezden ön
Sevâbınız yazılmıştır bu söze olmanız şekkâk

Budur dördüncü muştuluk diyeler anda zühhâda
Ki korkman kim hesâb olmaz size etmez yakanız çâk

Dahî hüzn eylemek olmaz sevâbınız dahî noksan
Beşâretidir size cennet verildi bî-hesâb fitrâk

Beşinci muştuluk ede bular âlimlere anda
Şu âlimler kim etmezdi ki halktan ilmini imsâk

Ederlerdi amel bunlar muvâfık muktezâ-yı ilm
Temessük edinip şer’i olurlardı bular nüssâk

Melekler aydalar korkman kıyâmet korkusundan hiç
Dahî hüzn eylemek olmaz kim a‘mâliniz istidrâk

Ne a‘mâl ettiniz ise sevâbın bulasız bugün
Çü derdiniz gönülden siz Hak âmennâ ve saddaknâk

Size cennet verildi hem dahî size uyanlara
Yolu doğru giderdiniz uyanlar olmadı hettâk

Bilir misin bular kimdir şu âlimler-durur bunlar
Firiştehler kanadını döşerdi bunlara ber-hâk

Gel ey tâlib taleb kıl sen taleb kıl dünyâda ilmi
Ki ilm bir nûr idi îsâr ediptir mâh-ı erselnâk

Kamu âlem vücûdundan onunçün kadri a‘lâdır
İlmde ber-kemâl idi o şâhenşâh-ı erselnâk

Eger bundan dahî yigrek atâ olsaydı âlemde
Onunla minnet ederdi ona Allâh-ı erselnâk

Nice medh etmeyem ilmi ki onu medh eder Allâh
Onunla oldıdı a‘lâ kamudan şâh-ı erselnâk

Kimesne bulmadı hiç yol bilin vahdet sarâyına
Erer şehir-i şehinşâha tutanlar râh-ı erselnâk

Demişti Tanrı Mûsâ’ya kim eyle hikmeti ta‘zîm
Sözümü eylegil tahkîk muhakkak eylegil idrâk

Ki zîrâ hikmeti ben her kimin gönlünde kim kosam
Azâb itmez ben ona bunu hakk eylegil idrâk

[Allâh قال الله تعالى في التوراة يا موسى عظم الحكمة فاني لا اجعلها في قلب احد وانا اريد عذابه

Teâlâ Tevrat’ta buyurur ki: “Ey Mûsâ! Hikmetin kadrini ta‘zim et. Çünkü Ben azaplandıracağım kimsenin kalbine hikmeti koymam.”]

Dedi Îsâ’ya İncil’de ki kıl âlimleri ta‘zîm
Bularun kadrini bilgil müdekkak eylegil idrâk

Mufaddal kılmışam zîrâ buları cümle âlemden
Nebîlerden geçicek bil önet bak eylegil idrâk

قال الله تعالى في الانجيل يا عيسى عظم العلماء واعرف قدرهم فاني فضلتهم على جميع الخلق سوى

النبيين [Allâh Teâlâ İncil’de buyurur ki: “Ey Îsâ! Âlimlere hürmet et ve onların kadrini bil. Zîrâ ben onları, peygamberlerden başka bütün yarattıklarına üstün kıldım.”]

Bular şunlar-dururlar kim buyurmuştur rasûlullâh

Beyân etti bular kimdir bize ol fahr-i a'taynâk

Kim Allâh u firîştehler dahî ehl-i semâvât arz
Karıncalar balıklar der işit ol bahr-i a'taynâk

Salavât eder ona kim ede dîn ilmini ta'lîm
Kimindir sadrı bildirdi işit ol sadr-ı a'taynâk

Kopısar ümmetimden der şu âlimler hakikat kim
Nedir der kadr-i a'lâda işit ol kadr-i a'taynâk

Benî İsrâîl'in bunlar olalar enbiyâsına
Berâber ilm içinde der işit ol bedr-i a'taynâk

Dahî bir âlimin fazlı geri bir âbide nisbet
Benim fazlım gibidir der işit ol nûr-ı a'taynâk

Sakın zinhâr eyâ âlim şu âlimlerden olma kim
Ki mi'râc gecesi gökte giderken maksad-ı levlâk

Görür mikrâz ile nice dudakları keserlerdi
Dedi yâ Cebrayil kimdir bular ol mersad-ı eflâk

Dedi onlar-dururlar kim nâsihat edeler halka
Okurlar kendiler tutmaz Hudâ'ya Mâlike'l-emplâk

Gel ey derd-i îlâhîden haberdâr olmayan gönül
Gel ey aşkında can verip cigerdâr olmayan gönül
Gel ey eyvân-ı Sübhânîde serbâz olmayan bî-dert
Gel ey meydân-ı Hakkânîde berdâr olmayan gönül

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Aceb bu sözden aldın mı nasîhat
Eger almadın ise zî-fazîhat

Bu sözden gönlüne düştüyse dehşet
Yakın bil âlim oldun gitdi vahşet

Ki zîrâ Hak Teâlâ buyuruptur

Bunu vahy edip âyet gönderiptir

Beşâret: -kesr ile- Tebşîrden isimdir. Müjde demektir. Yâni şol meserrete müte'allik olan haberdur ki eseri beşerede yâni yüzde ve zâhir cild-i insanda zâhir ola. Tahkîki güzer etmiştir. (Fussilet, 41/30) قال الله تعالى في سورة حم السجدة (ان الذين قالوا ربنا الله) etmiştir. (ثم استقاموا) sûresinde ki -içerisinde secde vardır- şöyle buyurmuştur: Tahkîk şol kimseler ki rubûbiyete i'tirâf ve vahdâniyete ikrâr eyleyip perverdîgârımız Hüdâ'dır dediler.

(Fussilet, 41/30) bundan sonra ol ikrâra ve onun muktezeyâtı üzerine sâbit kadem oldular. ثم

ثم [الرتبة فان الاستقامة [136] لها للتراخي في الزمان او في الشأن كله (تتزل عليهم الملائكة) zaman veya rütbe'de terâhî içindir. İstikâmet, şânın hepsi ona aittir. Onların üzerine melekler nüzûl eder. (الا تخافوا ولا تحزنوا) (Fussilet, 41/30) Yâni mevt ve kabir ve ba's mevtınlarında müjde ile

(Fussilet, 41/30) gelecek umûra endüh-gîn ve güzeste-i ahvâle gamnâk olmanız diye. Yâni Allâh Teâlâ sizin için her gamdan emân yazmıştır. Pes siz bir gamla mübtelâ olmazsınız. (واشروا) (Fussilet, 41/30) Dahî siz şâd olunuz. (بالجنة التي) (Fussilet, 41/30) Ol behîşt ile ki

(كتم توعدون) (Fussilet, 41/30) Dünyâda elsine-i rusûl üzerine mev'ûd oldunuz. Yâni ol va'de bugün half ve ahde gadr yoktur. **Mühendis:** Hendese ilmîne âlim demektir. Hendese, usûl-i ri'yâziyyeden ve sanâ'ât-ı nazariyyedendir. والمعنى المبحوث عنه بهذه الصناعة هو ماهية المقادير التعليمية

و خواصها وهي ثلاثة انواع الجسم والخط والسطح. قال في القاموس والمهندس مقدر مجارى القنى حيث تحفر والاسم الهندسة مشتق من الهنداز معرب آب اندازفا بدلت الزاى سينا لائه ليس لهم دال بعده زاى وانما

[Bu ilimde üzerinde durulan şey كسروا اوله وفي الفارسی مفتوح لعزة بناء فعالل في غير المضاعف ta'lîmî miktarların mâhiyeti ve husûsiyetleridir. Talimî miktarlar üç nev'dir: Cisim, hat ve satıh. Kâmus'ta demiştir ki; mühendis, su kanalının kazıldığı zaman, suyun akacağı mecrâları hesaplayana denir. Hendese ismi hendâz kelimesinden türemiştir. Bu kelime de Farsça'daki انداز'nın Arapçalaştırılmış hâlidir. Kelimedeki za harfi sin'e dönüştürülmüştür. Çünkü

³⁹⁶ Bursevî Hazretleri bu âyeti secde sûresinde gösterirken herhâlde Fussilet sûresinde bulunan secde âyetini kastetmiş olmalıdır. Çünkü bu âyet Fussilet sûresinde yer almaktadır.

onların dilinde evvelinde dal olan zâ harfi kullanılmamaktadır. Evvelini de kesralı yapmışlardır. Farîsî'de fethalıdır. Çünkü fe'lâl kalıbı muzaaf dışındakilerde izzet ifâde eder.]

Derrâk: كثير الدرك والمعرفة [Çokça idrâk ve marifet sâhibi.] **Ebu'l-Leys Semerkandî:**

Tercemesi mürûr etmiştir. **Müjdegânî:** Müjde mukâbelesinde verilen nesnedir ki müştelik derler. Burada müjde mânâsına isti'mâl olunmuştur. **Emlâk:** -feth ile- Mülkün cem'idir.

Nemnâk: Gözü yaşlı. Yâni ağlayıcı. **Müllâk:** -zamm ile- Cem'i mâliktir. Yâni ol mev'ûd olan cennete mâlik ve mutasarrıf olasız. **Sizin biz ilh**³⁹⁷: قال تعالى (نحن اولياؤكم في الحياة الدنيا)

(Fussilet, 41/31) Allâh Teâlâ şöyle buyurdu: Biz size zindegânî-i dünyâda dostân idik. Yâni kalbinize ilhâm-ı Hak eder ve size hayr u salâh olan umûra irşâd kıldık. (وفي الاخرة)

(Fussilet, 41/31) Dahi âhirette de size a'vânız ki şefâatle imdâd ve kerâmetle telakkî ederiz.

Süllâk: Cem'i sâliktir. ويقال سلك للطريق سلوكا [Çokça idrâk ve marifet sâhibi.] **Ebu'l-Leys Semerkandî:**

ve o yolda gitti mânâsında kullanılır.] **Çâlâk:** Çabuk mânâsına. **Olmaz sevâbınız dahî**

hâşâk: -hâ-i mu'ceme ile- Çer çöp ve hasîs ve dûn mânâsına. Maksûd âlî ve mu'teber sevâb bulduklarına işârettir. **Hâşâk:** Hâşâ. -hâ-i mühmele ile- Kelime-i tenzîhtir. Ve kâf hıtâb için mülhaktır. **İstihlâk:** Master, bi-ma'na'l-mef'ûldür. Müstehlik demektir. يقال اهلكه واستهلكه

Şekkâk: Ziyâde şekk

والشك ابدال النقيضين عند الانسان وتساوئيهما وذلك قد يكون لوجود امارتين متساويتين عنده في

اليقيضين او لعدم الاماره فيهما والشك ربما كان في الشيء هل هو موجود و ربما كان في جنسه من اى جنس

هو و ربما كان في بعض صفاته و ربما كان في الغرض الذى لاجله او جد والشك ضرب من الجهل وهو

[Şek, bir] اخص منه لان الجهل قد يكون عدم العلم بالنقيضين رأسا فكل شك جهل وليس كل جهل شك

insanda iki nakîzin denk ve eşit olmasıdır. Bu o kişide mütenâkız iki şey hakkında iki mütesâvî emâre bulunmasından kaynaklanacağı gibi onlar hakkında bir emâre olmamasından da kaynaklanabilir. Şek bir şeyin zâtında olabilir: O şey var mıdır? Cinsinde olabilir: Hangi cinstir? Bir takım sıfatlarında olabilir. Bir şeyin var oluş sebebinde olabilir. Şek cehl'in bir kısmıdır ve cehl'den daha husûsîdir. Çünkü cehl akılda iki nakîz hakkında ibtidâen ilim

³⁹⁷ İlh: İlâ âhirihi demektir. Kullanıldığı yerde yazının devâmı olduğunu göstermek için kullanılır.

olmayışı olabilir. Her şek cehldir, her cehl şekk değildir.] **Fitrâk:** -kesr ile- Terki dedikleri kayışlardır ki erin iki cânibine bend ederler ve vakt-i hâcette nesne bağlarlar. Şikâr ve gayri gibi. Burada murâd menâfi-i uhreviyyedir. **İmsâk:** Tutmak ve men‘ etmek. Burada murâd ahyerdir. قال الراغب امساك الشيء التعلق به وحفظه انتهى. وفي الحديث من كتم علما بعلمه الجم يوم

[Râğıb] القيامة بلجام من نار. قال السخاوى يشمل هذا الوعيد حسب الكتب ممن يطلبها للارتفاع بها demiştir ki; bir şeyi imsak etme onu tutmak ve bırakmamak anlamındadır. Hadîs’te şöyle geçmektedir: “Bir kimseye bildiği bir konu sorulduğunda cevap vermezse, kıyamet gününde ağzına ateşten bir gem vurulur.”³⁹⁸ Sehâvî demiştir ki, bu vaad faydalanmak için kitap isteyene kitabı vermeyeni de içerir.] Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün / Feilün (Fa’lün)]

Eyleme ilm-i şerîfi imsâk

Zer-i key olma çû gonca misâk

Oldun ise cihânda mes‘ele dâni

Olma hâmûş misâli nâdân

İlm u mâl olmasın sana rehzen

Gülmesin hâline er ol her zen

Püşte-veş yığma kese ve teshî

Amel eyle yu dilinden veshi

Be-vıfkı muktezâ-yı ilm: Bâ-i meftûha, ma‘a mânâsınadır. Vıfk, muvâfık demektir.

Yâni muktezâ-yı ilme muvâfık amel ederlerdi. **Temessük:** Bir nesneyi muhkem tutmak. يقال

bir şeyi sıkıca sarıldı مسك به و تمسك و استمسك [مسك به وتمسك واستمسك اعتصم به

anlamındadır.] sonra hüccet ve bürhânda isti‘mâl olundu ki müdde‘â elinde urve-i vüskâ

gibidir. **Nüssâk:** -zamm ile- Cem‘i nâsik’tir. Âbid mânâsına. **İstidrâk:** Aslında luhûk yâni

sonradan oluşmak ve tâbi‘ olmak. Ve bir nesneyi anlayıp bilmektir. Sonra zâid ve gerekmez

nesnelere müstedrik dediler. Yâni sizin a‘mâliniz umûr-u zâide gibi nazardan sâkıt olmaz ve

mültefit olmayan nesneler silkinde insilâk bulmaz. **Hettâk:** Ziyâde perde yırtıcı. يقال هتك

³⁹⁸ Tirmizî, İlim 3. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, İlim 9; İbni Mâce, Mukaddime 24.

(perdeyi ve başka
bir şeyi yırttı), onu çekti ve yerinden kopardı veya onun bir parçasını yırttı dolayısıyla da
arkasında ne varsa gözüktü, anlamlarında kullanılır.] **Ber-hâk:** Toprak üzerine yâni yer
üstüne. قال المولى الفنارى فى وضع الملائكة اجنحتها وجوه اربعة فليل يصح ان يكون حقيقة ويراد الكف
عن الطيران حين يتزلون لسماع الذكر و يراد بسط الجناح ليحملوا عليها ويبلغوا حيث يقصدون وصنيعهم
ذلك اما فى الدنيا او فى الآخرة او فيهما جميعا وان يكون مجازا عن التواضع او عن المعونة وتيسير السعى فى
طلب العلم واعلم ان هذ اليس لكل طالب علم بل لمن طلبه لينفقه فى الدين ولينذر قومه اذا رجع اليهم اى
طلبه لاصلاح نفسه بالعمل ثم لا صلاح سائر عباد الله بالارشاد لا للمقاصد فى الدنيا الفانية من المفخرة
[Molla والخيلاء على العلماء والمجادلة والمرء مع السفهاء او ليصرف وجوه الناس اليه بالتعظيم والاطراء
Fenârî, meleklerin kanatlarını vaz‘ etmesi hakkında dört vecih vardır der: 1. Hakikat olabilir
ve bundan zikir dinlemek üzere indiklerinde uçmaktan geri durmaları kast olunur. Veya
üzerinde (bir takım şeyleri veya kişileri) taşımak ve menzil-i maksûda ulaştırmak üzere
kanatlarını yaymaları kast olunur. Bu yaptıkları ya dünyada ya ahirette veya her ikisinde olur.
2. Tevâzu’dan veya yardım edip ilim talebi için çalışmayı kolaylaştırmaktan mecaz olabilir.
Bil ki; bu bütün ilim talebeleri için geçerli değildir. Belki; din husûsunda infak etmek ve
kavmine döndüğünde onları uyarmak için ilim talep edenler yani amelle nefsinin sonra da irşâd
ile diğer ibâdullâhı ıslâh maksadıyla ilim talep edenler için geçerlidir. Yoksa övünmek,
ulemaya karşı büyükmek, cedelleşmek, sefih kimselere gösteriş yapmak veya insanların
tazim gösterip medhederek kendine yönelmelerini sağlamak gibi geçici dünyevî maksatlarla
ilim talep edenler için değil.] Li-muharrihî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa’lün)]

Halk ile eylediğin cenk u cidâl

Ehl-i nefis olduğuna oldu dâl

Ko şu ilmi ki yoktur anda amel

İdegör ilm-i nâfi‘a ibdâl

Velehû:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa’lün)]

Sadri irfân-nişîn geçinirsin

Eylemez ettiğin işi cühelâ

Dest-i bâgîde olan seyf gibi

İlm u irfânın oldu halka belâ

Mil'aka kim ola zer-i ibrîz

Sunma murdâra onunla aslâ

Îsâr: Bezl ve kad sebeka tahkîkuhû. **Mâh-ı erselnâk:** Fahr-i Âlem (sav)'dir ki erselnâk hitâbıyla mâh gibi âlî câh olmuştur. Yâni bir nûrdur ki Allâh Teâlâ [137] onu kemâlince Fahr-i Âlem (sav)'e bezl eylemiştir. Eğer onun fevkinde atâ-i ilâhî olsa (وعلمك)

(مالم تكن تعلم) [Sana bilmediğini öğretmiştir. (Nisâ, 4/113)] diye imtinân etmezdi. **Minnet:**

والمنة في الاصل النعمة التي لا يطلب معطيها اجرا ممن اعطاها اليه ثم استعملت Murâd minnet-i tenbîhîdir.

بمعنى الامتنان اى عد النعمة [Minnet, kök olarak verenin verdiği kimseden karşılık beklemeksizin

verdiği nimet manasındadır. Sonraları imtinan yâni nimeti saymak mânâsında kullanılmıştır.]

Allâh-ı erselnâk: Yâni Fahr-i Âlem (sav)'e erselnâk diye hitâb eylen Allâh Teâlâ. **İlmi ber-**

kemâl idi: Yâni ilm-i şerî'atte ve hakîkatte kemâl üzerine idi. **Şâhenşâh:** Aslında şâh-ı şâhân

idi. Pâdişahlar pâdişâhı demektir. Şehinşâh ve şehinşeh ondan muhaffettir. Tafsîli güzer

etmiştir. **Nice medh etmeyem ilmi:** Yâni ilm-i nâfi' ki ilm-i şerîat ve hakîkat onda

münderictir. Zîrâ mâadâsı müteallik medh değildir. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Tâlib-i ilm-i felsefe ey dil

Kaldı cehlin marazında mecrûh

Şerbet-i ilm-i ilâhî içegör

Tâ ki hâsıl ola ilâc-ı rûh

Vahdet sarâyı: Maksûd kesret neseb ve izâfetten kat'-ı nazar olan sırr-ı vahdettir.

Yol ve sarây ta'bîri tasvîr ve temsîldir. **Erer şehir-i şehinşâha tutanlar râh-ı erselnâk:** Yâni

(وما ارسلناك الا رحمة للعالمين) [(Rasûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.

(Enbiyâ, 21/107)] hitâbıyla müşerref olan Fahr-i Âlem (sav)'in kavlen ve fi'len ve hâlen pîr

vey olanlar ve bu üç mertebede ona teba‘iyyet kılanlar pâdişahlar pâdişâhı olan Allâh Teâlâ’nın nûr-i vuslata ve sırr-ı vahdet şehrine ererler. Ve illâ felâ. Pes menzil-i maksûda vusûl isteyen teba‘iyyet yoluna girmek gerektir.

مسكن يار ست شهر شاه من
بيش عاشق اين بود حب الوطن

[(Buhâra) sevgilinin yurdu, pâdişâhımın şehridir. Âşıklarca “vatan sevgisi (îmândandır)” (hadîsinin) anlamı budur.]

Hikmet: Mevcûdâtı alâ mâ hiye aleyh ma‘rifettir. Eseri kavı ve fi‘lin isâbet-i hak etmesidir. Nitekim şerhi merraten ba‘de uhrâ güzere etmiştir. (قال الله تعالى في التوراة) Allâh Teâlâ Tevrat’ta Hazret-i Mûsâ (as)’a hitâb eyleyip buyurdu ki:

فاني لا اجعلها في (ياموسى عظم الحكمة) ilmi ta‘zîm ile ve onun kadrini cümleden âlî bil. (قلب احد وانا اوريد اعذبه) zîrâ tahkîk, Ben ol hikmeti ta‘zîbini murâd eylediğim kimsenin kalbinde vaz‘ etmem. Yâni ehl-i hikmet olanlar ehl-i sevâb ve rızâdır. Yoksa ehl-i azâb ve saht değildir. (وفي الحديث من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين) [Allâh bir kimse için hayır murad ederse, onu dinde ince anlayış sahibi kılar.³⁹⁹]

Pes bu beyândan münfehim oldu ki ilm-i nâfi‘a muvaffak olanlar Hakk’ın ehl-i rahmet olan kullarıdır. Nitekim gayr-i nâfi‘a müsevvak olanlar bunun hilâfıdır. Hüdâyî:

[Mefâîlün/ Mefâîlün / Feûlün]

Beyim ilm olıcak nâfi‘ gerektir

Hevâ-yı nefsi ol dâfi‘ gerektir

Yâni hevâ-yı nefsi ehli olan âlim ise de ulûm-i nâfi‘a erbâbından değildir. نعوذ بالله

Bundan Allâh Teâlâ’ya sığınırız, Allâh Teâlâ İncîl’de Hazret-i İsâ (as)’a hitâb eyleyip buyurdu ki:

³⁹⁹ Buhârî, İlim, 13; İtisam, 10.

(يا عيسى عظم العلماء واعرف قدرهم) İlm-i nâfi‘ erbâbını ta‘zîm eyle ve onların şeref ve rütbelerin bil! (فاني فضلتهم على جميع الخلق سوى النبيين) Zîrâ tahkîk, Ben ulemâ-i billâh olanları Enbiyâ (as)’dan mâadâ olan mahlûkâtımın cümlesi üzerine mufazzal ve mükerrerrem eyledim. وعن ابن عباس رضي الله عنهما رفعه (اقرب الناس من درجة النبوة اهل العلم والجهاد) وفي الحديث اكرموا حملة القرآن كاد حملة القرآن ان يكونوا انبياء الا انهم لا يوحى اليهم كذا في المقاصد الحسنة للامام السخاوى رحمه الله تعالى وانفقوا الامام الاعظم والامام مالك رحمهما الله على انه لا شئ بعد فروض الاعيان من اعمال

رحمته الله تعالى وانفقوا الامام الاعظم والامام مالك رحمهما الله على انه لا شئ بعد فروض الاعيان من اعمال

İbn-i Abbas’tan merfû‘an gelen bir hadiste şöyle geçmektedir: “İnsanların nübüvvet derecesine en yakın olanları, ilim ve cihad ehlidir.”⁴⁰⁰ Diğer bir hadiste de şöyle buyrulur: “Hamele-i Kur’ân’a ikrâm ediniz! Hamele-i Kur’ân neredeyse peygamber olacaklardı. Şu kadarı var ki, onlara vahyolunmaz.”⁴⁰¹ İmam Sehâvî’nin *el-Mekâsidü’l-Hasene* isimli kitabında bu şekilde geçmektedir. İmâm-ı A’zam ve İmâm-ı Mâlik (Allâh onlara rahmet eylesin) farz-ı ayınlardan sonra ilim ve cihaddan daha üstün bir iyilik olmadığı husûsunda ittifak ettiler.] **Fahr-i a’taynâk:** Yâni fahr-i Hak ki ona innâ a’taynâk diye hitâb etmiştir. Nitekim Nâzım (ks) fasl-ı velâdetinde buyurur. (ع) [Mısra’]:

Ne âlim belki Allâh fahr eder bil

Veyâhut Fahr-i Âlem (sav) ki “innâ a’taynâ’nın” şerefiyle müşerref olmuştur. Pes izâfet ednâ-yı melâbise için olmuş olur. **Bahr-i a’taynâk:** İnnâ a’taynâk ilminin deryâsı. **Salavât eder:** Salavât Hakk’a göre rahmet ve melâikeye nisbetle istiğfâr ve sâir mahlûkâta izâfetle hâllerine münâsib olan vecihle duâ ve teveccühtür. **Sadr:** Aslında göğüs mânâsıdır. Sonra her nesnenin evvelinde isti‘mâl olundu. Burada evvelki sadr, takaddüm ve şeref ve ikinci, muhterem mânâsıdır. Zîrâ Fahr-i Âlem (sav) innâ a’taynâk hitâbıyla mükerrerrem ve muhterem olmuştur. Şol sadrlarda oturan ulular gibi. **Kopısar ümmetimden:** Yâni Benim ümmetimden Benî İsrâîl’in Enbiyâsına berâber ulemâ gelse gerektir. Nâzımın (ks) bu makâlesi (علماء امتي كانبيا بني اسرائيل) [Ümmetimin âlimleri Beni İsrâîl’in peygamberleri

⁴⁰⁰ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafa*, c. II, s. 64. Hadis no: 1744. Senedi zayıftır.

⁴⁰¹ Aclûnî, *age*, c. I, s. 169-170. Hadis no: 507. Hadîsin garip ve sahih olmadığı belirtilmiştir.

gibidir.⁴⁰²] kelâmın tercümesidir. Bu kelâmı eğerçi ulemâ-i hadîs ve huffâzdan bazıları mevzû'âtta derc eylemişlerdir. Velâkin İmâm-ı Gazzâlî *Müellefât*'ında ve Şeyh-i Ekber Hazretleri *Risâle-i Sülûk*'ta ve Şeyh Necmeddîn *Te'vîlât*'ında ve Hüdâyî Efendi *Vâkı'ât*'ında ve Şeyhzâde *Hâşiye*'sinde ve sâir kibâr-ı evliyâ ve uzamâ-i fuzalâdan cem'î kesîr kimi tefsîr ve kimi hadîs ve kimi gayri musannefâtta hadîsi sahîh olmak üzere îrâd eylemişlerdir. Pes bu kadar erbâb-ı mebânî ve fehâvî ve usûl ve fûru'u hâvî olan ulemâ-i ümmet ve küberâ-i millet hâşâ ki tarîka-i kizbe sülûk edeler. Ve bu husûsta kendi hevâları yoluna gideler. El-hâsıl ekâbir-i fuhûle hüsn-i zannı olanlar onları tasdîk eyler ve makâleleri hakkında hak söyler.

(نؤمن ببعض ونكفر ببعض) [Bir kısmına îmân ederiz ama bir kısmına inanmayız. (Nisâ, 4/150)]

kabîlinden olmaz ve aklına uyup vahy ve ilhâmda Enbiyâ (as) gibi olanların bahânesin bulmaz. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Bir acep âb-ı revândır bu ulûm

Kimi sâf u kimi hâk âlûde

Bir değil şu ribâ ile ammâ

Fi'l-hakîka bakılsa pâlûde

Velehû:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Sa'y edip bunca nüsha-hân olsan

Resm u kânûn iline hân olsan

Bulmasa lezzet-i mânâ sühanın [138]

Kimse almaz diline hân olsan

Velehû:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Dahl-i ehl-i hakâik ilmine

Feyz ile dilde iktidâr gerek

Kuru nüsha okuyan ger fehmin

Ağzı lağv ile yaş olur giderek

⁴⁰² Aclûnî, Keşfü'l-hafa, c. II, s. 64. Hadis no: 1744. Suyûtî aslı yoktur, demiştir.

Velehû:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Bir söze kâil olsa ehlullâh

Âna bin can ile teslîm gerek

Güfte-i âkılı velî mecnûn

Fehm u akl etmeyip gider söğerek

Ba‘dezâ mezkûr olan hadîs makbûl birkaç mânâyâ mahmûldur. Biri budur ki Enbiyâ-i Benî İsrâîl vâkıât-ı ahkâm ve nevâzil-i havâdiste vahy-i ilâhîden me‘hûz olan nusûsa ittibâ‘ ettikleri gibi ulemâ-i ümmet dahî nass-ı ilâhîye itibâ‘ edip ictihâdlar ile ondan ahkâm-ı kesîre istinbâd ederler ve bir dahi bu ümmet ulemâ-i billâhın taayyünâtı Enbiyâ-i Benî İsrâîl’in taayyünâtı gibi olur. Yâni onların sıfatı gâlibeleri üzre tecellî eyleyip kimi taayyün Mûsâ (as) ve kimi taayyün İsâ (as) ve kimi gayri taayyünler üzre zâhir olurlar. Velâkin bu mânâ bazı kümmelin meşreb-i Muhammedî üzre olmasına mâni‘ değildir. Ve bir dahi bu ümmetin evliyâsı sıdk-ı talepte Yâni dû cihândan i‘râz ve Hakk’a teveccüh-i sahîhte Enbiyâ-i Benî İsrâîl gibidir. Zîrâ cem‘i mâsivâdan fenâ bulmadıkça ne velâyet ve ne ânın üzerine mübtenî olan nübüvvet hâsıl olmaz ve bir dahi Enbiyâ-i Benî İsrâîl’in kümmeli ümemi kendi metbû‘ları olan Enbiyâ (aleyhimüsselâm)ın bâtınından ve Enbiyâ dahi Fahr-i Âlem (sav)in bâtınından ahz-u feyz ederler. Bu ümmetin kümmelinin ahzi ise bizzât Fahr-i Âlem (sav)dendir. Pes bunlar bizzât bâtın-ı Muhammedîden ahz-u feyz etmekte Enbiyâ-i Benî İsrâîl gibi olmuş olurlar. Ve ulemâ-i ümmete bu şeref besdir. Onlardan ki niceleri kıyâsette nice bin ittibâ‘la gelseler gerektir. Enbiyâ-i Benî İsrâîlden niceleri ise bir veya iki tâbi‘le gelse gerektir. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Olan irşâd ile tavîlu‘l-bâ‘

Gele mahşerde kesîru‘l-etbâ‘

Bir değil şevket-i şâhî ile mîr

Nice destâr-ı sefid ile emîr

Kadr: Şeref ve mertebe. Pes kadr-i a‘taynâkin mânâsı a‘taynâk şerefiyle müşerref demektir. Nitekim bedr-i a‘taynâk O’nun nûruyla ziyâde münevver demektir. **Benim fazlım gibi:** Yâni ümmetim üzerine (كما قال عليه السلام (فضل العالم على العابد كفضلي على امتي)

[Rasûlullâh Efendimiz'in buyurduğu gibi: Âlim'in âbide üstünlüğü, benim ümmetime olan üstünlüğüm gibidir.⁴⁰³] bu hadîs-i şerîfi Şeyh Muhammed Belhî *Aynu'l-ilm* nâm kitâbında tahkîk ettiği üzere ilm ile murâd mükâşefedir. İlm-i mu'âmele değildir. Zîrâ ilm-i mu'âmele ki ilm-i a'mâl-i cevârih ve a'mâl-i kulûbtur, amele tâbî'dir. Yâni amel ilm-i mu'âmeleye makrûn olmadıkça mu'teber değildir. Ve illâ âbid-i mücerredde ne şeref vardır ki hattâ âlimin onun üzerine fazlî sâbit ola. Pes fazl-ı âlim-i mükâşifin âbid-i âlim-i bi-ilmî'l-mu'âmele üzerinedir. Bu mânâdan zühûl olanlar hadîs-i mezkûrda vârid olan âlim lafzını rûsûm ve kavânîn ehline haml edip âbid-i ümmî üzerine isbât-ı fazl eder. *واما ابعده فهمه واخطأ سهمه. ومن الله التوفيق* [Anlayışı kıt olanın oku (görüşü) hatâlı gider. Tahkîk yoluna sülûk etmek için tevfiîk Allâh'tandır.] Li-muharririh:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Nice vâiz nice ehl-i tedrîs

Eyleyip bunca hîle-vü telbîs

Kendini halka satar ehl-i ilm

Eylemişken anı cehli teflîs

Geçinir şâhbâz-ı evc-i şeref

Zâğ-veş olmuş iken cîfe-i celîs

Ref' ve nasb ile cer eder zeylin

Cehlin eyler binâsını te'sîs

Görse mertek sanır uzun elifi

Noktayı lokma gibi yer o hasîs

Bir edip çihl u cehli zu'munca

Bu cehâlet ile söyler tecnîs

Ermedikçe kişi keşfe tahkîk

Sanma ânı ola ilmiyle enîs

Bu kadar ilm ile aceptor kim

Bilmedi Hakkı kibr eden İblîs

⁴⁰³ Suyûtî, Camiu's-sağir, no: 5858. Benzer rivâyet için bakınız: Tirmizî, İlim, 19.

Maksad-ı levlâk: Yâni (لولا ك لما خلقت الافلاك) [Sen olmasaydın, âlemleri

yaratmazdım.] hitâbıyla maksûd olan Fahr-i Âlem (sav). Pes bu kel‘da maksûd maksata teşbîh vardır. Ve Levlâk hadîs-i kudsîdir. Sıhhati cildi evvelde tahkîk olunmuştur. **Mikrâz:** Âlet-i karz yâni kat‘ ve kad sebeka tahkîka. **Mersad-ı eflâk:** Eflâkın rastgâhı yâni gözetip muntazır oldukları vücûd-i şerîf. **Hudâ’ya Mâlîke’l-emlâk:** Yâni ey Hüdâ ve ey cümle meleklerin mâliki. Bizi okuyup tutmayanlardan eyleme! Yâni bu makûle ilmden sana sığınırız demektir. Velâkin karîne hasebiyle zikr olunan mânâ tay olunmuştur. Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Fazl u rahmet ister isen Hazret-i Allâh’tan

Gîce gündüz olma hâlî hıdmet-i dergâhdan

Şol ki kulluk eyledi sıdk ile bu dergâhta

Nola ger müjde bulursa son nefeste şâhdan

Âşıka bâd-ı ecel cânın hoş olur hem-çün nesîm

Havfa düşmez kim ki bu sırdan ola âgâhdan

Hak tecellî eyleyip yârın kamu muhlislere

Rûşen eyler yüzleri nûrunu mihr u mâhdan

İlmine mağrûr olup kalma âlemden bî-nasîb

Gir sırât-ı müstekîme olmağıl gümrâhdan

Hikmet-i Lokmânı neyler ârif-i billâh olan

Kim bu irfân şerbetin içse geçer dilhâhdan

Ger Süleymân rütbe olsun kıl tevâzu‘ âleme

İlm u irfân rütbesi âlî-durur her câhdan

Gûş kıldınsa huzu’l-‘ilme min efvâhi’r-ricâl

Nakşı resmî ko bu ilmi alagör efvâhdan

Tâlib-i ilm-i ilâhî olagör câh andadır

Düşme meyl-i mâsivâyâ çık bu ka‘r-ı çâhdan

Hakkıyâ mikrâz-ı gam kesmezden evvel cânını

Şem‘-veş pür et gönül bezmini dûd-i âhdan

Fazîhat: Rüsveylik. **Dehşet:** يقال دهش فهو دهش تحير او ذهب عقله من ذهل او وله

كما فى القاموس [Bâbı feraha gibidir. Korkudan veyâ aşırı sevgiden hayrete düştü veya aklı gitti demektir. Nitekim *Kāmus*’ta böyle geçmektedir.] **Vahşet:** Ünsün zıttıdır. Yâni zikr olunan kelâmdan kalbine te‘sîr ve infi‘âl geldiyse tahkîk bil ki senden vahşet-i cehl gidip ilmle üns oldun ve sen de ulemâ-i hakîkat hâline hâlince hisse buldun. [139]

قال الله تعالى انما يخشى الله من عباده العلماء [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Kulları içinden ancak âlimler, Allâh’tan (gereğince) korkar. (Fâtır, 35/28)]

[Mefâîlün / Mefâilün / Feûlün]

Ki Yâni korkmaz Allâh’tan meger şol

Kişi korkar kim ol âlim ola ol

Ne bilsin korkusun her cîlf ü zeyyât

Ne bilsin korkusun her hulf ü neffât

Ne bilsin Hakk’ı âteşdâni elves

Ne bilsin Hakk’ı her müştî gil eş‘as

O gün aklı olan eder tasavvur

Sonun fikri olan eder tedebbür

Şu kim bilmez müzehhebden mühezzeb

Bulardan sonucu olan muazzeb

Ki ömrü mâlî zâyî‘ eylemiştir

Diline ne gelirse söylemiştir

Meger Allâh ede geri inâyet

Ki fazl ede bağışlaya cinâyet

Velî afvın azâbın kimse bilmez

Onunçün ilmi olan gâfil olmaz

Onunçün korkudan beli bükülür
Onunçün gözlerinden kan dökülür

Onunçün korkar azğun ede râhı
Onunçün korkulardan eder âhı

Bu sözü demedi mi Hak Teâlâ
Rasûle demedi mi Hak Teâlâ

Ki her kim korkar olısar emîn ol
Emîn ise olısar der-kemîn ol

Îlâhî korkulardan eyle âzâd
Îlâhî eyle irşâd eylegil şâd

Bizi hikmetlerinden etme mahrûm
Bizi rahmetlerinden eyle merhûm

Sonucu rahmet evvel ümmet eyle
Rasûlün hürmetine rahmet eyle

Bize gelgil diyü eyle beşâret
Bize gelgil diyü eyle işâret

Nola âhir işit azze ve cell'den
Rivâyetdir Muâz übnü Cebel'den

Rasûl ashâbına bir gün buyurdu
Beşâret nice olısar duyurdu

Dedi Allâh ki bilir nice etti
Ki arş altında şehristan yarattı

Yapısını zeberced etti ahdar
Amûdun eyledi yâkût-ı ahmer

Nihâdın bir direkte etti bünyâd
Yedi yüz küngüre üstünde îcâd

Pes emr ede o gün lutf ıssı Hâdî
Kim onda Cebrâil ola münâdî

Çıka bir küngüre üzre mümecced
Nidâ ede ki yâ ümmet-Muhammed

Selâm eder size Allâhu Rahmân
Beşâret kılar uçmağ ile Rıdvân

Dahî bir söz Saîd eder rivâyet
Ki Hak mü'minlere eder riâyet

Buyurdu her ki yaktı kendüzini
Sanem gördükte dünyâda özünü

Bugün esnâm ile girsinler oda
Çün ona taptılar varsınlar oda

Varıp girmeyeler dârü'l-ıkâba
Bilirler zîrâ had yoldtut azâba

Nidâ ede pes anda Rabbü Rahmân
Beni severseniz yâ ehl-i îmân

Varın girin cehennem içine siz
Pes andan cümle mü'min yürüye tiz

Nidâ ede münâdî taht-ı arştan
İşite cümle âlem onu ferşten

Ki şunlar kim getirdi bana îmân
Beni artuk severler diye Rahmân

[İmân edenlerin Allâh'a olan sevgileri ise çok daha
fazladır. (Bakara, 2/165)]

Bu söz tefsîr içinde vârid oldu
Bu dem takrir içinde vârid oldu

Bu söziün erdi mânâsı şu yere
Ki âşık bakmaya hiç göğе yere

Fenâdan çün bakāya ola tâlib
Bile Allâh-durur a‘le‘l-metâlib

Muhabbet âleminde bula bir hâl
Bulup yoldaş edine aşkı derhâl

Ki aşktır onu ma‘şûka irüren
Onu aşk gözleriyle göre gören

قال الله تعالى في سورة فاطر (انما يخشى الله من عباده العلماء) قال الراغب الخشية خوف يشوبه

ما يكون ذلك عن علم بما يخشى منه ولذا خص العلماء بها انتهى (وفي الحديث انى [140] تعظيم واكثر

لانفاكم لله واخشاكم له) قيل الخشية هى تألم القلب بسبب توقع مكروه فى المستقبل يكون تارة بكثرة الجناية

من العبد وتارة بمعرفة جلال الله وهيبته وخشية الانبياء من هذا القبيل فمن معرفة اكثر تكون خشية اوفر

[Allâh Teâlâ Fâtır sûresinde şöyle buyurmuştur: “Kulları içinden ancak âlimler, Allâh’tan (gereğince) korkar.” (Fâtır, 35/28)] Râğıb şöyle demiştir: Havf, ta‘zîm ile korkmaktır. Bu en çok haşyet duyulan şeyi bilmekten kaynaklanır. Bunun için ulemâ hususî olarak zikredilmiştir. (Bitti.) Hadis’te şöyle gelmektedir: “Allâh’tan en çok korkanınız ve O’na en saygılı olanınızım.”⁴⁰⁴ Denildi ki, haşyet gelecekte olması beklenen kötü bir şey sebebiyle kalbin elem duymasıdır. Bu bazen kuldan çok günah sâdır olmasından bazen de Allâh Teâlâ’nın celâlini ve heybetini bilmekten kaynaklanır. Enbiyânın haşyeti bu kabîldendir. Kimin mârifeti çok olursa haşyeti de fazla olur.] **Cilf:** Cîmin -kesri- ve lâmin -sükûnuyla- cefâkâr ve galîzu’t-tab‘. **Zeyyât:** Zâ-i mu‘cemenin -fethi- ve yâ-i müşeddede ile zeytinyağı satıcı, bâyi-‘i dehni’z-zeytûn mânâsına. **Hulf:** Hâ-i mu‘cemenin -fethi- ve lâmin -sükûnuyla- nâ-hulf Yâni kişinin evlâdı ve a‘kâbı ve hulefâsından hayırsız ve yaramaz kimse. ومنه قوله تعالى

(فخلف من بعدهم خلف اضاعوا الصلوة) [Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar

namazı bıraktılar. (Meryem, 19/59)] ve eğer mâkablinde karînesine muvâfakat için hâ -meksûr- olursa lecûc (inatçı, dik kafalı) mânâsına olur. **Neffât:** Nunla ve fâ ile gazûp

⁴⁰⁴ Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5. Ayrıca bk. Nesâî, Nikâh, .

mânâsına veyâ neft yağın satıcı. Bu sûrette aslında nefât olmuş olur ve eğer kâf ile olursa kemikten ilik çıkarıcı. Muhricu'l-mah mânâsına. Yâni denî ve hasîs. Nitekim arabîde bâhile kabîlesi ânınla meşhûrdur. اذا كانت النفس من باهلة. [Nefis ipini koparmışsa Hâşim soyundan olmak fayda vermez.]

Ba'dezâ Nâzımın (ks) bu kelimelerinden murâdı, her cehl şânından olan bey' ve şer ehli, husûsan umûru hasîseye müte'âdî olanlar, bunların emsâli kimseler Tanrı'yı ve Tanrı korkusun bilmez demektir. Zamâne halkı bu makâlenin mâ-sadakıdır. Zîrâ cehl gâliptir. Ve ehl-i arza adâ olunanların ekseri sanâyi' ve ticâret-i dünyâyâ müştâgil ve ilm u irfâna mevânî' olan esbâba mütemessik ve şeb u rûz dünyâyâ mütevağğillerdir. Şöyle ki gâh olur galebe-i efkârdan âdemi teşhîs etmezler ve kendi akılların beğenip ehl-i irfânın nasîhatin tutmazlar ve bir vecihle hüdâ yoluna gitmezler. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Eline girse eğer zer dengân

Olur âdın bir ulu bezirgân

Şuhan-ı ilme rağbeti yoktur

Eylemez zer gibi dilde mekân

Seng gevher olur ammâ ki senin

Yoktur ıslâh nefesine imkân

Edeb-i şer'a koymazsın kendin

Yok mu ey hoca yolunda erkân

Nice bir sîm u zer hesâb eyle

Lü'lü-i çeşmi say yegân yegân

Bed güherler bir akçeye değmez

Bütün âlem değer ammâ nîkân

Dâmen âlûde ne bilsin perhîz

Yoktur onlarda sîret-i pâkân

Değmez âdem demeye âlemde

Yek-durur bed kişilerden şu sükkân

Bilmedi câh ehli lâhûtu
Câh-ı nâsûtta olanlar sükkân

Âteşdân-ı elves: Âteşdân. Ateş yaktıkları yer ki ocak derler. Zîrâ dâñ lafzı zarfiyyet ifâde eder. Âteşgede gibi. **Elves:** Ziyâde mülevves ve murdâr ve bulaşık. Burada âteşdân ile murâd kalbdır.

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]
Hak budur kim zâtiyâ âh-ı mecâzî âşıkın
Şol duhânın aynıdır yoksul ocağından çıkar

Maksûd kalbi nâ-pâklık ile tavsîftir. Yâni ne bilsin hakkı, ol kimse ki onun gönlü hubb-i sivâ ile âlûde ve meyl-i hevâ ile mülevves ve nâ-pâk ola. **Müşti gil:** Bir avuç balçık. Zîrâ müşti -zamm ile- avuç mânâsına veya vahdet için. Ve gil kâf-ı fârisînin -kesri ile- balçık demektir. **Eş‘as:** Tozlu ve saçı dağınık. قال في القاموس الشعث محرّكة انتشار الامر ومصدر الاشعث

[Kāmus’ta şa’s, işin, durumun yayılmasıdır. Eş‘as’ın masdarı tozlanmış kafaya ve saçın yapış yapış olup keçeleşmesi için kullanılır. (Bitti.)] Maksûd ne bilsin hakkı, dinde hor ve bî-miktâr ve hidmet-i dünyâ ve meyl-i mâsivâ ile çehre ve libâs ve mir‘ât-ı dili pür-gubâr olan demektir. Zâkir-zâde:

Bir avuç hâk nice bilsün Hâlikı
Budur derde düşüren âşıkı

Ba‘dezâ âdem eğerçi tûynden mahluktur. Velâkin müste‘id olan âdem gevher hükmündedir. Ânınçün kıymetdâr ve gayrısı bî-i‘tibârdır. **Tasavvur:** Bir nesnenin sûretin ta‘akkul ve idrâk. **Tedebbür:** Bir nesnenin dübürün yâni âhirin ve sonun fikr etmek. والفكر

[Fikir, mechûle ulaşmak için malûmatı tertîb etmektir.] **Şu**

kim bilmez müzehhebden mühezzeb: Yâni ikisini biri birinden temyîz ve teşhîs eylemez. Yâni diline ne gelirse söyler ve zâhir ve bâtın ve dünyâ ve âhiret bilmez. Belki nazarını hayât-ı zâhireye, kasr-ı dünyâ-yı dûnun ârâyişine hasr eder. Zîrâ müzehheb ism-i mef‘ûl sîgası üzre âb-ı zeheb ile muttalî olan nesne ve mühezzeb ise hezb Yâni safâ ve hulûs ve nekâvet bulmuş emirdir. Pes evvelkisi bi-hasebi’l-gâlib ârâyiş-i zâhire ve zînet-i sûrete nâzır ve mühezzeb ise

ان الله لا ينظر الى صوركم) hilye-i bâtın ve zîb mânâyâ dâirdir. Bu iki mertebeyi fark eden ârif ise ((واموالكم بل الى قلوبكم واعمالكم *Allah Teâlâ sizin yüzlerinize ve mallarınıza değil, kalblerinize ve amellerinize bakar.*” (Müslim, Birr, 34)] muktezâsınca ârâyîşe aldanmaz ve sîm u zer gibi pûte-i hırıda yanmaz. Belki tadhîr-i bâtın ve tezkiye-i dil ile mukayyet olur ve şeb u rûz, zâd-ı âhîret tedârik kılar ve nakd-i ömrü bezl-i râh-ı hakîkat etmeyi ticâret-i râbıha bilir. **Zâyi:** يقال جنى [يقال ضاع أى هلك وتلف] **Cinâyet:** يقال جنى الذنب جرّه واثمرة تناولها من شجرتها. قال الراغب واستعير من ذلك جنى فلان جناية كما استعير احترام فان اصل الجرم قطع الثمرة عن الشجرة فاستعير لكل اكتساب مكروه [Denilmiştir ki cenâ, suç işledi, çekti, ağacından meyvasını aldı mânâsındadır. Râğıb demiştir ki: Falanca cinâyet işledi, (ifâdesinde geçen cinâyet) bu kelimedden istiâre olarak kullanılmıştır. Tıpkı احترام kelimesinde olduğu gibi. Cürm, meyveyi dalından koparmak mânâsındadır. Çirkin her türlü iş işlemeyi ifâde etmek için kullanılmıştır.] **Onunçün korkar azğün ede râhı:** Yâni yol azmaktan havf eder. **Der-kemîn:** Der zarfiyyet ifâde eder. Kemîn pusu dedikleridir. Yâni emîn olanlar pusuda olanlar gibi masûn ve mahfûz olurlar. Ve fi’l-Mesnevî:

لاتخافوا هست نزل خائفان
هست در خور از برای خائف آن
آنکه خوفش نیست چون گوی مترس
درس چه دهی نیست او محتاج درس

[“Korkmayın!” sözü, korkaklara sunulan yemektir. Bu yemek tam onlara lâyıktır. Korkusu olmayana nasıl “korkma!” dersin? Niye ders veriyorsun ki o derse muhtaç değil!⁴⁰⁵]

Şehristân: sitân lisân-ı fârisîde zarf-ı zamân ve mekânda isti’mâl olunur. Mesela yaza tâb-istân derler harâret zamânı. Ve kışa zem-istân derler burûdet vakti olmağla. Ve şehristân şehir yerine derler. Ve Nisabur ve Harezmi [141] meyânında bir şehrin nâmına dahi şehristan derler ki onu Me’mûn Halîfe gününde Emîr-i Horasan olan Abdullah bin Tâhir binâ eylemiştir. Sâhibu’l-mîlel ve’n-nihal müvellididir. **Amûd:** Direk, sütun gibi. **Nihâdın bir**

⁴⁰⁵ Mesnevî, c.I, beyit: 1429-1430.

direkte etti bünyâd: Yâni aslın bir direk üzerine kurdu. Ve onun dahi üzerinde yedi yüz küngüre Yâni şerefe halk eyledi. **Mümecced:** Mu‘azzam demektir. Mecd’dendir. Ululuk mânâsına. **Yâ ümmet-Muhammed:** Vezn için tânın hareketi ihtilâs olunur. **Rıdvân:** Rızâ-i kesîr ve kad sebeka. **Sanem:** Puttur. Vesn ile fark mürûr etmiştir. **Ferş:** Yerdir ki mefrûş ve mebsûddur. (ومن الناس من يتخذ من دون الله اندادا) Allâh Teâlâ Bakara sûresinde, dahi merdümândan kimseler vardır ki Hak’tan gayri, putları şerîk ittihâz ederler. (والذين يحبونهم كحب الله) Allâh Teâlâ’ya lâıyk olan muhabbet gibi onlara dostluk ederler. (اشدّ حبا لله) Hakk’a dahi onlar ki vahdâniyeti Hakk’a i’tirâf ve tasdîk-i mürselîn ettiler. (آمنوا) dahi onlar ki vahdâniyeti Hakk’a i’tirâf ve tasdîk-i mürselîn ettiler. (اشدّ حبا لله) Hakk’a muhabbetleri kavî-ter ve ziyâdedir. [(Bakara, 2/165)] Zîrâ görmekten semâ’la aşıklar ve kahr u lutfunda emrine muvâfıkıdır. Hâfız:

عاشقان را گردد آتش می نشاند قهر دوست
تنك چشمم گر نظر در چشمهء كوثر كنم

[Sevgili, âşıkların ateşte kalmalarını istiyorsa, Kevser pınarına, çeşmesine bile bakarsam gözüüm kör olsun.]

Ki âşık bakmaya hiç göge yere: Zîrâ hubb-i gâlibin hükmü mahbûbdan mâadâsını nazardan ıskât etmektir. Burada yer ve gökten murâd yalnız âlem-i ecsâm değildir. Belki ecsâm ve ervâh ve dünya ve âhiret anda dâhildir. Nitekim birkaç def’a tahkîk olunmuştur. **Mehabbet:** Mîmin -fethiyle-dir. Muhabbet ve aşk zâtın sıfâta nazarından tevellüd eder. Ânınçün fenâfillâh mertebesinde, zât ehlinin hâline ne aşk ve ne muhabbet derler. Zîrâ âlem-i sıfâtın müte‘allikâtından olan cemi‘i lezzâtan berîlerdir. Bakâya redd olunduklarında muhabbet bâkîye zuhûr eder. Zîrâ bekâ âlem-i sıfâta göredir. Ve bundan münfahim olur ki muhabbet-i hakîkiyye aşkın fevkindedir. Pes her âşık mahbûbiyet makâmına vâsıl değildir. Ve aşkda ifrâd-ı galeyân vardır. Ânınçün nûru’l-muhabbe ve nâru’l-aşk derler. Ve sıfât-ı Hak’da ziyâde i’tidâl olmakla Hakk’a nisbetle muhabbet denilir ve aşk denilmez. **Hâl:** Tecnîs-i tâmmıdır. Evvelkisi من غير تصنع ولا اجتلاب ولا اكتساب [Tasannû‘, ictilâb ve iktisab olmaksızın] kalbe vârid olan mânâdır. Darb ve hüzn ve kabz ve bast gibi. Ve ikincisi nihâyetü’l-mâzî ve bidâyetü’l-müstakbel mânâsınadır. Nâzımın kelâmında işâret vardır ki aşk-ı mutavassıt ve muhabbet hem evvel ve hem âhirdir. Fefhem.

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Kimde kim aşkın nişânı vardurur

Âkibet ma‘şûka ânı irgürür

Bundan münfehim olur ki zâhidin Hakk’a vusûlü ilm mertebesinde ve âşkın ayn derecesindedir. Zîrâ âşık suvâr u zâhid piyâdedir. Ve aşk bir sefînedir ki deryâyı berâzlıh ânınla geçilir. Ve kişi ne kadar şinâver olsa deryâyı muhîti sefînesiz ubûr edemez. Ve bî-per olan murgu cânib matlaba doğru uçup gidemez. Sa‘dî:

در آبی که پیدا نباشد کنار

غرور شناور نباید بکار

[Kıyası görünmeyen suda, yüzücünün gurûru işe yaramaz.⁴⁰⁶]

Pes bu takrîrden zâhid ve âşkın hâli sana nümâyân oldu. Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Aşk bir âyîne-i envârdır

Âşık ol Allâh’a dilden âşık ol

Aşk bir gencine-i esrârdır

Âşık ol Allâh’a cândan âşık ol

Âşık isen bakma yere göğşe vâr

Yoğ olup gitsin dilinden cümle vâr

Menzile erer olan aşka süvâr

Âşık ol Allâh’a dilden âşık ol

Kimde kim yok oldu bu fânî vücûd

Şol vücûd-ı bâkiden erişti cûd

Çeşm-i aşktır eden Allâh’ı şühûd

Âşık ol Allâh’a cândan âşık ol

İster isen kurb-i Rabbi’l-âlemîn

Zâhidâ kurba sebep aşktır hemîn

Olmak istersen belâlardan emîn

Âşık ol Allâh’a cândan âşık ol

⁴⁰⁶ Külliyyât-ı Sâ‘dî, *Bostan*, s. 328.

Lutf u kahrın nûr u nârın hakkıyâ

Bir görenler oldu gerçek evliyâ

Aşk içinde yokdurur zerre riyâ

Âşık ol Allâh’a cândan âşık ol

KÂFİYETÜ’L-LÂM

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Rasûlullâh buyurdu kim münâdîler ede ikbâl

Ki kanı Tanrı dostları nice kavm ede istikbâl

Firîştehler gele ayda ki siz misiz ehîbbâsı

Diyeler kim ne‘am biziz bizimdir izzet u ifdâl

Diye Cebbâr-ı âlem kim sadaktum sizsiz ahhâbım

Ki sizdiniz beni züvvâr ederdiniz bana ikbâl

Dahî korkan da sizdiniz benim izzim celâlimden

Likâma sizdiniz müştâk beni ederdiniz iclâl

Sizedir merhabâ bugün çün ahhâbım benim sizsiz

Ne kim hâcâtınız varsa edem size onu îsâl

Diyeler hâcetimiz bu ki göreydik yüzün yâ Rab

Ki nice iştiyâkından geçiser hicr ile meh sâl

Buyura kim zihî dostlar ne gökçek hâcetiniz var

Kılam hâcetiniz makbûl açıla size kutlu fâl

Sözünüz müstecâb edem sizin ben külli sâatte

Cemâlim gösterem size be-küllî hinde bî-icmâl

Dahî artuk mezîd edem varın bir cennete bugün

Kimi dilermeniz bile alın gidin edin işmâl

İkbâl: الاقبال التوجه نحو القبل كالاستقبال [“İkbâl” istikbâl gibi kıble tarafına

yönelmektir.] **Ehîbbâ:** Habîbin cem‘idir. mahbûb mânâsına. **İfdâl:** احسن من الفضل وهو الزيادة

(وكل عطية لاتلزم ان تعطى يقال لها فضل نحو (واسألوا الله من فضله [Fazldan en iyisi. Fazl, verilmesi

zorunlu olmayan atıyye'ye denir. Meselâ: [Allâh'tan lutfunu isteyin. (Nisâ, 4/32)] **Cebbâr-ı**

âlem: Allâh Teâlâ'dır ki [142] halkı kendi murâdı üzerine cebr ve kahr eder, kimse

muhâlefete kâdir olmaz. **Sadaktum:** Kavlinizde sâdık oldunuz. Yâni sözünüzde gerçeksiz.

Züvvâr: Zâirin cem'idir. Maksûd zâhirde tâ'atla mesâcidi ve bâtında teveccühâtla kulûbu

ziyârettir. Bu ziyâret ise ayn-ı ziyâret-i haktır. **İclâl:** a'zâm. Yâni ululamak. **Sizedir**

merhabâ: Yâni merhabâ demek. Ve kad sebeka beyânühû. **İsâl:** Eriştirmek. من الوصل ضدّ

الفصل [Vasl kökünden gelmektedir, faslın zıddıdır.] **Hecr:** -feth ile- ve hicrân -kesr ile- insan

gayriden ya beden veyâ lisan veyâ kalble müfâratıdır. **Meh:** Mâhdan muhaffeftir. Âh

mânâsına. **Sâl:** Yıldır. Sene gibi. Maksûd dünyâ günlerinde olan ru'yetten mahrûmiyeti

beyândır. Zîrâ eğerçi dünyâda ru'yet-i dîdâr câiz idi. Velâkin nazar-ı zâhirin te'allukuna

mevânî' olmağın ukbâya te'hîr olunmuştur. Zâhir ve bâtın ile maan, şuhûd ise yalnız şuhûd-u

bâtınîden etem ve ekmeldir. **Açıla size kutlu fâl:** Fâl tıyrenin zıddıdır. Kemâ sebeka. Maksûd

fâlnız murâd göze muvâfık gele ve tâli'iniz küşâd ola demektir. **Hîn:** zaman mânâsınadır.

Tafsîli mürûr eylemiştir. **Bî-icmâl:** İcmâlsiz. Yâni tafsîl üzre. Maksûd tecellî-i dâimdir ki

Enbiyâ (aleyhimüsselâm)ın ve Evliyâ-yı Kirâmın şânıdır. **Mezîd:** Ziyâde mânâsına. Masdar-ı

mîmîdir. (قال الله تعالى في سورة ق (لهم ما يشاؤون فيها [Allâh Teâlâ Kâf sûresinde şöyle

buyurmuştur: Orada kendileri için diledikleri her şey vardır. (Kâf, 50/35)] Ehl-i behişt için

behişte envâ'ı ni'met ve esnâf-ı lezzâtan dil-hâhları vardır. (ولدينا مزيد) [Katımızda dahası da

vardır. (Kâf, 50/35)] dahî bizim katımızda onların makâsıdı üzerine ziyâde vardır ki hâtıra

gelmez ve taht-ı meşîyyette dâhil olmaz umûrdur. قال بعض الكبار من كان لي كنت له ومن كنت له

يكون له ما كان لي [Büyüklerden biri şöyle demiştir: Kim benim için olursa, ben de onun için

olurum. Ben kimin için olursam, benim için olan her şey onun için de vardır.] **İşmâl:** -kesr

ile- ahz u cem' etmek. يقال شمل النخلة واشملها القط ما عليها من الرطب كما في القاموس وقال الراغب

hurma ağacının شمل النخلة و أشملها [الاشمال بالثوب ان يلتف به الانسان فيطرحه على الشمال انتهى

üzerindeki taze hurmaları topladı demektir. *Kāmus*'ta böyle geçmektedir. Râğıb demiştir ki,

الإشمال باثوب İnsanın elbiseyi vücûduna dolayıp sol tarafına atmasıdır. Bitti.] bu mazmûnun

meâli bi-hasebi'l-lüzûm mânâyâ ola râci'dir. Ve şâmil kılmak mânâsına dahi böyledir. Fefhem. Li-muharririhî:

[Müstef'ilün / Müstef'ilün]

Müşâtâk-ı dîdârız bugün

Yârab tecellî eylegil

Dîdârın ûmârız bugün

Yârab tecellî eylegil

Yaktı bizi nâr-ı celâl

Mihnetle müşted oldu hâl

Hicr ile geçti mâh u sâl

Yârab tecellî eylegil

İrsün cenâbından hitâb

Gitsün gönülden ızdırâb

Göster cemâlin bî-hicâb

Yârab tecellî eylegil

Gözler gözüm yevmü'l-mezîd

Özler dilim lutf-i cedîd

İtsün kamu uşşâk îyd

Yârab tecellî eylegil

Hakkı kulu mesrûr edip

Vîrân dilin ma'mûr edip

Cân gözlerin pür-nûr edip

Yârab tecellî eylegil

[Allâh Teâlâ قال الله تعالى والذين اجتنبوا الطاغوت ان يعبدوها واناابوا الى الله لهم البشرى

buyurmuştur: Tâğut'a kulluk etmekten kaçınıp, Allâh'a yönelenlere müjde vardır. (Zümer, 39/17)]

FASLÛN FÎL-HAVZ

(Cennet havuzu)

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Rasûlullâh buyurmuştur ki havzım şol kadar gindir
Kim Eyle'den Adence var onun mikdârına emyâl

Suyu kardan dahî aktır kokusu miskden etyabdır
Ebârıkı nücûmdan çok tadında hod ne sukker bal

Nifâk ehlîn kovam andan dediler yâ rasûlallâh
Bizi ol vakt bilir misin buyurdu kim bilâ-işkâl

Ki zîrâ sizde sîmâ var ki yoktur ayruk ümmette
Yüzünüz kollarınız ak vudûdan ahsen-i eşkâl

Dahî her bir nebînin hem olısar başına havzı
Benim artuk ola lîkin içer erkek dişi ensâl

Rivâyetdir iki mîzâb akar cennette ol havza
Biri altın biri gümüş akar kevser ona seyyâl

Bir aylık yol ola havzın genişliği mesâfette
İhâta eyleye ümmet hiç içmez kalmaya ol hâl

Oruç tutanlara ondan nasîb et bize de yâ Rab
Atasına anasına sunısardur şarâb etfâl

Atalar analar cennet taâmın hem yemeyince
Bularun ellerinden hiç cinâna olmaya meyyâl

Meger kâfirler olısar kalanlar mahrûm ol havzdan
İşit küffâra kim imdi ne resme olısar ahvâl

[Allâh Teâlâ Zümer (قال الله تعالى في سورة الزمر) والذين اجتنبوا الطاغوت ان يعبدوها

sûresinde şöyle buyurmuştur:] Dahî şol kimseler ki şeytân ve nefis ve mâsivâyâ ibâdet etmekden ictinâb eylediler. (وانابوا الى الله) dahî Allâh Teâlâ'ya rucû' ettiler. Yâni tahliye [تخليه]

ve tahliye [تخليه] ehli oldular. (لهم البشرى) onlar için dû cihânda cennet ve kurbet ve vuslat ve ru'yet ile müjde vardır. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Subh-u vasla irem diyen âşık

Geceler olsa acep mi bîdâr

Kim ki bîdâr oldu âlemde

Şüphesiz gördü âkibet dîdâr

El-havz: معروف من حاضت المرأة اذا سال دمها لان الماء يسيل اليه او من حاض الماء جمعه

[Ma'rûftur. Kadının kanı aktığında hayız oldu manasında المرأة حاضت denir. Çünkü su ona

akar. Veya topladı manasındaki حاض الماء kullanımından gelmektedir.] **Eyle:** Hemzenin -

fethi- ve yâ-i müsennânın -sükûnuyla- Şam'ın Yemen deryâsına mukâbil olan cânibinde bir

şehrin ismidir. قال في القاموس ايلة جبل بين مكة والمدينة قرب ينبع وبلد بين ينبع ومصر وعقبتها معروفة

[Kâmus'ta şöyle demektedir: Eyle Yenbû' yakınlarında Mekke ve Medine arasında bir dağdır.

Ve Yenbu' ve Mısır arasında bir şehirdir. Oranın tepesi meşhurdur.] **Aden:** Tahrîk ile

Yemen'in Hind deryâsına mukâbil olan cihetinde bir şehrin nâmıdır. **Emyâl:** -feth ile- meylin

cem'idir. -kesr ile- göz erimi miktânı yer. Ve bazıları sülüs fersah Yâni dört bin adım demişler.

Bâkî tafsîl kütüb-i lügatte ve gayridedir. **Etyab:** Ziyâde tıyb Yâni hoş râyihalı. **Ebârık:**

İbrîkin cem'idir. -kesr ile- Emzikli bardak mânâsına. Âbrîzden mu'arrebdir. **Nücûm:** Necmin

cem'idir. yıldız mânâsına. **Bilâ-işkâl:** -kesr hemze ile- Yâni şüphesiz. يقال اشكل الامر التبس

وامور اشكال ملتبسة كما في القاموس وقال الراغب الا شكال في الامر (143) استعارة كالاشتباه من الشبه

[Râğıb şöyle demiştir: “el-İşkâlü fi'l-emr” “iştibâh” gibi istiâredir.] **Sîmâ:** -kesr ile- Alâmet

mânâsına. قال تعالى (سيماهم في وجوههم) [Allâh Teâlâ buyurmuştur: Onların nişanları

yüzlerindeki (secde izidir). (Fetih, 48/29)] **Ahsen-i eşkâl:** Sûretlerin ve hey'etlerin ziyâde

güzeli. [“Şekl” kelimesinin çoğuludur. O bir şeyin his ve tevehhüm edilen sûretidir.] Veysî:

Feleke-i zerrîn çetri germ dûr olmasa
Denmez idi ahsenü’l-eşkâl şekl-i müstedîr

Ve kad sebeka tahkîku’ş-şekl. [Şekl’in tahkîki daha önce geçmişti.] **Ensâl:** -feth ile- Neslin cem‘idir. Veled mânâsına. قال الراغب النسل الولد لكونه ناسلا عن ابيه اى منفصلا وتناسلوا. [Râğıb demiştir ki: Nesl, veled (çocuk) demektir. Çünkü çocuk babasından olur yani ondan ayrılır. “Tenâselû” “tevâledû” ile aynı mânâdadır. Bazısı bazısını doğurttu anlamındadır.] **Mîzâb:** Oluk. Aslında mûzâbdır. يقال وزب الماء يزب وزوبا سال [Vezebe, su aktı demektir. *Kāmus*’ta şöyle demiştir: “el-mîzâb” kelimesi de buradan gelmektedir. Yâhut bu kelime Farsçadır. Mânâsı, suyun bıraktığı ıslaklıktır. Hemze ile onu Arapçalaştırmışlardır. Bunun için de “memâzîb” şeklinde cemi‘ yapmışlardır.] **Seyyâl:** seyelân ve cereyân edici. يقال سال جرى وتركيبه يدل على جريان وامتداد كما فى القهستانى. قال الراغب السيل اصله. Yâni akıcı. مصدر وجعل اسماء للماء الذى يأتىك ولم يصبك مطره demektir. *Terkîbi*, akmaya ve uzayıp gitmeye delâlet eder. *Kahistânî*’de böyle geçmektedir. Râğıb demiştir ki: “seyl” kelimesinin aslı masdardır. Yağmuru sana isâbet etmediği hâlde sana gelen suya isim olmuştur.]

Ba‘dezâ takrîr Nâzımın (ks)dan münfehim oldu ki havz-ı peygamber mahşerde ve âb-ı kevserdendir. Zîrâ cennete duhûlden sonra havza hâcet kalmayıp herkesin makâmına ondan bir şu‘be cârî olsa gerektir. **Mesâfe:** قال فى القاموس المسافة البعد لان الدليل اذا كان فى فلاة [Kāmus’ta şöyle denmiştir: “Mesâfe” kelimesi uzaklık anlamındadır. Çünkü rehber çölde bulunduğunda doğru yolda olup olmadığını bilmek için çöl toprağını koklar. Bu çokça kullanılmış ve uzaklığa “mesâfe” demişlerdir. (Mesâfe, kelimesinin aslı olan) “es-sevf” koklamak anlamındadır.]

Etfâl: Tıflın cem'idir. şerhi defâ'atle güzer etmiştir. Burada murâd ebeveyn hadd-i bülûğdan evvel vefât eden evlâd-ı sagâırın elinde ta'âm-u cennet ve şerâb-ı kevser ekl ve şurb etmedikçe behište meyl etmeyeler demektir. **Cinân:** Cennetin cem'idir. والجنة كل بستان ذي شجر يستر
باشجاره الارض وسميت الجنة اما تشبيها بالجنة في الارض وان كان بينهما بون واما لستره نعمها عنا المشار
بالجنة [Cennet, ağaçları ile toprağı örten her türlü
bahçedir. Bu şekilde isimlendirilmesi ya yeryüzündeki cennete teşbîh tarikiyledir, -her ne kadar ikisi arasında çok fark olsa da- ya da oranın nimetlerinin bizden gizli kalması sebebiyledir. Nitekim şu âyet-i kerîme buna işâret eder: [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Onlar için ne saklandığını hiç kimse bilemez. (Secde, 32/17)]] Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

İç şarâb-ı aşk-ı pâk-i Ahmedî

Kanagör havz-ı Rasûle kanagör

Teşne cânın bula zevk-i sermedî

Kanagör havz-ı Rasûle kanagör

Arsagâh-ı haşre ümmet çün gele

Havz-ı pâk-i Mustafâ'ya cem' ola

Her biri bir câm ile ondan ala

Kanagör havz-ı Rasûle kanagör

Kevser-i cennet akar ol havza dek

Kandırır âşıkları bî rayb ü şek

Savm ile bugün susuzluk derdi çek

Kanagör havz-ı Rasûle kanagör

Lezzet-i kevser dilerse bunda ger

Zevk-i aşka düş ye tûtî-veş şeker

Andan içmez kalmaya kâfir meğer

Kanagör havz-ı Rasûle kanagör

Âşık olan bellidir sîmâ ile

Yüzü toprak gözü pürdür mâ ile

Hakkıyâ feyz erişir her sâile

Kanagör havz-ı Rasûle kanagör

FASLÛN FÎ CEHENNEM VE EHLÎHÂ

(Cehennem ve cehennemlikler)

قال الله تعالى وان جهنم لموعدهم اجمعين [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Muhakkak

cehennem, onların hepsine vadolunan yerdir. (Hicr, 15/43)]

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Cehennem nice idüğün yukarıda beyân etdik

Velî bu dem geri biraz sana nakl edelim timsâl

Rasûlullâh buyurmuştur ki dîvârı onun dörttür

İçi dopdoludur oddan selâsilden nekâl enkâl

Onun dîvârının arzı tamam kırk bin yıl artuktur

Odunun ıssısı yetmiş bu od mikdârıdır emsâl

Onun tutduğu kâfirler olıyardur dahî kibrît

Dışıdır kim harareten katıdır ol mine's-salsâl

قال الله تعالى فاتقوا النار التي وقودها الناس والحجارة [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. (Bakara, 2/24)]

Eger bir kavcagız şarktan irerse kavme magribden

Bularun beynisin ıssı edip kaynadadı tecvâl

Eger bir katre zakkûmun yere tarh etseler onun

Fesâd ederdi yeryüzün fe-keyf kim ola ertâl

Veger zencirlerinden hem kosalar yerde bir halka

Yedinci kat yere erip ederdi yerleri zîlzâl

Veger biri zebânîden gözükeydi yer ehline

Ölürdü cümle korkudan var imdi eyle istidlâl

Buyura Kâdir ü Kakhâr ki bağlaya zebânîler

Elin kâfirlerin boynuna selâsil birle hem aglâl

Demirden sokalar zencîr çıka kıcından ağzına

Pes andan süreler düpdüz azâba gideler dullâl

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: O gün, günahkârların zincire vurulmuş olduğunu görürsün. (İbrahim, 14/49)]

Diyeler anda pes küffâr ki zulm oldu bugün bize
Nidâ ere ki zulm olmaz bugün bir zerre-i miskâl

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Bugün haksızlık yoktur. Şüphesiz Allâh, hesabı çabucak görendir. (Mü'min, 40/17)]

Mühürlene ağızları tanıklık vere göz kulak
El ayak söyleye onda ne kesb olduysa kavl ef'âl

Diyeler kim niçin bunca tanıklıklar verirsiniz siz
Ne kim ettikse dünyâda sebep ne oldunuz nakkâl

Diyeler bizi şol Allâh getirdi nutka kim ol Hak
Kamu eşyâya dil verip odur intâk eden akvâl

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: «Derilerine: “Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?” derler. Onlar da: “Her şeyi konuşuran Allâh, bizi de konuşturdu.” derler.» (Fussilet, 41/21)] **[144]**

Cehennem kapısına çün ereler yüzleri kara
Zebânîler diyeler kim size olmadı mı irsâl

Rasûl gelmedi mi size okunmadı mı âyât
Diyeler kim belî geldi bize bildirdiler ehvâl

Velîkin tutmadık onu kılarız şimdi biz ikrâr
Velî Hakk'ın sözü hakdır yerine geldi uş akvâl

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Andolsun ki cehennemi tümüyle insanlar ve cinlerle dolduracağım. (Hûd, 11/119) (Secde, 32/13)]

Zebânîler cehennemde ulusu on dokuz şahsdır
Dahî uluları Mâlik ki onundur sözde istiklâl

Eli altında bunların şu denli var zebânîler
Hesâbın Hak bilir ancak olmaz akl ona mikyâl

Bularun gözleri nûru sanasın berk-i hâtiftir
Dahî arzuları sankim sığır boynuzudur kattâl

Dudakları ayağında ağızlardan çıkar odlar
Bular nûrdandır nârı ederler berk ile ibtâl

Bir eliyle atar biri pes on bin kâfırı oda
Bir eliyle dahî öyle ayağıla bilâ-imhâl

Ata bir def‘ada biri tamam küffârı kırk bin ol
Verir Hak kullara mühlet velîkin eylemez ihmâl

قال الله تعالى عليها ملائكة غلاظ شداد [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Orada acımasız
ve güçlü melekler vardır. (Tahrim, 66/6)]

Rivâyetdir rasûlullâh dedi kim Hak Teâlallâh
Buyura bir bölük kavmi kim ede cennete terhâl

Kaçan kim göreler onu nidâ erişe kim sürün
Ki ondan bunların yoktur nasîbi olmaz istikmâl

Rucû‘ ede bular ondan şu hasretle nedâmetle
Ki hiç mahşerde bunların gibi olmaya bed-minvâl

Diyeler Rabbenâ bizi nolaydı görmedin bunu
Buyuraydın zebânîler edeydi odlara idhâl

Cevâbında diye Allâh onunçün etmişem böyle
Ki yalnız kalıcak siz ederdiniz dalâl idlâl

Kaçan kim görseniz halkı ameller gösterirdiniz
İçinizde nifâk idi ederdiniz riyâ a‘mâl

Bulardan korkar idiniz çü hiç korkmazdınız benden

Bulara eyleyip ta‘zîm çün olmazdı bana eşgâl

Bugün ben de azâb edem sevabdan eyleyem mahrûm

Ne assı eyleye görem size ol halk u ol emvâl

Gel ey derd-i îlâhîden haberdâr olmayan gönül

Gel ey aşkında can verip cigerdâr olmayan gönül

Gel ey eyvân-ı Subhânîde serbâz olmayan bî-dert

Gel ey meydan-ı Hakkânîde berdâr olmayan gönül

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Çü bu ahvâli göre anda şeytan

Kim ins u cinne ne hükm etdi sultan

Neler buldu sevâbı ehl-i şükrân

Neler buldu azâbı ehl-i küfrân

Ne rahmetler erişti inse câna

Ne rahatlar yetişti cisme câna

Nolaydı ben diye toprak olaydım

Ki şâyet gussadan ırak olaydım

Cehennem: Lafzının iştikâk ve bazı ahvâli bâlâda beyân olunmuştur. **Vâhile:**

(قال الله تعالى في سورة الحجر (وان جهنم لموعدهم اجمعين

[Muhakkak cehennem, onların hepsine vadolunan yerdir. (Hicr, 15/43)] ve tahkîk dûzah cümle mesâbi‘ân-ı şeytânın va‘degâhıdır. Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Dilersen feyz-i cennetten nice nem

Sakın kim yakmasın nâr-ı cehennem

Dinür lâ testerih yâ dâhile’n-nâr

Ve yâ men yeskünü’l-cennâti nemnem

باكسر الشيء المصنوع مشيها بخلق من خلّاق الله تعالى كما قال تعالى حكاية عن **Timsâl:**

ابراهيم عليه السلام (ما هذه تماثيل التي انتم لها عاكفون) والمثل المصور على مثال غيره من مثلت الشيء بالشيء

[Kesra iledir. Allâh'ın yarattıklarından birisine benzetilerek yapılan, اذا شبهته به

şekillendirilen şey demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak (Hz.) İbrâhim'den naklen şöyle buyurur:

[Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor? (Enbiyâ, 21/52)] “El-misl”

başkasına benzetilerek yapılan şey demektir. Çünkü “messele”, “şebbehe” ile aynı manada

kullanılır.] **Selâsil:** Silsilenin cem'idir. zincir mânâsına. قال الراغب تسلسل الشيء اضطرب كاءنه

[Râğıb demiştir ki: “Teselsele”, تصور منه تسلسل متردد فردد لفظه تنبيها على تردد معناه ومنه سلسلة

“izdarabe” ile aynı manadadır. Sanki mütereddid bir kimsenin kaçışını tasavvur etmiş ve

tereddüd manasına delâlet etmesi için lafzı ikilemiştir. “Silsile” kelimesi de buradan

gelmektedir.] **Nekâl:** -feth ile- azâb mânâsıdır. **Enkâl:** -feth ile- neklin cem'idir. -kesr ile-

bukağı ki duvar ayağına ururlar. Ve evyân demirine dahi derler. Hadîdetü'l-lecâm mânâsına.

قال الراغب نكلته قيده والنكل قيد الدابة وحديدة اللجام لكونهما مانعين والجمع الانكال قال تعالى (انّ لدينا

[Râğıb demiştir ki: “Nekkeltühü” kayıt altına aldım demektir. “en-nekl” hayvanın bağı

ve gem'inin demiridir. Çünkü bu ikisi engelleyicidir. Çoğulu “el-enkâl”dir. Cenâb-ı Hak şöyle

buyurmuştur: [Hiç şüphesiz bizim nezdimizde (onlar için hazırlanmış) boyunduruklar vardır.

ونكلت به اذا فعلت ما ينكل به غيره واسم ذلك الفعل نكال قال تعالى (فجعلناها (Müzzemmil, 73/12)]

(نكالا) (ikinci bir anlamı da) sakındırılan şeyi yaptığımda onu başkasına ibret vesîlesi kıldım

yâni caydırdım, demektir. Bu fiilin ismi “nekâl”dir. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Biz bunu

قال المولى الفنارى الخلاف فى خلق جهنم مشهور الان عبد (Bakara, 2/66)] bir öğüt vesîlesi kıldık.

اهل الكشف الجنة والنار مخلوقتان وغير مخلوقتين فاما قولنا مخلوقة فكل رجل اراد ان يبنى دارا فاقام حيطانها فيقال

قد بنى دارا فاذا دخلها لم يرا الاسورا دائرا على فضاء وساحة ثم بعد ذلك ينشئ بيوتها على اغراض الساكنين

فيها من بيوت وغرف وسرايب ومهالك ومخازن وما ينتغى وهى دار حرورها هواء محرق لا جمرها سوى بنى

آدم والاحجار المتخذة آلهة والجنّ لهيها كما قال (وجنود ابليس اجمعون) ويحدث فيها آلات (145) بحدوث

امعمال الجن والانس الذين يدخلونها انتهى [Molla Fenârî demiştir ki: Cehennemın yaratılması husûsundaki hilâf meşhûrdur. Ancak şü kadarı var ki, ehl-i keşf indinde Cennet ve Cehennem hem mahlûktur hem değildir. Mahlûk sözümüz şü gibidir: Bir adam bir dâr (bahçeli bir ev) yapmak istemiş ve bahçe duvarlarını yapmıştır. Denir ki, bu adam bir dâr yaptı. İçeri girdiğinde boşluğu ve bir meydanı kuşatmış duvardan başka bir şey göremez. Bundan sonra orada oturacakların amaçlarına göre evler, odalar, bodrumlar, helâk yerleri, mahzenler ve ne gereken diğerk yerleri inşa eder. Ve burası yakıcı bir rüzgarı olan evdir. Ve Ademoğullarından, ilah edinilmiş taşlardan ve cinlerden başka közü yoktur. Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: [İblisin orduları toptan (oraya atılırlar). (Şuara, 26/95)] Oraya giren cinlerin ve insanların yaptıkları amelleri sebebiyle orada birtakım aletler meydana gelir.] Ahmedî:

[Mefûlû / Mefâîlû / Mefâîlû / Feûlûn]

Vâiz bizi korkutma cehennemde od olmaz

Herkes odunu yanmağa bundan iletirler

Arz: Hılâfu't-tûl ve kad sebeka. **Emsâl:** -feth ile- Mislin cem'idir. -kesr ile- ve nazîr mânâsına. [Müfredât'a قال فى المفردات المثل عبارة عن المشابه لغيره فى معنى من المعانى اى معنى كان. Müfredât'a şöyle demiştir: "el-misl" herhangi bir hususta başkasına benzeyene denir. Hangi husus olursa olsun.] **Kibrît:** -kesr ile- Kükürt dedikleri nesne. Sarı olur, kızıl olmaz. Ve bir nesne bulmasa teşbîh edip huve ke'l-kibrîti'l-ahmer derler. Ve dahi hâlis altına zeheb-i kibrît derler. كما فى الاخترى وقال فى القاموس الكبريت من الحجارة الموقد بها والياقوت الاحمر والذهب او جوهر معدنه خلف التبت بواد النمل انتهى وفى الشرعة وشرحها لابن السيد على الصديق الصدوق اعز من الكبريت الاحمر وهو كناية عن الاكسير الخالص انتهى. قال فى قوت القلوب الكبريت الاحمر هو كمياء الذهب الذى يعمل منه الذهب الخالص وقيل هو صفة لموصوف محذوف اى اعز من الذهب الخالص الاحمر والاكبريت بمعنى الخالص [Ahterî'de geçtiği üzere. Kāmus'ta da şöyle demiştir: Taşlardan kendisiyle ateş yakılan kibrit ve kırmızı yakut ve altın. Veya madeni Neml vadisinde Tibet'in arkasında bulunan bir cevherdir. (Bitti.) Şir'a kitabında ve onun Seyyid Ali şerhinde şöyle geçmektedir: Sâdık dost, kibrît-i ahmer'den daha değerlidir. Bu hâlis iksîrden kinâyedir. (Bitti.) Kûtu'l-kulûb'da şöyle demiştir: Kibrît-i Ahmer, kendisinden hâlis altının yapıldığı altın kimyâsıdır. Dendi ki, o

mahzûf bir mevsûfun sıfatıdır. Yani “kırmızı hâlis altından daha değerlidir.” Kibrît, hâlis manasındadır.]

Zerr-i hâlis gibi rengîn ölüp gitmekte eş‘ârın

Elinde hâme ey Bâkî mekr-i kibrît gibidir

Salsâl: Kuru balçık ki el vurdukça sadâ vere. قال الراغب اصل الصلصال تردد الصوت من

[Râğıb demiştir ki: “Salsâl” kelimesinin aslı kuru cisimden çınlama sesinin gelmesidir. Kuru çamur da “salsâl” diye isimlendirilmiştir. Cenâb-ı Hak Bakara sûresinde şöyle buyurmuştur:] (فاتقوا النار التي) pes şol âteş-i dûzahtan perhîz ediniz ki sâir ateşlerden mümtâzdır ânınla ki (وقودها) onun âteş-engîzi Yâni tutruğu. (الناس) kâfirlerdir. (والحجارة) dahi seng-i kibrîttir ki onun harâreti sa‘btır ve râyihası nâ-hoştur. (اعدت للكافرين) ve bu makûle nâr-ı küffâr için âmâde kılınmıştır. **Kavğ:**

Türkîdir. Kığılcım mânâsına. şerâre gibi. **Tecvâl:** -feth ile- kesret-i cevelân ve tavâf mânâsına. *Ahterîde* -kesr ile- zabt ettiği galattır. Meğer tecvîlden isim ola. Nitekim Rızâ (rahimehullâh) tecvîz etmiştir. Bu makâmın tafsîli bâlâda güzer etmiştir. Maksûd başta dimâğın kaynamasını zarf içinde olan nesnenin şiddet-i nârdan kaynamasına teşbîhtir ki ikisinde bile kesret-i cevelân ve tavâf ve dürr-ü hareket vardır. **Zakkûm:** قال في القاموس الزقوم كتثور شجرة بجهم

وطعام اهل النار قال الله تعالى في سورة الدخان (ان شجرة الزقوم) قال الراغب هو عبارة عن اطعمة كريهة

[*Kāmus*’ta denmiştir ki zakkûm, cehennem ağacıdır ve nâr ehlinin yiyeceğidir. Allâh Teâlâ Duhân sûresinde şöyle buyurmuştur: [Şüphesiz zakkum ağacı. (Duhân, 44/43)] Râğıb demiştir ki: O cehennemdeki bozuk ve çirkin yiyecekleri anlatır. Bir kimse kerîh bir şey yuttuğunda kullanılan تزقم فلان و تزقم ifadesi de

bundan istiâre edilmiştir.] **Ertâl:** -feth ile- Ratlin cem‘idir. -kesr ile- ve -feth ile- yüz otuz dirhemdir. Tafsîli bâlâdadır. **Zilzâl:** زلزله زلزلة و زلزالا مثلثة حركه

hareket ettirdi manasındadır.] **Zebânî:** birkaç def‘a şerh olunmuştur. **İstidlâl:** Zihninin eserden

müessire intikâlidir. Yâni bu takrîri istimâ' edip cehennem ve ona müte'allik olan umûrun hakîkatine intikâli ile. **Selâsil:** Zincirler. **Aglâl:** Gerden bendler ki esirler ve mücrimler boyunlarına demirden ve gayriden ederler. **Dullâl:** -zamm ile- dâll'in cem'idir. azgın mânâsına. (وترى المحرمين يومئذ) قال الله تعالى [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: O gün, günahkârları görürsün. (İbrahim, 14/49)] dahi ey ru'yet-i şânından olan kimse kıyâmet gününde günahkârları Yâni müşrikleri görürsün. (مقرنين في الاصفاد) [Kendisini saptıran şey ne ise onunla bağlandığını görürsün. (İbrahim, 14/49)] Bendlerde elleri ve ayakları boyunlarına makrûn kılınmış oldukları hâlde ve bazıları demişler ki maksûd i'tikâda müşârekelerine göre birbirleriyle veya onları iğvâ eden şeyâtîn ile derbend kılındıklarını beyândır. **Zerre-i miskâl:** Miskâl-i zerre demektir. Yâni hebâ dedikleri gubârdır. **Nakkâl:** Ziyâde nakl edici. Nakil aslında bir nesneyi bir mekândan bir mekâna tahvîldir. Burada murâd akvâl ve ef'âlî beyândır. **İntâk:** Nutuk vermek. (وقالو) قال الله تعالى في حم السجدة [Hâmîm Secde sûresinde] şöyle buyurmuştur: Dahi kâfirler ta'accub ve tevbîh yüzünden dediler. (جلودهم) kendi a'zâlarına (لم شهدتم علينا) [Bazı müfessirlerin tefsir ettiği gibi] niçin bizim üzerimize güvâh oldunuz. Biz sizin için mücâdele edip üzerinizden azâbın def'ine sa'y ederken. (قالوا انطقنا الله الذي انطق كل شيء) a'zâ ve cevârih onlara cevâp verip dediler ki:

Her nâtukı intâk eden Hak bizi intâk eyledi. Ve beyân-ı vâkı'a kudret verdi. Pes biz dahi ketm etmeyip bizim vesâtatımızla ettiğiniz kabâyıha şehâdet eyledik. **İrsâl:** Peygamber göndermek. **Ehvâl:** Hevl'in cem'idir. Havf ve fez' mânâsınadır. قال في القاموس هاله هولا افزعته [Kâmus'ta şöyle demiştir: هاله هولا korkuttu, demektir. "hevl" kişinin kendine isâbet edecek olan şeyi bilmediği hâlde bir şeyden korkmasıdır.] **Kâl:** Kelâmdır, kavl gibi. Kîl u kâlin tafsîli mürûr etmiştir. قال الله تعالى في آخر (سورة هود) (لامأأن جهنم من الجنة والناس اجمعين) [Allâh Teâlâ Hûd sûresinin sonlarında şöyle buyurmuştur: Andolsun ki cehennemi tümüyle insanlar ve cinlerle dolduracağım. (Hûd, 11/119)] Elbette dîvân ve ademiyânın cümle âsîlerinden dûzahı per kılarım. **Mâlik:** Asıl kelime şiddet ve kuvvet mânâsı olmakla hâzin-i nâra mâlik denildi. Nitekim karîben

وفي الحديث لاحدهم مثل قوة الثقلين يسوق احدهم الامة وعلى رقبته جبل فيرمى . nâzimda müstâkı gelir.

[Hadis'te بهم في النار ويرمى بالجبل عليهم كما في الارشاد قال الله تعالى في سورة المدثر (عليها تسعة عشر)

anlatıldığı üzere onlardan her birinin insan ve cinler âleminin toplam kuvvetine eşit gücü vardır. Onların biri tek başına bütün bir ümmeti sevkedebilir. Boynunda da bir dağ vardır. Sevkettiği ümmeti cehenneme atar, dağı da onların üzerine atar.⁴⁰⁷ [Üzerinde ondokuz (muhafız melek) vardır. (Müddessir, 74/30)] Yâni cehennem üzerine müvekkil on dokuz melek vardır. On dokuza inhisârın vechi budur ki nüfûs-i insâniyyenin kuvvet-i nazariyye ve ameliyyesinde fesâdına sebep olan on iki aded kuvvây-ı hayvâniyyedir ki havâss-ı hamsı zâhire ve hamsı bâtına şehvet ve gazaptır. Bunlar icmâlen cild-i evvelde mezkûr ve tafsîli kütüb-i kelâmıda mestûrdur. Ve yedi aded kuvvâyı tabî'iyedir ki kuvvet-i câzibe ve mâsike ve hâzime ve dâfi'a ve gâzibe ve nâmiye ve müvellededir ki kütüb-i hikmette meşrûhan beyân olunmuştur. Pes bu on iki ile yedinin mecmû'u olan on dokuz kuvve menşe'i âfât olmakla aded-i zebâniye dahi bu adede [146] münhasır oldu. Ve bu kuvve ki hakîkatte hâl-i rûha nispetle cahîm gibi olan beden-i insânîde der-nişîn on dokuz zebâniye gibidir. Pes bu kadar alâ'ik ve avâ'ik ile imtisâl-i tâ'ate râh meğer inâyet ve e'ânetu'llâh ola. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün / Feilün (Fa'lün)]

On dokuzdur zebâniyân-i vücûd

Kılar ânı şühûd ehli şuhûd

Der-nişîn beden olup bekler

Bend eder âdeme hezâr kuyûd

Kıl hezâr geçme ol kapudan kim

Nâr-ı bu'd içre olursun nâ-bûd

Basagör şol behişt-i câna kadem

Bu behişt içredir umûmen cûd

Vâr-durur on dokuzu her şâhın

Alıp etrâfını ânın çevâsûd

Kangı şah on dokuza gâlip ise

⁴⁰⁷ Suyûtî, Dürrü'l-mensûr, c. VIII, Müddessir, 30 tefsirinde.

On sekiz bin cihânda oldu vedûd

Nakdini râh-ı zulme sarf etme

Edegör sevki adâlette sûd

Ve bazı erbâb-ı hakikat kuvâyı seb'î mezkûreden bedel cevârih-i seb'î yazmışlardır ki (امرت ان اسجد على سبعة اعضاء واراب) [Yedi a'zâ üzere secde etmekle emrolundum.⁴⁰⁸]

hadîsi ile müşârun ileyhâdır. Yâni cephe ve yedeyn ve rukbeteyn ve kademeyndir. Enf cephede dâhildir. Zîrâ ikisini azmu vâhid müştemildir. Ve bazıları aded-i mezkûru tahsîsa bâ'ide demişler ki ma'siyete sarf olunan sâ'ât on dokuzdur. Zîrâ leyl u nehârın müştemili olduğu yigirmi dört sâatin beşi salât-ı hamse masrûf olıçak, bâkî on dokuz kalır. Ve bazıları demişler ki cehennem derekât-ı seb'adır. Ki altısı asnâf-ı kefare içindir. Ve her sınıf terk-i i'tikâd ve terk-i ikrâr ve terk-i amel sebebiyle her birinin mukâbelesinde bir nev' azâb ile mu'azzeb olup her nev' üzerine dahi müstakil bir melek müvekkildir. Pes üç kere altı on sekiz olur. Ve derekât-ı seb'anın yedincisi ki usât-ı ümmet içindir. Yalnız terk-i amel sebebiyle ona münâsib olan azâb nev'ine bir melek dahi müvekkil olup mecmû'u on dokuz olur. Ve bazıları demişler ki tis'a ekser-i âhâd ve aşara ekall-i aşerâtır. Pes aded-i mezkûr ekser-i kalîl ve ekall-i kesîr meyânında adedi câmi' olur. **İstiklâl:** يقال فلان يستقل بهذا العمل ای يقوم به قال في

القاموس القلة بالفتح النهضة من علة او فقر واستقله حملة ورفع واستقل الطائر في طيرانه ارتفعه. وقال الراغب

فalanca bu falanca bu [استقلته رايته قليلا وقد يكنى بالقلة عن العزة لان كل عزيز يقل وجوده]

işî yapıyor demektir. *Kāmus*'ta şöyle demiştir: القلة (fetha ile) bir hastalıktan veya bir

fakirlikten kurtulmak demektir. استقل الطائر في طيرانه onu taşıdı ve kaldırdı anlamındadır.

kuş uçarken yükseldi demektir. Râğıb demiştir ki: القلة onu az gördüm, demektir.

القلة (azlık) kelimesiyle kıymet de kinâye olarak anlatılabilir. Çünkü her kıymetli olan az bulunur.]

Mikyâl: -kesr ile- Âlet-i keyl. Yâni akıl ânı ölçüp miktârın bilmez. **Berk-i hâtif:** Gözün

nûrunu kapan ve gözü kamaştıran nûr ki bulut arasında zâhir olur ve kad sebeka. **Kattâl:** كثير

[Çokça öldüren demektir. Katl, rûhu cesedden izâle etmektir.] القتل وهو ازالة الروح عن الجسد

⁴⁰⁸ Tirmizî, Salât, 87. Farklı lafızlarla yer almaktadır.

Bular nûrdandır nârı ederler berk ile ibtâl: Yâni zebâniye tâifesi aslında nûr-i ilâhîden halk olunmakla ol nûrun galebesinden nâr-ı cehennemın te'sîrini ibtâl ederler. Yâni âteş-i dûzah onların vücutlarına kâr etmez. Dünyâ ateşi semendere kâr etmediği gibi. Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Olan nâr-ı gam-ı aşka semender

Ona hicrân odunda kim yanar der

Dilersen sadr-ı bezm-i havz-ı kevser

Bugün tâb-ı derûn oldu ona der

Bilâ-imhâl: يقال اهمله خلى بينه [Mühletsiz ve duraklamasız.] **İhmâl:** بی مهلت وتوقف

onu nefsiyle baş başa bıraktı veya terk etti ve isti'mâl etmedi, demektir. Allâh Teâlâ Tahrim sûresinde şöyle buyurmuştur: Cehennem üzerine müvekkil melekler vardır ki (غلاظ شداد) Dürüş-i sühan ve saht-ı kâr ve tüvânâlardır ki dûzahî olanlara onlarla kuvvet-sitîz onların cenginden mecâl-gürîz yoktur. (لا يعصون الله ما امرهم) Fermân-ı Hakk'a âsî olmazlar. Yâni kimsenin rüşvetine aldanıp emre muhâlefet kılmazlar. (ويفعلون ما يؤمرون) ve me'mûr oldukları kârı, bî-kesel ve fütûr yerine getirirler. (Tahrim, 66/6) **Terhâl:** -fethile- ve râ ve hâ-i mühmeleteyn ile kesret-i rihlet ve intikâl mânâsına. Eğer -kesr ile- olursa terhîlden isim olur. Nitekim Şeyh Rızâ *Kâfiye* şerhinde zâhib olmuştur. El-hâsıl bu makûle masdarlarda tibyân ve tilkâ'dan gayri meksûru'l-evvel gelmiş yoktur. Meğer ism-i cins ola. Timsâl ve timsâh ve emsâl gibi. Bu makâmın tafsîli *Şurûh-i Şâfiye*'de ve Harîrî'nin *Dürretü'l-gavvâs* nâm kitabında mutâla'a oluna. **Olmaz istikmâl:** kemâl bulmak ve tamâm olmak. Veyâhut kemâlen ve tamâmen i'tâ etmek ki duhûl-u cennettir. [Bir şeyin kemâli, وكمال الشيء حصول ما فيه الغرض منه واكملة واكملة واستكملة اتمه ondan maksat ne ise onun hâsıl olmasıdır. اكملة و اكملة و استكملة tamamladı, demektir.]

Hasret: Fevt olan nesne üzerine gamdır. Tafsîli mürûr etmiştir. **Nedâmet:** Şiddet-i hüzn. **Minvâl:** -kesrile- Cüllâhların büzdürdüğü ağaç. Haşyetü'l-hâik mânâsına. Ve kâide ve üslûb. [Onlar bir minvâl üzeredirler. Yani اهلآكلاری bir sözleri aynıdır.] Yâni mahşerde onların gibi nâ-hemvâr ve bed üslûp olmaya.

Dalâl: Dâl'in nefsinde olan sıfatı ve **idlâl** gayre nisbetle olan hâlidir. Yâni tenhâ- gizde kendi fîsk u fücûrunuzdan mâ'adâınca sâde dil sâliklere dahi rehzinlik ederdiniz. Zamânede olan ulemâ-i bî amel ve meşâyih-i bî takvâ gibi. نعوذ بالله من غرورهم وشرورهم [Onların gurûrundan ve şerlerinden Allâh'a sığınırız.] Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Gösterir halka sürmeli gözler

Sayd için gözleri âhû gözler

Rûy-i halka asâ taşır desti

Gösterir zîrâ zeylde desti

Öldürüp kendisini gafletten

Gösterir vecd yerinde letten

Eyleyip hân-gâhı bir kuru dâm

Dâm-ı tezvîri korur halka müdâm

Miskîlik da'îsin edip kış u yâz

Doğurur ol fitne rîş nâsa piyâz

Halka-i zikr içinde ger dese hû

Gözler ânın zamîri bir âhû

Yâd-ı yâriyle lebi zemzeme şâz

Levnî bir kelerh için olmuş sâz

Koyalım imdi lâfı dervîşân

Lâfla hâsıl olmaz işbu şân

Döndürüp semt-i Hakka efkârı

Edelim pâk riyâdan kârı

Eşgâl: -feth ile- Şağîl'in cem'idir. Zıttı ferâğ mânâsına. murâd a'mâl ve ef'âldir. Yâni benim için değil belki **[147]** halk için idi. Feemmâ halk ve hulk yüzünden kesb ettiğiniz malın bugün size nef'i yoktur. Eğer hıdmeti Bana hasr edeydiniz muktezâyı va'dim üzere

Benden ecir bulurdunuz. Maḥdûmunuz olan kimseler ise kendi başlarına dermân-sâz değillerdir. Fe-keyfe size nef‘ ve fâideleri ola. Sa‘dî:

گرت بیخ اخلاص در بوم نیست
ازین در کسی چون تو محروم نیست

ز عمر وای پسر چشم اجرت مدار
چو در خانه زید باشی بکار

اگر جز بحق می رود جاده ات
در آتش فشانند سجاده ات

بروی ریاخلر قه سهاست دوخت
گرش با خدادر توانی فروخت

[Eğer toprağında ihlâs ve samîmiyet kökü olmazsa, bu kapıda senden daha mahrum kimse arama. Ey oğul! Zeyd'in evinde çalışıyorsan, Amr'dan ücret, iyilik bekleme.⁴⁰⁹ Tuttuğun yol Hakk'a gitmezse, (yarın) seccâdeni ateşe silkeleyeceklerdir.⁴¹⁰ Yaranarak, riyâ ile hırka dikmek kolaydır. Ama bunu Allâh'a satabilirsen!⁴¹¹] Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]
Hüdânın lûtfuna kıl ilticâyı
Sakın ey dil sakın kahr âteşinden
Gözet cennet cehennem etme câyı
Sakın ey dil sakın kahr âteşinden

Edegör ağlamaktan çeşmi pür-nem
Bu nemle soyunur nâr-ı cehennem
Derisen câm-ı lutf-i Hakk'a kanam
Sakın ey dil sakın kahr âteşinden

Şu kim gayra bakıp terk etti yârin

⁴⁰⁹ Külliyyât-ı Sâ'dî, **Bostan**, s. 331.

⁴¹⁰ Külliyyât-ı Sâ'dî, **Bostan**, s. 330.

⁴¹¹ Külliyyât-ı Sâ'dî, **Bostan**, s. 331.

*Zer iken kıldı mess-i âhar ayârın
Riyâ ehli yanar nâr içre yârın
Sakın ey dil sakın kahr âteşinden*

*Cehennem gibidir şol nefs-i insân
Zebânî on dokuz kuvvetdürür san
Değildir işbu nâra yanmak âsân
Sakın ey dil sakın kahr âteşinden*

*Gözün aç nûr-u Hakk’a Hakkıyâ var
Vücûd-ı mâsivâ yoktur O’dur var
Yanar gayre bakanlar hâr ü has vâ
Sakın ey dil sakın kahr âteşinden*

Câne: Tecnîs-i tâmdır. Evvelkisi aslında müşeddeddir. Cân ebu’l-cinn’dır ki ebu’l-beşerden mukaddem halk olunmuştur. Tafsîli cild-i evveldedir.

قال الله تعالى ويقول الكافر ياليتني كنت ترابا [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: İnkarcı kişi:

“Keşke toprak olsaydım!” diyecektir. (Nebe’, 78/40)]

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]
Turâb ayda sana yoktur kerâmet
Turâb olsan da görürdün garâmet

Pes ondan sonra göre cümle hayvan
Ki dirildi bozuldu çarh u eyvân

Göreler çünkü küffârın azâbın
Ne horluğ ile ederler ikâbın

Diyeler ermedik ise sevâba
Bi-hamdillâh erişmedik azâba

Ne ettiyse bular da bir birine
Getire intikâmın Hak yerine

Pes andan emr ede toprak olalar

Cihâna gelmedik gibi olalar

Meger şol kuşcuğazlar cân-verler

Ki dünyâda onu insan severer

Bular bile girerler cennete der

Erişirler na‘îme ni‘mete der

Dahî on türlü hayvan bile girer

Alıp bunları insan bile girer

Biri Sâlih peyâmbere nâkasıdır

Binip üstüne arşa bakasıdır

Biri İbrâhim’in gûsâlesidir

Kim anı anda bile alasıdır

Biri hem zebh-i İsmâîl olırsar

Kim onu cennete bile alırsar

Biri Mûsâ sığıridir dilinden

Bir ölü söylemiş idi ilinden

Biri neml-i Süleyman’dır alırsar

Birisi hüdhüd-i Bilkîs olırsar

Hımâridir Üzeyr’in bil birini

Biri Yûnus balığı bil yerini

Biri Ashâb-ı Kehf’in kelbidir ol

Kim anlarınla bile tutdıldı yol

Biridir sadr-ı âlem hazretinin

Devesi bedr-i âlem hazretinin

Bulara cenneti verdi merâm ol

Velî eyledi küffâra harâm ol

Nâîmi eyledi ebrâra me‘vâ

Cahîmi eyledi küffâra mesvâ

Eger ol ise oldur feyz-i fazl

Ve ger bu ise budur mahz-ı adli

Ki zîrâ mülk onundur yok şerikî

Ehad'dır mâsivâsın kıldı iki

Kemâlinden-durur eder telâtuf

Hakîkatte kamu işi te'attuf

Cehennemdir muhakkak yedi etbâk

İdiser altısın küffâra itbâk

(قال الله تعالى في آخر سورة النبأ (ويقول الكافر ياليتني كنت ترابا [Allâh Teâlâ Nebe'

sûresinin sonunda şöyle buyurmuştur: İnkarcı kişi: “Keşke toprak olsaydım!” diyecektir. (Nebe', 78/40)] ve kıyâmet günü kâfir olan der ki ey keşke ben hâk olaydım. Yâni herkes önde olmayaydım veyâhut imrûz hâk olup ba'sle bugünü görmeyeydim. Veyâhut vuhûş ve tuyûr ba'de'l-haşri hâk oldukları gibi ben dahi türâba rücu' edeydim. Ve bazı akvâlde kâfir ile murâd iblistir. Nitekim Nâzım (ks) zâhib oldu. Ve iblis ki âdem-i hâkten âferîde olmakla ta'yîb ve kendini âteşten zuhûr olmakla tahsîn etmiş idi. Evvel günde kerâmet-i âdem ve sa'âdeti mü'minân ferzendânî müşâhade ve kendinin azâp ve şiddetini mutâla'a ettikte hâke [148] intisâbını temennî kılrsa gerektir. Dervîşi hâkiyâne olan debdebe ve tantana tabakât-ı mahlûkâtan bir tabakaya yoktur. Ve bu tabaka her çend esfel-i sâfilîn sûret iselerde a'lâyı illiyyîn ehli olan melekler üzerine fazîletleri çoktur.

خاک را خوار و تیره دید ابلیس

کرد انکارش آن حسود خسیس

ماند غافل ز نور باطن او

نشد آکه ز سر کامن او

بهر کنجی که هست در دل خاک

این صد اداده اندر افلاک

که بجز خاک نیست مظهر کل

خاک شو خاک تا بروید کل

[İblis, toprağı değersiz ve karanlık bir varlık olarak gördü ve o kıskanç ve soysuz onu inkâr etti. Onun içindeki nurdan gâfil oldu, sırrı anlayamadı. Toprağın içinde var olan hazîneye felekten şöyle seslenildi:

Toprağın dışında Küll’e mazhar olan bir varlık yoktur. O hâlde toprak ol da üzerinde gül bitsin.] Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa’lün)]

Oldu şol hâk-i tîre mazhar gül

Bitti ondan bu denlü sümbül-ü gül

Geliçek âleme âdem dedi Hak

Ey cihân ağlama şimden geri gül

Nûr-u âdemle rûşen oldu gözüñ

Saldı âdem yüzüne hoş kâkül

Hâkden âyine kıldım peydâ

Eyledim âbı bir acep şengül

Garâmet: Edâsı lâzım gelen nesne ve ödemek. Yâni borçlu gibi. Üzerine bir bâr-ı belâ yüklenirdi. Ve câizdir ki garâmet garâm mânâsına ola. Yâni azâp ve helâk ve şerr-i dâim.

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Doğrusu O’nun azabı (ان عذابها كان غراما) كما قال الله تعالى]

gelip geçici değil, devamlıdır. (Furkân, 25/65)] ey dâimâ. **Çarh:** Her nesne ki hareket-i

devriye ile hareket eder. Ona çarh derler. Dolap ve felek ve kanlı çıkırcı gibi. **Eyvân:**

Merraten ba’de uhrâ tahrîr olunmuştur. **Cân-ver:** Cân, rûh-u hayvânîdir ki her deride vardır. Ver, lisân-ı Arabîde ki (د) mânâsıdır. Pes cân-ver, cân sâhibi ve canlı demektir.

Hayvâna cân-ver dedikleri bu i’tibârlardır ki cânı vardır. Kezâ *fi’d-dekâik* Ni‘metullâh lügatinde “ver” edât-ı nispettir. Meselen pîşe-ver san’atlı demektir. Dediği (د) mânâsına râci’dır. Fefhem. Sa’dî:

همای بر سر مرغان ازان شرف دارد

که استخوان خورد و جانور نیاز دارد

[Hümâ'nın diğer kuşlardan üstün olmasının sebebi, kemik yiyip başka canlıları incitmemesindendir.]

Der: Yâni Fahr-i Âlem (sav) böyle buyurur veyâhut kütüb-i şer'îyyede ehl-i tasnîf قال اهل التحقيق كل ما فى السموات والارضين من الصفو والروحانية كمكة والروضة. böyle îrâd eder. المقدسة والمساجد والانهار يتصل يوم القيامة بعالم الجنان وكل ما فيها من الكدر والظلمانية يتصل بالنار والمهريز قال الشيخ الاكبر قدس الله سره فى الفتوحات المكية وتحشر الوحوش كلها فى النار انعاما من الله عليها الاغزلان وما كان فيه مسرة لبنى آدم كالطاوس وغيره وما استعمل من الحيوان فى سبيل الله فانها فى الجنان على صورة يقتضيها ذلك الموطن وكذا كل صورة تغدى بها اهل الجنة فى الدنيا او جعلها فداء فى سبيل الله [Ehl-i tahkîk demiştir] الله وجاهد عليها اوحج فكلها يلحق بعالم الجنان نسأل الله تعالى الفردوس بفضله

ki, göklerde ve yerlerde olan Mekke, Ravza-yı Mukaddese, mescidler ve nehirler gibi bütün safâ ve rûhâniyet mekânları kıyâmet gününde âlem-i cinân ile birleşir. Oralarda bulunan keder ve zulmâniyet ise ateş ve zemherîr ile birleşir. Şeyh-i Ekber (ks) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de şöyle demiştir: Bütün vahşî hayvanlar Allâh'tan kendilerine bir in'âm olarak Cehennemde haşr olunacaklardır. Ancak ceylan ve insan oğluna sürûr veren tâvus vb. hayvanlar ve Allâh yolunda kullanılan hayvanlar hariç. Onlar Cennet'te bu yurdun gerektirdiği bir sûrette vâir olurlar. Aynı şekilde ehl-i cennetin dünyâda iken kurban ettiği veya Allâh yolunda fedâ ettiği, üzerinde cihâd ettiği yâhut haccettiği her sûret, aynı şekilde, onların hepsi âlem-i cinâna lâhik olurlar. Allâh Teâlâ'nın fazlından Firdevs cennetini isteriz.] **Na'im:**

كما قال فى مشكوت الانوار [Kâmus'ta geçtiği üzere "na'imü'llâh" Allâh'ın atıyyesi

demektir.] **Dahî on türlü hayvan bile girer:** Yâni koç sûretinde. كما قال فى مشكوت الانوار

كلهم بصيرون على صورة كبش ويدخلون الجنة [Mişkâtü'l-Envâr'da dediği gibi, hepsi keçi

sûretinde olurlar ve Cennet'e girerler.] **Peyem-ber:** Aslında peyâm-berdir. Hak'tan halka

haber iletici mânâsına. Tahkîki murûr etmiştir. **Nâka:** Dişi deve. Kıssası sûre-i Hûd'da ve

gayride beyân olunmuştur. [Allâh Teâlâ şöyle قال الله تعالى (ويا قوم هذه ناقة الله) الاية

buyurmuştur: Ey kavmim! İşte Allâh'ın devesi. (Hûd, 11/64)]

İcmâlen budur ki Semûd Hazret-i Sâlih (as)’dan mu‘cize-cû olup reisleri Cenda‘ kâsibe nâm sahra-i münferideye işâret edip şu sengden bir nâka-i cesîme ihrâc edersen seni tasdîk ederiz dedikde dilhâhları izni Hak’la vücûd bulup sonra bir kaddâr derler bir gaddâr işâreti kavm ile nâkayı akr edip sayha-i Cibrîl ile cümlesi helâk oldular.

شحنة قهر خدا ايشان بجست

خونبهای اشتری شهری درست

[Hakk’ın kahır muhtesibi, onlardan devenin diyetini istedi.]

Gûsâle: -zamm ile- Buzağı. Yâni melâikeden bir tâife-i celîle Hazret-i İbrâhîm (as)’a ferzend dil-bendi İshâk’ı müjde tarîkıyla bâ-hüsn ü cemâl sûret-i beşerde kudûm ettiklerinde Hazret-i İbrâhîm (as) onları beşer mülâhazasıyla biryân edip huzurlarına götürdüğü buzağıdır ki sûre-i Hûd’da beyân olunmuştur. (فما لبث ان جاء بعجل حنيد) [Allâh Teâlâ’nın

buyurduğu gibi: Hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. (Hûd, 11/69)] **Zebh-i İsmâîl:** -kesr ile- قال تعالى في سورة الصافات (وفديناه بذبح) mânâsınadır. Yâni boğazlanan hayvanın ismidir.

(عظيم) [Allâh Teâlâ Sâffât sûresinde şöyle buyurmuştur: Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik. (Sâffât, 37/107)] Murâd Hazret-i İsmâîl (as)’a fidâ gelen koçtur ki mukaddimen Hâbil onu takrîb edip çerâ-gâhı cennete irsâl olunmuş idi. Suâl olunursaki kurbân-ı mezkûru zamân-ı Hâbil’de âsumândan nüzûl eden âteş-pâre ihrâk edecek bir dahi nice zebh olunur?

Cevâb budur ki bazıları temsîha zâhib olmuşlardır, ammâ bu fakîr katında tecessüm tarîkıyladır. Pes mevt-i evvel nevm veya a‘mâ menzilesinde olmuş olur. Tahkîki güzer etmiştir. Nazîri sûre-i Bakara’da (الم تر الى الذين خرجوا من ديارهم) [Yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi? (Bakara, 2/243)] âyetinde mutâlâa oluna. والله اعلم [Allâh Teâlâ daha iyi bilir.]

Biri Mûsâ sığırındır: Kıssa-i icmâliyyesi budur ki Hazret-i Mûsâ (as) zamân-ı şerîflerinde meyân-ı Benî İsrâîl’de âmîl nâm kimse maktûl bulunup kâtili hakkında ihtilâf olunca Hazret-i Mûsâ (as)’a müracaat eylediler. Vahy-i ilâhî vârid oldu ki Kur’ân’da vasf olunan vechile bir bakara zebh edip lisânıyla maktûl-i mezkûr üzerine darp edeler. Ba‘de’t-teftîşü’l-kesîr bir civân-ı perhîz-kâr elinde mezhebe nâm bakara-i mevsûfe bulunup mil’ul-cild zer ile iştirâ’ olunup zebh olundu. Ve zenbiyle âmîl üzerine darp olundukda bi-iznillâhi teâlâ hayât-ı tâze

bulup nâm-ı kâtilânı ta'yîn eyledi. Ve yine hâk-i üftâde oldu. Ve onlar iki birâder-zâde idiler ki âmîli malına tamaan sahrâya götürüp katl etmişlerdi. Pes muâheze olunup meyân-ı Benî İsrâil'den ihtilâf mürtefi' oldu. Ve civân-ı mezkûr dahi âlem-i sabâvette iken pederi gâv-ı mezbûru bir mîşe-zârda Allâh Teâlâ'ya emânet [149] vermiş idi. Pederi vefât edip civân-ı behre-i şuûrdan pür-mâye oldukda pişte-i Benî İsrâil kıssası vâki'olup bir vâlide sebebiyle inâyet minallâhi Teâlâ bu kadar mala mâlik oldu. Ve Hakk'a istîdâ' olunan zâyî' olmadı. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün / Feilün (Fa'lün)]

Yürü tedbîr-i nefse eyle vedâ'

Vâr ki kıl Hüdâya istîdâ'

Mûris-i derd-i ser-durur tedbîr

Gözle takdîri eyle def'-i sudâ'

Bir ölü: -kasr iledir.- Meyyit mânâsına. **Neml-i Süleymân:** Neml karıncadır. Bu kıssa sûre-i neml'de beyân olunmuştur. İcmâli budur ki Hazret-i Süleymân (as) arzı Şâm'da Tedmür nâm şehirde sâkin olurdu. Bir gün besât-ı ber-hevâ bâd-ı sabâ ile tarafı Yemene müteveccih iken Tâif'in cânib-i cenûbunda vâdi-i neml'e güzer etti. Ve mehter-i mûrçegân olan münzire-nâm bir mûrçe-i lenk ki cüssede berâber harus (horoz) veyâ na'ce veyâ gurg (kurt) idi. Mürûr-i Süleymân'dan âgâh olup bir püştenin üzerinden (ياايها النمل ادخلوا مساكنكم)

[Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin. (Neml, 27/18)] diye mûrçegâna hitâb edip pâ-y-mâl-i asker-i Süleymân olmaktan tahzîr eyledi. Ve rüzgâr üç mil mesâfeden neml-i mezbûrun makâlesin resânîde-i sem'-i Süleymân kıldı. Süleymân ol mûrçeyi taleb edip onunla her nev'den musâhabet ve mükâleme akdine vâfir kelimât nazm etti. Ve şükr-güzâr ol mahalden gitti. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Hired ehli olan bu âlemde

Nola ger eylese tedmîr-i umûr

Göricek leşker-i Süleymânı

Zerre idrâk ile sakındı mûr

قال الامام الدميرى سميت نملة لتنملها وهى كثرة حركتها وقلة قوائمها والنمل لا يتلاقح ولا يتزواج
 انما يسقط منه شئ حقير فى الارض فينمو حتى يصير بيضا ثم يكون منه والبيض كله بالضاد الا بيض النملة فانه
 بالطاء اقنع فما تبقى بلا بلغة فليس ينسى ربك النمل ان اقبل الدهر فقم قائما وان تولى مدبرا نم له. ومن
 اسباب هلاكه نبات اجنحته فاذا صار النمل كذلك اخضبت العصافير لانها تصيدها فى حال طيرانه. وقد قال
 ابو العتاهية فى ذلك. واذا استوت للنمل اجنحة. حتى تطير قد دنا عطبة. وكان الرشيد كثير اما ينشد ذلك
 عند نكبة البرامكة وكل قتل كان لنفع او دفع ضرر فلا بأس به عند العلماء انتهى باجمال. فمن الاول قتل نحل
 العسل ودود القز و نحوه ومن الثانى قتل النمل اذا كان ضارا للشجر و نحوه و ذبح الهرة المؤذية وما اشبه ذلك

[İmâm Demîrî demiştir ki: Karıncaya Arapça’da “en-nemletü” denmesinin sebebi çokça tenemmül etmesi yani fazlaca hareket etmesi ve ayaklarının az olmasıdır. Karınca cinsi dölleme yoluyla çoğalmaz ve çiftleşmez. Karınca’dan çok küçük bir şey yere düşer sonra بيض yumurta olana kadar büyür. Karınca da bundan olur. Arapça’da her tür yumurtaya بيض denir ki son harfi dat’tır. Sadece karınca yumurtası yukarıda olduğu gibi zâ ile yazılır.

Kanaat getir, kalan zahmetsiz gelir. Rabbin karıncayı unutmuş değil. Eğer devir ikbâl devriyse tam ayağa kalk, eğer idbâr devri ise yat aşağı. Karıncaların yok olma sebeplerinden biri kanatlarının bitmesidir. Karıncalar bu şekle gelince serçeleri çoğaltır. Çünkü onlar uçtuğunda serçeler onları avlar. Ebû ‘Atâhiye bu hususta şöyle demiştir: Karıncaların kanatları çıkınca yok olma zamanları yaklaşmış olur. Bermekîlerin felâketleri zamanında Harun Reşîd bunu sıkça söylerdi. Ulemâya göre bir fayda temini veya bir zararı def etmek için bu hayvanları öldürmekte bir beis yoktur. İcmâlen anlatılmış oldu. Bal arısı, ipek böceği gibileri öldürmek birinci kısımdandır. Ağaca zarar verdiğinde karınca ve benzerlerini öldürmek, eziyet veren kedileri vb. kesmek de ikinci kısımdandır.] **Hüdhüd-i Bilkîs:** Hüdhüd ma‘rûf taçlı kuştur. Arf’ın yâni ibiğîn mecnûna buhûr etseler halâs ola ve lahmını معقود عن

[Bunu İmam Demîrî Hayâtu’l-Hayavân’da demiştir.] **Bilkîs:** -kesr ile- Sebe şehrinin şâhıdır. Vehiye Bilkîs

binti Hudâd bin Şurahbil bin Mâlik bin Reyyân ebâ an ceddi kırk atadan beri Yemen pâdişahlarıdır. Bazılar Bilkîs'in vâlidesi Cünnye idi demişler. قال ابن الكلبي كان ابو بلقيس يقول ليس في ملوك الاطراف من يدانيني فتزوج امرأة من الجن يقال لها ريحانة بنت السكن فولدت له بلقيس وتسمى بلغة انتهى [İbnü'l-Kelbî demiştir ki: Bilkîs'in babası çevredeki meliklerden kendine yaraşır bir hanım olmadığını söylemiş ve cinlerden bir kadın ile evlenmiştir. Onun ismi Reyhâne binti Seken'dir. O kadından Bilkîs olmuştur. Bülğa diye isimlendirilir. (Bitti.)] İns u cin meyânında imkân-ı ulûk hakkında Âkâmu'l-mercân fî Ahkâmi'l-cân nâm kitapta tafsîl-i bedî' vardır. Onda mütâlaa oluna.

Ba'dezâ Hüdhüd-i Bilkîs, Bilkîs'in haberini Süleymân'a ve Süleymân'ın nâmesini Bilkîs'a îsâl eyleyen hüdhüddür. Tafsîli sûre-i neml'de ve tefâsîrdedir. **Hımâridir Üzeyr'in:** Tafsîli sûre-i Bakara'da (او كالذى مر على قرية) [Yahut görmedin mi o kimseyi ki, bir kasabaya uğradı. (Bakara, 2/259)] âyetinin tefsîrindedir. İcmâlî cild-i evvelde mürûr etmiştir. **Yûnus Balığı:** Murâd Yûnus bin Mettâ'dır ki zû'n-nûn ile mülakkabdır. Kıssası Kur'ân'da birkaç mevzu'da zikr olunmuştur. İcmâlî budur ki Allâh Teâlâ Hazret-i Yûnus (as)'ı bilâdı mevsilden Ninova dedikleri şehir ehline irsâl etmiş idi. Yûnus onlardan bî-huzur olup bî-fermân-ı Hüdâ kenâr-ı deryâyâ gelip tâife-i tüccâr ile sefîneye süvâr oldukda meyân-ı âba vusûlde sefîne cereyân etmedi. Mellâhân bu sefîne bende-i kerîhte olmak gerektir dediklerinde Hazret-i Yûnus (as) ol abd-i âbık benim diye kendine işâret eyledi. Feemmâ ehl-i sefîne sîmâ-ı Yûnus (as)'a bakıp makâlesin tasdîk etmediler. Bi'l-âhire üç defa kura saldılarsa bâr Hazret-i Yûnus (as)'ın nâmına çıktı. Pes Yûnus (as)'ı deryâyâ ilkâ ettiklerinde emr-i Hak'la bir mâhî-i büzürg ânı iltikâm eyledi. (فالتقمه الحوت) [Allâh Teâlâ şöyle buyurdu: Onu bir balık yuttu. (Sâffât, 37/142)] ve âbdan ser bîrûn üç gün veya yedi veya otuz veya kırk gün, heft deryâyı seyredip kenâra ilkâ eyledi. *Şifâü'l-fuâd* nâm tıp kitabında gelir ki bir büyük balık dahi vardır ki halk içinde yûnus balığı demekle ma'rûfdur. Ammâ sahîhi donuz balığıdır. Levni siyâh ve başı hınzîr gibi yassı olur. Ağzı ve burnu hınzîra müşâbihdir. Ekser-i zamânda deryâda yalnız gezmeyip bir kaç berâber cem' olup gezerler. Eti yenmez, su kelbinin eti gibidir. İntehâ kelâmuhû. Sa'dî:

وقتيسست خوش آن را كه بود ذكر تو مونس

ور خود بود اندر شکم حوت چ و یونس

[Yûnus gibi balığın karnında bile olsa, Sen'in zikrini yoldaş edinen kimsenin vakti ne güzeldir.]

Birini bi-hasebi'z-zâhir kâfiyede tekrar görünür. Feemmâ fark-ı dakîk vardır. Zîrâ ikinci birini de yâ nispet ve birin -kesr ile- kokarsu mânâsınadır. Maksûd bi-tarîki't-tecrîd ve'l-îzâh mâhî-i Yûnus (as)'ın deryâya intisâbını beyândır. Fefhem. فان کمال کلام الناظم قدس

[Nâzım -ks-un kelâmının kemâli küçük سره اعلى من ان يدركه الاذهان القصيرة والعقول الناقصة

zihinler ve nâkıs akılların anlayamayacağı kadar yücedir.] **Ashâb-ı Kehf'in Kelbi:** Sûre-i Kehf'de beyân olunmuştur. İcmâli budur ki mülûk-i Rûm'dan Dakyanus nâm padişâh cebbâr şehir-i efsûsa müstevlî oldukda dârü'l-mülk edinip halkı ibâdet-i asnâma cebr ve mütemerrid olanları katl ile âğâz eyledi. Bu sebepten şehir-i mezkûrun büzürkzâdelerinden [150] altı nefer-i civân ki zaman-ı fetrette dîn-i Îsâ (as) üzerine veyahut ilhâm-ı melekûtî ve incizâb-ı lâhûtî ile esâsı bend-i tevhîd ettiler. Havâli-i şehirde olan Bencilüs nâm kûh-i bülendde karar eylediler.

[Kim dîninden dolayı (من فر بدينه شبرا من الارض وجبت له الجنة) [Geçtiği gibi.] كما ورد bulunduğ yerdan bir karış uzaklaşsa, kaçsa Cennet ona vâcip olur.] Giderken bir şubâna rast gelip ol dahî onlarla hem-râh oldu. Ve şubânın kelbini her çend ki men' ettiler. Mümteni' olmayıp onlara peyrev oldu. Şubân dahî şubânı kûh-i mezbûrda cîrûm nâm bir mağaraya delâlet eyleyip ba'de'l-vusûl üçyüz dokuz sene hâb-ı rubûda orada kaldılar. Ve bu müddet-i tavîlede kelb dahî der-i mağarada hâba varıp ehl-i tezkiyenin nefsi gibi sükûn buldu. Sonra Tendürüs nâm padişah-ı âdil zamânında Allâh Teâlâ onları îkâz eyledi. Ve bu meks-i medîd hıfz-ı Hak'la onlara bir günce gelmedi. Sa'dî:

سك اصحاب كهف روزی چند

پی نیکان گرفت و مردم شد

[Ashâb-ı Kehf'in köpeği birkaç gün iyilerle berâber bulundu da insan oldu.⁴¹²]

Yâni insan mertebesine vâsıl oldu ki koç sûretinde insanla cennete giriser gerektir. Pes şol merdüm ki bu bâbda seg kadar isti'dâdı olmadı. Seg andan yek oldu. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâîlün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

⁴¹² Külliyyât-ı Sâ'dî, *Gülistan*, s. 42.

Seg ile bir midir dilâ merdüm

Ser ile hiç berâber ola mı düm

Bed kişiden uluyan seg yek olur

Merd-i bed rûz-i kıyâmet seg olur

Bî merdüm girift olan hayavân

Cennet içre tuta yarın eyvân

Sûret-i merdüme giren bedler

Yiye dûzahta etlerin dideler

Devesi Bedr-i Âlem Hazretinin: Bu deve vefât bâbında ve gazâ faslında mufasssalen beyân olunmuştur. **Merâm:** Maksat ve matlap. **Me'vâ:** الفرق بين المأوى والمثوى ان المأوى المكان

الذى يأوى اليه الانسان والمثوى مكان الاقامة المنبئة عن المكث

şudur: “Me'vâ” insanın sığındığı yer demektir. “Mesvâ” ise ikâmet edilen, kalınan yer

anlamındadır.] **Eger ol ise oldur feyz-i fazlî:** Ebrâra Yâni mü'min, müttakî olanlara makarr

olan naîme Yâni cennete işârettir. Zîrâ cennete duhûl Allâh Teâlâ'nın mahz-ı fazlî ve feyz-i

rahmetidir. Nitekim kismet-i derecât-i a'mâl ve hulûd-i niyât ileidir. **Ve ger bu ise budur**

mahz-ı adli: Füccâra Yâni diyânet perdesin şakk edip âsîlere müstakar olan cahîme Yâni

cehenneme işârettir. Zîrâ cehenneme duhûl Allâh Teâlâ'nın ayn-ı adli ve kemâl-i hikmetidir.

Nitekim tabakât-ı azâb-ı a'mâl ve hulûd-i niyât ileidir. نسأل الله لنا ولك وللمسلمين ان يستعملنا

[Allâh Teâlâ'dan bizi, seni ve tüm Müslümanları

sâlih amellerde kullanmasını ve her durumda bizi hayâ ile rızıklandırmasını dileriz.] **Teâtuf:**

Esirgemek, şefkat gibi. Bunda işâret vardır ki Hak Teâlâ'nın sahtında rahmeti ve kahrında

lütü münderiçtir. Pes dârü's-şekâve olan cehennemde usâtın ihtirâkında hikmet vardır. El-

hâsıl inâyetten hâli değildir. Fefhem. Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Feyz-i fazlın katresidir ni'meti dârü's-sevâb

Mahz-ı adlin cemresidir nikmeti dârü'l-ikâb

Rahmetin sundu şarâb-ı câvidânî âşıka

Hikmetin kıldı nice zâhitlerin bağrın kebâp

Lutf u kahrından nişân oldu hakikat nûr u nâr

Kimi râhat buldu halkın kimi çekti ıztırâp

Şol ki düştü nâr-ı hicrâna ezel yandı ebed

Olmadı yârin visâlin neşvesinden behreyâb

Şem‘ine pervâne olmaktan murâd-ı âşıkın

Nârın içre nûr olup yanmak-durur cümle hicâp

Nûş-i câm-ı aşka gelmiştir bu bezm-i fânîye

Yoksa âşıklar gözüne mâsivâ ayn-ı serâb

Sandı hâk-i tîredir aslı binâyı âdemî

Düştü şeytan rütbeden oldu harâb ender harâb

Hakkıyâ feyz-i ilâhî ister isen rûz u şeb

Kıl tevâzû‘ ehl-i Hakk’a çün nem-i ebre türâb

Etbâk: -feth ile- Tabakın cem‘idir. Tahrîkle birkaç mânâyâ gelir. Burada tabaka mânâsına mahmûldür. **İtbâk:** -kesr ile- Örtmek ve bürümek. يقال اطبقه غطاءه واطبق الغيم السماء

اذا استوعبها ومنه الجنون المطبق والحمى المطبقة [اطبقه onu örttü, demektir. Bulutlar göğü kapladığında اطبق الغيم السماء denir. الجنون المطبق والحمى المطبقة da buradandır.]

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: قال الله تعالى لها سبعة ابواب لكل باب منهم جزء مقسوم

Cehennem’in yedi kapısı vardır. Onlardan her kapı için birer gurup ayrılmıştır. (Hicr, 15/44)]

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Rivâyet eylemiştir İbni Abbâs

Ki Mahmûd dedi inda’llâhi ve’n-nâs

Yedincisinin adı Hâviye bil

Vemâ edrâke onu mâhiye bil

Giriserler ona cümle münâfık
Dahî ashâb-ı Firavn u zenâdık

Hutame dendi altıncısına ad
Giren olmaya hergiz ondan âzâd

Ona girer edenler Hakk’a işrâk
Ona şirk etmez onu kılan idrâk

Beşincisine ad onun Lazâ’dır
Oda tapanlara dârü’l-kazâdır

Cahîm’dir dendi dördüncüsüne ad
Ona giren ebed hîç olmaya şâd

Meleklerle tapanlar gire ona
Dahî mürted olanlar ere ona

Üçüncüsünün adıdır Sakar der
Yahûdîleri Hak ona sokar der

İkincisine denildi Saîr ad
Nasâra girüben kalısar âbâd

Birincisinin adıdır cehennem
Bu mecmû‘unun adı öyledir hem

Giriserdir ona ehl-i kebâir
Bağışlanmazsa hem ehl-i sagâir **[151]**

Beyân ettim ki nice iriserler
Diyem kim ona niçin giriserler

Velî şimdi edelim onu tahrîr
Ki küffârın n’ola ahvâli takrîr

Bu sûrette kılalım mâdde tahmîr
Nakîr için edelim şerh-i Kıtmîr

İşit imdi nedir der ehl-i Tefsîr
Bizim dilce edelim onu teysîr

Erişe çünkü küffâra zelâzil
Melekler ura aglâl u selâsil

Zebânîler sürüp cebren ve kahrâ
Ne denlü var ise dehren fe-dehrâ

İriserler cehennem kapısına
Yedi kapılı oddan yapısına

Tamâmet doldurular altı katı
Azâbın vardığınca altı katı

Bugün inkâr edenler göre yârın
Bugün ikrâr edenler göre yârın

Ne kim buyurdısa pes sâdıkı'l-kavl
Gele bir bir yerine havf ile hevl

İnanmaktır hakikat ehl-i îman
İnan zinhâr inan zinhâr key inan

Ki zîrâ akl ile olmaz bu idrâk
Ne denli akl olursa cüst ü derrâk

[Allâh Teâlâ şöyle buyurdu.] Dûzah için (لها سبعة ابواب) قال الله تعالى في سورة الحجر

heft der vardır. (لكل باب منهم جزؤ مقسوم) Her kapı için gümrâhlardan kismet olunmuş behre vardır. Ebvâbdan murâd tabakâttır. Yâni cehennemın yedi adet tabakasından her biri için sınıf-ı mahsûs ta'yin olunmuştur. Ol tabakaya ondan gayri kavm girmez. Bu makâmın tafsîli مضى ما ماضى فلا نعيد قال تعالى ve tabakâtın esmâsında olan vücûh-i tesmiye cild-i evveldedir.

((واماً من خفت موازينه [Geçen geçti geri döndüremeyiz. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Ameli

yeğni olana gelince. (Kâria, 101/8)] Ve emmâ evvelki ânın terâzûyu girdârı hafif oldu. (فامه)

(هاويه) [İşte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye'dir. (Kâria, 101/9)] Pes ânın yeri cehennemden hâviye denilen derekesidir ki cümleden zîr-i terdir. (وما ادريك ما هيه) [Nedir o (Hâviye) bilir misin? (Kâria, 101/10)] Ve seni ne şey dâna kıldı ki hâviye nedir? Mâhiye âhîrinde olan -hâ-sekt içindir. (نار حامية) [Kızgın ateş! (Kâria, 101/11)] Sûzişte gâyet ermiş ateştir. نعوذ بالله

[Allâh'a sığınırız. Münâfık, itikaden kâfir olup bunu gizleyen veya (mü'min olmadığı hâlde) îman ettiğini söyleyen kimsedir.] **Ashâb-ı Firavn:** Ashâbı dâhil olacak kendi muktedâ olduğu cihetten bi't-tarîki'l-ûlâ dâhil olur. (يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ) [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: (Firavun) kıyamet gününde kavminin önüne düşecektir ve onları (çekip) ateşe götürecektir. (Hûd, 11/98)] Ammâ evvelki *Fusûs* nâm kitabında Firavn'ın îmanına müteallik kavli ekberî nakl olunur. Onun cevâbı mufassalen tekaddüm etmiştir. **Zenâdık:** Zındık'ın cem'idir. قال في

القاموس الزنديق بالكسر من الثنوية او القائل بالنور والظلمة ومن لا يؤمن بالآخرة وبالربوبية او من يظن الكفر ويظهر الايمان او هو معرب زن دين اي دين المرأة انتهى. وقد سبق ما هو زائد عليه

-kesr ile- Zındık, seneviyyedendir. Ya da nûr ve zulmete hükmeden ve âhirete ve rubûbiyete îman etmeyen kimsedir. Ya da içinde küfür olduğu hâlde onu gizleyip îman ettiğini söyleyen kişidir. Veya kadın dîni mânâsındaki Farsça zen-dîn'in Arapçalaştırılmış hâlidir. (Bitti.)

Üzerine ne ziyâde edildiği geçmişti.] **Âbâd:** Ebed'in cem'idir. وهو استمرار الوجود في ازمنة

[Gelecek cihetinde nâ-mütenâhî olan mukadder bir zamanda varlığın devam etmesidir.] **Bu Mecmû'unun Adı Öyledir Hem:** Yâni zıkr olunan tabakât eğerçi bi-hasebi'l-münâsebe esmâ-i muhtelif ile tesmiye olunmuştur. Velâkin cümlesine yine cehennem itlâk olunur. **Mâdde:** مادة الشيء هي التي يحصل الشيء معه بالقوة [Bir şeyin maddesi, o şeyin kendisiyle bilkuvve hâsıl olduğu nesnedir.] **Tahmîr:** -hâ-i mu'ceme ile- Hamur etmek ve yoğurmak. **Nakîr:** Hurma çekirdeğinin arkasında olan nakra Yâni çukur ve kıtmîr üzerinde olan yufka kap. İkişile bile bir nesnenin killetinden ta'bîr olunur. Nitekim bâlâda şerhi beyân olunmuştur. Burada nakîrle murâd mâddedir. Zîrâ demişlerdir ki hurma ağacının mâddesi hurma çekirdeğinin arkasında olan noktadır. Yâni ondan biter. Ve şerh-i kıtmîr, şerh-i kalîl

mânâsınadır. Yâni bu makâmda bir mâdde yoğuralım ve ol mâddeyi dahî şerh-i kalîl ile şerh edelim. Zîrâ bu kitap her mâddenin icmâline mütekeffildir. Tafsîline değil. **Teyisr:** Âsân etmek. **Zelâzil:** Zelzele'nin cem'idir. İztırab-ı arz mânâsına. Gâhîce havfdan veya gayri mânâdan ârız olan ıztırâb-ı dile dahî itlâk olunur. قال تعالى (وزلزلوا زلزالا شديدا) ای زعزعوا من

الرعب وتكرير حروف لفظه تنبيه على تكرير معنى الزل في bir sarsıntıya uğratılmışlardı. (Ahzâb, 33/11) Yâni korkudan sarsılmışlardı. “Zilzâl” kelimesindeki harflerin tekrarlanması ondaki sarsılma mânâsının tekrarına tenbih içindir.]

Aglâl u Selâsil: Merraten ba'de uhrâ tahrîr olunmuştur. **Dehren fe-dehrâ:** ای مندرجین فی

الوجود متعاقبين فيه الى انقراض الدنيا والدهر في الاصل اسم لمدة العالم من بدء وجوده الى انقضائه ثم يعبر به

عن كل مدة كثيرة وهو خلاف الزمان فانه يقع على المدة القليلة والكثيرة [Vücûd (varlık)da münderic ve

dünyânın sonuna kadar onda müteakib (peşpeşe) oldukları hâlde. Kök itibâriyle “dehr” varlığının başlangıcından bitişine kadar âlemin müddetinin ismidir. Daha sonra her uzun müddet için kullanılmıştır. Bu “zaman”dan farklıdır. Çünkü “zaman” uzun ya da kısa müddetlerin ikisi için de kullanılır.] **Katı:** Evvelkisi mürekkeptir. -yâ- Edât-ı mef'ûl ve kat, tabaka mânâsınadır. İkincisi müfrettir. Saht u şedîd mânâsına. Yâni tabakâtın tefâvütü gibi. Ehlinin azâbı dahî tefâvüt üzeredir. Pes cümleden esfel olanın azâbı sâirden eşeddir. Nitekim el-yevm semâvât ehlinin hâli biri birine nispet ile tefâvüt üzeredir. Yâni a'lâ olanların tâat u ibâdet ve havfları, esfel olanlardan ziyâdedir. El-hâsıl terâkkîde ve tenezzülde her makâmın hükmü vardır. **Bugün İnkâr Edenler Göre Yârın:** Tehdîd tarîki üzere vâridir. Yâni bugün münkir-i tevhîd u aşk olanlar kıyâmet günü hırkât ü firkât azâbına müptelâ olalar. **Bugün İkrâr Edenler Göre Yârın:** Yâni bugün mukırr-ı tevhîd u aşk olanlar rûz-i ferdâ yâr olan Allâh Teâlâ'yı göreler. Ve ağıyâra müteallik olan azâptan halâs olup [152] meşrebi azâb olan câm-ı visâli soralar. **Sâdıkü'l-Kavl:** Yâni Allâh Teâlâ ve Fahr-i Âlem (as). **Hevl:** هاله هولا

ondan korktu [فزعه والهول المخافة من الامر لا يدرك ما يهجم عليه منه كما في القاموس

ürperdi demektir. الهول, başına ne işler açacağını bilmediği bir şeyden korkmak demektir.

[Kâmus'ta böyle geçmektedir.] Yâni sonu neye müncer olacağı ma'lûm olmayan nesneden korkmaya hevl derler. Gâh olur mutlak havf da isti'mâl olunur. **İnan Zinhâr İnan Zinhâr Key İnan:** Evvelkisi avâm-ı mü'minîn olan ehl-i istidlâlin îmânına işâret ve ikincisi havâs

olan ehl-i îkânın îmânına remz ve üçüncüsü ehassü'l-havâs olan ehl-i a'yânın îmânına telvîhtir. Havâs-ı mü'mînîn makâm-ı velâyette ve ehass-ı müslimîn makâm-ı nübüvvettedir. Yâni Hâtemü'n-nebiyyînden sonra farazan nebî meb'ûs olmak lâzım gelse bu makâmdan gelir. Pes Nâzım (ks) îmânda olan te'kîdini ta'lîl edip buyurur:

Ki Zîrâ ilh.: Yâni zikr olunan umûrun hakîkati akl-ı maâş mertebesinde hâsıl olmaz. Belki akl-ı maâd ve keşf-i tâm gerektir. Onun için *Fudayl bin Iyâz* (rahimehullâh) buyurur ki:

Ben bir melek-i mukarreb ve nebiy-yi mürsel ve abd-i sâliha gıpta etmem. Zîrâ bunların cümlesi kıyâmet-i muâyene edip herkes makâmına göre feze'a düşse gerektir. Benim gıptam zulmet âbâd-ı nâ-bûddan sahrâ-yı vücûda kadem basmayanlardır ki onlara mukâsât-ı şedâid-i kıyâmet yoktur. Pes bundan münfehim olur ki herkesin fehmi aklına ve keşfine göredir. Yâni keşfe vâsıl olanların ihâtaları ve havf u haşyetleri cümleye gâliptir. Zîrâ her emri -alâ mâ hüve aleyh- idrâk etmişlerdir. Avâm-ı nâs ise verâ-i perdeden nâzırlardır. Demişlerdir ki akl, hezâr hissedir. Yüz hissesi ehl-i dünyânın ve üçyüzü ehl-i âhiretin ve üçyüzü ehl-i melekûtun ve üçyüzü ehl-i ceberûtundur. Ehl-i dünyâ ehl-i âhirete ve ehl-i âhiret dahî ehl-i melekûta ve ehl-i melekût dahî ehl-i ceberûta dîvânedir derler. Yâni her tâife akılları erdiği kadar birbirlerini cünûna nispet ederler. Feemmâ ehl-i ceberût cümleyi ma'zûr tutarlar. Yâni kendi rütbelerinden mâdûn olanların kîl u kâllerine iltifat etmezler. Zîrâ onlara ihsân olunan akl-ı kâmiliden öbür kâsirelere verilmemiştir. Pes o makûle nispetleri kendilerinin cünûnundandır. Ve kemâlleri var ise dahî izâfîdir, hakîkî değildir. Fefhem. **Derrâk:** Kesîru'l-idrâk. Yâni akl-ı cüziyyenin idrâki ne kadar küllî olsa insan yine mağrûr olmamak gerektir. Zîrâ akl mertebesinde idrâk olunan bir nesnenin resm ve eseridir. Aynı değildir. Pes ayn-ı hakîkatin idrâk etmek keşf-i sahîh ile olur. Onun için ehl-i keşfin îmânına îmânı hakîkî demişlerdir. Gûyâ mâadânın îmânı i'tibâr-ı mücerrettir. Ey derviş bir nesnenin kışrı ile lübbü meyânında olan tefâvüt-i azîm ve fark-ı cesîmin ilmi havsala-i idrâke güncâyışten sonra ednâ ile kanâat etmek uluvv-i himmetten değildir. Ve kişi zamâne müddeîleri gibi kütüb ve resâilden akl-ı nâkıs ile ahz olunan mertebeye hursend olmamak gerektir. Ve fi'l-*Mesnevî*:

ای برده عقل هدیه تا اله

عقل آنجا کمترست از خاک راه

[Ey Hakk'a akli hediye götüren! Akıl orada yol toprağından da aşağı, değersizdir.]

Yâni akl-ı istidlâli mertebesinde Hakk’a vusûl ile keşf-i rahmânî ile vusûlün meyânında fark vardır. Evvelkisi ziyâde mu‘teber değildir. Belki ikisinin nispeti şol hâk-i iksir nispeti gibidir. Nef‘î:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Akla mağrûr olma Eflâtûn-i vakt olsan eğer

Bir edîb-i kâmilî gördükde tıfl-ı mektep ol

Edîb-i kâmilden murâd, seyr u sülûk ile rütbe-i aşk u muhabbet ve irşâda kadem basan kimsedir ki her kim bu hâne-i güft u şenîd-i akl-ı cüziyyeden bîrûn olup ânın mekteb-i terbiyesinde tıfl-âsâ gûşîş ve içtihad etse ere erişen erdir kâidesince ol dahî er olur. Ve evvelki bildiğine mağrûr olmaktan kurtulur. Zîrâ mukaddem olan hâlinin müahhara nispeti şi‘r ve Kur’ân nispeti gibidir. Suâl olunursa ki keşf mertebesinde itlâk ettikleri ıyân nedir?

Cevâb budur ki:

Vücûd-i mecâzînin izmihlâli katında vücûd-u hakîkînin inkişâf ve zuhûrudur. Yoksa Hakk’ı ru‘yet, sâir eşyâyı ru‘yet gibi değildir. Zîrâ Hak Teâlâ keyfe ve eyneden münezzehtir. Suâl olunursa ki ehl-i vahdet katında vücûd birdir. Pes vücûd-i mecâzî nedir?

Cevâb budur ki:

Vücûd-i hâricînin ta‘ayyün ve i‘tibârıdır. Pes bu i‘tibâr fenâ bulsa vahdet-i vücûttan gayri kalmaz. Fefhem. *فانه درس كلى وتعليم جملى وليس وراءه الا الله العلى العظيم* [O, küllî bir ders öz bir ta‘lîmdir. Onun arkasında ancak Allah ‘azîmü’ş-şân bulunur.] Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün]

Yeter ol yârı inkâr et

Gel ikrâra gel ikrâra

Yeter cânın pür efkâr et

Gel ikrâra gel ikrâra

Bu ikrâr ile bul îmân

Dol ikrâr ile ol ummân

Gözet rûz-i ezel peymân

Gel ikrâra gel ikrâra

*Ko aklı râh-ı aşka gir
Makâm-ı keşf-i Hakk'a er
Değildir iki birdir bir
Gel ikrâra gel ikrâra*

*Bu aşkın cennetin bul vâr
Cehennemden ırak ol vâr
Durup dîvânda kul ol vâr
Gel ikrâra gel ikrâra*

*Erişse bir kula tevîk
Eder Hakkı Hakk'ı tahkîk
Dilinde vâr ise tasdîk
Gel ikrâra gel ikrâra*

KÂFİYETÜ'L-MÎM

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Kaçan kim cinn ile insan cehennemde basa akdâm
Zebânîler hüçûm edip azâba edeler ikdâm

Cehennem dendi onunçün ki kuyudur derin gâyet
Ki yetmiş bin yıl ol yılca erişir dibine ez-bâm

Onun da vardır içinde dereler dağlar u taşlar
Saraylar köşkler ü evler hep oddan câm u fercâm [153]

Velî halk çün geçer gider azâb olmaz iken katı
Pes Allâh buyura derhâl katı ulu ola ecrâm

Ede her kâfırın hattâ yedi günlük kadar cismin
Derisinin kalınlığı ede üç gün kadar i'zâm

Uhud dağı gibi ola büyüklüğü azısının
Kamu yüzü karalar göz olısarlar kabîh ecsâm

Yukarı dudağı çıka başının orta yerine
Aşağı dudağı sarka göbeğine erişe tâm

Erişe od yaka düpdüz derilerin giyindire
Geri Allâh deri vere geri ede onu itmâm

Mübeddel ola bir sâat içinde ol deri yüz kez
Yanar biter deri dâim bu resme bulalar âlâm

قال الله تعالى ان الذين كفروا باياتنا سوف نصليهم نارا كلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا

غيرها ليزوقوا العذاب [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Şüphesiz âyetlerimizi inkar edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hâle geldikçe, derilerini başka derilerle değiştireceğiz ki acıyı duysunlar! (Nisâ, 4/56)]

Dahî her kâfirin bir taş asılmış ola boynunda
Kim od onu savurdukça ki geri indire nâ-kâm

Azâb içindeyken bunlar havâle ola bir açlık
Kim ola od azâbınca ta‘am isteye pes akvâm

Bu kez Zakkûm ağacından zebânîler yemek vere
Yiyeler çünkü Zakkûmu dikenler edeler it‘âm

Bu Zakkûm ağacı kim var biter ka‘r-ı cehennemde
Yemişi cinniler başı gibidir ağı acı hâm

Dura boğazlarına ol sular isteyeler nâcâr
Vereler kan ile irin dahî bedter ola îlâm

Bu kan ile irin kim var bedenlerden akar geri
Zinâ edenlerin hem öd yerindendir akar evrâm

Vereler hem bir ıssı su kaçan kim içeler onu
Bağırsakları doğrana cigarleri dola eskâm

قال الله تعالى وسقوا ماء حميما فقطع امعاءهم [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: (Hiç bu)

bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu? (Muhammed, 47/15)]

Yakın gelse kaçan kim su derisi yüzlerinin hep
Suyile ıssıdan sankim deriler çıkarır haccâm

Dahî bundan ziyâd ede azâbın bunların Allâh
İşi hikmetcedir onun değil kullarına zallâm

Ta‘am ola darî‘ gıslîn şarâb ıssı su irin kan
Libâslar ola hep katran kezâ ecrâ hüve’l-aklâm

Pes andan arşın altından beş ırmak aka bakırdan
İkisi gündüzün aka akısardur üçü akşam

Yılanlar çıka akrebler sünüler gibi dişleri
Sokucak kâfiri bir kez işit nice olur ibrâm

Eti cümle yüziliser başından tâ ayağına
Onun acısı kırk yılda çıkar ancak budur mâdâm

قال الله تعالى الذين كفروا وصدوا عن سبيل الله زدناهم عذابا فوق العذاب بما كانوا يفسقون

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: İnkâr edip de (insanları) Allâh yolundan alıkoyanlar var ya, işte onlara, yapmakta oldukları bozgunculuklar sebebiyle, azaplarını kat kat artıracamız. (Nahl, 16/88)]

İken ednâ azâb olan iki na‘lîn giye oddan
Başında kaynaya beyni kazan kaynar gibi eyyâm

Gehî sürüyeler yüzün gehî karnının üstüne
Bu resme edeler ta‘zîb ebed tükenmeye a‘vâm

Rasûlullâh buyurmuştur ki vardır onda bir vâdî
Ki cebbâr-ı anîdi hem idiserler ona ikhâm

İne kırk yılda ka‘rına çıka kırk yılda ağzına
Ne ömrünce güle hergiz ne ola lahzaca bessâm

Yaratmıştır cehennemde Saûd adlı bir ulu dağ
Çıkısar ona kâfirler bulalar mı aceb ikrâm

Tamam yetmiş yıl içinde ineler çıkalar geri
Ebed bu resme işkence çekip olmayalar ârâm

Bu dünyâ yıllarınca kim ola her günü bin yılca
Muhalled olalar anda gerek a‘râb gerek a‘câm

Cehennemde harâretten çü feryâd edeler küffâr
Nite sabr edeler oda çün incidir idi hammâm

Pes Allâh emr ede bu kez sovk tamuya çıkalar
İki türlü yaratmıştır tamuyu Kâdir ü Kassâm

Birisi od-durur ıssı birisi zemherîr onun
Gehî onda gehî bunda olalar subh ile her şâm

Bu hâlet içre çün küffâr göreler bakmadı Gaffâr
Ki hayvânât kurtuldu bular olmadı k‘el-en‘âm

Pes ağlaşıp zebânîlerden istimdâd ede bunlar
Ki bir gün bu azâbımız nola yiyni olaydı râm

Zebânîler diye isten kim Allâh eylesin tahfîf
Velîkin dîniniz yoktur nite ola size in‘âm

Bulardan olıcak nevmîd tutalar Mâlik’e pes yüz
Ki Hak bize ölüm versin bugün kılsın bizi i‘dâm

Cevab vermeye seksen yıl pes andan ede kim olmaz
Ebed bunda muhalledsiz hiç olmazsınız bilin a‘dâm

Tanışalar pes aydalar belâ erişti çün bize
Gelin sabr edelim biz de ola kim fazl ede allâm

Geri sabr etmeğe aslâ bular da olmaya tâkat
Neler kıldı görün imdi bulara nefs-i şûm ve izlâm

Pes İblîse hücûm edip melâmet edeler onu
Kim igvâ eyleyip bize sen idin taptıran ansâm [154]

Bizi sen şöyle azdırdın ki müşrik oldu bazımız
Kimimiz Tanrı yok dedi onunçün olduk uş bed-nâm

Bu kez İblîse suç isnâd edicek birbirin bunlar
Pes İblîs de urutura bulara eyleye ilzâm

Diye kim işitin imdi ki va‘de eyledi Allâh
Nebîler gönderip size beyân etmiş idi ahkâm

Ki vardır tâmum uçmağım yaradurvan geri sizi
Hesâbım var azâbım var diye etmiş idi i‘lâm

Belî ben de demiş idim inanman yok tamu uçmak
Hesâb yoktur azab yoktur diyü etmiş idim işmâm

Değildim dünyada sultan ki cebr eyleyedim size
Güç ile üstünüze hod bilirsiz komadım ahkâm

Hezârân enbiyâ geldi hezârân mu‘cizât ile
Kim isbât ettiler hakkı kabûl etmediniz islâm

Benim hod hüccetim yoktu ki sözüme ola bürhân
Velîkin ihtiyâr ile olupdunuz bana hüddâm

Şu kim nefsinize yarar pes onu tutdunuz idi
Sözümü tutmasaydınız değildiniz ahı ser-sâm

Pes öyle olsa siz varın beni etmen melâmet hiç
Melâmet siz sizi edin ki nefse uydunuz ey âm

Meded yoktur size benden ne sizden var bana derman
Teberrî ederim sizden ki müşriklerdiniz zemmâm

Akdâm: -feth ile- Kadem’in cem‘idir. Topuktan aşağıya kadem ve ra‘s-i esâbi‘den, uyluktan yukarı varınca ricl derler. Ve ikdâm -kesr ile- şecâattir. يقال اقدم على الامر شجع قال في
تهديب المصادر الاقدام [تهديب المصادر الاقدام] şecaat gösterdi, demektir. Tehzîbü’l-mesâdir’de şöyle

demiştir: el-ikdâm] پیش آمدن و پیش آوردن [Öne çıkmak, yaklaşmak, yakınlaşmak, yaklaştırmak, huzûra çıkmak] lâzım ve müteaddîdir. **Ez-bâm:** Dam üstünden maksût cehennem'in a'lâsından esfeline varınca âhiret yılları hesâbınca yetmişbeş bin yıldır demektir. (قال الله تعالى (وان يوما عند ربك كالف سنة مما تعدون. Âhiret senesinin her günü ise bin yıldır. [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Muhakkak ki, Rabbinin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir. (Hac, 22/47)] ve sırr-ı adet câizdir ki yetmiş hicâp terk-i salavât-ı hams veyâ erkân-ı hamse ola. Ve hicâb-ı mezkûre tafsîlde yetmiş bin olur. Zîrâ her biri Hakk'ın bin ismiyle mukâbele olunur. قالوا النفس ثم القلم ثم اللوح ثم الهباء ثم الجسد ثم العرش ثم الكرسي ثم الجنان السبع ثم النيران السبع ثم الافلاك السبع ثم الاركان السبع والكل خمسة وثلاثون وباعتبار Demişlerdir ki: Önce nefis, sonra kalem sonra levh sonra hebâ sonra cesed sonra arş sonra kürsî sonra cenân-ı seb' (yedi cennet) sonra nîrân-ı seb' (yedi cehennem) sonra eflâk-ı seb' (yedi felek) sonra erkân-ı seb' (yedi rûkûn). Hepsî otuz beş tanedir. Zâhir ve bâtın itibâriyle yetmiş tanedir.] **Câm u Fercâm:** Kadeh mânâsınadır. Velâkin câm mutlaktır. Fercâm ise sonra içilen kadehtir. **Ecrâm:** Cirm'in cem'idir. -kesr ile-. Aslında mecrûm Yâni maktu' mânâsınadır. Sonra cism-i mecrûma isim kılındı. El-hâsıl ceset ve cüssede isti'mâl olundu. Bundan münfehim olur ki cesedin izamıyla zât, mütebeddil olmaz. Belki hâsıl olan sûret-i ayn-ı icmâlîsinin tafsîlidir. Pes keseb-i zenb etmeyen a'zâyâ azâb etmek zulümdür demek lâzım gelmez. Fefhem. **İ'zâm:** Azîm kılmak. **Uhud:** -zammeteyn ile- Medîne'de bir dağdır. Tafsîli cild-i evveldedir. **Tâm:** Tamam mânâsınadır. **Âlâm:** Elem'in cem'idir. Vec'i şedîd mânâsına. (ان الذين كفروا باياتنا. [Allâh Teâlâ Nisâ sûresinde şöyle buyurmuştur:] Tahkîk şol kimseler ki hakkı setreyleyip bezm-i delâil-i vahdetimize veyâ âyât-ı Kur'ân'a veyâ mu'cizât-ı peygambere inanmadılar. (سوف نصليهم نارا) Karîben onları bir ateşe idhâl ederiz ki (كلما نضجت جلودهم) her gâh ki onların derileri ol ateşin şiddet-i te'sîrinden pişse veyâhut yansa. (بدلناهم جلودا غيرها) Onlar için gayri deriler bedel kılarız. Yâni her saatte yüz kere veyâ şebân-rûz yetmiş bin def'a derilerin tâzeleyip evvelki hâline döndürürüz. (ليذوقوا العذاب) tâki dâimâ azâbı-çeş olup onun şiddetin ihsâs

edeler. (Nisâ, 4/56) **Nâ-kâm:** Nâ-murâd ve nâçâr. **Akvâm:** Kavm'in cem'idir. وهو الجماعة من

الرجال والنساء معا او الرجال خاصة او تدخله النساء على التبعية ويؤنث كذا في القاموس وقوله تعالى (لا

[O içerisinde (يسخر قوم من قوم عسى ان يكونوا خيرا منهم ولا نساء من نساء عسى ان يكن خيرا منهم

hem kadınların hem de erkeklerin bulunduğu bir topluluktur. Veya sadece erkeklere has olup kadınların tâbi olarak dahil oldukları bir topluluktur. Bu şekilde müennes yapılır. *Kâmus*'ta böyle geçmektedir. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar.

Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. (Hucurât, 49/11) [وقوله الشاعر) أ قوم آل حصن ام نساء

يؤيد الثاني [Şâirin, “kalenin erkekleri mi yoksa kadınları mı” sözü ikinci mânâyı

desteklemektedir.] **Zakkûm:** Murûr etmiştir. Ve Nâzım dahî beyt-i âtûde ta'rîf eder. **Ka'r:** Nihâyetü'l-esfel mânâsına. Yâni çukur nesnenin dibi. **Îlâm:** Elem vermek. **Evrâm:** -feth ile- Verem'in cem'idir. Tahrîkle şişmek mânâsına. Burada murâd murdar sulardır. Zîrâ bir uzuv ki marazdan şişip deşile. Ondan sarı su ve irin ve kan akar. **Eskâm:** Sakam'ın cem'idir. -fethateyn ile- ve kâfl vezninde sakm dahî câizdir. Bedene mahsûs olan marazdır. Zîrâ maraz gâh olur bedende ve gâh olur nefste i'tibâr olunur. (في قلوبهم مرض) [Cenâb-ı

Hakk'ın buyurduğu gibi: Onların kalplerinde bir hastalık vardır. (Bakara, 2/10) قال الله تعالى في

[Allâh Teâlâ Muhammed sûresinde şöyle buyurmuştur: Kaynar su

içirilen kimseler. (Muhammed, 47/15)]Ve ehl-i dûzah şerbet-i behiştîyândan bedel nihâyet-i

harârette susak olunurlar. (فقطع امعاءهم) [Bağırsaklarını parça parça edecek. (Muhammed,

47/15)]Pes ol su fart-ı harâretten onların bağırsakların pâre pâre eyler. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Nûş eden dûzah içre mâ-i hamîm

Bükülür derd ile çu halka-i mîm

Teşne-i câna şerâb-ı kevser sun

Yâ İlâhî bi-hürmet-i hâ mîm

Haccâm: -feth ile- Masâs demektir. Zîrâ haccâm, mas Yâni emmek mânâsınadır. Baştan kan alan kimesne boynuz ile kan emdiğinden ötürü haccâm denildi. **Zallâm:** -feth ile- Ziyâde zulm edici. Suâl olunursa ki bu ibâretten asıl zulmün cevâzı münfehim olur. Bu ise Allâh Teâlâ'ya nispet ile muhaldir. Cevâbı budur ki:

Maksût faraza Hakk'a göre zulümden ekallü'l-kalîl nesne sâbit olsa kesîr olurdu demektir. كما يقال زلة العالم كبيرة [Denir ya: Âlimin zellesi kebîredir.] **[155]** Bu makâmda kelâm-ı basît vardır. Evâsıt sûre-i Enfâl'de (وان الله ليس بظلام للعبيد) [Elbette Allâh kullarına haksızlık edici değildir. (Hac, 22/10)] âyetinde tefâsîr ve *havâşî*de derc olunmuştur. Onda mutâlaa oluna. **Darî':** (قال تعالى (ليس لهم طعام الا من ضريع [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Onlar için kuru dikenden başka yemek yoktur. (Gâşiye, 88/6)] demişlerdir ki darî' bir hânâk giyâhtır ki tâzesine şebak derler. Ve çihâr-ı yâbân ânı ter iken yerler. Çün huşk olsa darî' denilir. Ol vakitte semm-i kâtil olur. Onun için yanına hayvânât uğramazlar ve cehennemde giyâh-ı mezkûrun şekli üzere bir şecere-i nâriyedir. وفي القاموس شئ في جهنم امر من الصبر وانتن من الجيفة واحر من النار قال الله تعالى في سورة الحاقة (ولا طعام الا من [Kâmus'ta şöyle demiştir: Cehennem'de bir şeydir. Sabırdan acı, leşten daha kokuşmuş, ateşten daha hararetlidir.] **Gıslîn:** (ولا طعام الا من [Cenâb-ı Hak Hâkka sûresinde şöyle buyurmuştur: Ancak günahkârların yediği kanlı irindir. (Hâkka, 69/36)] Demişlerdir ki gıslîn, gasâle-i dûzahiyân Yâni ehl-i nârın cesetlerinden cereyân eder zer dâbbe-i veremdir. Suâl olunursa ki bu âyette ve gâşiye âyetinde olan kusurların meyânında tevffîk ne vecihledir?

Cevâp budur ki:

Ehl-i nârın bazılarına ta'âm-ı darî' ve bazılarına zakkûm ve gıslîn olmaya mahmûldür. (كذا اجرى هو الاقلام) Yâni Allâh Teâlâ zikrolunan tâifenin her birinin serine kalem-i hikmeti böyle icrâ etti. Lâ cürm onlar dahî yazıyı bozamayıp azâb-ı mevsûf ile müptelâ oldular. قال تعالى (لا يسأل عما يفعلون) [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Allâh, yaptığından sorumlu tutulamaz. (Enbiyâ, 21/23)] ve bu makâmın hakîkati budur ki Hak

Teâlâ'nın icrâ-yı aklâm ettiği herkesin muktezâyı isti'dâdıyla hükmüdür. Ve a'yân ve isti'dâdât ise hakîkatte mec'ûle değildir. Ve a'mâl mukteziyât-ı a'yândan ve mesûbât ve ukûbât dahî mukteziyât-ı a'mâlden ve bi'l-vâsıta ahvâl-i a'yândandır. Pes Hak Teâlâ cevâd-ı mutlak olduğu cihetten her ayn-ı lisân isti'dâdla neye tâlip oldu ise ol dahî onu ifâza kıldı. Ve bu mânâya binâen âlem-i sûrette dahî vücûd buldu. Meselâ hımârın ayn'ı kendi sûretine tâlip olmakla hâriçte dahî ol sûret üzere teşekkül eyledi. وقس على هذا [Buna kıyas et!] Pes hımâr-ı mezkûr Hakk'a hitâp edip "Beni niçin hımâr kıldın?" demeğe kâdir değildir. قال تعالى (قل لله الحجة البالغة) [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: De ki: Kesin delil, ancak Allâh'ındır. (En'âm, 6/149)] Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Her neye tâlip ise isti'dât

Oldu herkes ânınla mâder-zâd

Etmedi Hazret-i Hak kimseye zulm

Belki cümle cihâna kıldı dâd

İş bu sırr-ı azîme vâkıf olan

Kayd u gamdan olur elbet âzâd

Vây ol câhile kim Allâh'a

Eyleye nice kabâih isnâd

Bilmeye muktezâ-yı zât nedir

Ede fermân-ı Hakk'a bunca inâd

Velehû:

[Mefûlû / Mefâilû / Mefâilû / Feûlûn]

Âh eyler isem âh benimdir yine benden

Ta'n eyler isen ta'n senindir yine senden

Levh-u kalemin cürmü nedir oldu çü cârî

Her olmuş olan cândan ol dahi tenden

İbrâm: Muhkem etmek. (ام ابرموا امرا فانا مبرمون) [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Yoksa (müşrikler) bir işe kesin karar mı verdiler? Doğrusu Biz de kararlıyız! (Zuhrûf, 43/79)] [Aslı ipi bağlamaktır. O da düğümün artırılmasıdır.] **Mâdâm:** Yâni mâdâm ki dâr-ı bekâ bâkîdir. (الذين قال الله تعالى في سورة النحل) [Allâh Teâlâ Nahl sûresinde şöyle buyurmuştur:] Onlar ki tasdîk-i vahdâniyyeti hudâ (كفروا) ve i'tirâfı hakkâniyet-i Mustafâ (as) kılmadılar. Belki setr-i Hak edip dâll oldular. (وصدوا عن) dahî cennete ve ru'yete mevsıl olan îmân ve İslâm yolundan halkı men' edip mudill (بما كانوا يفسدون) oldular. (زدناهم عذابا فوق العذاب) Onlara azâp üzerine azâp ziyâde kılarız. (كما كانوا يفسدون) Müfsid oldukları sebebiyle. (Nahl, 16/88) Pes bir azâp küfr ve dalâl ve bir azâp dahî men' u idlâl için olmuş olur. Ve bazıları Nâzım'ın (ks) zikr ettiğine zâhip olmuşlardır. Ve bazıları dahî azâbın ziyâdeliği zemherîrle olur demişlerdir. **Na'îl:** Ma'rûf ayağa giyecek. Eğer ağaçtan ve eğer gönden. (كما في لغة نعمة الله والنعل ما وقيت به القدم من الارض كالنعلة مؤنثة والجمع نعال كما في) [Ni'metullah lüğatinde olduğu gibi. Na'l, ayağı kendiyile yerden koruduğun şeydir. Na'le gibi müennestir. Cem'i ni'âl'dir. Kâmus'ta böyle geçmektedir. Odundan nalin edinmek mekrûhtur. Nitekim Kaniyye'de böyle geçmektedir.] **A'vâm:** Âm'ın cem'idir. Tahfîf ile sene mânâsına lâkin sene bi-hasebi'l-gâlip şiddet ve kaht ü galâ olan havl de isti'mâl olunur. Onun için kaht ü galâ'dan sene ile ta'bîr olunur. Âm ise hasb u ruşâ olan yılda müsta'meldir. (عام فيه يقات الناس وفيه يعصرون) [Allâh Teâlâ şöyle buyurdu: Bir yıl gelecek ki, o yılda insanlara (Allâh tarafından) yardım olunacak ve o yılda (meyvesuyu ve yağ) sıkacaklar. (Yûsuf, 12/49)] ve bazıları demişlerdir ki seneye âm dedikleri şems cemî' burûcunda avm ettiğinden ötürüdür. Avm suda yüzmektir. Sibâhat gibi. Ve bu mânâyâ (كل في فلك يسبحون) [Allâh Teâlâ şöyle buyurdu: Her biri bir yörüngede yüzerler. (Enbiyâ, 21/33) (Yâsîn, 36/40)] âyeti dahî dâldir. Tafsîli sûre-i Enbiyâ tefsîrindedir. Husûsan Rûhu'l-beyân nâm tefsîrimizde dahî fevâid-i celîle vardır. **Vâdî:** Aslında su akan deredir. Ve iki dağ aralığına dahî derler. Sonra bi-tarîki'l-isti'âre tarîkat de

isti‘mâl olundu. Nitekim واد وانت فى واد ana derler. Yâni “Ben bir tarîkat üzere ve sen bir üslûp ve mezhep üzeresin” demektir. **Cebbâr:** Halkı murâdî üzerine cebr u kahr edici. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Şol ki âlemde oluptur Cebbâr

Yüklüdür halka zulm ile nice bâr

Yanına kalmaz ettiği ammâ

Eylemez ânı O Cebbâr-ı Cebbâr

Anîd: Hakk'ı bilip kabûl etmeyen. يقال عند عن الطريق كنصر وسمع وكرم مال وخالف الحق.

[Denildi ki الطريق كنصر وسمع وكرم), عند عن الطريق] وردده عارفا به كما فى القاموس hakka muhalefet etti ve onu bildiği hâlde reddetti. Nitekim *Kāmus*'ta böyle geçmektedir.]

İkhâm: Şiddetle idhâl etmek. وفى القاموس قحم فى الامر كنصر قحو مارمى بنفسه فيه فجأة بلاروية. وقحمته تقحيمًا واقحمته فانقحم واقتحم atmak mânâsına gelir. Ona atıldı, onu göğüsledi, انقحم واقتحم kelimeleri de aynı mânâdadır.

[Bu bahirde geçti.] **Bessâm:** Bâsim'in *Kāmus*'ta böyle geçmektedir.] **Ka'r:** سبق فى هذا البحر

قال فى القاموس بسم يبسم بسما و ايتسم و تبسم وهو اقل. Basm, gülmek mânâsındır. mübâlağasıdır.

الضحك و احسنه فهو باسم ومبسم وبسام انتهى. وفى فتح البارى ان انبساط الوجه بحيث تظهر الاسنان من

[Bu kelime السرور ان كان بلا صوت فتبسم وان كان بصوت يسمع من بعد فقهيقة والافضحك

gülmenin en azı ve en güzelidir. Tebessüm eden kimseye bâsim, mibsâm ve bessâm denir.

Fethü'l-Bârî'de şöyle geçmektedir: Sevinçten dolayı dişlerin ortaya çıkmasıyla yüzün inbisâtı (genişleyip açılması) eğer sessiz olursa tebessümdür. Uzaktan duyulacak şekilde sesli olursa kahkahadır değilse dıhk'tir (gülmedir).] **Saûd:** -feth ile- Mekânı saûd'dur. -zamm ile- hudûr-i

mekân, inhidâr ve nüzûl olduğu gibi. قال الراغب الصعود الذهاب فى المكان (156) العالى فان كان المار

[Rağıb demiştir: Su'ûd, yüksek bir yere صاعدا يقال لمكايه صعر دوان كان منحدرًا يقال لمكانه حدور

gitmek çıkmaktır. Eğer yürüyen kişi yukarı çıkıyorsa onun mekânına su'ûd eğer iniyorsa mekânına hudûr denir.] **Ârâm:** Dinlenmek. **Muhalled:** Bâkî. Ve kad sebeka. **Gerek A'râb** **Gerek A'câm:** A'râb, Arab'ın cem'idir. A'câm, Acem'in cem'i olduğu gibi. Acem ile murâd Arab'ın mâadâsıdır. Ehl-i Fars olsun gayri olsun. Yâni nâstan her sınıfın küffârı cehennemde mu'azzep olup kala. Küffâr-ı cin onlara dahî kıyâs oluna. **Hammâm:** Hamîm, şedidü'l-harâre olan sudur. Ve teşbîh tarîki üzere arka Yâni dere dahî hamîm derler. Pes hammâm tesmiye olunduğu ya mâ-i hâr müştamil veyâhut germiyyeti sebeb-i ark olduğundan ötürüdür. Ve hummâ dahî böyledir. Yâni vech-i tesmiye ya harâret-i mufarritayı mutazammın veyâ mahmûmun hammı sebebiyle ark-nâk veyâ imârât-ı hammâm Yâni mevtten olmasıdır. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Çünkü hammâma girenler terler

Ânınçün ona hammâm derler

Müptelâ olsa kişi hummâya

Gark olur muhtazır gibi mâya

Zemherîr: Şiddetü'l-berd mânâsına. Demişlerdir ki:

İblîsin cehennemde azâbı ekser hâlde zemherîr ile olsa gerektir. Nitekim Nâzımın dahî aşağıda getirir ve sırrı orada beyân olunur. İnşâallâhu Teâlâ. **En'âm:** -feth ile- Na'm'ın cem'idir. Tahrîkle çehâr-ı pâylardan envâi erbaaya mahsûstur ki ibl u bakar ve za'n u ma'zdir. Ammâ burada bi-hasebi'l-makâm âmdır. **Râm:** Mutî' ve mülâyim. **İ'dâm:** -kesr ile- Yok eylemek. **A'dâm:** -feth ile- Adem'in cem'idir. وقد سبق تحقيقه فارجه [Daha önce tahkîk

olunmuştur. Oraya mürâcaat et!] **Nefs-i Şûm ve İzlâm:** İzlâm -feth ile- aslında azlemdir. Elif zarûret için işbâ' olunmuştur. -kesr ile- muzlime mânâsınadır. Zîrâ masdar bi-mânâ'l-fâil olmak şâyi'dir. Bu kelime de bu iki vecihten gayrisi baîddir. **İşmâm:** Kokutmak ve işâret eylemek. Ve kad beyyene fî mahallîhî. **Ser-sâm:** Semme ve bir marazdır ki dimâğın perdesi şişer. Dahî sâhibi sâmir dönmeye başlar. كذا في مفتاح اللغة وغيره [Miftâhu'l-lüğa ve

diğerlerinde böyledir.] **Ey Âm:** Aslında teşdîd iledir. Zıddü'l-hâs mânâsına. Burada câhilden kinâyedir. Âma tesmiye olunmak kesretlerine ve şehirde umûm ve şümûllerine göredir. Dilbende amâme dedikleri dahî şümûlu i'tibârî iledir. **Teberrî:** Acem isti'mâli üzeredir. Berî olmak mânâsına Arab -kesr ile- teberri der. وقد سبق نظائره كالتجلى والتسلى ونحوهما [Bunun

benzerleri geçti. Tecellî, tesellî ve benzerleri gibi.] **Zemmâm:** Ziyâde zemm edici ve mü'minlerin aybın söyleyici. Belki Hakk'a ve peygambere itâle kılıcı.

[Allâh Teâlâ قال الله تعالى وقال الشيطان لما قضى الامر ان الله وعدكم وعد الحق ووعدتكم الاية

şöyle buyurmuştur: (Hesapları görülüp) iş bitirilince, şeytan diyecek ki: “Şüphesiz Allâh size gerçek olanı vadetti, ben de size vadettim. (İbrahim, 14/22)]

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Gel ey derd-i İlâhîden haberdâr olmayan gönül
Gel ey aşkında can verip cigerdâr olmayan gönül
Gel ey eyvân-ı Sübhânîde serbâz olmayan bî-dert
Gel ey meydân-ı Hakkânîde berdâr olmayan gönül

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Çünkü bu sözi ki bular dinleye
Ağlaşuban zârı kılıp inleye

İşlerine hep nedâmet edeler
Nefslerin külli melâmet edeler

Ere bu kez anda Çalap'tan nidâ
Ede bu resm ile kelâmı edâ

[Allâh Teâlâ şöyle قال الله تعالى ان الذين كفروا ينادون لمقت الله اكبر من مقتكم انفسكم

buyurmuştur: İnkâr edenlere şöyle seslenilir: Allâh'ın gazabı, sizin kendinize olan kötülüğünüzden elbette daha büyüktür. (Mü'min, 40/10)]

Yâni ki çün nefsinizi bildiniz
Düşman imiş düşman onu kıldınız

Lîkin ol Allâh ger niçe asbar-durur
Hışımı sizden size ekber-durur

Zîrâ kıgırdı sizi îmâna ol
Kâfir olup etmediniz söz kabûl

Ede tazarru‘ bular edip emel

Bizi geri gönder edelim amel

Çünkü erişti bize aynü’l-yakîn

Pes amel-i sâlih edelim hemîn

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Bizi قال الله تعالى فارجعنا نعمل صالحا انا موقنون (dünyaya) geri gönder de, iyi işler yapalım, artık kesin olarak inandık. (Secde, 32/12)]

Ede nidâ istesevüz ger nedâ

Verir idik külli nüfûsa hüda

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Biz قال الله تعالى ولو شئنا لآتينا كل نفس هديها الاية dilesek, elbette herkese hidayetini verirdik. (Secde, 32/13)]

Ede bu kez geri efgân ile âh

Kim bizi te’hîre kogıl yâ İlâh

Da‘vetini tâ kim icâbet edip

Tutalım emrini isâbet kılıp

Çün bu işe eyledik uş ittılâ‘

Eyleyelim pes rusûle ittibâ‘

Etmeyelim hazretine kibriyâ

Ne der ise pes tutalım enbiyâ

[Allâh Teâlâ şöyle قال الله تعالى ربنا اخرنا الى اجل قريب نجب دعوتك ونتبع الرسل الاية buyurmuştur: Ey Rabbimiz! Yakın bir müddete kadar bize süre ver de senin davetine uyalım ve peygamberlere tâbi olalım. (İbrahim, 14/44)]

Ede nidâ erdi size çün nevâl

And içüben derdiniz yok zevâl[157]

Ede bunlar anda tazarru‘ geri

Çıkar edelim ki teşerru‘ geri

Bir amel-i sâlih edelim ki tiz
Onu etmez idik cihan içre biz

[Allâh Teâlâ şöyle
buyurmuştur: Rabbimiz! Bizi çıkar, (önce) yaptığımızın yerine iyi işler yapalım! (Fâtır, 35/37)]

Ede nidâ gelmedi miydi nezîr
Bunu size demedi miydi nezîr
Eylemedik mi sizi ta'mîr biz
Cümle-i esbâb ile tesmîr biz

قال الله تعالى او لم نعمركم ما يتذكر فيه من تذكر وجاءكم النذير

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir
ömür vermedik mi? Size uyarıcı da gelmedi mi? (Fâtır, 35/37)]

Çünkü ere onlara işbu hitâb
Canlarına gelmeye hoş bu hitâb

Duralar anda nice çok mâh ve sâl
Gör ne bulur olsa kişi bed-hısâl

Pes geri Allâh'tan ere bir nidâ
İşbudur hâsıl-ı mefhûm edâ

İNmedi miydi size âyât hîç
Denmedi miydi size gâyât hîç

Siz ona demediniz miydi yalan
Kimse yoğ idi onu sizde alan

قال الله تعالى الم تكن آياتي تتلى عليكم فكنتم بها تكذبون

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Size âyetlerim okunurdu da, siz onları yalanlardınız
değil mi? (Mü'minûn, 23/105)]

Eyleyeler çünkü bu sözü semâ‘
Eyleyeler pes ferah ile semâ‘

Aydalar ider bize rahmet bugün
İriser uş âhiri zahmet bugün

Pes dönüben eyleyeler i‘tizâr
Aydalar ey âleme Perverdigâr

Şakvetimiz gâlib oluptu bize
Nikmetimiz tâlib oluptu bize

Çünkü sen erhamsın a Hak kamudan
Gel bizi çıkar ki bugün tamudan

Bir dahî ger şerre şurû‘ idevüz
 Bir dahî ger küfre rucû‘ idevüz

Olmayavüz ille bu kez zâlimûn
Olmayavüz pes tamudan sâlimûn

قال الله تعالى ربنا غلبت علينا شقوتنا وكنا قوم ضالين ربنا اخرجنا منها فان عدنا فانا ظالمون

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Derler ki: Rabbimiz! Azgınlığımız bizi altetti; biz, bir sapıklar topluluğu idik. Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer bir daha (ettiklerimize) dönersek, artık belli ki biz zalim insanlarız. (Mü'minûn, 23/106-107)]

Ere bu kez bunlara âhir hitâb
Ermeye hiç bâtin u zâhir hitâb

Söylemen ayruk bana aslâ kelâm
Redd edip etdim yeriniz dâru'l-melâm

قال الله تعالى قال احسبوا فيها ولا تكلمون

[Buyurur ki: Alçaldıkça alçalın orada! Bana karşı konuşmayın artık! (Mü'minûn, 23/108)]

Munkatı‘ ola çü be-küllî recâ
Kılmayalar hazrete ayruk duâ

Bir birine serzeniş ede bu kez
Her birisi bir yere gide bu kez

Bu olısar sözlerinin âhiri
Söylemeğe olmaya kâdir biri

Çağrışalar anda uvâ ve zefîr
Sanki kilâb ura ve ide nefîr

Kapanısar üstlerine kapılar
Yapılısar üstlerine kapılar

Ola azâb pes ebede’l-âbidîn
Çıkmayalar anda kalıp hâlidîn

Olısar îblîse katı key azâb
Gör ne eder ona şedîdü’l-ıkkâb

Eyledidi şirk ile evvel hilâf
Kibr ile küfr ile Hakk’a ihtilâf

Eyleye pes ana katı intikâm
Oddan idi geri od ola makâm

Lîki azâb ola ona çün zemherîr
Tâ ki sovk ede onu kamtarîr

Od ikidir birisi hissiyyedir
Gizli-durur birisi akliyyedir

Zâhir odu gör ki bu âlet-durur
Bâtın odu bil ki cehâlet-durur

Zâhiri cismine idiser azâb
Bâtını kalbine kılısar ıkkâb

Câna cehâletden eşedd olmaya

Câhil olan kişi ebed gülmeye

Ni‘met ikidir ki biridir hayât

Sûret ile cân bulur ondan sebât

Biri ilimdir kim onun ile rûh

Buldu şeref keşf olup ona fütûh

Çünkü kûdûrâtın ede tahliye

Tahliye kıla kim ere telciye [158]

Onda ayân ola kamu kâinât

Nitekim âyînede bu mümkünât

Ondan ona feth ola Hak bi‘l-kemâl

Sonra ayân ola celâl ü cemâl

[Allâh Teâlâ İbrâhîm sûresinde şöyle (وقال الشيطان) قال الله تعالى في سورة ابراهيم]

buyurur:] Ve deyû serkeş Yâni iblîs der: (لما قضى الامر) Emr-i hesâb yerin bulup hükm-i ilâhî

ile ehl-i cennet cennete ve ehl-i cehennem cehenneme duhûl ettikte Yâni ol vakitte cümle dûzahiyân ser-i iblîse müctemi‘ olup zebân-ı melâmeti derâz edeler. İblîs dahî kürsî nişîn-i âteşîn olup eşkiyâ-i halkı bu vecihle ilzâm ede ve diye ki: “Ey melâmetgerler!” (ان الله وعدكم)

Tahkîk, Allâh Teâlâ size haşr u cezâ vardır diye va‘de-i dürüst u râstla va‘d etti. (وعد الحق)

Ve ben dahî size va‘d-i dürûğ ile va‘d ettim ki kıyâmet ve hesâp yoktur. Ve farazâ (ووعدتكم)

olsa dahî bütleriniz size şefâat-hâhdır dedim. (فاخلفتم) Pes ben size ahlâf-ı va‘d ettim. Yâni

bugün hulf-i va‘dim zâhir ve dürûğum bâhir oldu. (وما كان لي عليكم من سلطان)

sizin üzerinize küfr ve ma‘siyete ikrâh ve icbâr edecek kadar tasallutum yok idi. Veyâhut saht-ı müddeâma delâlet eder hüccetim nâ-bûd idi. (الا ان دعوتكم) mekr-i evvelki size vesvese

ve ferîb ile bî-hüccet ve bürhân tarîk-ı dalâlete da‘vet eyledim. (فاستجبتم لي) Pes siz bana ale‘l-

fevr icâbet ettiniz. Ve avâkıb umûrda teemmül kıldınız. (فلا تلو مونی) Pes siz beni mücerred vesvese ile melâmet etmeniz. (ولو موی انفسکم) dahî kendi nefislerinizi levm ediniz ki vesveseye tâbi' oldunuz. (ما انا بمصر حکم) ben sizi kurtarıcı ve azâptan size feryâd-res değilim. (وما انتم) ve siz dahî beni tahlîs edici ve feryâd-resm değilsiniz. Yâni biribirimize bugün azâb-ı Hak'tan incâya kâdir değiliz. (ان کفرت) Tahkîk ben bugün kâfir oldum. (بما اشرکت مونی من قبل) Dünyâda beni tâatte Allâh Teâlâ'ya şerîk kıldığınıza Yâni dünyâda biz seni ma'bûd ittihâz edinmiş idik diye bu bahâne ile benden bugün nusret ümîd etmeniz. Zîrâ ben dahî sizin gibi acz ile mevsûf olduğumdan mâadâ sizin işrâkinizden berî oldum. Pes sizinle benim meyânımda aslâ alâka kalmadı. (ان الظالمین) Tahkîk zâlimler Yâni şeytân ve ona hüsn ihtiyârlarıyla mütâba'at eyleyen ins! (لهم عذاب الیم) Onlar için devâm ile mevsûf azâb dert-nâk vardır. (İbrahim, 14/22) Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün]

Gel ey dil geçmeden o vakit

Uyan gafletten âgâh ol

Gözün yaşına kanlar kat

Uyan gafletten âgâh ol

Olan dünyâda ehl-i âr

Olur ukbâda ehl-i nâr

Bu sırdan gâfil olma vâr

Uyan gafletten âgâh ol

Şular kim kahra mazhardır

Oda yanmak mukarrerdir

Bugünün yârını vardır

Uyan gafletten âgâh ol

Hakk'a nefsin hicâb oldu

Sana cehlin azâb oldu

*Bugün rûz-i hesâb oldu
Uyan gafletten âgâh ol*

*Uyanlar nefs u şeytana
Sonunda âteşe yana
Zehî gözler kim uyana
Uyan gafletten âgâh ol*

*Bu derde Hakkıyâ var sen
Dile Hakk'ın devâsından
Aça gör cân gözün erken
Uyan gafletten âgâh ol*

Çalap: Lisân-ı Türki üzere esmâ-i ilâhîdendir. Pes ehl-i küfre “çelebi” demek ziyâde kabîhtir. Nitekim zamânımız ekâbiri mu‘tâtır. Ve belki ehl-i îmânın her birine bile çelebi demek yoktur. Nitekim bu beyitten münfehimdir:

[Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün]
*Çelebîlikte bilin medhali yoktur nesebin
İlm ile muttasıf olan kişi olur çelebi*

Vechi budur ki çelebi esmâ-i ilâhîden olmakla elkab teşrîfindendir ve şerefte asl olunan şeref-i nefsi ve kemâl-i zâtîdir. Yoksa nesep ve mal ve gayri vecihle olan ahvâli ârıza şeref değildir. Binâen alâ zâlik ilim ve hünerden bî-hisse olana çelebi itlâk etmek müstahsin değildir. Hâfız der ki:

قلندران حقیقت به نیم جو نخرند
قبای اطلس انکس که از هنر عار بست

[Hakikat kalenderleri, hünersiz kişinin diktiği atlas kaftanı yarım arpaya bile almazlar.] Denilmiştir ki:

تاج شاهی طلبی جوهر ذاتی بنمای
ورخوداز کوهر جمشید و فریدون باشی

[Şahlık tâcını istiyorsan, içindeki cevherini göster. Yoksa ister Cemşid'in soyundan ol ister Feridun'un, fayda etmez.] Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Bir kişinin Hak olmasa talebi

Ehl-i hak ona demezler çelevi

Kimse hiç zâce-nâm kâfûre

Kormu yâhut afîfeye çelevi

[Allâh Teâlâ Mü'min sûresinde şöyle قال الله تعالى في سورة المؤمن (ان الذين كفروا)

buyurmuştur:] Tahkîk onlar ki kâfir oldular. (ينادون) nidâ olunurlar. Yâni Allâh Teâlâ onlara nidâ eyleye. Nitekim Nâzım (ks) zâhib oldu veyâhut zebân-ı ferîşteğândan nidâ gele. Nitekim gayriler zâhib olmuşlardır. El-hâsıl ol vakitte ki küffâra hâksâr dûzaha nigûn-ser olalar. Zebân-ı melâmet güşâ olup niçin zamân-ı ihtiyârda î mân getirmedin diyeler ve nefislerine izhâr-ı adâvet kılalar. Melâike dahî onlara bu vecihle nidâ edeler ki:

(لمقت الله اكبر من مقتكم انفسكم) her âyine Allâh Teâlâ'nın size küfrünüz üzerine

düşmanlığı ya sizin kendi nefsinize olan düşmanlığınızdan daha büzürk-terdir. (اذ تدعون الى)

(الايمان فتكفرون) Yâni Allâh Teâlâ sizi î mâna da'vet olunup kâfir olduğunuzda düşman

tutmuştur. (Mü'min, 40/10) **Emel:** Ümîd ve recâ. **Aynü'l-yakîn:** Ve ilmü'l-yakîn ulemâ-i

zâhir katında şeyin mürâdifine izâfeti kabîlindendir. Ulemâ-i bâtın yanında izâfet-i lâmîdir.

Ayn merâtib-i yakînden bir mertebedir. Yakînin aynı değildir. Ve illâ ilm ile ayn meyânında

fark kalmamak lâzım gelir. Fefhem. Bu makâm bâlâda tahkîk olunmuştur. قال الله تعالى في سورة

(السجد) [Allâh Teâlâ Secde sûresinde şöyle buyurmuştur:] Pes sen bizi dünyaya

döndür. (انا موقنون) Tâ kâr-ı şâyeste işleyelim. (نعمل صالحا) tahkîk bir sarây-ı ukbâya bî-

gümânız. (Secde, 32/12) Zîrâ [159] müşâhede etmekle şüphemiz kalmadı. **Nedâ:** Nûnun -fethi

ile ve kasr ile- cûd ve atâ. (ولو شئنا لآتينا كل نفس هديها) Allâh Teâlâ قال الله تعالى في سورة السجد

secde sûresinde şöyle buyurmuştur: [Biz dilesek, elbette herkese hidayetini verirdik. (Secde,

32/13)] ve eğer dileyeydin dünyada her nefse hüdâsını verirdin. Yâni onu î mân ve amel-i sâlih

cânibine râh-yâfte kılardık. (ولكن حق القول مني) [Fakat Benden kesin söz çıkmıştır. (Secde,

32/13)] velâkin Benden bu hüküm sâbit oldu ki: (لامأأن جهنم من الجنة والناس اجمعين) [Andolsun ki cehennemi tümüyle insanlar ve cinlerle dolduracağım. (Secde, 32/13)] Elbette küffâr deyu ve âdemînin cümlesinden dûzahı pür kılarım ve hikmetim ile onları dâru’l-ikâba idhâl ederim.

Kibriyâ: Azamet. (قال الله تعالى فى سورة ابراهيم (ربنا اخرنا الى اجل قريب) [Allâh Teâlâ İbrâhîm sûresinde şöyle buyurmuştur: Ey Rabbimiz! Yakın bir müddete kadar bize süre ver. (İbrahim, 14/44)] Ey bizim perverdigârimız. Bizi müddet-i karîbeye te’hîr eyle. Yâni azâbımızı te’hîr edip bizi dünyâyâ red eyle ve bir miktar mühlet ver. وقال سعدى المفتى لعل فى النظم تضمينا والتقدير

(ردنا الى ذى اجل قريب اى قليل وهو الدنيا مؤخر اعدابنا (نحب دعوتك) [Müfti Sa’dî diyor ki: Nazım da tazmîn de olması muhtemeldir. Bu durumda takdîri şöyledir: Azâbımızı tehir ederek bizi az bir zamana için dünyâyâ döndür ki] Senin davetine uyalım. (İbrahim, 14/44)] tâ sana ve tevhîdine olan da‘vete icâbet edelim. (ونتبع الرسل) [Peygamberlere tâbi olalım. (İbrahim, 14/44)] Dahî rasûlün getirdiği ahkâma tebaiyyet kılalım. Yâni taksîr etmezi tedârik üzere olalım. (اولم تكونوا اقستم من قبل) [(Onlara denilir ki:) “Daha önce siz yemin etmemiş miydiniz? (İbrahim, 14/44)] Melekler onların cevâbında diyeler ki:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Yine insanda nedir bu gaflet

*Dîde-i câna çeki kuhl sene
Mevt görmez sanır hezâr sene*

*Gâlip olup binâda şeddâde
Olur işbu harâbe dildâde*

*Eyleyip hâk-i imâret her dem
Unutur cenneti miskin âdem*

*Âteşîn câme ile halka yanar
Zer serhayl semmiyle o yanar*

*Matbahından görünse yek ulvâ
Tutuşur hasret ile hep el evâ*

*Şem‘i kâfûra yaka tâ basbâh
Eylemez zikr fâliku‘l-isbâh*

*Rûzenin rûzesi yok çün in‘âm
Nâm-ı hâs ile eder zevk ne âm*

*Şebi bir saat eylemez ihyâ
Gelmez ona uzansa zerre hayâ*

*Bulsada bunca dürr-ü mercânı
Olmadık nesneler umar cânı*

*Fikri dünyâyâ olup büste meyân
Güzâr eyler nefsi âdemiyân*

Nevâl: Atâ. **Teşerru‘:** Ahkâm-ı şerîat ile amel etmek. قال الله تعالى في سورة فاطر (ربنا

اخرجنا) [Allâh Teâlâ Fâtır sûresinde şöyle buyurmuştur: Rabbimiz! Bizi (cehennemden) çıkar!

(Fâtır, 35/37)] Ey bizim perverdigârımız! Bizi dûzahtan ihrâc ve bîrûn edip dünyâyâ gönder.

(نعمل صالحا) [İyi işler yapalım! (Fâtır, 35/37)] Tâ amel pesendîde edelim. Yâni onunla ancak

senin rızân matlûp olur amelde bulunalım. (غير الذى كنا نعمل) [(Önce) yaptığımızın (kötü işler) yerine iyi işler yapalım! (Fâtır, 35/37)] mukaddimen dünyâda ettiğimiz a‘mâlin gayri, zîrâ azâbı muâyene sebebiyle ma‘lûm oldu ki şâyeste-i dergâhın olur gerdârimız yokmuş. Belki cümle işimiz şirk ve riyâ imiş. **Nezîr:** Beşîrin zıddıdır. Benim günende Yâni korku verici mânâsına. **Ta‘mîr:** Ömür vermek. Tahkîki güzer etmiştir. **Tesmîr:** Semere vermek. Yâni yemiş. Burada murâd esbâb ve menâfi‘dir ki onunla temettu‘ ve intifâ‘ olunur. قال (الراغب) ويكنى بالثمر عن المال المستفاد و على ذلك حمل ابن عباس رضى الله عنهما قوله تعالى (وكان له ثمر [Semer kelimesi istifâde edilen maldan kinâyedir. İbn Abbâs’ta bu mânâyı vermiştir. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Bu adamın başka geliri de vardı. (Kehf, 18/34)] ويقال ثمر الله ماله ويقال لكل نفع يصدر عن شئ ثمرته كقولك ثمرة العلم العمل الصالح وثمره العمل الصالح الجنة قال الله تعالى فى سورة فاطر (اولم نعمركم [Denilir ki Allâh onun malını bereketlendirdi. Yine denildi ki bir şeyden çıkan her faydaya onun meyvesi denir. “İlmin meyvesi sâlih amel, sâlih amelin meyvesi de cennettir” dediğin gibi. Allâh Teâlâ Fâtır sûresinde şöyle buyurur:] Eyâ biz size zindegânî ve ömr-i erzânî vermedik mi? (Fâtır, 35/37) (ما يتذكر فيه من تذكر) ol miktâr ki tâlib-i nush olan ânda pend-gîr olur. Yâni dünyada size tezekkür ve tefekkür edecek kadar belki daha ziyâde ömür verildi. (وجاءكم النذير) [Size uyarıcı da gelmedi mi? (Fâtır, 35/37)] dahî size peygamber veya kitap veya akıl geldi. Ve bazıları mevt-i akraba ve hem sâyegâna haml etmişlerdir. Onun için واعظا بالموت وكفى [“İnsanlara nasîhat için ölüm kâfîdir.”⁴¹³] denilmiştir. Ve ekser ulemâ nezîrle murâd şeybdir demişlerdir. Zîrâ zaman şeybde şu‘le-i hayât soyunur ve mevsim perîde âyine-i zât jeng-i pezîr olur.

نوبت پیری چوزند کوس درد

دل شود از خوشدلی وعیش فرد

درتن واندام در آید شکست

⁴¹³ Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, Beyrut 1988, X, 308.

لرزه کند پای ز سستی چودست

موی سفید از اجل آرد پیام
پشت خم از مرک رساند سلام

[Dert davulu yaşlılık nevbetini çalınca, mutluluk ve zevkten gönül eşsiz olur. Bedene bir kırgınlık gelir. Gevşeklikten ayak, el gibi titremeye başlar. Beyazlaşmış saç, ezelden mesaj getirir. İki büklüm olmuş bel, ölümden selam getirir.] Sa'dî:

چوشیت در آمد بروی شباب
شبت روز شد دیده بر کن زخواب

من آن روز از خود بریدم امید
که افتادم اندر سیاهی سفید

[Yüzünden tazelik gidip yaşlılık gelince, gecen gündüz oldu, uykudan uyan, aç gözlerini. Ben, saçlarıma ak düştüğü günden beri ömrümden ümîdi kestim.⁴¹⁴]

Alan: Yâni kabûl eden. (الم تکن آیاتی تتلى علیکم [Allâh (قال الله تعالى فی سورة المؤمنون

Teâlâ Mü'minûn sûresinde şöyle buyurmuştur: Size âyetlerim okunurdu. (Mü'minûn, 23/105)] Benim âyetim Yâni Kur'ân sizin üzerinize dünyâda okunmadı mı? Yâni tilâvet olundu. (فکتتم بها تکذبون) [Siz onları yalanlardınız değil mi? (Mü'minûn, 23/105)] Pes siz onu tekzîb eder oldunuz. İstimrâr üzere tâ bu ukûbete kendinizi müstehak kıldınız. **Semâ'**: İkinci semâ' devr ve ras mânâsınadır. Sebebin ismi müsebbib üzerine ıtlâk tarîkıyla. Zîrâ akvâlden sebab-i neşâd ve hareket olur. Mevzûn ve matbû' nesne istimâ' etmek bâis devrdir. Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Dilim dünyadan artık döndü gitti

Fenâ devrinde devrim oldu bitti

Kıyâmet koptu haşr oldu vücûdum

Bu çarkın cünbüşü ecrâma yetti

⁴¹⁴ Külliyyât-ı Sâ'dî, **Bostan**, s. 381.

Usûl devri her kim tuttu bunda

Semâ‘ ehline kavli kâr etti

Bu aşkın devrine her kim ki girdi

Vücûdun pâre pâre kıldı döndü

Melâmet ehli kıldı âlem içre

Göre hakkıya âhir aşk n’etti

Perverdigâr: Nâm-ı Hüdâdır. Besleyici mânâsına. Zîrâ [160] perverd, perverîden demektir. Yâni beslemek. Ve **gâr** -kâfı a‘cemî ile- edât-ı fâildir. -ci- mânâsına. **Şakvet:** -kesr ile- Şekâvet mânâsınadır ki zıddı saâdetdir. Yâni yaramazlık ve bedbahtlık. **Nikmet:** -kesr ile- Şiddet ve ukûbet. Yâni şekâvetimiz ukûbetimize tâlip idi. El-hâsıl şakî olmamız hasebiyle müptelâ-yı ukûbet olduk. [Allâh Teâlâ Mü’minûn قال الله تعالى في سورة المؤمنون (قالوا ربنا) müptelâ-yı ukûbet olduk. (قالوا ربنا) sûresinde şöyle buyurmuştur: Derler ki: Rabbimiz! (Mü’minûn, 23/106)] Diyeler: “Ey bizim perverdigârımız.” [Azgınlığımız bizi altetti. (Mü’minûn, 23/106)] غلبت علينا شقوتنا (Azgınlığımız bizi altetti. (Mü’minûn, 23/106)] bedbahtlığımız üzerimize gâlip oldu. Yâni ol şekâvet ki levh-i mahfûzda yazılıp onunla üzerimize hukm olundu. Veyâ sebep-i şekâvetimiz olan günahlar bize gâlip oldu. (وكنّا قوماً) (وكنّا قوماً) Biz, bir sapıklar topluluğu idik. (Mü’minûn, 23/106)] ve dahî biz tarik-i Hak’tan gümrâh kavm olduk. (ربنا اخرجنا منها) [Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. (Mü’minûn, 23/107)] ربنا اخرجنا منها (Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. (Mü’minûn, 23/107)] Ey perverdigârımız bizi âteş-i dûzahtan bîrûn eyle. Tâ tedârik-i hâl ve telâfi-i kâr edelim. (فان) (فان) [Eğer bir daha (ettiklerimize) dönersek. (Mü’minûn, 23/107)] Pes eğer biz küfr ve tekzîbe avdet edersek (فانا ظالمون) [Artık belli ki biz zalim insanlarız. (Mü’minûn, 23/107)] فانا ظالمون (Artık belli ki biz zalim insanlarız. (Mü’minûn, 23/107)] Pes tahkîk kendi nefsimiz üzerine sitemkâr oluruz. (قال احسنوا فيها) [Buyurur ki: Alçaldıkça alçalın orada! (Mü’minûn, 23/108)] قال احسنوا فيها (Buyurur ki: Alçaldıkça alçalın orada! (Mü’minûn, 23/108)] Allâh azîmü’ş-şân diye ki: “Dûzahta hâmûş olunuz!” (ولا) (ولا) [Bana karşı konuşmayın artık! (Mü’minûn, 23/108)] ve bir dahî bana cehennemden hurûc veyâ ref‘-i azâb hakkında söz söylemeniz. Zîrâ bu iki mânâdan biri ebed sûret bulmaz.

Serzeniş: Başa kakmak, ta'n etmek mânâsına. **Uvâ:** -zamm ile- Ve *Ahterîde* -feth ile- zabt olunmuştur. Kurt ve kelb avazı. (كما في المرصاد يقال عوى الكلب صاح) [*el-Mirsâd*'da dendiği gibi; şöyle denir: Köpek havladı, yani bağırdı.] Velâkin kelbin savt-ı mahsûsu nübâhtır. Gâvın hâr ve gûsfendin süğâ ve üstürün riğâ olduğu gibi. **Zefîr:** Hımâr avazının önü ki sonuna şehîk derler. Aslında nefesi içeri çekip göğsün öttürmeye derler. Bu sebepten ol savt-ı hımâra zefîr denildi. **Nefîr:** Nûnun -fethi ile-. Feryât mânâsına. Mesnevî:

کز نیستان تا مرا بریده اند

در نفیرم مرد و زن نالیده اند

[Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryâdımdan erkek ve kadın müteessir olmakta ve inlemektedir.]

Ebede'l-âbidîn: Ebed, tahrîkle dâim ve dehr mâ'nâsına. Yâni zamân-ı müstakbeli istiğrâk içindir. Ezel, zamân-ı mâzîyi istiğrâk için olduğu gibi. Âbidîn, med iledir. Dehrü'd-dâhirîn gibi. Arzîn vezninde dahî câizdir. Nitekim kâmusta masrah ve mestûrdur. Ezel ve ebed tûl-i zamânda isti'mâl olunmakla cem'lerine izâfet olunup ezel, âzâl ve ebed âbâd derler. Hakîkatte ezel, muzâf-ı makâm-ı ahadiyyete olan mebdeyyet ve âzâl, mâ ba'didir. Kezâlik ebed, dâreynde istikrârın mâ ba'di ve âbâd, Âbidin mâ kablidir. Fefhem. Vallâhü'l-hâdî. **Kamtarîr:** Şedîd mânâsınadır. Burada murâd tokmaktır. El-hâsıl halkın cehennemde azâp cihetinden eşeddi iblîstir i şirki ve cümle muhâlefâtı peydâ etmiştir. Velâkin azâbı iki vecihledir. Biri budur ki nârladır. Zîrâ ondan mahlûktur. Nitekim hayvânın hayâtı ve memâtı nefis iledir. Meselâ sulb olunup nefsi haps olursa rûhu bedenden mufârakat eder. Pes iblîs eğerçi ki âteşten mahlûktur. Velâkin ol âteş hava ve mâ ile mürekkeb olmakla nâr-ı cehennemi ihsâs eder. Ve bir dahî azâbı zemherîrledir. Zîrâ asıl neş'esine mukâbil ve muhâliftir. Bu cihetten demişlerdir ki ekser azâbı zemherîrle olsa gerektir. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Nârdan olmağın asl-ı şeytan

Oldu dûzah ona şerrü'l-vatan

Bu sebepten dediler ol mel'ûn

Zemherîre olur ekser merhûn

Takrîri sâbıktan münfehim olur ki şeyâtînden mâadâsının âme-i azâbı nârladır. Zîrâ asıl hilkatlerine gâlip olan rûkn türâbdır. **Hissiyye:** Cismin zâhirine ve bâtınına müsallat olan

âteş-i mahsûstur ki ahrâka ve bazı umûra âlettir. **Akliyye:** Ma'neviyyedir ki sebep-i azâbı rûh olan cehâlettir. Demişlerdir ki azâb-ı rûhânî azâb-ı cismânîden eşedd'dir. Zîrâ bir nesnenin şiddet ve haffedde elemi letâfet ve kesâfetine göredir. Pes rûh ziyâde latîf olmakla azâbı ziyâde ihsâs eder. **Fütûh:** Na'mı bâtine ve esrâr-ı kâmine. **Çünkü küdürâtın ede tahliye:** Kûdürât, kûdüratin cem'idir. Bulanıklık mânâsına. Burada murâd cehâlet ve sâir evsâf-ı zemîmedir. **Tahliye:** hâ-i mu'ceme ile. Hâlî kılmak. Yâni, çünkü tarîkat mertebesinde zikr olunan evsâfın nakşını mahv eyleye. **Tahliye kıla kim ere tecliye:** Evvelkisi hâ-i mühmele ve ikincisi cîm iledir. Mühmele ile olan tezyîn ve cîm ile olan cilâ vermek mânâsındır. Yâni ma'rifet mertebesinde ilm ve ona tâbî' olan kemâlâtla tezyîn ede. Ve hakikat mertebesinde cilâ vere. Ve sırrı nûr-i ilâhî ile rûşen ola. Bir dahî keder ve zulmet yüzün görmeye. **Onda ayân ola kamu kâinât:** Yâni bâtın-ı nûrânîsine âyine gibi esrâr-ı kâinât mün'akis ola. Zîrâ cemî'i âfâk onun mehâzâtındadır. Pes kûdürat zâil olup safvet hâsıl oluncak tecellîden gayri nesne kalmaz. **Ondan ona feth ola Hak bi'l-kemâl:** Yâni ibtidâ icmâl üzere kemâl-i Hak zâhir ba'dehû tafsîl üzere celâl sıfatı ve cemâl-i zâtı bâhir ola. Eğer âlem-i kevn ve eğer âlem-i ilâhîdir. Cümlesinin fütûhâtına vusûl bula. Ve enfûs ve âfâkın esrârına ıtlâ'ı zevk ile bahr gibi dola. اللهم اجعلنا من اهل الفتح مطلقا وارنا لاشياہ كما هي صدقا و حقا [Allâh'ım bizi, mutlak anlamda fetih ehlinde kıl ve bize eşyayı (varlıkları) oldukları gibi, doğru (sıdk) ve gerçek (hak) olarak göster.] Li-muharririh:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Şu kim mihrâb-ı irfâna geçip halka imâm oldu

Yüzü kible özü ka'be sözü Hak'tan kelâm oldu

Şeref ilm-i ilâhîdir hakikat rûh-i insana

Bu ilim erbâbının tahkîk noksanı tamâm oldu

Bu nûra tâlip olan matla'ından gözledi onu

Bu sırrı isteyen gerçek sülûk ehline râm oldu

Hidâyet menba'ından kana gör ilm-i ledünnîyi

Bu çeşme hazretin sunduğu sâfi dolu câm oldu

Cehennem câhilin nefsi azâbı cehlidir onun

Şu cân kim yandı bu nârı azâb-ı müstedâm oldu

Kûdüretten dili [161] pâk etmeyince isteme cennet

Yârın ehl-i riyâ ve şirke bil cennet harâm oldu

Yakanlar varlığı aşk oduna mânendi İbrâhîm

İki âlemde âteş onlara berd u selâm oldu

Cemâl-i Hakk’a tut Hakkı yüzün envâr istersen

Görünen cümlede gör nûr hay-yı lâ yenâm oldu

EL-MEVTINU'R-RÂBÎ'U FÎ'S-SİRÂT

(Dördüncü yurt, Sırât)

[Müfteilün / Mefâilün / Müfteilün / Mefâilün]

Doğdu çü nûr-ı kâinât levh u kalem de subh-ı dem

Tâ ki şuâ'-ı şems-i zât mün'akis ola mâha hem

Kurdu bu arşa ve kürsiye hayme-i akl-ı külli pes

Dikti bu ferşe ve arsaya peyker-i âlemi alem

Şâh-ı şehân-ı saltanat neşr-i nüşûr-ı haşr için

Nâme-nümâ hüâmâsına nâmı hüâmâmını ehem

Şehr-i fenâda mû-be-mû yazmış idi kamu kamu

Subh-ı kıyâmet oldu çün çaldı defâtire rakam

Bastı bisât-ı seb'adan dermiş idi serâyeden

Tavkı tıbâk ı tâkadan dürmüş idi be-hem be-hem

Gitdi felek felek bu kevn oldu varak varak fenâ

Sındı tabak tabak bu yer oldu hebâ hebâ rimem

Doldu geri melek melek geldi geri beşer beşer

Durdu erişti cinn ü cân erdi geri hadem haşem

Kâfir erişti mevc ü mevc girdiler oda fevc ü fevc

Yandılar anda derc ü derc oldular anda müntekam

Evc-i bekâda pes bu şems girdi kabâ-yı kubbeye

Kurdu arabda arbede raks ura gire ta acem

Nakş-ı îlâhî levhine çekti çü devr ü silsile

Açtı nikâbı devr edip dâr u diyâr ile harem

Heşt-bihişte benzetip verdi kabâyâ heft-reng

Sebz ü kızıl u sarı ve ağ al u benefî ve bakkam

Onun için eder bunu tâ ki kemâl-i Kibriyâ

Ayn-ı celâl-i izzete nûr-ı cemâlin ede şem

Tâ melekût-ı kudreti tâ ceberût-ı izzeti
Tâ azamût-ı hazreti arz ede zâtına izam

Zâhir ola vücûd-ı mahz perde-i gayb-i gaybdan
Nûr-ı hüviyyet erişip mahv ola âlem-i sanem

Cümle-i în taayyünât Hakk'a-durur tecelliyât
Tâ ki biline sırr-ı zât ile'l-ebed mine'l-kıdem

Âlem-i hissi nûruna şemme-i mahvi bir hayâl
Âlem-i akli ilmin'e nokta-i vehmi bî-kalem

Cümle bu zerre Hak göze gözle kim ince fikr ile
Câm-ı cihan-nümâ-durur yok bu cihâna câm-ı cem

Aklı ko aşka ur kadem câm-ı hakîkî nûş kıl
Tâ göresin bu ortada kimdir uran ademde dem

Çünkü visâl-i zât ola vâsıl-ı Hak sıfât ola
Cem' ede tâ mecâmii vahdet-i bârî zi'l-kerem

Budur ânın bidâyeti yoktur ânın nihâyeti
Hâsılı mahv-ı mahz olup mahz-ı vücûda ol adem

Anda ere tecelliyât vere bekâ-i fi'l-bekâ
Anda fenâyı isteme urma bekâya hem kadem

Zîrâ menassa-i kemâl üzre celâl-i zi'l-celâl
Kendiye arz eder cemâl geri o Bârîü'n-nesem

Zâhira tut şerîatı bâtına git tarîkatı
Tâ göresin hakikatı ma'rifetinle bî-nedem

Çünkü Sırât-ı müstakîm üzre kim otasın mukîm
Anda pes ol Sırâtı da tiz geçesin dahî etem

Dinle kim imdi ol rasûl anda ki secde etti ol
Ere nidâ meleklerle emr ede Bârî zü'l-hikem

Kim götürün hicâbı hep cümle surâdıkâtı tiz
Tâ göreler cemâlimi kalmaya zerrece zulem

Kurula anda pes Sırât üstüne çak cehennem
Cennete yol odur hemîn uğrayısar ona ümem

Ere nidâ ki Mâlik’e sen dahî tiz Sırât’ı kur
Tâ geçe kullarım benim dâr-ı bekâya sağ selem

Bin yılı olısar çıkış bin yılı ola doğru pîş
Bin yılı ola hem iniş kantara gibi beli ham

Kimse Sırâtı geçmeden arsada olısar bir iş
Ermeye ilmi âlemin girmeye hîç ona himem

Aydur imâm-ı Râzî kim kim ki neye taparsa ol
Anda mümessel ola ol onu idine muğtenem

Tapdığına gidiser ol kalmaya ille mü’minûn
Ere nidâ ki siz kime muntazır oldunuz be-gam

Aydalar ona küyerüz kim var idi ilâhımız
Görmeden onu bir bilip taptığıdı ehas e’am

Ere nidâ ki siz onu göriceğin bilir misiz
Aydalar onu görsevüz bilir idik neam neam

Ere nidâ ki siz onu görmedinizdi dünyede
Nite bilirsiz onu pes şimdi gözüke muhterem

Aydalar onu biliriz zîrâ kim ona kimsene
Misl olamaz şerîki yok oldur İlâh-ı mu’tasam

Bunda geri diyip-durur Hoca İmâm bir haber
Ere nidâ ki Tanrı’dan işite olmayan esam [162]

Ayda nidâ ki kim-durur Tanrı’nız onu bana din
Aydalar ol ki âlemin Tanrı’sıdır hakîm hakem

Ere nidâ bilir misiz görücek onu kim-durur
Ayda lar onu biliriz k'ol idi vâhibü'n-ni'am

Emr ede pes ki bir melek çıka yemîn-i arşa ol
Ulu ola be-gâyet ol ayda ki Tanrı'nız benem

Göre onu bu cümle halk ayda neûzu bi'llâh
Senden ona sığınınız ederiz ona biz kasem

Buyura geri bir melek çıka yesâr-ı arştan ol
Gâyet ulu ola bu da ola hem ahsenü's-şiyem

Bu da Hüdâ'nın emriyle söyleye ehl-i mevkıfa
Ayda ki Tanrı'nız benem halk ede geri müttehem

Andan ede tecellî Hak bazı hicâbı keşf ede
Bileler ol-durur ilâh sâni'ü Hâliku'l-kısam

Çünkü hicâbı keşf ede cümlesi secde edeler
İlle azâb u korkudan nice kişi göre elem

Belleri ola kaskatı olmaya istitâ'atı
Secdeye kasd ede bular edemeye çeke sakam

[Allâh Teâlâ şöyle قال الله تعالى يوم يكشف عن ساق ويدعون الى السجود الآية

buyurmuştur: O gün incikten açılır (işler güçleşir, hakikatler ortaya çıkar) ve secdeye davet edilirler. (Kalem, 68/42)]

Aydur İmâm-ı Râzî kim bunda budur ki keşf-i sâk
Yâni azâbı katıdır kâfire erişir nakam

Hem Hakk'ı göricek bilen onun için bilir ki bil
Zîrâ onun hakîkatı nesneye benzemez hocam

Ere hitab pes onlara Hakk'tan ey kullarım benim
Götürün imdi başınız eylemezem bilin sitem

Belki size fedâ kılâm ehl-i kitaptan iki şahs

Ata yerine oda ol demeye neyleyem nidem

Ey kerem ıssı pâdişâh Yazıcıoğlu kulunu

Rahmet edip bağışlasan ola mı bahr-i fazl kem

Sırât: Doğru yol ve sebîl. Mu'tâdü's-sülûk olana ve tarîk-i mu'tâd ve gayri mu'tâda şâmilidir. Pes tarîk, sebîlden ve sebîl dahî sırâtta e'amdır. Burada sırât ile murâd cehennem üzerinden cennete giden memerridir ki Nâzım (ks) aşağıda kemmiyet ve keyfiyyetin beyân etse gerektir. **Doğdu çü nûr-ı kâinât levh u kalem de subh-ı dem, Tâ ki şua'-ı şems-i zât mün'akis ola mâha hem:** Nûr-i kâinâtta murâd cevâd-ı mutlak olan Allâh Teâlâ'nın kâinâta ifâza ettiği nûr-i vücûttur ki onun doğması tecellî ve zuhûrundan ibârettir. Ve ol bir nûrdur ki kâinâtın kesreti onun vahdetini münâfî değildir. Nitekim bir çerâğ birkaç âyine mukâbelesinde vaz' olursa, gerçi bi-hasebi's-sûre birkaç şem' görünür feemmâ hakîkatte bir şem'dir. Ve bu mânâ tefhîm için temsîldir. Yoksa fî nefsi'l-emr âyine-i kâinât nûr-i Hakk'a mukâbil gelmek isneyniyyeti ibhâm eder. Zîrâ âyine dahî O'nun nûrudur. Fefhem. فانہ من مزالِق الاقدام [Çünkü o, ayakların sürçtüğü yerlerdendir.] **Kalem:** İle murâd akl-ı evveldir ki Âdem-i hakîkîdir. **Levh:** İle murâd nefsi külliye ki Havvâ-yı hakîkîdir. Nutfe-i icmâliye-i âdem rahm-ı havvâda insan sûretine girip tafsîl ettiği gibi nokta-i hakîkiyye-i vücûd dahî kalem ve levh ile tafsîl bulmuştur. Maksût mertebe-i ûlâda ve sâni de olan ta'ayyün kevnîdir. Subhudem, sabah vakti demektir. Sabah ol beyazdır ki Allâh Teâlâ onu vakt-i mahsûsda ibtidâ halk eder. Şemsin te'sîrinden ve onun nûru cinsinden değildir. Nitekim (فالق الاصباح) [O, sabahı aydınlatandır. (En'âm, 6/96)] âyetinde *Tefsîr-i Kebîr*'de mestûrdur. Lisân-ı sûfiyyede kemâl zuhûrunun mebdeiyeti sûretidir. Ezel gibi. Nitekim ebed, kemâl-i izhâriyyenin meâdiyyeti sûretidir. Burada ketm-i ademi zulmete ve vücûdun zuhûrunu sabâha teşbîh vardır. Nitekim hadîste gelir:

(ان الله خلق الخلق في ظلمة ثم رش عليهم من نوره) [Allâh Teâlâ mahlûkâtı karanlıkta

yarattı, sonra onlara nûrundan saçtı.⁴¹⁵] Halk ile murâd takdîrdir. Zîrâ reş, nur-i ayn-i halk ve feyz-i vücûttur. Nitekim Sadreddîn Konevî (ks) Hazretleri beyân etmişlerdir. **Şua':** Ziyâdır. Mâhdan murâd levh-i kalem ve sâir mezâhirdir. Nâzımın maksûdu:

⁴¹⁵ Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-Ahvezî, c. 7, s. 166. Hadis No: 2495.

(نور القمر مستفاد من الشمس) [Ay ışığını güneşten alır.] hükmünce per tû vücûd-i

kâinât nûr-i zât-ı Hak'tan müstefâd olup mezâhirin mer'eteynin beyândır. Velâkin feyz-i vücûda mazhariyyette levh u kalem cümleye ünvân olmakla onları takdîm eyledi. Yâni nûr-i Hakk'ın ibtidâ levh u kalem mertebesinde sabâhın zuhûru gibi zâhir olması zikr olunan mânâyı in'ikâstan ötürüdür. Tâki zât-ı Hakk'a cilâ ve isticlâ hâsıl olup esmâullâhtan her biri mertebelerin bula ve hakâik ile âlem dola. Ve leyl u nehâra müntehî olup gözleye, gizli kalmadığı gibi zulmet-i adem dahî nur-i vücûda müntehî olup mümteni'âttan mâadâsı rûşen ola. واللہ تعالیٰ اعلم بالحقائق [Allâh Teâlâ, hakikatleri en iyi bilendir.] **Kurdu bu arşa ve**

kürsiye hayme-i akl-ı külli pes: Ma'lûm ola ki arş ve kürsî tabî'ıyyâttan ve mâdûnu olan eflâk-i seb'a anâsırıyyâttandır. Onun için arş ve kürsînin devri dâimdir. Eflâk-i seb'a ise kevn ve fesât âlemindeydir. Nitekim kütüb-i şer'ıyyede mebnîdir. **Hayme:** Çadırıdır. Ve akl-ı küll, akl-ı evvel dedikleridir. Zîrâ işâret hissiyye kabûl etmeyip cisimden cüz'ü olmayan cevâhir iki kısım üzerinedir. Evvelkisi cisme tedbîr ve tasarruf ta'alluku ile mute'allıktır ki nefis-i nâtika dedikleridir. (کل نفس ذائقة الموت) [Her canlı ölümü tadacaktır. (Âl-i İmrân, 3/185) (Enbiyâ,

21/35) (Ankebût, 29/57)] âyetinde mûnderic olan nefis ile murâd budur ki rûh-i insânîdir. İkincisi zikr olunan ta'alluk ile cisme mûte'allık olmayandır ki akıldır. Akıl dahî üç kısım üzerinedir. Evvelkisi **[163]** akl-ı evveldir ki akl-ı küll'dür. Enbiyâ (as)'ın ve kümmel-i evliyâ (kaddesallâhu esrârahum) ukûlu bu akılda dâhildir. Zîrâ onların sırları arş misâlidir ki akl-ı küll'i müştemildir. Ve arş hakîkatte sırr-ı ulûhiyyete işârettir. Ve sadırları kürsî gibidir ki cenân-ı ma'neviyyeyi muhtevîdir. Ve kürsî hakîkatte sırr-ı rubûbiyyete işârettir. Pes akl-ı küll hayme gibi âlem-i ukûlden olan arş ve kürsi ve sâir eflâki muhît olduğu gibi insan-ı kâmil dahî esrâr-ı ulûhiyyet ve rubûbiyyete câmi'dir. İkincisi akl-ı evsattır ki ukûl-i eflâktir. Yâni ecrâm-ı felekiyyenin hareket-i irâdî ile istidâret vechi üzere hareketlerine mebâdî olan cevâhir-i mücerrededir. Meselâ nefis-i nâtika-i insâniyye sûretâ cisme mûte'allık olup mânâda mâdde-i cisimden mücerred olduğu gibi. Zikr olunan cevâhir-i mahreke dahî bi-hasebi'z-zâhir eflâke mûte'allık olup feemmâ fi'l-hakîka mevâd-ı eflâkten mücerredlerdir. Ve bunlara ukûl-i mücerrede ve nüfûs-u felekiyye dahî derler. Ve bundan münfehim olur ki melâike ne eflâk-i min vechi ukûl ve min vechi nüfûs kabîlindendir. Yâni fevkinde olan âlem-i ceberûta göre nüfûs ve tahtında olan âlem-i mülke göre ukûl denilir. Ve ukûl hakkında ihtilâf vardır. Mahallinde mübeyyendir. Üçüncüsü akl-i âhirdir ki ukûl-i cüz'ıyyedir. Bundan münfehim olur ki ukûl asl-ı fitratta tefâvüt üzerinedir. Nitekim (الناس معادن كمعادن الذهب والفضة)

[İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibidir.⁴¹⁶] hadîsi dahî ona işâret eder. Ve bu meslek ehl-i sünnet mesleğidir. Ammâ mu‘tezile tâifesi derler ki: “Ukûl aslında berâberdir. Sonra taallüm ve riyyâzet ve tecrübe tarîkıyla terakkî ve tefâvüt bulur.” *Mesnevî*:

عقل جزئی عقل را بد نام کرد

کام دنیا مرد را بی کام کرد

عقل جزئی عشق را منکر بود

کرچه بنماید که صاحب سر بود

ای برده عقل هدیه تا اله

عقل آنجا کمتر ست از خاک راه

[Cüz’î olan akıl, aklın adını kötüye çıkardı. Dünyâ murâdı, insanı muradsız bir hâle getirdi. Cüz’î akıl, sırra sahip gibi görünse de hakîkatte aşkı inkâr eder. Ey Hakk’a akli hediye götüren! Akıl orada yol toprağından daha değersizdir, aşağıdadır.]

Bundan münfehim olur ki ehl-i dünyâ ve ehl-i âhiretin ukûlu cüz’î ve ehl-i mevlânın küllîdir. Fefhem. Vallâhü’l-hâdî. Li-muharririhî:

از تو میخوام ایا هادی السبیل

رتبه علیای اهل عقل کل

اندرین باغ وجود نازنین

خار باشد عقل جزء و کل کل

[Ey doğru yola ileten! Senden küllî akla sâhip olanların elde ettiği yüce rütbeyi istiyorum. Bu nazlı, değerli varlık bahçesinde, cüz’î akıl ve küllî akıl diken gibidir.]

Dikti bu ferşe ve arsaya peyker-i âlemi alem: Ferşden murâd arzıdır ki intifâ‘ı nâs için mefrûş ve mebsûttur. [Allâh Teâlâ’nın] كما قال الله تعالى (الذى جعل لكم الارض فراشا) الآية. şöyle buyurduğu gibi: (O Rab ki,) yeri sizin için bir döşek yaptı. (Bakara, 2/22)] ve bu mânâ arzın küre olmasına münâfî değildir. Nitekim mahallinde mübeyyendir. **Arsa:** Ol vâsi‘ yere derler ki onda binâ olmaya. Burada vâv takdîriyle ferşe atf tefsîr vâki‘ olmuştur. **Peyker:** Sûret ve kalıptır. Nitekim vâsf-ı zerrde şâir demiştir:

⁴¹⁶ Buhârî, Enbiyâ, 2.

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Peri peykerleri ehl-i gınâya râm eden oldur

Elime girse bir yerde yüzün büzerdim altının

Ve İbn-i Kemâl fark edip peyker ceseddir ki onda şekir ve hüviyet mu‘teber değil ve kalıp ki kalıptan mu‘arrebdir. Onda mu‘teberdir demişlerdir. **Âlem:** Aslında alemdir. ما يدل علی الذات بعينه [Zâta bi-aynihî (aynıyla) delalet eden şey.] mânâsına. Elif işba‘ içindir. İsim müsemma’ya delâlet ettiği gibi mevcûdât dahî zât-ı Hakk’a delâlet etmekle âlem ıtlâk olundu. Onunçün hakikat-i Muhammediyyeye âlem-i a‘lâ derler. Zîrâ zât-ı Hakk’a delâlet eden mevcûdâtta ondan a‘zam ve vâsi‘ yoktur. Bunda âlemden murâd, âlem-i mahsûstur ki âlem-i mülktür. Alem, sancak mânâsınadır. Râye ile farkı sebkât etmiştir. Yâni Allâh Teâlâ âlem-i arşa akl-ı küll haymesin kurduğu gibi âlem-i ferşe dahî sûret-i mevcûdâtı sancak gibi dikti. El-hâsıl âlem-i eflâkin müştemili olduğu ukûl-i bâtın ve âlem-i zemînin muhtevî olduğu suverî zâhir kıldı. Pes cümle bâtın ve zâhir onun esmâsı ve taayyünâtıdır. Velâkin hikmetiyle kimini ulvî ve kimini süflî kıldı. Li-muharririhî:

چيست پيكر كه حق نما باشد

كه از و دیده راجلا باشد

پيكر كاملی كه انسا نست

بگشا دیده و بین یا هو

[Hakk’ı gösteren, yansıtan vücûda bakınca gözler cilâlanır. Kâmil olan vücût, beden, insandır. O hâlde gözünü aç ve “yâ hû”yu gör.]

Şâh-ı şehân-ı saltanat neşr-i nüşûr-ı haşr için

Nâme-nümâ hümmâsına nâmı hümmâmını ehem

Şehr-i fenâda mû-be-mû yazmış idi kamu kamu

Subh-ı kıyâmet oldu çün çaldı defâtire rakam

Şâh-ı şehân: Saltanat-ı Allâh Teâlâ’dır ki saltanat-ı sûriye erbâbı olan mülûk ve saltanat-ı ma‘neviyye ashâbı olan ehl-i sülûkun şâhı Yâni mebdei. Ve mebde‘ ve müfeyyiz ve hâkimidir. **Neşr:** Dağıtmaktır. Hılâfu’l-tay mânâsına. **Nüşûr:** Menşûr demektir. Yâni selâtûnin mahtûm olmayan fermân kağıdıdır. Zîrâ bezm-i ruhsat mutâlâa verdiğimiz nüsha-i kesîrede

nüşûr ve haşr meyânında vâv-ı âtife yoktur. Haşr bir cemaati makarrından harb ve onun emsâline ihrâç ve ez'âçtır. Cemâatte müsta'meldir. Haşr ile cem'in meyânında fark budur ki haşr da mânâyı sevk ve ızdırâr vardır. Onunçün ilâ kelimesi ile isti'mâl olunur. Cem' ise böyle değildir. Meğer haşr mânâsını mutazammın olup ilâ ile müsta'mel ola. كما في قوله تعالى

(ليجمعنكم الى يوم القيامة) [Allâh Teâlâ'nın buyurduğu gibi: Elbette kıyâmet günü sizi

toplayacaktır. (Nisâ, 4/87)] burada haşr ile murâd rûz-i kıyâmet halkı mekân-ı vâhîde cem' etmektir. Nitekim şerhi güzer etti. **Nâme-nümâ:** Vâf-ı terkîbîdir. Nâme şol mektuba derler ki ünvânında veyâ âhirinde veyâ ikisinde bile ad yazıla. Âhirinde hâ ihtisâs içindir. Burada murâd Kur'ân'dır ki mektub-i Hakk'tır. Nümâ, nümâyîdenden gösterici demektir. **Hümâmın:** Şerhi güzer etmiştir. Burada murâd Fahr-i Âlem (sav)'dır ki ulu rütbede hümâ gibidir. Ve O'nun sâye-i nazarına mukâbil olan sultân-ı ma'nevî olur. Nitekim hümâ dedikleri murğ-u mübârekin sâyesi her kimin üzerine düşerse sultân-ı sûrî olur. **Nâmı hümâm:** Ulu addır. Burada murâd Allâh Teâlâ'nın cem'i esmâ-i hüsnâsıdır ki haşr u neşre müteallik olan bâis ve mu'îd ve emsâli dahî onda dâhildir. **[164] Ehem:** Ziyâde mühim. Yâni insanı hemm u kasda haml edici demektir. Nâmın na'tı ma'nevîsidir. **Şehr-i fenâdan:** Murâd âlem-i dünyâdır ki dîde-i Hakk-ı beyyine âsâr-i fenâsı zâhir ve âhiru'l-emr harâp ve helâki bâhirdir. Bazı nüshada safh-ı fenâ vâkî' olmuştur. Sahîfe mânâsınadır. Murâd yine dünyâdır. **Mû-be-mû:** Kîl u bakîl dedikleridir. Tetkîkde ve nakîr ve kıtmîr nesne terk olunmadığı mahalde isti'mâl olunur. Subh u kıyâmet ibâreti rûz-i kıyâmet dünya gününün ertesi olmak mülâhazasıyla. Pes dünya bir gün gibidir. **Defâtir:** Defterin cem'idir. Suhuf-i mazmûme cemâatidir. Kemâ fi'l-Kâmûs. [Kâmûs'ta geçtiği gibi.] Burada bi-tarîki't-temsîl zikr olunmuştur. Ve câizdir ki mevtânın eczâ-i asliyyesi ve husûsan tohm-u nutfeden tekevvün eden acbü'z-zeneb dedikleri murâd oluna. Zîrâ nutfe gibi vücûd tafsîli rakamına defter icmâlî ve levh-i cümîlidir. Tahkîki sebkât etmiştir. **Rakam:** Tahdîd ve kitâbettir. قال الراغب الرقم الخط الغليظ وقيل هو تعجيم الكتاب وقوله

(كتاب مرقوم) [er-Rağîb şöyle demiştir: er-rakm, kalın bir çizgidir. Aynı zamanda

kitabın/metnin hareke ve noktalama işaretleriyle anlaşılır hâle getirilmesi olduğu da söylenmiştir. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Amellerin sayılıp yazıldığı bir kitaptır. (Mutaffifîn, 83/9, 20)]] [İki tarafa oturdu. (Bitti.)]

Ba'dezâ bu dört beyit ma'ked biri birine merhûndur. Mânâ budur ki cümle pâdişahların pâdişâhı ve saltanatı zabt edenlerin Fâhir ve gâlibi olan Allâh Teâlâ menşûr-i haşr u neşr ve tefrîk için izhâr-ı ahkâm-ı Kur'ân eden Fahr-i Âlem (sav)'e âlem-i dünyâda ahkâm-ı muhtelifeye hâkim ve husûsan mevt ve hayat ve haşre dâir olan esmâsın yazmış ve dünyâ ve ukbâ ve mebd'e ve meâda müteallik olan ahvâli bir bir bildirmiş idi. Binâen alâ zâlik (كل نفس ذائقة الموت) [Her canlı ölümü tadacaktır. (Âl-i İmrân, 3/185) (Enbiyâ, 21/35) (Ankebût, 29/57)] mûcibince herkes cur'a nûş-i câm-ı ecel olup âlem-i ademe mûltahik ve vâdî-i fenâyâ muttasıl oldukta ve cümlelerin sahâyif-i vücûduna (كل شيء هلك) [Her şey yok olacaktır. (Kasas, 28/88)] nakş-ı isbât ve dest-i ismi kakhârdan (لم يكن شيئا مذكورا) [Kendisi zikredilmeye değer bir hâlde değildi. (Kasas, 28/88)] senâsı darb olunup (ولله ميراث السموات والارض) [Yerlerin ve göklerin mîrâsı Allâh'ındır. (Âl-i İmrân, 3/180) (Hadid, 57/10)] hükmü zâhiren ve bâtinen yerin buldukta leyl-i adem sabâh-ı vücûda müntehî olup ism-i muhyî ve muîd ve bâis ve câmi' yüzünden haşr u neşr zuhûra geldi. Ve her fânî ve köhne vücûd bâkî ve nev teclîsin buldu. Ve defâtir-i anâsır mevcûdâta rakam neş'e-i âhire çalındı. El-hâsıl bi-hasebi'l-hikme adem ve vücûda ve fenâ bekâya ve hafâ zuhûra mübeddel oldu. هذا والعلم عند الله (habîr) [Bütün bunların ilmi; herşeyi bilen (alîm) ve herşeyden haberdar olan (habîr) Allâh katındadır.] **Bastı bisât-ı seb'adan dermiş idi serâyeden:** Bast, aslında bir nesneyi neşr u tevsî' etmektir. Burada döşek mânâsınadır. Bisât gibi. Bisât her mebsûta isimdir. قال الله (basît) yayılmış (mebsûd) olması anlamındadır. Kavim (yani dil bilginleri), basît kelimesini, terkîp, telîf ve nazm tasavvur olunmayan her şey için istiare ettiler. (Bittî.)] **Bisât-ı seb'a'dan murâd yedi kat yerdir ki serây onun sath-ı âhiri olan tabakasıdır.**

Ba‘dezâ bu kelâm temsîl üzerine vâridir. Maksût Allâh Teâlâ bu yerin düzenin düzmüş ve cümle tabakâtın halkını milk-i fenâya dizmiş idi demektir. **Tavkı tıbâk ı tâkadan dürmüş idi be-hem be-hem:** Tavk, zînet için gerden-bend ettikleri boğmak ve halka. قال

الراغب اصل الطوق ما يجعل في العنق حلقة كطوق الحمام او صنعة كطوق الذهب والفضة ويتوسع فيه فيقال (طوّقه كذا كقولك قلدته كذا قال تعالى (سيطوَّقون ما بخلوا به يوم القيامة [er-Rağıp şöyle demiştir:

Gerdanlığın aslı, boyna halka şeklinde olan şeydir, “güvercin gerdanlığı” gibi. Ya da, altın ve gümüşten yapılan gerdanlık gibi insan yapımıdır ve boyunda bol-durur. “Ona şu kolyeyi taktım” denildiği gibi “Ona şu gerdanlığı taktım” da denir. Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. (Âl-i İmrân, 3/180)]

[Bu durum, teşbihe göredir. (Bitti.)] **Tıbâk:** -kesr ile- Yedi kat göktür ki وذلك على التشبيه انتهى

قال تعالى (الذى خلق سبع سموات طباقا) kubbe gibi biri biri üzerine mutâbık ve muvâfık gelmiştir.

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: O ki, birbiri ile âhenktar yedi göğü yaratmıştır. (Mülk, 67/3)] ve câizdir ki tabakın cem‘i ola. Cümel ve cümml gibi. Tâka, *Ni‘metullâh* lüğatinde penceredir demiş velâkin burada tâka yâni kemer mânâsınadır. **Be-hem:** Bile, maksût biri birine demektir. Nâzım (ks) semâvât-ı seb‘i rif‘at ve hey‘ette kemere ve müdevvirlikde halkaya teşbîh eyledi. Murâd yedi kat gökleri kağıt ve adım dürer gibi dürüp halkasın tağyîr ettiğini beyândır. Beyt-i âtî leff u neşr gayr-i müretteb üzerine vâridir. **Hebâ:** Pencereden mün‘akis olan şu‘â-ı şems de mer‘î olan gubâr şekilli eczâdır. من الهبوة وهي الغبار كذا في الارشاد

في سورة الفرقان [“Hübve” kelimesindendir ki o da toz anlamındadır. *el-İrşâd* isimli eserde yer

alan Furkan sûresi tefsirindeki durum da böyledir.] **Rimem:** Reme’nin cem‘idir. -kesr ve tahfîf ile- çürümüş kemik mânâsına. **Hadem:** Hâdim’in cem‘idir. **Haşem:** -hâ-i mühmele ile- kul ve kullukçu ve hizmetkâra şâmil ve vâhid ve cem‘i sâlihtir. Tahkîki güzer etmiştir. **Kâfir eriştî mevc ü mevc:** Yâni deryâ mevci gibi. Bi-seyyâr ve biri biri ardınca. Ve bunda küffârın izdırâbına dahî işâret vardır. **Fevc:** Cemaat. **Derc:** Bir nesne dürülüp eczâsı biri biri içine girmek. **Müntekam:** Mef‘ûl sîgası üzere intikâm olunmuş Yâni kin alınmış demektir. Hakk’ın intikâmı gazabının eseri murâd olan kimseye hulûl etmektir. Ve kad sebeka. **Evc-i bekâda pes bu şems girdi kabâ-yı kubbeye:** Evc, hazîzin mukâbilidir. Yâni her nesnenin taraf-ı âlîsine evc ve sâfiline hazîz derler. Meselâ âlemin evci âsuman ve hazîzi zemîndir. **Bekâ:** Fenâ’nın zıddıdır. Murâd vücûddur. Şems ile murâd şems-i hakîkîdir ki bu bahrin beyt-

i evvelinde mürûr eyledi. **Kabâ**dan murâd ne eflâktir. Kabânın ona izâfeti müşebbehün bihin müşebbehe izâfeti kabîlindendir. لجين الماء [Gümüş suyu (gümüş gibi su anlamında).]

Ba‘dezâ Nâzım (ks) ahvâl-i meâdı beyândan mebde‘i evvelin merâtibinde olan zuhûrunu tahkîka imâle-i licâm ve unvân-ı bahrin mazmûnuna rabt-ı kelâm eyleyip buyurur ki zikr olunan şems-i zât merâtib-i tenezzülât ve istirsâlâtta ez cümle eflâk mertebesinde kabâb-ı âliyeyi kabâ gibi büründü. Ve evc-i bekâda şems gibi ol kabâlardan bî-perde göründü. سبحان

من تجلى نوره عن وجهه (165) الافلاك وظهر شعاع جماله في مرآة الاملاك [Nûru, feleklerin vechinden tecelli eden ve güzelliğinin ışıkları meliklerin aynalarında zuhur eden Allâh, herşeyden münezzehtir.] Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa‘lün)]

Gâh olur nûr-i kubbeden görünür

Gâh olur sırr-ı habbeden bilinir

Aks eder nûr-i Hüdâ her yerden

O dil-i âyinesine kim silinir

Kurdu arabda arbeye raks ura gire ta acem: Arabda -rânın sükûnuyla- arabîdir.

Cenk ve savaş ve sû-i halk mânâsına. **Raks:** İzdırap ve harekettir. يقال رقص الصوفي رقصة اى

تحرك واضطرب وهذه مرقصة الصوفية اى موضع رقصهم كما فى الاخترى [Denir ki; “Sûfî raks etti”,

yâni hareket etti ve ızdırap duydu. Ve bu da sûfînin merkasasıdır yani raks ettiği yerdir. Nitekim *el-Ahterî*’de de böyle geçmektedir.]

Ba‘dezâ bu mısırâdan murâd zikr olunan şems-i zâtın sûret-i âhir ile tecellî eyleyip arabda arb yüzünden cenk kurup ve acemde raks cihetinden meydana girdiğın beyândır. Ve bunda işâret vardır ki tâife-i arabın nihâdında gâlip olan cenk ve cidâl olduğu gibi tâife-i acemin zâtında gâlip olan dahî raks ve inbisâtıdır. Ve bu zuhûrât-ı metnû‘a herkesin isti‘dâd ve hâline göredir. El-hâsıl her mazharda zâhir olan vücûd birdir. Velâkin bi-hasebi‘l-mer‘î ahvâlde ihtilâf vardır. Fefhem. Li-muharririhî:

[Mefâilün / Mefâilün / Feûlün]

Hicâb-ı kesreti kaldır aradan

Yüzün göster bize her yüzde yâ Râb
Tecellî eyle câna her aradan
Yüzün göster bize her yüzde yâ Râb

Çü doğdu kâinâta pertev-zât
O pertevden zuhûra geldi mir'ât
Okundu hüsnün evsâfında âyât
Yüzün göster bize her yüzde yâ Râb

Gehî devlet kabâsına girersin
Gehî derviş abâsına girersin
Cemî'i âlem içre cilvegersin
Yüzün göster bize her yüzde yâ Râb

Cihânda onsekiz bin gülşenin var
Görünür gülde vech-i ahsenin var
Benim nem vâr ne vâr ise senin var
Yüzün göster bize her yüzde yâ Râb

Sana âşık olaldan Hakkı-i zâr
Şeb-i rûz ağlayıp dîdârın umar
Gözüne yâr ola bu cümle ağyâr
Yüzün göster bize her yüzde yâ Râb

Nakş-ı İlâhî levhine çekti çü devr ü silsile: Nakş-ı İlâhî suver-i esmâ ve levh-i mezâhirdir. **Devr:** Birkaç mânâyâ gelir. Burada murâd dâiredir. **Silsile:** -kesr ile- Zincirdir. Burada ittisâl mânâsınadır. يقال شئ مسلسل ای متصل كما فی الحتری [Şöyle denir: Silsile hâlinde şey, yâni birbirine bağlı (muttasıl). Nitekim *el-Ahterî*'de de böyle geçmektedir.] Zâhir budur ki biri birine teselsül ve ittisâli olan umûr gerek sûrî gerek mâ'nevî halkalarının ittisâlinden zincire teşbîh olunmuştur.

Ba'dezâ levha dâire çekmek temsil tarîkiyledir. Maksûd esmâ-i ilâhiyyenin akl-ı evvelden âlem-i insâna gelince merâtib-i metnû'a ve ta'ayyunât-ı muhtelifede silsile ve ittisâl bulduğun beyândır. Yâni şems-i zât kendi pertevi olan esmâsının nukûş ve sıfâtın göstermek için bu kadar elvâh-ı vücûdu halk eyledi. Ve mevcûdâtı biri birine silsile kıldı. Tâki zuhûr-u

kemâlin bula. Ve cilâ-i tâm hâsıl ola. فسبحان الحكيم [Hakîm (olan Allâh) herşeyden münezzeh

ve yücedir.] **Açtı nikâbı devr edip dâr u diyâr ile harem:** Devr burada dönmektir. Dâr-ı menzildir. Tesmiye mürûr etmiştir. **Diyâr:** Burada bilâddır. Nitekim diyâr-ı bekr derler bilâd mânâsına. Harem, evin dâiresinde olan havluya derler. Gâh olur ki hâtundan kinâye olur. Acem, hândân dediği gibi. Yâni mezkûr olan şems-i zât. كنت كثرًا مخفيا [Gizli bir hazîne idim.]

mertebesinde olan hafâ perdesin açıp gâh ulviyâtta ve gâh süfliyâtta suver-i muhtelifle ile tecellî kıldı. Ve insan âleminde menâzil ve bilâd ve harem devr eyledi. Zehî yâr ki bu yâre ağyâr nazarıyla bakmaya. Ve zehî dil ki zâhirden gâfil olup suver-i mezâhire akmaya. Ve belki kılı kırk pâre kıla ve mezâhiri dahî nûr-i Hak bile. Fefhem. **Heşt-bihişte benzetip verdi kabâyâ heft-reng:** Heşt-bihişt sekiz cennettir. Kabâdan murâd libâs-ı ta‘ayyündür. Heft-reng yedi renktir ki *Nâzım* (ks) mısra‘ı sânde beyân etmiştir. Yâni ol şems-i zât tecellî eylediği suver-i ta‘ayyunâta sekiz cennetin rengi gibi yedi türlü renk verdi. El-hâsıl yedi renkte mütecellî oldu. Zîrâ elvân-ı mevcûdâtın ekseri zikr olunan yedi renk üzerinedir ki sâir renklerin şöretlisidir. Ve câizdir ki kabâdan murâd kabâ-yı kabâb, semâvât-ı seb‘a ola. Yâni yedi kat gökleri sekiz cennete benzetip yedi levn ile mülevven kıldı ki ol elvân, yeşil ve kıızıl ve sarı ve ak ve al ve benefşe renk ve bakkam dedikleri Hind ve Yemenden gelen kıızıl ağacın tabhından televvün eden reng-i mahsûstur. Siyâh levn zikr olunmadı. Zîrâ cennette siyah levn olmaz aslâ. Budur ki siyah levn celâl veyâ levn-i fenâdır. Cennet ise cemâl ve bekâ yeridir. **Onun için eder bunu tâ ki kemâl-i Kibriyâ, Ayn-ı celâl-i izzete nûr-ı cemâlin ede şem:** Celâl-i izzet âlem-i sıfât ve nûr-i cemâl âlem-i zât ve bu iki mertebenin cem‘iyyeti kemâldir. **Şem:** Kokmaktır. Burada işmâm mânâsınadır. Yâni kokutmak. Murâd budur ki zikr olunan tecelliyât-ı metnû‘adan hikmet ve maslahat sıfât-ı Hak âyinesinden nûr-i zâta zâhir olup kemâl-i ilâhî biline. Ve her mertebede sırrı aranıp buluna. El-hâsıl cilâdan sonra isticlâ hâsıl ola. Ve *Nâzımın* (ks) ayn ile nûru cem‘inde remz budur ki hakîkatte nûr-i zât çeşm-i sıfât ile idrâk olunur. Ve kişinin zât ve sıfâtı göze nûr-i cemâl ile münevver olmadıkça mutâlâa-i melekûta kâdir değildir. Sûretâ basîr ise de a‘mâ hükmündedir. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa‘lün)]

Seni görmek müyesser ola mı âh

Açıver gözlerimi yâ Allâh

Tâ melekût-ı kudreti tâ ceberût-ı izzeti, Tâ azamût-ı hazreti arz ede zâtına izam: Melekût, aslında mülk-i azîmdir. Burada murâd âlem-i âsâr ve ecsâmdır. Kudrete

muzâf kıldı. Zîrâ Hakk'ın kemâl-i kudretine dâldir. Ve câizdir ki kudret-i kâmile ile zuhûra gelmesiyle ta'lîl oluna. Velâkin mâ ba'dinde olan karînelerine enseb olan evvelki vecihtir. **Ceberût:** Dahî aslında ceber belîğ demektir. Cebbâr gibi. Burada maksûd [166] âlem-i ervâh ve ukûldür. Vech-i izâfet Hakk'ın izzetine dâldir. **Azamût:** Dahî aslında azamet-i kâmilemdir. Burada murâd hazret-i Zâta delâlet eyleyen âlem-i esmâ ve sıfattır. **İzam:** -kesr ile- Azamettir. Mânâ budur ki tâ ki bu avâlim-i külliyye ve cüz'îyye ve şehâdiyye ve gaybiyye ve kevnîyye ve ilâhiyye Hakk'ın zâtına azamet arz ede. Yâni her mertebede bu âyinelerden onun kemâl-i azameti zâhir ola. Zîrâ tecellî hâsıl olmadıkça kemâlât bilinmez ve görünmez. El-hâsıl cilâ hâsıl olduğu gibi isticlâ dahî hâsıl ola. **Zâhir ola vücûd-ı mahz perde-i gayb-i gaybdan, Nûr-ı hüviyyet erişip mahv ola âlem-i sanem:** Vücûd-ı mahz, zât-ı baht dedikleri mertebenin tecellî eden nûrudur. Ve gaybü'l-gayb hüviyetten dahî murâd zât-ı sarfadır. Yâni ta'yîn velâ ta'yînden kat'ı nazar mu'teber olan rütbedir. **Sanem:** Puttur. Vesen ile farkı sebkât etmiştir. Âlem-i sanemden murâd âlem-i ademdir. Ve onun mahv olması isbât-ı vücûddan ibârettir. Sanem ıtlâkine vech budur ki adem, sanem gibi bâtil ve vücûd haktır. Pes bu beytin mâ kabline ve mâ ba'dine münâsib olan mânâsı budur ki dest-i tecellî ile gaybü'l-gayb perdesi yırtılıp pertev nûr-i hüviyyet zâhir ve şuâ'ı şems-i zât bâhir ola. Ve adem vücûda tebeddül bula. Nitekim ibtidâ kitapta beyân olundu. Ve bunda işâret vardır ki sâlik murtâz ve mücâhede-i inâyet bârî-i yâr olup her kaçan dest-i himmetle nefis ve tabîat perdesin dürede kılssa âyine-i dil yüzünden nûr-i rûh ve belki sırr-ı vahdet-i kübrâ cilve-ger olup âlem-i sanem olan kesret-i bi'l-külliyye muzmahil olur ve cümle mâsivâ fenâ bulur. Pes bu takrîrden münfehim oldu ki sâlik bu tecellî-i fenâ fillâh menziline vâsıl olmadıkça âbid-i esnâm olmaktan halâs olmaz. Sülûk ehlinin hâli bu olacak âmmenin hâli ne olmak gerek fefhem oluna. Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâlîlün / Feûlün]

Görüne vech-i vahdetten cemâlin

Tecellî eyle yâ Rab tecellî

Biline cümle esrâr-ı kemâlin

Tecellî eyle yâ Rab tecellî

Hüviyyetten erişe nûr-i vahdet

Siline levh-i dilden nakş-ı kesret

Ede âşık sivâdan cümle halvet

Tecellî eyle yâ Rab tecellî

*Sanemdir mâsivâ-yı hazretin hep
'Ademdir cümle senden gayri yâ Rab
Tecellîdir bugün âşîka matlab
Tecellî eyle yâ Rab tecellî*

*Bi-hakk-ı Tûr-i Mûsâ-yı mükerrem
Bi-hakk-ı nûr-i Îsâ ibn-i Meryem
Bi-hakk-ı sırr-ı pâk-i Fahr-i Âlem
Tecellî eyle yâ Rab tecellî*

*Olaldan aşk-ı pâkin dilde peydâ
Olupdur Hakkı ol aşk ile şeydâ
Ola cân gözüne nûrun hüveydâ
Tecellî eyle yâ Rab tecellî*

Cümle-i in taayyünât Hakk'a-durur tecelliyât, Tâ ki biline sırr-ı zât ile'l-ebed mine'l-kıdem: Taayyün bir nesne ilimde veyâ hâriçte bazı ahvâl ve evsâf ile müteayyin ve mütemeyyiz olmak. قال القيصرى اعلم ان التعيين ما به امتياز الشئ عن غيره بحيث لا يشاركه غيره وهو قد يكون عين الذات كتعين الواجب الوجود الممتاز بذاته عن غيره وكتعينات الاعيان الثابتة في العلم فانها ايضا عين ذواتهم اذ الوجود مع صفة معينة له في الحضرة العلمية يصير ذاتا وعينا ثابتة وقد يكون امرا زائدا على ذاته حاصلا له دون غيره كامتياز الكاتب من الامى بالكتابة وقد يكون بعدم حصول ذلك الامر له كامتياز الامى [Kayserî şöyle demiştir: Bil ki tayin, bir şeyin diğerlerinden imtiyaz ettiği şeydir ki bu imtiyaz sayesinde diğerleri ona ortak (müşarık) olmazlar. Bazen bu, kendi zatıyla diğerlerinden mümtaz olan vacibu'l-vücûdun tayini gibi ve ayân-ı sâbitenin ilimde tayinleri gibi, zatın aynı olur. Çünkü onlar da aynı şekilde kendi zatlarının aynlarıdır. Çünkü vücut, ilmî hazrette muayyen bir sıfatıyla birlikte bir zat ve ayn-ı sabiteye dönüşür. Bazen de, sadece kendisinde hasıl olup diğerlerinde olmayan ancak kendi zatına zâid bir durum olur. Yazı yazabilen bir kişinin, ümmî bir kişiden kitabet/yazı yazma yoluyla ayrılması gibi. Bazen de bu durumun hasıl olmamasıyla diğerinden ayrılır. Mesela; ümmî bir kişinin yazı yazabilen bir kişiden, yazı yazamaması ile ayrılması gibi. İşte bu, onun kelimidir.] **Kıdem:** -kesr ile- Hudûs'un zıddıdır. Burada ezel mânâsındır. Yâni vücûdun

mebdei olan rütbe. Pes demek olur ki cümle bu ta'ayyün bulan eşyâ ve ayn-ı hâricî mertebesine tenezzül eden mevcûdât gerek âlem-i misâl-i mutlakın hâvî olduğu suveri ve gerek mâ fevkinde olan hakâik-i Hakk'ın tecelliyâtı ve onun mecâlisidir. Tâ ki sırr-ı zât ezelden ebede dek biline. Ve nûr vücûd-i âyine-i mezâhirden görüne. El-hâsıl Allâh Teâlâ esmâ ve sıfâtıyla zâhir ola. Ve mânâ-yı vücûd sûret bula. **Âlem-i hissi nûruna şemme-i mahvi bir hayâl, Âlem-i aklı ilmin'e nokta-i vehmi bî-kalem:** Bazı nüshada âlem-i hissî ve âlem-i aklî düşmüştür. Pes -yâ- nispet için olur. Âlem-i hissden murâd zâhir ile idrâk olunan avâlimdir ki arşın hâvî olduğu temessülâtı mutlakadır. Ve câizdir ki âlem-i zemîn ola. Nitekim âlem-i akıldan maksûd akıl ile idrâk olunan avâlimdir. Ve câizdir ki âlem-i âsumân ola. Nitekim bu bahrin ünvânında işâret olundu. **Şemm:** Kokmaktır. Hâ vahdet içindir. Cüz'î nesnede isti'mâl olundu. Mahv, izâletü'l-eser mânâsınadır. **Hayâl:** Aslında sûret-i mücerrededir. Menâmda âyinede ve mer'înin gaybûbetinden sonra kalbde tasavvur eden sûret gibi. Sonra her emir mutasavvirin sûretinde ve hayâl mecrâsına cârî olur. Her şahs-ı dakîkte isti'mâl olundu. Nokta-i vaz' gayr-i münkasım sâhibine derler. Ve hem kuvvâ-yı insâniyyeden bir kuvvettir ki mahsûsâta müteallik olan meânî-i cüz'îyyeyi idrâk eder. Şecâat-i Zeyd ve sehâvet-i Amr gibi. Ve bu kuvvet cem'î'i kuvvâ üzerine hâkimdir. Yâni akıl, kuvvâ-yı akliyyeyi istihdâm ettiği gibi ve hem dahî kuvvâ-yı cismâniyyeyi istihdâm eder. Mânâyı beyt budur ki âlem-i hiss ve sûret bu kadar külliyyet ve kesretiyle Allâh Teâlâ'nın nûr-i tâmına göre mahv olmuş bir cüz'î nesne ve bir hayâl-i mücerrededir. Nitekim âlem-i akl bu kadar vüs'atiyle onun âlem-i muhîtime nispet ile şol kalem ile sahîfeye sebt ve nakş olunmayan nokta-i vehmiyye gibidir. فسبحان العليم الجامع الواسع [Herşeyi bilen (alîm), herşeyi kendinde barındıran (câmî) ve herşeyi kuşatan (vâsî) [olan Allâh Teâlâ] her türlü eksik ve noksandan münezzehtir.] **Câm-ı cem:** Mufasssalen beyân olunmuştur. Yâni yalnız câm-ı cem cihân-nümâ değildir. Belki on sekiz bin âlemden her zerre-i vücûd dahî cihân-nümâdır. El-hâsıl cem'î'i âlemin sırrı her zerrede mevcûd ve envâr-ı zât ve sıfât ve ef'âl-i Hak onda meşhûddur. Velâkin fikr-i dakîk gerektir ki ol sırra bile ve nazar-i hakkânî lâzımdır ki bu nûru göre. Bundan murâd kâinâtta olan bi'l-kuvve isti'dâdı [167] beyândır. Yâni her mevcûdda sırr-ı zuhûr vardır. Velâkin merâtib-i zuhûr tefâvüt üzeredir. Onun için insân-ı kâmil ism-i câmi'a mukâbil gelmiştir. Pes basîret ehli olanlar icmâlde tafsîle kâdirlerdir, fefhem. **Dem:** Nefes mânâsınadır. Bundân murâd nefis-i rahmânîden münbasit olan cümle vücûd-u hak olduğun beyândır. Zîrâ mâsivâ demek bi'l-i'tibârdır. Pes bu ortada adem yok belki ayn ve cûd vardır.

وفيه دقيقة اخرى لا يتنبه لها الا الواجدون [Burada bir incelik daha vardır. Bu inceliğe, ancak onu fark edenler dikkat çekerler.] Li-muharririhî:

İster isen pend

Aşka er aşka

Akla olma bend

Aşka er aşka

Bend-i zühdü kır

Râh-ı aşka gir

Aşk ile cân ver

Aşka er aşka

Târik-i câh ol

Sâlik-i râh ol

Vâsıl-ı şâh ol

Aşka er aşka

Kalma yollarda

Düşme yellerde

Gel bu illerde

Aşka er aşka

Sarf edip vârı

Bula gör yâri

Ko bu inkârı

Aşka er aşka

Aşk-durur mahmil

Hakk-durur menzil

Sa'y edip ey dil

Aşka er aşka

Hakkıyâ tut gûş

Aşka var ol dûş

Kıl bu câmı nûş

Çünkü visâl-i zât ola vâsıl-ı Hak sıfât ola, Cem‘ ede tâ mecâmi‘ vahdet-i bârî zi’l-kerem: Visâl burada vâsıl mânâsınadır. **Hak sıfât:** Vâsıl-ı terkîbîdir. Sıfât-ı Hakk’a demektir. **Mecâmi‘:** Mecma‘ın cem‘idir. Mevziu’l-cem‘ mânâsına. Kalbde ve ger yabanda isti‘mâl olunur. Zîrâ kalb mecme‘u’l-ahlâk ve ger-beyân mecme‘u’s-sevbdır. Burada mecâmi‘ ile murâd mecme‘u zât ve mecme‘u sıfâtur ki vahdet onları cem‘ etmiştir. Yâni vâsıl-ı zât olan vâsıl-ı sıfât dahî olur. Ve kesret muzmahil olup bu ikisi ayn-ı vahdette ittihâd bulur. **Budur ânın bidâyeti yoktur ânın nihâyeti:** Maksûd Hakk’a vusûlden sonra seyrin adem-i nihâyetin beyândır. Zîrâ cennet-i sûriyye ehlinin seyrine nihâyet olmadığı gibi cennet-i ma‘neviyye erbâbının seyrine dahî dû cihânda nihâyet yoktur. Zîrâ merâtibin intihâsından seyrin intihâsı lâzım gelmez. El-hâsıl zât-ı Hakk’a gâyet olmayacak seyrine nice gâyet olur, fefhem. Mesnevîden:

ای برادر بی نهایت در گهیست
هر کجا که می رسی بالله مئیست

[Ey kardeşim, (Hakk’ın katı) sonu olmayan, uçsuz bucaksız bir dergâhtır. Nereye gidecek olsan, sakın ola ki durma.]

Hâsılı mahv-ı mahz olup mahz-ı vücûda ol adem: Mahz-ı vücûddan murâd vücûd-i Hakk’tır. Yâni cemî‘i inbât ve taayyünâtta bir mertebede fenâ bul ve vücûdiyyâtından ol kadar izâle-i eser eyle ki âtifâba nisbet zerrenin vücûdu ma‘dûm olduğu gibi senin vücûdun dahî vücûd-i Hakk’a göre adem-i mahz ola.

Ba‘dezâ bu rûtbe-i tecellî-i cemâlin kemâlinden hâsıl olan fenâfillâhın gâyetidir değme sâlik mükâşefeye müyesser olmaz. Ve bu vücûd ve ademi bilmek ziyâde düşvârdır. Zîrâ adem i‘tibârîdir. Onun için bu makâmda niceler galata düşmüşlerdir. Şâir şöyle demiştir:

رق الزجاج ورقه الخمر
فتشاها وتشاكل الامر

فكانما خمر ولا قدح
وكانما قدح ولا خمر

[Cam/Şişe inceldi ve şarap da inceldi

Birbirlerine benzediler ve iş sarpa sardı

*Sanki şarap var da kadeh yok
Sanki kadeh var da şarap yok.]*

Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]
*Sa'y kıl yok olunca tâ bu vücûd
Vâv-ı resmî gidip kala şol cûd
Çürümekten yer içinde kırk yıl
Nice hoş bû verir nazar kıl ûd*

Velehû:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]
*Urma var sırr-ı ene'l-hak'tan dem
Olmayınca vücûd-ı Hakk'ta adem
Yoku yok eyle vârı vâre eyle
Ki iki terkten külâhı didem*

Velehû:

کن عدما فی عدم یا عدم
ضع قدم السر بدار القدم
اعظم ذنب لك هذا الوجود
يلزم للذنب وجود الندم

[Ey yokluk! Yokluk içinde yokluk ol. Ezelfilik yurduna, sırta kadem bas. Senin en büyük günahın bu vücuttur (varlıktır). Günahtan sonra pişmanlık gerekir.]

Velehû:

هستی توتانباشد نیست نیست
هستی حق راندانی چیست
عاقبت فانی شد از اوصاف خویش
هر که باعشق الهی زیست زیست

[Senin varlığın tam anlamıyla yok olmadıkça, Hakk'ın varlığının ne olduğunu bilemezsin. İlâhî aşkla hayat bulan kimse sonunda kendi sıfatlarında arınır, fenâya erer.]

Anda ere tecelliyât vere bekâ-i fi'l-bekâ: Yâni fenâ ender fenâ bulduktan sonra tecellî-i cemâl erişip bekâ onda bekâ hâsıl ola. **Anda fenâyı isteme urma bekâyâ hem kadem:** Kadem, ayaktır. Yâni bekâ ender bekâ mertebesine vusûl buldukta min ba'd ne fenâ ve ne bekâ iste. Zîrâ ol vakitte fenâdan ve bekâdan fenâ gelir. Meyânda talep dahî fânî olur. El-hâsıl sen aradan çıkıp Hak Teâlâ nice dilerse tasarruf kılar. Zîrâ vücûd-i hakkânî erbâbının harekât ve sekenâtı kendilerinden değildir. Onun için onlara a'râz etmek câiz değildir. **Zîrâ menassa-i kemâl üzre celâl-i zi'l-celâl, Kendiye arz eder cemâl geri o Bârîü'n-nesem:** Menassa -feth ile- siyâb ve tahtla müzeyyen olan köykü evine derler. Beytü'l-arûs gibi. من نص

المتاع جعل بعضه فوق بعض كما في القاموس [Kāmûs'ta geçtiği gibi; المتاع نص demek, bir şeyi diğerinin üstüne koymak demektir.] **Bârî:** -hemze ile- Hâlik mânâsıdır. **Nesem:** Nesme'nin cem'idir. Nefs-i insâniyye demektir.

Ba'dezâ bu beyitte âlem-i hejdeh hezârı beyti'l-arûsa ve envâ'ı âsumânın hakâikini esnâf-ı zînete ve sırr-ı vahdeti arûsa teşbîh vardır. Yâni zi'l-azamet-i ve'l-celâl olan Allâh Teâlâ kemâline dâl olan zuhûrâtta celâl ve sıfâtı âyinesinden kendi zâtına arz-ı cemâl eder. Pes sıfât ve zât-ı hakîkatte Hakk'ın verâi ve mer'î onun nûru olıcak ortada gayrin aslâ müdâhalesi ve vücûdda iştirâki yoktur. Binâen alâ hâzâ bu sırra ârif ve vâkıf olan sâlike lâzım olan sükûttur. (ع) Her işi işleyen oldur, eden ol, ettiren ol. Ve bu sırrın in'ikâsındandır ki cennette bir çarşı vardır ki onda alan ve veren yine kendidir. Nitekim gelse gerektir. **Bî-nedem:** Pişmanlıksız. Zîrâ -bî- edât-ı nefy ve nedem -fethateyn ile- pişmanlıktır. Ve bu beyitte iki işâret vardır. Evvelkisi budur ki şerîat ve tarîkat abdin mültezemi ve hakîkat-ı Hakk'ın atâsıdır. Pes abde lâzım olan zâhiren ve bâtinen ahkâm-ı şerîat ve âdâb-ı tarîkat ile takayyüd edip kendi vazîfe-i ubûdiyyetini görmektir. Zîrâ şerîat ve tarîkat ceset ve ma'rifet ve hakîkat rûh gibidir. Bu hod ma'lûmdur ki rahm-i mâderde cenînin cesedi kemâl bulmasa nefh-i rûh olunmaz. Li-muharririhî: [168]

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Şer'i elden bırakıp olma eşik

Demesinler sana dergahtan çık

Yapmaya âlem-i mânâda sarây

Sûret-i mâsivâ binâsını yık

İkincisi budur ki bugün gûşîş ve içtîhâd edip âlem-i hakîkate vâsıl olmayan kimse yârın (يا حسرتا على ما فرطت في جنب الله) [Allâh'a karşı aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun! (Zümer, 39/56)] makâlesiyle zemzeme perdâz olup nedâmet çekse gerektir. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Her kimin bu cihân-ı fânîde

Gözü gönlü günah ile açılır

Göz yumup gittiği dem dünyadan

Gonca-veş ağzı âh ile açılır

Etemm: Ziyâde tam ve kâmil. Yâni dünyada muhâfaza-i hudûd ve mürâât-ı hukuk ve 'uhûd eyleyip tarîk-i hakta istikâmet edersen yârın bu mânânın sûreti olan sırât-ı ma'hûdde cehenneme meyl ve inhirâfdan mahfûz olup sûrat ile cennete güzer edesin. Etem dediği budur ki ehl-i istikâmete zahmet ve meşakkat dünyâdadır fakat, pes bunda bâr-ı belâyı tahammül edenin ânda işi ziyâde âsân olur. **Anda ki secde etti ol:** Mevtını sânde güzer etmiştir. Gaflet olunmaya. **Zü'l-hikem:** -kesr ile- Hikmetin cem'idir. **Surâdık:** Mufasssalen şerh olunmuştur. **Zulem:** -zâ-i mu'cemenin zammı ve lâmin fethiyle- Zulmetin cem'idir. Bundan münfehim olur ki tecellî-i cemâlden bî-nasîp olan kimsenin gözü ve gönlü nûr ile rûşenâlık ve yâr ile aşînâlık bulmamıştır. **Selem:** -fethateyn ile- Selâmet mânâsınadır. **Ümem:** -zamm ile- Ümmetin cem'idir. والامة جماعة ارسل اليهم رسول كما في القاموس من ام بمعنى قصد فالقوم هم الجماعة

Ümmet, kendilerine elçi gönderilen cemaattir. Nitekim

Kāmûs'ta da böyle geçmektedir. أم kökünden gelir. Yöneldi/gitti anlamına gelir. Kavim, bir şeye doğru giden/ona yönelen ceamatın adıdır. Üzerine anlaştıkları/içtima ettikleri şey ise millet-i maksûde (inanç/din)dir.] **Kantara:** Köprüdür. Velâkin bazıları ferk edip kantara hücre-i mahsûstur ve cîsr-i e'amdır demişlerdir ve kelâm-ı Nâzım'da dahî (ks) bu mânâyâ işâret vardır. Zîrâ ham -fetha ile- eğri ve kıvrım ve bûklüm demektir. Bu sıfat ise kantarada olur. قال الراغب والقنطرة من المال مقدار ما فيه عبور الحيو تشبيها بالقنطرة

bulunarak, kantara kelimesinin, hayatı idame ettirmeye yetecek miktarda mal anlamına geldiğini söylemiştir.] **Arsa:** Düz yerdir ki onda binâ olmaya. **Himem:** -kesr ile- Himmet'in cem'idir. Kast-ı mahsûsa mânâsına. **İmâm Râzî:** Tercümesi mürûr etmiştir. **Mümessel:**

Temsîl olunmuş. قال الراغب الممثل المصور على مثال غيره. [Rağîb şöyle demiştir: el-Mümessel, başka bir şeyin benzeri şekilde tasavvur edilendir.] **Muğtenem:** Ganîmet addolunmuş. **Begam:** Bâ melâbise mânâsın ifâde eder. Yâni gam ve kasvet ile. **Ehas e'am:** Ziyâde hâs ve âm demektir. Ya din veyâ dünyâ cihetinden. **Neam:** Kelime-i cevâptır. Biliriz demektir. وهو يقع في جواب الاستخبار المجرد من النفي ورد الكلام الذى بعد حرف الاستفهام كما قال تعالى (فهل وجدتم ما وعد ربكم حقا قالوا نعم) [O, nefyden mücerret (yani nefy içermeyen) haber edinme isteğinin (istihbar) cevabında ve istifham harfinden sonra gelen kelamın reddinde (geri çevrilmesi) vâkî olur. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: ((Cennet ehli, cehennem ehline) Siz de Rabbinizin size vadettiğini gerçek buldunuz mu? diye seslenir. (Onlar da) “Evet!” derler. (A'râf, 7/44)] [Çünkü takdiri şöyledir: “Rabbimizin bize vadettiği şeyi hak olarak bulduk.”] **Muhterem:** Hürmetli. والحرمة مالا يحل انتهى [Haramlık, helal olmayan şeydir. (Bitti.)] **Mu'tasam:** Sakınılmış ve sığınılmış. قال الله تعالى (ومن يعتصم) [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Kim Allâh'a sınıksız bağlanırsa. (Âl-i İmrân, 3/101)] **ای** [Yâni, işleri birikip içinden çıkılmaz bir hâl aldığında ona sığınır ve tutunur.] **Esam:** Sağır. من الصمم وهو فقدان حاسة السمع [Sağırlık kökünden gelmektedir. Bu da, işitme duyusunun kaybedilmesidir.] **Hakîm:** Hikmet sahibi. **Hakem:** - قال في المفردات الحكم بالشئ ان تقضى بانه كذا وليس بكذا سواء الزمت ذلك غيرك او لم تلزمه. ويقال حاكم لمن يحكم بين الناس والحكم المتخصص بذلك فهو ابلغ قال الله تعالى ذلك غيرك او لم تلزمه. ويقال حاكم لمن يحكم بين الناس والحكم المتخصص بذلك فهو ابلغ قال الله تعالى **ای** [Müfredât'ta şöyle geçmektedir: Bir şeye hükmetmek; onun şöyle olduğuna ya da şöyle şöyle olmadığına karar vermendir. Bu durum, ister senin dışındakileri ilzam etsin ister etmesin. İnsanlar arasında hüküm veren kişiye hâkim denir. Hüküm kelimesi ise, bu konuda mütehassıs kişilere denir ki bu daha belîğdir. (Çünkü bir kişiye hüküm demek, ona hâkim demekten daha etkili bir ifâdedir ve o kişinin hüküm verme husûsundaki isabetini gösterir). Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: ((De ki): Allâh'tan başka bir hakem mi arayacağım?

(En'âm, 6/114)] قال في القاموس الحاكم منفذ الحكم كالحكم محرقة [Kāmus'ta şöyle geçmektedir:

Hâkim, hükmü uygulayan (müneffiz)dir. Hakem kelimesi -harekeli olarak- de böyledir.]

Vâhibü'n-ni'am: Ni'am-ı sûriyye ve ma'neviyye hîbe edici. **Kasem:** Yemin etmek ve and içmek. قال الراغب اقسام حلف واصله من القسامة وهى ايمان تقسم على اولياء المقتول ثم صار اسما لكل

حلف [Râğıb şöyle demiştir: أقسم yemin etti demektir ve aslı “kasâme” kökünden gelmektedir.

O da, öldürülen kişinin velilerine (belirli akrabalarına) yaptırılan yeminlerdir. Ancak daha sonra her yeminin ismi olmuştur.] **Yesâr:** Sol yemin, sağ olduğu gibi. **Ahsenü's-şiyem:**

Şîmenin cem'idir. -kesr ile- Tabiat ve hulk mânâsına. **Müttehem:** Töhmetlenmiş. يقال اتهمه

[Şöyle denir: “Onu itham etti”, onu töhmet altında bıraktı demektir. Onu ithâm ettim demek, onu vehmî yerine koydum,

anlamına gelir.] **Bileler âni:** Yâni i'tikatları mertebesinden tecellî etmek sebebiyle. **Hâliku'l-kısam:** -kāfın kesri ile- Kısmet'in cem'idir. Aslında efrâz-ı nasîp ve tefrîk-i hıssa mânâsınadır. Burada murâd rızıktır. Zîrâ kısmet-i ezeliyyedir. Nitekim “er-rızkı maksûm”

denilmiştir. Rızık dahî sûriyye ve ma'neviyyeye şâmindir. **İstitâ'at:** Kudret. قال الراغب

الاستطاعة استفعالة من الطوع وذلك وجود ما يصير به الفعل متأثيا وهى عند المحققين اسم للمعانى التى بها

يمكن الانسان مما يريد به من احداث الفعل وهى اربعة اشياء نية مخصوصة للفاعل وتصور للفعل ومادّة قابلة

لتأثيره وآلة ان كان الفعل آليا كالكتابة فان الكاتب يحتاج الى هذه الاربعة فى ايجاده للكتابة والاستطاعة اخص

”الطوع“ ”الإستطاعة“ [Râğıb şöyle demiştir: (من القدرة. قال الله تعالى (لا يستطيعون نصر انفسهم

mastarından gelmekte olup istifal babındandır. Bunun (istitaatin) anlamı, fiilin kendisiyle

gerçekleştiği şeylerin varlığıdır. Muhakkiklere göre bu kelime, insanın sayesinde herhangi bir

fiili gerçekleştirmek gibi istediği şeyleri yapmaya güç yetirebildiği anlamlara delalet

etmektedir. Söz konusu bu anlamlar da dört şeydir: Failin hususî bünyesi (yapısı), fiilin

tasavvur edilmesi, tesire kabil bir madde ve eğer fiil, yazı yazma gibi aletle yapılan bir fiil ise

bir alet. Çünkü yazar, yazı yazarken bu dört şeye muhtaçtır. İstitaat kudretten daha hususîdir

(dar anlamlı). Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: (O ilâh dedikleri şeyler) kendilerine bile yardım

edecek güçte değildirler. (Enbiyâ, 21/43)] وقال الله تعالى (فما استطاعوا من قيام) [Allâh Teâlâ

şöyle buyurmuştur: Ayağa kalkacak güçleri kalmamıştır. (Zâriyât, 51/45)] **Sakam:** Bedene mahsûs olan marazdır. Maraz ise bedende ve nefste olana şâmildir. قال الله تعالى (في قلوبهم

(مرض) [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Onların kalplerinde bir hastalık vardır. (Bakara, 2/10)]

(وقال الله تعالى في سورة القلم (يوم يكشف عن ساق

buyurmuştur: O gün incikten açılır (işler güçleşir, hakikatler ortaya çıkar). (Kalem, 68/42)]

emr-i müştedit ve gâr-su‘b olduğu günü zikreyle. Zîrâ keşf-i sâk bu mânâda meseldir. واصله

[Bunun aslı şudur: (Kıyâmetin

dehşetinden) sarhoş hâlde bulunan insanların, kaçışmalarından uyandırılmalarıdır. ve

[Secdeye da‘vet olunurlar. (Kalem, 68/42)] Yâni dünyada terk ettikleri veyâ riyyâ ile kıldıkları

üzere tevbîh ve ta‘nîf için ve illâ ya‘budu ve teklîf tarîkıyla âhirette secdeye da‘vet yoktur.

(فلا يستطيعون) [Güç yetiremezler. (Kalem, 68/42)] pes kâdir olmazlar. Zîrâ arkaları yekpâre

olur. Ma‘lûm ola ki sücûd fenâfillâha işârettir. Ve keşf-i sâk ref‘i hicâptır. Pes fenâfillâh

erbâbının hicâpları ref‘ olunduğu günde mahcûp olanlar hicâb-ı enâniyyet içinde kalırlar ve

fenâyâ iktidârları ve ru‘yet-i cemâle istitâ‘atları olmaz. Zîrâ şehvât-ı dünyâyâ rûkûn ile

نسأل الله تعالى من فضله وكرمه ان يجعلنا من المحيين لدعوته في

[Allâh’tan, fazl ü kereminden, bizleri hem

zâhiren hem de bâtunen davetini sevenlerden ve hem bu dünyada hem de ahirette cemaliyle

müşerref olanlardan eylemesini dileriz.] **Nakam:** -fethateyn ile- Şiddet ve işkence. **Hocam:**

Âhirinde -hâ- olan kelimelerde kâide-i resm budur ki -mîm- munfasıl yazıla. Vâlidem gibi.

Hoca -zamm ile ve elif-i resmî ile- pîr ve ulu mânâsınadır. Şeyh gibi. **Sitem:** Güç, cevri

mânâsına. **Ehl-i kitâp:** Yehûd ve Nasârâ ki biri Tevrâta ve biri dahî İncile müntesiptir. **Kem:**

-feth ile- Fârisîdir. Eksik mânâsına. Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Budur Senden ricâ ey Rabb-i Rahmân

Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

Budur dâim duâ-yı ehl-i îmân

Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

Vücûdum zenbini afv et kerem kıl
Koma varlık vücûdumda ‘adem kıl
Bu yolda aşıkı sâbit kadem kıl
Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

Hicâbı kaldır âşıklar gözünden
Tecellî eyle ihsânın yüzünden
Çıkarma kâmil insanın izinden
Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

Ererse bahr-i fazlından eğer nem
Önümden soyuna nâr-ı cehennem
Koma pergâr-veş her yana dönem
Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

Ne ince yol-durur râh-ı hakikat
Ne güçtür râh-ı Hak’ta istikâmet
Bi-hakkı vâsıl-ı dergâh-ı vuslat
Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

Bu yolu seçmeyi âsân eyle
Bu ilden göçmeyi âsân eyle
Sırâtı geçmeyi âsân eyle
Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

Şerîat nûru ile kalbi doldur
Tarîkat hâlini bu câna buldur
Hakikat sırrını Hakî’ya bildir
Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

Bahr-i âhar Mesnevî

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]
Emr ede pes erin imdi cennete
Rahmetimle girin imdi cennete
Buyurur bu babda şâh-ı enbiyâ

Devlet eflâkinde mâh-ı enbiyâ

Ameliyle kimse girmez cennete
Rahmet olmayınca ermez rahmete

Dediler kim sen dahî mi yâ rasûl
Ben de rahmetle girerim dedi ol

Hem beyân etti bu sözde rahmetin
İnne lillâhi miete rahmetin [Allâh'ın yüz kısım rahmeti vardır.]

Yâni yüzdür dedi Hakk'ın rahmeti
Rahmetinden erdi halka ni'meti

Uşbu yüzden aldı halk bir merhamet
Kıldı bir birine yer yer merhamet

Kodu doksan dokuzunu yarına
Tâ kıyâmetde vere kullarına

Yâni kim envâ'-ı rahmetdir bu yüz
Zîra efrâdına ermez fikr ü söz

Hem dedi kim ben açam evvel Sırât
Ümmetimle ben geçem evvel Sırât

Kimse ol gün söylemeye bir kelâm
İlle mürseller diye yâ Rab selâm

K'eyle Allâhümme bizi sağ esen
Bu Sırât'ın korkusundan sakla sen

Ümmet ile çün geçe evvel Sırât
Geçe ardınca kamu mürsel Sırât

Mürselîn ardınca geçe enbiyâ
Enbiyâ ardınca geçe evliyâ

Evliyâ ardınca tasdîk eyleyen

Küfrü bâtil dîni tahkîk eyleyen

Onların ardınca ihsân eyleyen

Hayr ile şerr işi âsân eyleyen

Onların ardınca olanlar şehîd

Onların ardınca olanlar saîd

Dinle uşbu yerde bir tahkîk var

Hoş tasavvur eyle bir tedkîk var

Ol Sırât'tır bu Sırât-ı müstakîm

Mustakîm ahvâl olan olmaz sakîm

Bu Sırât'ı müstakîmi her kim ol

Doğru gide bula anda doğru yol

Kâfire keskin kılıç gibi gele

Kıldan ince sırçadan asfâ ola

Ne kadar olsa gönülde canda nûr

Ol kadar hem olısardur onda nûr

Nûru kimin artuğ ise ol Sırât

Gözikiserdür ona gin yol Sırât

[Onların önlerinden ve sağlarından قال الله تعالى نورهم يسعى بين ايديهم وبأيمانهم الاية

(amellerinin) nurları aydınlatıp gider. (Tahrir, 66/8)]

Nûru hem kâmillerin bile gider

Önlerince sağlarınca sa'y eder

Vech-i hikmet budur ey sâhib-kemâl

Zîrâ olmaz mü'mine ol gün şimâl

Nitekim hiç kâfire sağ olmaya

Gönlü câmı sayrudur sağ olmaya

Şeyh Gazzâlî kim aceb tahrîr eder

Uşbu yerde bir haber takrîr eder

Kim nidâ eyleye Rabbü'l-âlemîn

Ol keremler ıssı hayrî'r-râhimîn[170]

Görmeyenler fânî dünyâ gözleri

Görmeğe bizi bugün gelsin beri

Bunlar elyaktır ki bizi göreler

Cümle gözsüzler göz açıp duralar

İzzet ile bir yeşil sancak gele

Vereler onu Şuayb ala ele

Şol kadar dola melekler anda kim

Bilmeye a'dâdın illâ ol hakîm

Güyegü gibi bular donanalar

Bunlar ol yerde neler bula neler

Bine nurdan her birisi şol burak

Kim göz erdiği yere basa ayak

Pes Şuayb bunların ile göçe tiz

Yıldırım gibi Sırât'ı geçe tiz

Uşbu resme hem belâ ehline Hak

Lutfun ede irgüre fazlına Hak

Bir yeşil sancağ ile Eyyûb pes

Önlerince gide ola destires

Uyısar sâlih yiğitler Yûsuf'a

Kaçmamışlardı zinâyâ hiç şefe

Onların ardınca erişe nidâ

Hak nidâsında bunu ede edâ

Kim kanı şunlar kim ağlarlar idi
Canların derdimde dağlarlar idi

Pes şehidler kanlarından uşbu yaş
Cümle âlimler midâdından bu yaş

Şol kadar seylâb ede kim çok ola
Tartıla mîzanda çok artuğ ola

Bunların sancakları ala ola
Onu Nûh peygamber eline ala

Onun için olısardur ala ol
Zîrâ ederlerdi türlü nâle bol

Gözleri gâh yaş dolardı arzudan
Gâhi kanlar döker idi korkudan

Hasret ile kanlı yaş akardı gâh
Ol yüce dergâha ederlerdi âh

Pes geçe Eyyûb u Yûsuf Nûh hem
Yıldırım gibi Sırât'ı halk be-hem

Bunların ardınca tartıla midâd
Ol şehidler kanı ile bâmdâd

Bu şehidler kanları bî-kâl ü kîl
Ola âlimler midâdından sakîl

Hem şehidler zümresine emr ola
Bir kızıl sancakla Yahyâ'ya gele

Pes bularda berk-ı hâtif gibi tiz
Geçiserlerdür Sırât'ı ey azîz

Ameliyle kimse girmez cennete: Yâni amel-i mûcip cennet değildir. Eğerçi sebep
ise de nitekim (ادخلو الجنة بما كنتم تعملون) [Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin.

(Nahl, 16/32)] âyetinde olan bâ-i sebepten münfehimdir. Pes cennete duhûl mahz-ı rahmet ile ve kısmet-i derecât a‘mâl ile ve hulûd-i niyât iledir. Cehenneme duhûl dahî adl ile ve tabakât-ı azâp a‘mâl ve hulûd-i niyât iledir. (ان الله مائة رحمة فمنها رحمة يتراحم بها الخلق بينهم وتسع وتسعون)

ليوم القيامة انتهى [“Allah, rahmetini yüz parçaya ayırmıştır.” (Buhârî, Edeb 19; Müslim, Tevbe 17, 19.

Ayrıca bk. Tirmizî, Daavât 99; İbni Mâce, Zühhd 35) Bunlardan bir parça rahmet sayesinde yaratılmışlar, aralarında birbirlerine merhamet eder. Geriye kalan doksan dokuz tanesi ise kıyamet günü içindir. (Bitti.)] Ma‘lûm ola ki erbâb-ı zâhir katında aded-i mezkûr teksîre mahmûldür. Zîrâ Allâh Teâlâ’nın rahmetine nihâyet yoktur. Ve rahmet Hakk’a göre ya in‘âma veyâ irâdât-ı îsâlu’l-hayr mânâsına mahmûldür. Pes evvelkine göre sıfât-ı fiilden ve ikinciye nispetle sıfât-ı zâtta olmuş olur. Ve ashâb-ı hakîkat buyurmuşlardır ki:

Fahr-i Âlem (sav) aded-i mezkûra ihtiyâr etmelerinden işâret budur ki hazerât-ı esmâ-i rahmâniyye yüz hazrettir. Ve her birinin mukâbelesinde bir rahmet vardır. Suâl olunursa ki:

(ان الله تسعة وتسعين اسما) [Allâh Teâlâ’nın doksan dokuz ismi vardır.⁴¹⁷] hadîsi

mûcibince esmâullâh doksan dokuzdur. Pes yüz ne mânâya mahmûldür. Cevâp budur ki:

Yüz olmak hazret ve vitriyyet-i vâhidiyyet iledir ki cem‘î‘i âhâda sârîdir, fefhem. Ve demişlerdir ki sâlik yüz menzil ve bin makam kat‘ etmedikçe hakîkat üzere Hakk’a vâsıl olmaz. Ve bu mânâdandır ki Hakk’ın binbir ismi vardır derler. Zîrâ bin isimle bin makam kat‘ olunur. Binbirincisi makâm-ı ehadiyyet ismidir ki mertebe-i câmî‘dir. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa‘lün)]

Rehnümâ olmaz ise rahmet-i Hak

Nice yol bulsa gerektir sâlik

Adline mazhar olursa âhir

Bir makâma dahî olmaz mâlik

Berzah içre kalıp gider nâçâr

Menzile ermeyip olur hâlik

⁴¹⁷ Buhârî, Şurut, 18; Tevhid, 12.

Yâni kim ilh.: Pes bâlâda zikrolunan erbâb-ı zâhir ve bâtının rahmet husûsunda mesleklerinin meâli bir olmuş olur. Kemâ lâ yahfâ. **Küfrü bâtıl:** Yâni iptâl, ma'lûm ola ki bu tâifeden murâd emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker eyleyip İslâm'ın hüsnüne ve küfrün kubhuna edille ikâmet eyleyen ulemâ-i âmilîn ve fudalâ-i muhakkikîndir. **Hayr ile şerr işi âsân eyleyen:** Hayrdan murâd ihsân ve şerden maksût ihsân ile mündefi' olan mekârihtir. Burada şerr sırâtta ubûrun su'ûbetine dahî şâmilidir. Yâni ettiği hayr ve ihsân sebebiyle şerr ve düşvâr olan umûru âsân eyleyen demektir. Bunda ihsânın fazlına delâlet vardır. Onun için sâhibi şehîd üzerine takdîm [171] olundu. **Saîd:** Mutlaka sulehâ-i ümmettir. Kur'ân'da (فاولئك)

(مع الذين انعم الله عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين) [İşte onlar, Allâh'ın kendilerine lutuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehitler ve salih kişilerle beraberdir. (Nisâ, 4/69)] âyetinde munderic olan sulehâ ile murâd bunlardır ki dereceleri şühedâdan müehhardır. Onun için sırâtta şühedâ onlara tekaddüm eder. **Sakîm:** Merîz. Yâni maraz-ı ma'nevî ile. Ve kad sebeka şerhahû. *Nâzımın* (ks) murâdı budur ki sırât-ı müstakîm dünyâda şerîattir ki sûreti mahsûs ve hakîkati ma'kûldür. Meselâ namaz ki ef'âl ve erkânı hissiyâtta ve tevcihi bâtınıyâtta. Pes ker kim dünyada cümle ahvâlinde istikâmet buldu ve zâhir ve bâtında yemîn ve yesâre meyl ve inhirâftan sâlim oldu ise âhirette dahî bu mânânın sûreti olan sırâtı mahsûs üzerinde pâ-yı istikâmet ile yürür ve menzilin cennet-i a'lâya ırgürür. Bu makâmdandır ki Hazret-i Pîr Hüdâyî (ks) buyurmuşlardır:

Doğru yola giden erler

Sırâtı bunda geçerler

Ba'dezâ kişi kavlen ve fi'len ve hâlen istikâmet ve sebât ehli olmak ziyâde düşvâr olmakla Fahr-i Âlem (sav):

“Sûre-i Hûd beni pîr etti.” Yâni ânda munderic olan (فاستقم كما امرت)

[Emrolunduğun gibi dosdoğru ol! (Hûd, 11/112)] hitâbıyla kemâ yenbağî amel kılmak gamı beni müsfîd kıldı buyurdular. Zîrâ insan ifrat ve tefritten mahfûz olup hatt-ı vasat üzerine yürümek ziyâde güçtür. Li-muharririhî:

[Feilâtün / Feilâtün / Feilün]

Kangı dil kim bula bunda bu gamı

Çekmeye zerre cihânda elemi

Asfâ: Ziyâde sâfî. (قال الله تعالى في سورة التحريم) نورهم يسعى بين ايديهم وبأيمانهم

Teâlâ Tahrim sûresinde şöyle buyurmuştur: Onların önlerinden ve sağlarından (amellerinin) nurları aydınlatıp gider. (Tahrim, 66/8)] Yâni ehl-i îmân sırttan güzer ederken önlerince ve sağ cânıplerinde nûrları şitâbân olur. (يقولون ربنا اتم لنا نورنا) [“Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla.” derler. (Tahrim, 66/8)] derler:

Ey perverdigârimız! Selâmet ile güzer edince nûrumuz itmâm ve ibkâ eyle. (واغفر لنا) [“Bizi bağışla.” derler. (Tahrim, 66/8)] dahî zulmet-i günahtan bizi pâk eyle. Ma‘lûm ola ki bu nûrdan murâd zâhirde şerîat ve bâtında hakîkat nûrudur ki cemî‘i mevâtında mü‘minân-ı muhlisândan cüdâ değildir. اللهم اجعلنا من اهل النور [Allâh’ım bizi nûr ehlinden kıl.] **Şimâl:** Sol. Yâni sol taraf kahr ve celâle mazhar olmakla mü‘minlerde mutesavvir değildir. Zîrâ onlar ehl-i yemîn ve mazhar-ı lutf ve cemâldir. Ve bu makâmda bundan dakîk mânâ vardır velâkin ifşâ olunmaz. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa‘lün)]

Râst revâ olmaz ise sâlik-i hak

Sağ ve solda düşer nice kayda

Vech-i mutlakdadır tesellî-i dil

Gerçi vardır tecellî her şeyde

Elyak: Ziyâde lâyık. Yâni dünyâda a‘mâ olanlar nazardan mahrûm olmakla âhirette cümleden mukaddem temâşâ-yı dîdâr ile şeref-yâb olmakla ziyâde lâyık mahaldir. Ve dîdâr ile mücâzât olundukları [Ceza, amel cinsindendir.] الجزاء من جنس العمل kaziyyesine mebnîdir. Ma‘lûm ola ki a‘mâ ikidir. Biri zâhir ve biri bâtındır. Bâtın dahî ikidir. Biri Hakk’tan ve biri mâsivâdan a‘mâdır ki sıddîklerdir. (صم بكم عمى فهم لا يرجعون) [Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar geri dönemezler. (Bakara, 2/18)] âyetinin işâreti bu tâife-i celîleyedir. Pes Hakk’tan a‘mâ olan nice cemâl görür? Ve mâsivâdan a‘mâ olan nice mahrûm olur?

(اللهم الجعلنا من الواصلين الى العين دون القانعين بالاثر وشرفنا في الدارين بحقيقة الرؤية والنظر)

[Allâh'ım, bizi ayn'a (hakikate) vasıl olanlardan eyle! Onun iziyle/eseriyle kananlardan değil. Bizi iki dünyada da rü'yet ve nazarın (Allâh Teâlâ Hazretleri'nin cemâline bakıp seyretme) hakîkatiyle şereflendir.]

Şuayb: (as) Hazret-i İbrâhîm (as)'ın oğlu. Medyen silsilesindendir. Onun hakkında hatîbü'l-enbiyâ denilmiştir. Zîrâ gâyet fasîhu'l-lisân, belîğu'l-beyân idi. Şöyle ki kavmine cevap vermekte kemâl-i iktidâr ve onlarla hüsn-i muhâvereye ve güftârla cümleden sırr-ı efrâz idi. *Tefsîr-i Semerkandî*'de gelir ki Hazret-i Şuayb kesîru'l-bukâ olmakla a'mâ olup sonra Allâh Teâlâ nûr-i basîrîn yine ihsân eyleyip çeşm-i nergis-vârını rûşenâ kıldı. Velâkin bazı tevârîhte gelir ki Şuayb a'mâ idi. Enbiyâda ondan gayri a'mâ gelmemiştir. Bu kelâm *Nâzımın* takrîrine münâsiptir. Zîrâ kelâm-ı Semerkandîye göre Şuayb, Ya'kûb gibi olmuş olur. Pes sancağı Şuayb'a tahsîse vech kalmaz, fefhem. **A'dâd:** -feth ile- adedin cem'idir. Sayış mânâsına. **Eyyûb:** (as) Rûm bin 'İys bin İshak bin İbrâhîm silsilesindendir. Cesed-i mübârekleri onsekiz sene tu'me-i dîdân olup sonra yine sıhhat ve âfiyet bulmuşlardır. Bu iptilâ ile sâir enbiyâdan ser-i efrâzdır. Hattâ mürûr idi ki onun iptilâsını ondan mukaddem yetmiş adet peygamber (aleyhimu's-selâm) ihtiyâr eyledi velâkin ol terakkîye Allâh Teâlâ Hazret-i Eyyûb'a revâ gördü. Nesîmî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Her ki Eyyûbun belâsın sevdiğinden çekmedi

Giymedi ol yâr elinden hil'at-i abden şekûr

Sultânü'l-muhakkıkîn Hakîm Tirmizî (ks) *Nevâdiru'l-usûl* nâm kitabında buyurur ki:

Eyyûb'un belâsı imtihân kabîlinden idi. Tâ ki sabrı sebebiyle Rabbü'l-âlemîn katında olan mertebesi halka zâhir ola. Onun için Allâh Teâlâ buyurur:

(انا وجدناه صابرا نعم العبد انه اواب) [Gerçekten biz Eyyûb'u sabırlı (bir kul) bulmuştuk.

O, ne iyi kuldu! Daima Allâh'a yönelirdi. (Sâd, 38/44)] ve bâkî kıssa *Rûhu'l-beyân* nâm tefsîrimizdedir. **Destires:** El eriştirici. Yâni mu'în ve zahîr. **Şefe:** -feth ile- Dudaktır. Cem'i şefâh gelir. Aslı şefehe'dir. Zîrâ tasğîrinde şefîhe derler. قال في القاموس شفتا الانسان طبقا الفم

[*Kâmus*'ta şöyle geçmektedir: İnsanın iki dudağı, ağzın iki kapağı gibidir.]

Ba‘dezâ zinâya şefe açmak, zinâdan kinâyedir. Zîrâ lems ve takbîl devâ‘ı zinâdandır. Yâni Hazret-i Yûsuf (as) ıyyâm-ı civânî ve hengâm-ı kuvvet-i şebâbîde Züleyhâ husûsunda pâk-dâmen olduğu gibi tahâret-i zeyl ile muttasıf olan Pâkize civanlar dahî cihet-i câmi‘a-i perhîzkâr ile zîr-i livâ-i Yûsuf’ta mahşûr olup sırâtı onunla ubûr edeler. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa’lün)]

İster isen cinânda hûri’l-‘ıyn

Çözme nâmahreme zinhâr kuşak

Göre Yûsuf bakıp Züleyhâya

İsmeti perdesini etti mi şak

Midâd: Mürekkep ki onunla yazı yazarlar. **Seylâb:** -feth ile- Yağmurdan ve kardan hâsıl olan [172] sular. **Ala:** Med ile âl dedikleri ma‘rûf renktir. **Nâle:** İnledi. **Arzudan:** Yâni Cemâl-i Hakk’a. **Korkudan:** Yâni Celâl-i Hakk’tan. **Behem:** -feth ile- bile demektir. **Bâmdâd:** Sabah vaktidir. Tahkîki güzer etmiştir. Burada murâd rûz-i kıyâmettir. Yâni kıyâmet günü ulemânın ulûm-i nâfi‘a yazdıkları mürekkepleriyle şühedânın kanları vezn olunup kan sakîl yâni ağır gele. **Kâl ü kâl:** Bî nizâ‘ ve ihtilâf demektir. Tahkîki bâlâdadır. **Berk-ı hâtif:** Berk, bulut arasından zâhir olan nurdur. **Hâtif:** Kapıcı demektir. Zîrâ şiddetinden gözün nûrunu alır ve kamaştırır. Murâd sür‘at-i ubûru sür‘at-i berke teşbîhtir. Li-muharririhî:

Yâ rab bu dünyada âhir nefeste

Bizi îmân ile göçenlerden et

Çünkü bâkî değil cân bu kafeste

Pervâz edip Sana uçanlardan et

Kabirden kalkıcak Sen tut elimiz

Allâh Allâh deyu döndür dilimiz

Uğrayıcak şol sırâta yolumuz

Berk-i hâtif gibi geçenlerden et

Budur Senden cân u gönülden matlab

Mahşer içre koma bizi teşne-leb

Habîbin elinden lutf edip yâ rab

Kevser şarâbını içenlerden et

*Cem‘ edip dünyâda süedâ ile
Kıl müşerref bezm-i sülehâ ile
Haşr edip enbiyâ u evliyâ ile
Âl ve yeşil sancak açanlardan et*

*Aşkın ile geçip cümle evkât
Hakkı’yı âşıklar zümresine kat
Libâs-ı takvâyı üstüne kat kat
Çün hulle-i sündüs biçenlerden et*

KÂFİYETÜ’N-NÛN

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Çünkü göre uşbu hâli anda âlimler ayân
Aydalar biz ettik idi ilmi hod halka beyân

İlmimizle oldulardı çün bular gâzî şehîd
Pes gerek biz ön geçeydik gerçi bunlar döktü kan

Hak Teâlâ pes nidâ ede kim ey âlimlerim
Uşbu işten etmesin gönlünüze bâd-ı hazân

Siz benim katımda hemçün enbiyâsız ilm ile
Sonra kodum ta sizinle bile geçsinler uyan

Pes şefâat kılalar konşulara kardeşlere
Bunlara ihsân edenler bulısar anda hisân

Bir ulu sancak verile bunlara gâyetle ak
Tuta İbrâhîm Halîlullâh onu sâhib-kırân

Bunlar İbrâhîm katına onun için cem’ ola
Zîrâ mürsellerden onun keşfi çoktur bî-gümân

Pes bular da berk-ı hâtif gibi tizrek geçeler
Yüzleri berrâk berkten cümle halktan yüce şân

Bir nidâ ere dahî kim kanı yoksul kullarım

Merhabâ şol kula kim zindân oluptu gin cihan

Bir sarı sancak verile bunlara Îsâ tuta
Berk-i hâtif gibi bunlar da geçiser ol zamân

Ola geri bir nidâ kim kanı gelsin ağniyâ
Renkli bir sancak ere tuta Süleyman kâmurân

Yıldırım gibi Süleyman ile bunlar da geçe
Ereler evvelkiler erdiği yere hem-çünân

Bir nidâ ola dahî kim kanı gelsin ehl-i sabr
Bir bölük kavm tiz Sırât'a yürüye hemçün hicân

Pes melekler soralar kim siz ne halksız yâ kavim
Aydalar sabrın kuşağın kuşanıptık ez-miyân

Aydalar kim sabrınız ne aydalar kim sabrımız
Tâatullâh üzerine olur idik pehlivân

Ma'siyette sabr ederdik etmez idik hiç günâh
Ömrümüz şöyle geçirdik dünyede biz câvidân

Aydalar kim varın imdi ni'me ecrü'l-âmilîn [Zümer sûresi, 74. âyet]
Yıldırım gibi bular da isre buluna hemân

Bir nidâ ere kanı lillâh sevişenler bugün
Bir bölük kavm sür'at ile erişeler nâgehân

Pes firiştehler suâl ede ne halksız yâ kavim
Aydalar kim sevgi meydânında attık savlecân

İşiticek bu sözü sora firiştehler geri
Aydalar kim nicedir sizde mahabbetden nişân

Aydalar lillâh fillâh dostlar ile dost idik
Ortamızda her nemiz var ise ederdik feşân

Aydalar imdi geçin kim ni'me ecrü'l-âmilîn [Zümer sûresi, 74. âyet]

Cennete önden giriser mâla ve câna kıyan

Uşbu resme uğraya halk çün Sırât köprüsüne
Sevnişip oğul kız ile hep geçe pîr ü civân

Kimi yüz yılda kimisi artuk eksik hep geçe
Son geçenler yedi bin yılda geçiserler yayan

Arkasına götüre bunlar günâhın yüklenip
Sanki kantarlarla kurşun götürürdü nâ-tüvân

Çün Sırâta uğrayalar göreler kim bu Sırât
Oda kırk bin yıl kadar olmuş aşağıya nihân

İki etrâfından od yalınları oynar onun
Ol zebâne heybet ile na‘ra urur bî-zübân

Bu Sırât’ın üzerinde dopdolu çengâl var
Hem kelâlib ü hatâtîf üzerinde bî-kerân

İki cânibden firiştehler diyeler Rabbenâ
Kıl selâmet sakla oddan bunları yâ Müsteân **[173]**

Giriser cümle halâyık hep cehennem içine
İlle mü’minler Sırât’da olısarlar şâdumân

[Allâh Teâlâ şöyle قال الله تعالى وان منكم الا واردها كان على ربك حتما مقضيا

buyurmuştur: İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür. (Meryem, 19/71)]

Enbiyâlar berk gibi evliyâlar hemçü bâd
Gâzîler bir yügrük at gibi geçiserdür revân

Müttekîler eşkin at gibi geçiser şâh-vâr
Tâat ehli yile yile sanki gider kârbân

Mü’minin iki eline iki kâfir vereler
Bir yahûdi biri nasrânî oda ata o cân

Cümle mü'minler Sırât'ı geçiserler nûr ile
Altlarından dile gele pes cehennem bî-lisân

Tiz geç ey mü'min ki nûrun nârımı söyündürür
Zîra nârım nûra döymez oduma vermez aman

İlle şunlar kalısarlar cümle halktan sonra kim
İşleri ola kebâir hamr u zembr ü iftitân

Tevbesiz gide cihandan ya şefâat ermeye
Yâ sağâir işlediyse tevbesiz verdiyse can

Afv idiser bazısının suçlarını ol Kerîm
Geçe bunlar da Sırât'ı tuta uçmakta mekân

Bazısının suçların afv etmeyiser koyısar
Tâ azâbın görmeyince vermeye ona cinân

Pes melekler bunları örte kanatları ile
Tâ Rasûlullâh buları görmeye anda ayân

Bunların hâlin sana bir bir geri takrîr edem
Saklar ise Hak Teâlâ ez-kazâ-yı âsumân

Sonra bunlar da nice olur girerler cennete
Nice verir Hak Teâlâ taht ü baht ü hânümân

[Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: قال الله تعالى ان الله يغفر الذنوب جميعا انه هو الغفور الرحيم

Çünkü Allâh bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.
(Zümer, 39/53)]

Hem Sırât'ın üzerinde ola yedi kantara
Her birinde sorısarlar kimseye olmaz aman

Evvelinde soralar îmân eğer kâmil ise
Tiz geçiserdür Sırât'ı okuyan okumayan

Soralar ikincisinde hem namâzından onun

Hem üçüncüde zekâtta soralar ey kârdân

Soralar dördüncüsünde kim oruç tutar mıdı

Soralar beşincisinde hacce açtı mı dükkân

Soralar altıncısında ata ana hakların

Gusle ve abdeste hem eder midi hîç istinân

Soralar yedincisinde kimseye zulm etti mi

Yâ emânette hıyânet eyledi mi bî-zâman

Yâ yalan tanık olup ya komşusun incitti mi

Hakk-ı ihvâna ne kıldı eyledi mi imtinân

Bu kanâtır üzre kişi suçlu bulunmaz ise ger

Tiz geçe yarın Sırât'ı bula devlet rayegân

Vây eger suçluysa dura her birinde bin yıl ol

Tâ ki hükm eyleye Allâh emri ola kün fe-kân [Ol deyince oluverir.]

قال الله تعالى ثم ننجى الذين اتقوا ونذر الظالمين فيها جثيا [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Sonra Biz, Allâh'tan sakınanları kurtarız; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız. (Meryem, 19/32)]

Gel ey derd-i İlâhîden haberdâr olmayan gönül

Gel ey aşkında can verip ciğerdâr olmayan gönül

Gel ey eyvân-ı Subhânîde serbâz olmayan bî-derd

Gel ey meydân-ı Hakkânîde berdâr olmayan gönül

Bâd-ı hazân: Hazan, güz ayıdır. Yâni güz ayının rûzgâr-ı serdi bağ ve bostanın hâlini mütegayyir kıldığı gibi bu iş dahî sizin bağ-ı dilinizi pejmürde kılmasın. Elhâsıl bu mânâyâ bî-huzur olmanız. **Bunlara:** Yâni ilm-i nâfi' ve amel-i Sâlih ehli olan ulemâ-i kirâm. **Hisân:** -kesr ile- Hüsnün cem'idir. Mevsûf, mahzûftur. Takdîri ecziye-i hisân demektir. **Sâhib-kırân:** Kırân, -kesr ile- mukârenet mânâsınadır. Maksût ecrâm-ı felekiyyeden bazı havâss-ı nâfi'ayı müştemil olanların ittisâl ve iktirânıdır ki eseri ol vaktin sâhibi yüzünden ahkâmı ve etvârın teceddüdü ve ahvâl-i âlemin mertebe-i kemâlde intizâmıdır. Nitekim cild-i evvelde mürûr etmiştir. **Keşfi çoktur:** Zîrâ bi-i'tibârî'l-cem' kutbu tevhit zâtıdır. Onun için

Fahr-i Âlem (sav) ona ittiba‘ ile me‘mûr olup (ثم اوحينا اليك ان اتبع ملة ابراهيم حنيفا) [Sonra da sana: “Doğru yola yönelerek İbrahim’in dinine uy!” diye vahyettik. (Nahl, 16/123)] vârid oldu. Velâkin bi-i‘tibârî’t-tafsîl kutbiyyet Fahr-i Âlem (sav)’e mahsûs olmakla Hâtemü’l-enbiyâ oldu. Ve bu makâmın bazı şerhi bâlâda dahî güzere etmiştir. **Kâmurân:** -kâf-ı Arabî ile- murâd sürücü ve her maksada erici. **Hem-çünân:** Ancileyin. **Hicân:** -kesr ile- Ak, iyi devedir. Müzekkeri ve müennesi ve vâhidi ve cem‘i beraberdir. يقال ناقه هتمان بعير هجان اى
[Dişi deve için nâkatün hetmân, erkek deve için de ba‘îrün hicân denir. İkisi de iyi ve beyaz deve demektir.] **Ez-Miyân:** Ortadan yâni belden. **Câvidân:** Ebedî. Yâni dünyâda oldukça. (نعم اجر العاملين) [(Böyle iyi) işler yapanların mükâfâtı ne güzeldir! (Ankebut, 29/58)] Hüsn-i amel ehlinin ecir ve sevâbı ne güzeldir. **İsr:** İz mânâsına. **Savlecân:** Mu‘arrebdir. Çevgan dedikleridir ki keşişler asâsı gibi ucu eğri bir değnektir. Onunla sahrâda top çelerler. Yâni bir topu meydana salıp at üzerinde ol çevganla ânı ortadan kaparlar. Her kim kaparsa devlet onun olur. Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Niceler [174] saldı bu meydanda çevgan

Birisi kapmadı gûy-i murâdı

Hakîm u âkil u dâna isen ger

Bu dünyâya hemân bir mel‘abe de

Feşân: İfşândan muhaffettir. Silkmek ve saçmak mânâsına. Aslında sıfat-ı müşebbehedir. **Kantâr:** قال فى القاموس القنطار بالكسر وزن اربعين اوقية من ذهب او الف ومائة اوقية او سبعون الف دينار وثمانون الف درهم او مائة رطل من ذهب او فضة او الف دينار او ملء مسك ثور ذهباً او فضة انتهى. والقناطير المقنطرة المجموعة قنطار اقنطارا كقولك دراهم مدرهمة ودنانير مدنرة كما فى المفردات [Kâmus’ta şöyle geçmektedir: el-Kıntar, -kesre ile- kırk ukıyye ağırlığı altın yahut bin yüz ya da yetmiş bin dinar ve seksen bin dirhem ya da yüz rıtl altın ya da gümüş yahut bin dinar ya da öküz derisi dolusu altın ya da gümüşdür. (Bitti.) el-Kanâtîru’l-mukantara, kıntârın toplanmış hâlidir. Şu sözünde olduğu gibi: Derâhim, müderheme ve denânîr, müdenner. Nitekim el-Müfredât’ta da böyle geçmektedir.] **Nâ-tüvân:** Bî kudret ve kuvvet. Zîrâ tüvân,

güç ve nâ, edât-ı nefydir. **Zebâne:** -feth ile- Od yalını. **Na'ra:** Çağırma. يقال نعر صاح و صوت

بحيوشومه والنعر الصراخ والصياح في حرب اوشر [Şöyle denir: نعر, yâni bağırdı. Boğazdan ses

çıkardı. نعر ise harpte ya da kavga-gürültü (şer) esnasında bağıran, çığlık atan ve bağırs yahut

haykırmaya anlamındadır.] **Bî-zübân:** -feth ile ve zamm ile- dil, lisân gibi. Fâ ile züfân dahî

derler. Zîrâ bâ ve fâ şefeviyyü'l-mahreçtir. **Kelâlib:** Kelûb'un cem'idir. Kelpeten dedikleri

âlet-i ma'rûfe. **Hatâtîf:** Huttâf'ın cem'idir. Zamm ve teşdîd ile eğri demir mânâsına. **Bî-**

kerân: -kâf-ı Arabînin fethiyle- kenar mânâsındadır. Pes bî-kerân bî-nihâye demektir. Yâni

çok. Bundan murâd her âsînin a'mâl-i seyyiesi kadar âlet-i mezkûre vardır demektir. كما قال

اهل الحقيقة ان الكاليب والخطاطيف والحسك صور اعمال بنى آدم يمسخهم اعمالهم تلك على الصراط فلا

ينتفضون الى الجنة ولا يقعون في النار حتى تدركهم الشفاعة والعناية الازلية فمن تجاوزها تجاوز الله عنه هناك

ومن انظر معسرا انظره الله ومن عفا عفا الله عنه ومن استقصى حقه هنا من عباده استقصى الله حقه منه هناك

ومن شدد على هذه الامة شدد الله عليه وانما هي اعمالكم ترد عليكم فالتزموا مكارم الاخلاق فان الله غدا

يعاملكم بما عاملتم به عباده كان ما كان وكانوا ما كانوا [Hakikat ehlinin dediği gibi; kancalar, demir

çengeller ve diken benî Âdemin amellerin sûretleridir. Sırat üzerinde bu amellerine tutunurlar

ve ezeli şefaât ve inâyet onlara gelmeden ne cennete varabilirler ne de cehenneme düşerler.

Kim bu dünyada (Allâh'ın emir ve yasaklarına) önem vermeyip dikkat etmezse, Allâh da

orada ona önem vermez. Kim zorda kalmış biriyle ilgilenirse, Allâh da onu gözetir. Kim birini

affederse Allâh da onu affeder. Kim bu dünyada Allâh'ın kullarından birinin hakkını almak

için yardımda bulunursa (soruşturursa) Allâh da orada o kişinin hakkını öylece soruşturur.

Kim bu ümmete baskı uygularsa Allâh da o kişiye baskı uygular. O size gerisin geri dönen

şeyler sizin amellerinizdir. O hâlde, güzel ahlaka sıkı sıkı sarılın. Çünkü Allâh yarın size,

O'nun kullarına nasıl muamele ettiyseniz, o şekilde muamele edecektir.] **Şâdumân:** Şen

demektir. Mân mânend'dendir. Kalmak ve benzetmek mânâsına. Burada murâd sâni'dir. قال الله

(كان على ربك) [Allâh Teâlâ Meryem sûresinde şöyle buyurmuştur:] Ey

ademiyyân! Sizden hiçkes yoktur. (الا واردها) illâ cehenneme vâsıl ve dâhildir. (كان على ربك)

Habîbim! Onların dûzah üzerine vürûdu perverdigârın üzerine oldu. (حتما) emr-i mahtûmuna zâtı üzerine ânı îcâp eyledi. (مقضيا) kazâ ve hükm olunmuş ki elbette vâki‘ olsa gerektir. (Meryem, 19/71) (ثم ننجى الذين اتقوا) pes şirkten perhizkâr olanlara necât veririz. Ve onları dûzahtan bîrûn kılarız. (ونذر الظالمين فيها) ve nefislerine küfr ve me‘âsî ile zulm edenleri cehennemde terk ederiz. (جثيا) zanları üzerine geldikleri hâlde Yâni onları hor edip ehl-i necâtla cennete hareketten mütekâ‘id kılarız. (Meryem, 19/32) Ve *Tefsîr-i Celâleyn*’de cisiyyâ cemî‘an ile tefsîr olunmuştur.

Ba‘dezâ bu âyet-i şerîfeden münfehim oldu ki cümle ber ve fâcir cehenneme duhûl ederler. Velâkin mü‘min-i kâmil olanlara nispet ile âteş-i dûzah nâr-ı İbrâhîm gibi serd ve efserde olsa gerektir. Tahkîki budur ki cehennem nefsi emmâre sûretidir. Ve dünyâda cümle enbiyâ ve evliyâ ve mü‘minîn ve kâfirîn kadem-i tabîat ile hâviye-i hevâyâ vârid olmuştur. Velîkin enbiyânın sülûkleri nefsi mutmeinne mertebesinden olmakla zikr olunan hâviyenin âteşin efserde bulmuşlardır. Evliyâ dahî cedd edip nûr-i hüda ile ol nâra soyundurmuşlardır. Ma‘fû anh olan mü‘minler dahî bunlara mülhaktır. Pes bu tâife-i celîle âhirette sırât üzerinden nâra vürûd ettik de aslâ ihtirâf görmezler. Zîrâ hevây-ı âteşin dünyâda soyundurmakla onlar için kat‘an cehennem sûreti kalmamıştır. Ve sırat üzerinden mürûrları dahî cennete memerr olmak hasebiyledir. Yoksa azâb tarîkıyla değildir. Feemmâ keferenin dünyâda küfürleri kibriyyet-i hevâ olmakla lâ cerem âhirette onun sûreti olan nâr-ı cehennemde muhterik olurlar. Ve ma‘fû anh olmayan usât-ı mü‘minîn dahî onlara iltihâk bulurlar. Velîkin nûr-i takvâları sebebiyle muhalled olmazlar. Ve bu makâmın tafsîli *Rûhu’l-Beyân* nâm tefsîrimizde mestûrdur. [Geç ey mü‘min, senin nurun benim alevimi söndürüyor.⁴¹⁸] *Mesnevî*’den:

کویدش بکذر سبک ای محتشم
ورنه ز آتشی تو مرد آتشم

[(Cehennem) der ki: Ey yüce kişi, çabucak üzerimden geç. Yoksa ateşlerinden ateşim sönecek.]

⁴¹⁸ Heysemi, Mecmeu’z-Zevâid, c. X, s. 652. Hadis No: 18446 Farklı lafızlarla yer almaktadır.

Şâh-vâr: Şâh gibi ve şâha lâyık. **Kârbân:** Kârcı Yâni tüccar. **Zemr:** -zâ-i mu‘cemenin fethiyle- Düdük çalmak. Ehl-i zemr ile murâd erbâb-ı melâhîdir. Velâkin Nâzım’ın (ks) bu kavlinde ta‘rîz vardır. Nitekim evâhiri Muhammediyyede gelse gerektir. Ve bu makâma münâsîp cild-i evvelde mebhas-i velâdette:

Ne hamr etti ne zemr etti ilh. beytinde kelâmı mürûr etmiştir. Murâd eden ona mürâcaat ede. **İftitân:** İki tâ ile. Fitneye düşmek ve düşürmek. Lâzım ve müteaddîdir. Fitne, me‘âsî zalâl ve fezâyihdir. **Ez-kazâ-yı âsumân:** Taraf-ı âsumândan nâzil olan kazâdan ki murâd mevt veyâ gayri mevânî’dir. **Taht:** -hâ-i mu‘ceme ile- ma‘rûftur. Tahtgâh pâdişahların taht üzerinde oturacak yerine derler. **Baht:** Mu‘arrebdir. Devlet ve tâli‘ mânâsına. قال في

القاموس البخت الجذ معرب [Kāmus’ta şöyle geçmektedir: Baht; iyi şans, kısmet demektir.

Kelimenin aslı arapça değildir.] **Hânümân:** Ev, bark. *Dekâik*’te gelir ki hânümân lafzı mürekkebdir. Cüz’ü hândır. Hân, lügat-ı müşterekedir. Bu makâmda hândan murâd evdir. Bir cüz’üde mândır. Benzeyici mânâsına. Yörüklerin karârına hânümân derler. Eve benzediğinden ötürü Türk-mâne dahî Türke benzediğinden ötürü Türk-mân derler. Şâdümânında vechi buradan zâhir oldu. قال الله تعالى في سورة الزمر (قل يا عبادي الذين اسرفوا على

انفسهم) [Allâh Teâlâ Zümer sûresinde şöyle buyurmuştur: De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! (Zümer, 39/53)] Beyân et Habîbim ki:

“Ey benim nefisleri üzerine ifrât eden kullarım.” Yâni gûnahta ifrât edip hadden bîrûn olan bendeler. (لا تقنطوا من رحمة (175) الله) [Allâh’ın rahmetinden ümit kesmeyin! (Zümer, 39/53)] Bahşîş-i Hüdâ’dan nâ ümîd olmanız. (ان الله يغفر الذنوب جميعا) [Çünkü Allâh bütün günahları bağışlar. (Zümer, 39/53)] Tahkîk Allâh Teâlâ şirkten gayri günahların cümlesin mağfiret eyler. (انه هو الغفور الرحيم) [Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. (Zümer, 39/53)] Tahkîk emr-i zinde-i günâhân ve bendegân üzerine mihribân ancak odur. Demişlerdir ki Hazret-i Kur’ân’da bu âyet-i şerîfe ümîdvâr-terîn-i âyâtür. Pes bîmarsitân cürm ve isyânın bîmarlarına şerbet-i râhat bu dâru’ş-şifâda hâsıl ve beyâbân-ı nefis ve hevâ-yı sergerdânlarına zâd-ı tarîk-i necât bu âyetin medediyle müyesser ve mütevâsıldır.

ندارم هیچگونه توشهء راه
بجز لا تقنطوا من رحمة الله

توفرمودی که نومیدی میارید
زمن لطف و عنایت چشم دارید

بدین معنی بسی امید واریم
بیخساز آنکه بس امید داریم

امید در دمنده انراروا کن
دل امیدوار انرادوا کن

[“Allâh’ın rahmetinden ümîdinizi kesmeyiniz”den başka yol azığı olacak hiçbir şeyim yok. Sen “ümitsiz olmayınız, benim lutfumu ve inâyetimi umunuz” buyurdun. Bu yüzden çok ümitliyiz. Bağışla çünkü çok ümit besliyoruz. Dertlilerin ümîdini kırma, hoş gör. Ümitlilerin gönlüne devâ veriver.]

قال بعض الكبار فى الآية اشارة الى مدح و ذم فالتسمية بعبادى مدح والوصف بانهم اسرفوا ذم
فلما قال قل عبادى طمع المطيعون ان يكونوا هم المقصودين بالاية فرفعوا رؤسهم ونكس العاصى رأسه وقال
من انا حتى يقول لى هذا فقال الله تعالى (الذين اسرفوا) فانقلب الحال فهؤلاء الذين نكسوا رؤسهم انتعشوا
وزالت ذلتهم والذين رفعوا رؤسهم اطرقوا وزالت صولتهم ثم ازال الا عجوبة عن القصة بما قوى رجاءهم
بقوله على انفسهم يعنى ان اسرفت فعلى نفسك اسرفت لا تقنطوا من رحمة الله بعد ما قطعت اختلافك الى
بابنا فلا ترفع قلبك عنا ان الله يغفر الذنوب جميعا واللام للاستغراق والعموم والذنوب جمع وجميعا تأكيد
بابنا فلا ترفع قلبك عنا ان الله يغفر الذنوب جميعا واللام للاستغراق والعموم والذنوب جمع وجميعا تأكيد

[Büyüklerden biri, âyet-i kerîme’de bir medhe ve zemme işâret olduğunu söylemiştir. «Ey kullarım» şeklindeki isimlendirme medihdir ve onların israf ettikleri şeklindeki tavsif ise bir zemmdir. «De ki; Ey Kullarım!» dediğinde itaatkar kişiler âyetle kendilerinin kast edilmiş olmalarını istediler. Bundan dolayı başlarını kaldırdılar. Âsi olanlar ise başını eğdi ve dedi ki; ben kimim ki bana bunu söylüyor! Akabinde Allâh Teâlâ da, «İsraf edenler» buyurdu. Bunun üzerine durum değişti. Başlarını önlerine eğenler

canlanıverdiler, zilletleri zâil oldu. Daha önceden başlarını kaldıranlar ise şimdi başlarını öne eğerek sustular ve savletleri zâil oldu. Daha sonra (Allâh Teâlâ), bu başlarını önüne eğen kişilerin umutlarını (reca) güçlü kılan şey sayesinde ki, bizzat o şahısların nefislerine yönelik sözleriyle, yâni «Eğer israf ettiyseniz kendi aleyhinize israf ettiniz. Kapımıza gelmeyi kestikten sonra Allâh'ın rahmetinden de ümit kesmeyin. Kalbini bizden ayırma. Çünkü Allâh günahların tamamını affeder!» ifadeleriyle kıssadaki fevkaladeliği ortadan kaldırdı. Buradaki «günahlar» kelimesindeki elif-lam takısı istiğrak ya da umum anlam ifâde eder. «Günahlar» kelimesi çoğuldur. «Cemîan» kelimesi ise te'kîttir. Sanki şöyle demiş oldu: «Ben bağışlarım, terk etmem. Affederim, ibkâ etmem.»] Li-muharririhî:

Bakma hatâlarırma
Ente'l-ğafûru'r-rahîm
Kalma cefâlarırma
Ente'l-ğafûru'r-rahîm

Setr eylegil 'uyûbu
Keşf eylegil gurûbu
Kıl mağfiret zünûbu
Ente'l-ğafûru'r-rahîm

Bahr-i rahmete daldır
Feyz ile dilim doldur
Bâr-ı zünûbu kaldır
Ente'l-ğafûru'r-rahîm

Suçum ele almışım
Dergâhına gelmişim
Seni böyle bilmişim
Ente'l-ğafûru'r-rahîm

Yâ Rab yâ senedî
Hakkıyâ kıl mededî
Ezelî ve ebedî
Ente'l-ğafûru'r-rahîm

Kantara: Köprü. Ve kad sebeka. Burada murâd mahall-i habs ve vukûftur. **Îmân eğer kâmil ise:** Îmânın hakîkatte kemâli i'tikâd bi'l-cinândan sonra şehâdât bi'l-lisân ve amel-i bi'l-erkân ve şuhûd-i nûr-i rahmân ileidir. Ve i'tikâd dahî âmentü billâh ilh. makâlesinde mûnderic olan altı aded mü'minün bihe taalluk etmiştir. Pes bu altıdan birine icmâlen veyâ tafsîlen i'tikâd bulunmasa veyâ şekk ve tereddüt vâki' olsa îmân nâkıs ve gayr-i mûncî olur. **Kârdân:** İş bilici. Murâd kâr-ı uhreviyyeye âlimdir. **Hacce açtı mı dükkân:** Yâni hac ticâretin ve amelin etti mi? Maksûd zâd ve râhileye istitâ'at ehlinedir. **Gusl:** بضمين

[İki zamme ve sükunla "el-gasl"den -fethayla- ya da "el-iğtisal"den isimdir. O da, bedeni yıkamanın tamamıdır. Kahistânî'de de böyle geçmektedir.] **İstinân:** Bir nesneyi sünnet ve tarîkat tutmak ve onunla amel kılmak. **Zâman:** Lügatte kefâlet ve iltizâm ve şerîatte gayr için âhir üzerindeki hakk-ı vâcibinin iltizâmından ibârettir. Zâmin, kefîldir. **İmtinân:** Bir kimseye ettiği iyiliği başına kakmak. **Kanâtır:** Ve kanâtır, kantaranın cem'idir. **Rayegân:** Meft-i maksûd-i devlet, cennet-i meft gibi bulduğudur. Zîrâ bu kadar devlete amel cihetinden insanın isti'dâdı yoktur. Belki çoğu fazl-ı feyyâzdır. **Emri ola kün fe-kân:** Yâni O'nun emri, bir nesneye ol demesiyle vücûd bula. Maksûd irâdet-i aliyye taalluk ettiği nesnenin sür'ati husûlün beyândır. الآية [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Sonra Biz kurtarınız. (Meryem, 19/32)] Bu âyet-i şerîfenin tefsîri karîben mürûr eyledi. Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Şu dil kim aşka sûzân oldu görmez nârı ebed yârın

Görür kılmış tecellî serteser nûr-i samed yârın

Sırât-ı müstakîm üzre olan erbâb-ı tevhîde

Sırât üzre delîl-i râh ola nûr-i ehad yârın

Geçenler berk-ı hâtıf gibi bunda berzah-ı nefsi

Komazlar menzile vaslın yolunda zerre sed yârın

Söyündürdükde nâr-ı dûzahı mü'minlerin nûru

Bu nûra ehl-i mahşer edeler reşk u hased yârın

Halâs olmaz yed-i kahr-ı ilâhîden celâl ehli

Sırât üzre melekler edicek halkı rasat yârın

*Cehennem ehl-i isyâna oluptur çünkü sicnu'llâh
Bugün bed-kâr olan bula cezâlar ânda bed yârın*

*Araz cevher ola sûret bula her fikr-i insânî
Gele fâsid-i amelden türlü peyker bî aded yârın*

*Harâb olur vücûd-i âsiyân-ı ümmet âhir-kâr
Ger olmazsa şefâat Fahr-i Âlemden sened yârın*

*Ne kâle i'timâd eyle ne hâle istinâd eyle
Fenâ ehline fazl-ı Hak'tır ancak mu'temed yârın*

*Bugün feyz-i tecellî Hakkıçün erbâb-ı irfâne
Îlâhî Hakkı-i nâçâre Sen eyle meded yârın*

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Yâni eyle buyurur ol pâk zât
Virerüz mü'minlere oddan necât

Koyavüz kâfırları imekleye
Meklemekten Hak Teâlâ bekleye

Yüzleri üstüne oda dolalar
Tâ ebed anda muazzeb olalar

Anladın mı hiç Sırât'ın sûretin
Aydayım dinle kemâl-i kudretin

Çünkü bildin kim tamu süflîdedir
Hem işittin cenneti a'lâdadır

Hem tamunun üstüne olur Sırât
Hem kemer sûretli kurulur Sırât

Anladın mı pes bu kez halk nidiser
Aşağıdan yukarıya gidiser [176]

Bundan artuk ona takrîr olmaya
Bundan azhar akla tasvîr olmaya

Çünkü mü'minler bula ondan halâs
Gör nice şâd olırsalar âm u has

Öyle buyurdu o mâh-ı kâinât
Kim diye halka îlâh-ı kâinât

Varın imdi cennete girin diye
Rahmete dîdârıma erin diye

Şol Hüdâ hakkı ki bilin onu der
Kim elindedir Muhammed cânı der

Şöyle düşe cennet içre yola ol
Kimse göstermeden evin bula ol

Vârid olmuştur geri bir hoş kelâm
Ver rasûlün rûhuna her dem selâm

Âdemî ol kim ki Allâh ona der
Gör ne lutf ettim diye ben sana der

Göndere ona mühürlü bir biti
Yâ îlâhî bize de ver gül biti

Neyledinse eyledin sağışladım
Ben hayâ ettim velî bağışladım

Zî-keremler ıssı ol sultânı gör
Kim suçu kullar eder ol utanır

Bunca kullar ola dinle nidiser
Ettiği suçlarını unıdsar

Yazıcı firiştehler de unuta
Şöyle kim suçsuz gibi fâriğ gide

Nice kullar var eğer azar ise
Yazmaya şerrini ger yazar ise

Defterinin içine şerrin yaza
Dışına ettikleri hayrın yaza

Zî-kerim Allâh Settârü'l-'uyûb
Zî-rahîm Allâh Gaffârü'z-zünûb

Hem rivâyettir Enes'ten kim rasûl
Buyuruptur ol sözü aslû'l-usûl

Bir nice kavme kanatlar vere Hak
Dura yerden uçmağa irgüre Hak

Bunları çünkim melekler göreler
İleri varıp bu hâli soralar

Aydalar kim gördünüz mü siz hesâb
Aydalar kim görmedik hergiz hesâb

Aydalar kim gördünüz mü siz Sırât
Aydalar kim görmedik hergiz Sırât

Aydalar kim gördünüz mü siz cahîm
Aydalar kim görmedik hergiz cahîm

Aydalar kim siz kiminsiz ümmeti
Aydalar kim biz Muhammed ümmeti

Aydalar kim nicedir a'mâliniz
Aydalar kim dinledik akvâliniz

Aydalar iki sebep haslet idi
Aydalar kim ol iki haslet nedi

Aydalar biri yalnız olsavuz
Ma'siyet kılmaya fırsat bulsavuz

Dehşet edip ez-celâl-i Kibriyâ
Gizli suç etmeye ki ederdik hayâ

Hasletin ikincisi işbu idi
Aza biz râzı idik iş bu idi

Pes melekler ayda budur çünkü hâl
Cennetin mülkü size oldu helâl

Bunlar utandı hatâlar etmeye
Hak da yüz tuttu atâlar etmeye

Bunlar az nesneye râzı oldular
Hak da verdi şol kadar kim doldular

Eden ihsân bula ihsânı dedi
Ârif olan bula sultânı dedi

Dinle imdi cân u dilden hâzır ol
Kim ne resme bulalar sultâna yol

Destur ola cennete azm edeler
Kanda iş u işrete bezm edeler

Giderek sahralara erişeler
Vararak hadrâlara erişeler

Bitmiş anda nice türlü hub ağaç
Benzemez serv ü sanavber sâc ü âc

Her ağaç dibinde iki çeşme var
Revnak eyle onları pes çeşme vâr

Sağ u soldan akıp olurlar revân
Göricek şâd olur onları revân

İçeler bu çeşmelerden çün zülâl
Kalmaya gönüllerinde hiç melâl

İlle gönül cennete müştâk ola
Can Cenâb-ı Hazrete müştâk ola

Aydalar kim ola mı ey âh o gün
Kim icâzet buyura ol şâh o gün [177]

Tâ firâkından yanan âvâreler
Vuslatı şehri yoluna varalar

Bulalar ol şehir içinde bir seray
Kim ayağında komuş ola ser ay

Zerre ola dergehinde şems ü mâh
Ede şems âh şemse din âh

Süflî: Arz-ı süflî demektir. Esfel'in müennesidir. **Ona biti:** Yâni ol mühürlü bitiyi bize de ver ve gönder. Pes kâfiyede tekrâr yoktur. **Hayâ:** Ta'yîb ve zemme sebep olan nesnenin havfından ârız olan tegayyür ve inkisârdır. Hakk'a nispetle temsîle mahmûldür. Burada murâd afva tecâvüz ve terk-i ukûbettir. Zîrâ bir nesneden hayâ eden kimse onu işlemez belki terk eder. سبحان من يذنب العبد فيستحي هو [Kul günah işleyip de kendisi utanan (istihya eden Hak Teâlâ) her türlü eksiklikten ve noksanlıktan münezzehtir.] **Dehşet edip ez-celâl-i Kibriyâ:** Yâni zü'l-azamet-i vel'l-kibriyâ olan Allâh Teâlâ'nın kahr ve celâlinde havf edip ve ol havfdan mütehayyir olup. **Bezm:** Meclis-i şarâp ve sohbet. **Hadrâ:** Ahzar'ın müennesidir. Yeşil demektir. Maksût arz-ı hadrâ'dır ki lisân-ı âmmde yeşilistân demektir. **Serv:** Demişlerdir ki Benî İsrâîl'den bir kimse bir ırmakta cenâbet-i zinâdan iğtisâl etmek murâd ettik de ırmak ona hitâp edip:

“Allâh'tan hayâ etmez misin?” diye tevbîh edince şahs-ı mezbûr tâib ve müstağfir olup on iki nefer ibâd ile kemer ictihâdı dermeyân etti. Ba'de zamân ol nehirden ubûr etmek murâd ettiklerinde sâhibü'l-iğtisâl istihyâ-i tehallûf eyledi. Yine nehirden âvâz geldi ki:

“Sizden biriniz veledine gazap etse, tevbesin kabûl eder. Pes sizin dahî tevbeniz makbuldür. Velâkin leb-i cûda oturup ibâdete meşgûl olunuz!” dedi. Bunlar dahî bu güftâr-ı tenbîh eserden mütenebbih olup ta'yîn olunan mevzû'da ibâdet ederlerken birgün sâhibü'l-iğtisâlin gûşuna hitâb-ı “ırcı'ı” vârid olup orada vedâ' âlem-i fânî kıldı. Nehr-i mezkûr bunlara tekrâr hitâp edip:

“Meyyiti benim kenarıma defn ediniz.” dedi. Onlar dahî defn edip sabah oldukta gördülerki kabrin üzerinde on iki aded serv ağacı bitmiş. Demişlerdir ki dünyâda ibtidâ biten

servler bunlardır ki ol on iki nefer ibâdın çemenistân dillerinin terûtâzeliği nişânı ve teveccühlerinin Hakk’a doğru ser çektiğinin alâmetidir. Sonra bakiyye dahî birer birer vefât ettikçe orada defn olunup ziyâretgâh-ı Benî İsrâîl oldu. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Leb-i deryâyı fenâdır vatanım

Garka-i aşk-durur cân u benim

Serv-i gamdır derûn-i bâğında

Andelîbi dile tâze çemenim

Sanavber: Çam ağacı. Velâkin âmm arasında sanavber çamdan bir nev‘ addolunur.

Sâc: Hind vilâyetinde biter bir büyük ağaçtır ki Hazret-i Nûh (as)’ın sefînesi ondan masnû‘dur. **Âc:** Fil kemiği. Burada müzâvece tarîkıyla zikr olunmuştur. **Revnak:** Yüz suyu

ve tâzelik ve yaraşık ve letâfet. **Pes çeşme:** Yâni gözüne. **Vâr:** Yürü. Pes kelâmı iki vecihle tecnîs-i tâm vardır. **Revân:** Evvelkisi akmak ve ikincisi rûh-i insânî mânâsınadır. **Zülâl:**

Birkaç defa tahrîr olunmuştur. **Melâl:** Teellüm ve infi‘âl. **Bir seray:** Yâni bir makâm-ı tecellî ki ey uluvv-i mekân ile ânın ednâ kademesine baş koymuş ola. Pes ikinci seray ser ile aydan mürekkebtir. Ser, baş ve ay mâh mânâsına. **Ede şems âh şemse din âh:** Yâni eğer şems ve

kamer sûret ve eğer şems-i mânâ olan âşık pür-hâleti ol serayın sultânının aşkına âh edeler. Zîrâ ne onun nûruna benzer nûr ve ne hüsn-i cemâline muâdil Vildân ve gılmân ve hûr vardır. Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Yâ ilâhî kıl tecellî-i cemâl

Rûz-i şeb müştâk-ı dîdârım meded

Çeşmime sensiz cihân oldu hayâl

Görmeğe dîdârı bîdârım meded

Vuslatın şehrine ırgür cânımı

Vech-i pâkin eylegil seyrânımı

Sun tecellîden gül-i handânımı

Gülşeninde bülbül-i zârım meded

Gönlüme vermez safâ bâğ-ı cihân

Cânımı kandırmaz enhâr-ı cinân

İki âlemde seni özler bu cân

Âşıkım dîdârın umarım meded

*Câm-ı vaslın sun bana dolu dolu
Mest olup bilmez olam sağ u solu
İrgürem dergâhına âhir yolu
Kuvvet ihsân eyle bîmârım meded*

*Uçmağa dergâhına per ver bana
Tarfetü'l-ayn içre ire cân sana
Kıl nazar Hakkı-i mücrimden yana
Âh bir abd-i günahkârım meded*

FASLÛN FÎ'L-İNSİLÂKÎ İLE'L-CENNET

(Cennet yolculuğu)

KÂFİYETÜ'L-VÂV

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Tanrı Arslanı Alî'den nakl olur ey bilgilü
K'emrine Allâh melekler fevc fevc ine dolu

Süreler hep cennet ehlin gireler tâ cennete
Cümlesinin önlerince Mustafâ-yı mâh-rû

Kapısına çün ereler göreler kim bir ağaç
İki çeşme akar altından onun tatlı duru

Birisinden gusl idüben birisinden içeler
Tayyib ü tâhir olalar zâhir ü bâtın eru

قال الله تعالى وسقاهم رهم شربا طهورا [Rableri onlara tertemiz bir içki içirir. (İnsan, 76/21)]

Anda istikbâl edip ere melekler askeri
Bunlara verip selâmı duralar saf saf uru

قال الله تعالى وسيق الذين اتقوا رهم الى الجنة زمرا حتى اذا جاؤا وفتحت ابوابها وقال لهم خزنتها

(178) سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدين [Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise, bölük bölük cennete sevk edilir, oraya varıp da kapıları açıldığında bekçileri onlara: Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedi kalmak üzere girin buraya, derler. (Zümer, 39/73)]

Yâni Allâh'ın selâmı rahmeti olsun size
Erdiniz şol tayyibâta k'ittinizdi ârzû

Pes girin cennetlere olun muhalled onda siz
Tâ ebed çıkman içinden olun anda bahtulu

İrgüreler binmek için eşkin atlar nâkalar

İlteler nurdan buraklar günden aydan yahtulu

At deve yâkût-ı ahmer urulu altın eyer

Dürr ile yâkût uyanlar bendi lülü ey ulu

Her kişiye hem ağırlık ikişer hıl‘at gele

Ger biri işrâk edeydi doladı dünyâ kamu

Bir kez ol mahşer yerinde hulle giymişler idi

Bunda da hem ikişer hulle geyiserler geri

Her kişinin tapısına duralar nice melek

Kimi yanınca müsâhib kimisi eder tapu

Çün yakın erişeler hep gözüke kasr ile hûr

Erişe zülf-i mutarrâdan dimâga reng ü bû

Görelere cennetlerin ni‘metlerin hamd edeler

K’açmış ol Fettâh sultan bunlara a‘lâ kapu

Kapısı ginliği beş yüz yıllık ola cennetin

Muntazır durmuş melekler kapısında karşı

قال الله تعالى وقالوا الحمد لله الذي صدقنا وعده واورثنا الارض نتبوا من الجنة حيث نشاء فنعم اجر

العاملين [Onlar: “Bize verdiği sözde sadık olan ve bizi, dilediğimiz yerde oturacağımız bu

cennet yurduna vâris kılan Allâh’a hamdolsun. İyi amelde bulunanların mükâfâtı ne güzelmiş!” derler. (Zümer, 39/74)]

Yâni bunlar aydalar el-hamdülillâh kim o Hak

Va‘desine sâdık oldu dediğin verdi hem O

Verdi cennet mülkünü biz kullarına fazl edip

Kanda kim istersevüz seyrân idevüz dinlenü

Râviler aydur Rasûlullâh ayıttı çün gelem

Kapısına ayda hâzin kimsin ey yüzü sulu

Ben Muhammed'ven diyem ol da diye emr olmuşam
Senden önden açmayam hiç kimseye ey sevgülü

Hem dedi cennet haramdır enbiyâya tâ ki ben
Girmeyince ümmetimle dolmayınca çâr-sû

İnsilâk: Sülûkdendir. Duhûl ve nüfûz mânâsına. Velâkin infiâl bâbı mutâvaat için olmakla tarîk-ı cennete halkın insilâki Hakk'ın islâkine göre mutasavverdir. Nitekim Nâzım'ın (ks) gelecek kelâmında ona işâret vardır. **Süreler hep cennet ehlin ilh:** في الحديث

حرمت الجنة على جميع الامم حتى ادخلها انا و امتي [Ben ve ümmetim oraya girinceye kadar Cennet bütün ümmetlere haram kılınmıştır.⁴¹⁹] demişlerdir ki bu hadîs-i şerîf de bu ümmet-i merhûmeye münkabit-i azîme vardır. Zîrâ hadîsin medlûlü budur ki usât-ı ümmet-i muhammedden ta'zîbi miktâr olanlar dûzahdan bîrûn olmadıkça ümem-i sâlifinin sulehâ ve ubbâd ve ulemâsından kimse cennete girmese gerektir. Suâl olunursa ki:

“Usâtın cehennemden hurûcuna dek sâirler tevakkuf etmek ne vecihle mutasavverdir?” Cevâp budur ki:

“Bu ümmetin hesâbı cemî'i ümemin hesâbından mukaddemdir. Pes câizdir ki ümem-i sâlifinin hesâbından ferâğ hâsıl olunca bu ümmetin usâtı dûzahdan halâs olup cennete cümleden evvel duhûl edeler. كذا في انسان العيون [Kezâ *İnsânü'l-uyûn*'da da böyle geçmektedir.]” Velâkin bu kelimada nazar vardır. Zîrâ ma'fû anı olanların cennete duhûlünden sonra bazı dûzahiyâna şefâat taallukuna delâlet eder edille-i zâhire vardır. Nitekim aşağıda kelâm-ı Nâzım'da dahî gelse gerektir. Suâl olunursa ki:

“Câizdir ki enbiyâ Fahr-i Âlem (sav) ile cennete duhûl edip ümemin ulemâ ve sulehâsı bu ümmetin muazzeblerinin hurûcuna dek tevakkuf edeler?” Cevâp budur ki:

“Bu tevakkuf baîddir. Zîrâ metbû'ları olan enbiyâdan tehallûf etmek lâzım gelir, fefhem cidden.” Bizim fehm ettiğimiz budur ki hadîs-i mezkûr gâlib-i ümmete nispetledir. Pes enbiyâ ve ümemin sulehâsı Fahr-i Âlem (sav)'e ve gâlip ümmetine tâbî olup cennete duhûlden sonra bu ümmetin bazı muazzeblerine şefâat taalluk edip cümleden müteahhir cennete

⁴¹⁹ Heysemi, Mecmeu'z-Zevâid, c. X, s. 59-60 Farklı lafızlarla yer almaktadır.

(والعلم عند الله قال الله تعالى في سورة الدهر (وسقاهم رهم شرابا طهورا) duhûllerine mâni‘ yoktur.

[İlm, Allâh Teâlâ’nın katındadır. Allâh Teâlâ Dehr sûresinde şöyle buyurmuştur: «Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.» (İnsan, 76/21)] Dahî ebrâr olan kullara onların perverdigârı şarâb-ı pâk içire. Yâni hem nefsü’l-emr de ednâs ve ercâsdan pâk ola ve hem içenleri melâz-ı hissiyyeye meyl ve mâsivâyı Hakk’a rükûn ve denesi çirkinden tathîr ede. Tâ ki mutâlâa-i cemâle tecerrüd edip Hakk’ın likâsı ile iltizâz bulalar. Ve onun bekâsı ile bâkî olalar.

از سقاهم رهم بين جمله ابرار مست
در جمال لا يزالي هفت و پنج و چار مست

[“Sekāhum rabbuhum” âyetiyle Hak dostları mest olmuşlar. “Lâ yezâl” olan Rabb’in cemâlinden herkes sarhoş olup kendinden geçmiş.]

Ve inde’l-mukarrebîn şarâb ile murâd muhabbet-i zâtiye şarâbıdır ki rıkkıyyet-i ağyâr-ı kedûretinden pâkdır ve kâsesi ke’s-i rubûbiyet ve terbiyedir. Li-muharririhî:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

İçegör câm-ı aşktan bir acep mey
Olagör tâ ebed mestâne-i dost
Dile revzenler aç dil bağı çün ney
Ola cânın tecellî hâne-i dost

“Sekāhüm rabbühüm”den raşhadâr ol
Şarâb-ı aşk-ı pâk-i Hak ile dol
Bu keyfiyetle bilme sağ ile sol
Olup mecnûn gibi dîvâne-i dost

İçegör bezm-i vahdette bu câmı
Geçegör kesret içre âr u nâmı
Vücûd evsâfını yakıp tamâmı
Bu şem’a olagör pervâne-i dost

Gönül kim cennet açıldır el-Hakk
Bu cennet içredir her zevk-i mutlak
Sana her yüzden olmuş âşinâ Hak
Niçün sen olasın bîgâne-i dost

Şehâdet kıl bu vahdet vechine gel
Bu gaybe ile tekbîr al götür el
Yüzün [179] gör yârin olsun şüphe münhal
O zülfe ile dostun şâne-i dost

Olanlar Hakkıyâ Hakk'a nazargâh
Siler âyînesin çün safha-i mâh
Ona âşık olur son demde Allâh
Viren cânı olur cânâne-i dost

[Allâh Teâlâ Zümer sûresinde şöyle
buyurmuştur:] Kendi perverdigârları azâbından havf üzre olan mü'minler sevk olundular.
(الى الجنة) Yâni melâike onları veyâ süvâr oldukları merâkibi lutf ve mülâyemetle sürerler.
Tâ çün behişte (حتى اذا جاؤها) Girve girve tefâvüt-i merâtib üzere. (زمر) sevâyı behişte
geleler. (وفتحت ابوابها) Saâdet-i tamâm ve devlet-i mâlâ kelâma nâil olalar. dahî cennetin
kapıları onlar erişmezden evvel küşâde ola. Tâ ki intizâr çekmeyeler. (وقال لهم خزنتها) dahî
hazenân-ı behişt müttakîlere diyeler:

(طبتم) Cemî'i mekkâre ve âlâmdan selâmet sizin üzerinize olsun. (سلام عليكم)
(فدخلوها خالدين) çirkâb-ı me'âsîden pâk oldunuz. Veyâhut naîm-i cennetle hatırınız hoş oldu.
اللهم اجعلنا من اهل النعيم المقيم (Zümer, 39/73) pes câvidân olduğunuz hâlde behişte giriniz.
(Allâhım! Bizi mukîm olan (sürekli kalan) nimet (cennet) وشرفنا بلقائك انك انت الكريم الرحيم
ehlinden eyle ve bizi Sen'inle buluşmakla şereflendir. Sen çok cömert ve merhametlisin.]
Yâni Allâh'ın selâmı ilh: Nâzım (ks) selâmı selâmullâha haml eyledi. Nitekim bazı
müfessirler zâhib olmuşlardır. Velîkin bu selâm ile:

(سلام قولاً من رب رحيم) [Onlara merhametli Rabbin söylediği selam vardır. (Yâsîn,
36/58)] meyânında fark vardır. Zîrâ sâni bî-hicâp ve vâsitadır. **Tayyibât:** Naîm-i tayyibe ve

lezîze. **Muhalled:** Bâkî tafsîli mürûr etmiştir. **Nâka:** Dişi deve. **Bendi:** Yâni o yanın bendi veyâhut zikr olunan at ve devenin sîne bendi veyâhut zîne müteallik gayrı bend ola. **Zülf-i mutarrâ:** Tâze perdâht olmuş ve taranmış zülûf demektir. Tatriyedendir. Tecdîd mânâsına. Ve tara gadda yâni taze nesnedir. (لتأكلوا منه لحما طريا) [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Taze et (balık) yemeniz için. (Nahl, 16/14)] **Reng ü bû:** Renk, boya ve bû râyihadır. [Allâh Teâlâ Zümer sûresinde şöyle buyurmuştur:] قال الله تعالى في سورة الزمر (وقالوا) Dahî mü'min, müttakî olanlar cennete vusûlde diyeler:

(الحمد لله الذى صدقنا وعده) Cümle sitâyîş ol Hakk'a mahsûstur ki ba's ve sevâpla kıldığı va'dini bize râst eyledi. (واورثنا الارض) ve arz-ı cenneti bize mîrâs verdi. Yâni a'mâlden bedel temlîk eyledi. Veyâ vârisin mîrâsa temkîni ve tasarrufu gibi bize dahî kudret ve zabt verdi. (فنعلم اجر) (نتبوا من الجنة حيث نشاء) cennet-i vâsi'adan dilediğimiz yerde cây-gîr oluruz. (العاملين) Pes fermân-ber olup kâr-ı nîgû ehlinin mezdi ne nîgûdur. (Zümer, 39/74) **Hâzin:** Hazînedâr. Burada murâd rıdvândır ki cenneti ve nefâisini zabt ve hıfza müvekkildir. **Çâr-sû:** Pazardır. Burada mânâyı lügaviyyesi murâddır ki dört cânıptır.

Ba'dezâ bu hadîse müteallik olan kelâm karîben mürûr eyledi. Sırr-ı tekaddüm budur ki Fahr-i Âlem (sav) her kemâlde mukaddemdir. Ve âlem-i vücûda kapı onunla açılmış ve her berzah onun şefaatiyle geçilmiştir. Pes ism-i fettâh'a mazhar-ı tâmdır. Ve âhiret âlem-i ervâha nâzır olmakla miftâh-ı cennet, ebvâbü'l-ervâh olan Fahr-i Âlem (sav) olmak lâzım geldi. نَسْتَل [Allâh sübhânehu ve Teâlâ'dan, bizi sancağı altına almasını ve likâsı ile şereflendirmesini istiyoruz.] Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Cümleden âlîdir ey dil pâye-i Fahr-i Cihân

Sırrı ev-ednâdadır sırrı râye-i Fahr-i Cihân

Cennet-i a'lâya miftâh-ı ilâhîdir yarın

Şol vesîle rütbesidir vâye-i Fahr-i Cihân

*Feyzinin bir katresidir reşha-i cennet onun
Çeşme-i ayn-ı ezeldir dâye-i Fahr-i Cihân*

*Ayn-ı tûbâdır vücûdu ehl-i îmân üstüne
Râhat-ı uzmâyı dildir sâye-i Fahr-i Cihân*

*Katrece feyz-i şefâat etse besdir âleme
“Rahmeten li'l-âlemîn”dir mâye-i Fahr-i Cihân*

*Âlem-i hejdeh hezâra Hakkıyâ şâmil-durur
Du cihânda rahmet-î bî gâye-i Fahr-i Cihân*

FASLÛN FÎ-DUHÛLÎ'L-CENNET

(Cennete giriş)

قال الله تعالى وعد الله المؤمنين والمؤمنات جنات تجري من تحتها الانهار خالدين فيها ومساكن طيبة

[Allâh, mü'min erkeklere ve mü'min

kadınlara, içinde ebedi kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vadetti. Allâh'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur.

(Tevbe, 9/72)]

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Pes gire evvel rasûlullâh hem andan enbiyâ

Evliyâ andan kamu mü'minler ile ey amû

Buyuruptur hem rasûl ü sadr u bedr-i kâinât

Ehl-i cennet girdiği hâlde ola gökçek hulu

Tenlerinde olmaya kıl sâfi tenli olalar

Emred ola hep sakalsız gözler ola sürmelü

Ağ olısardır kamusı hem kıvırcık saçlılar

Erkek ü dişi olısar otuz üçer yaşılı

قال النبي عليه السلام يدخل اهل الجنة الجنة جردا مردا متكحلين بيضاء اجسادا اجعادا ابناء ثلاث

وثلاثين [Sav Efendimiz şöyle buyurmuştur:

“Cennet ehli, cennete vücutları kılsız, yüzleri sakalsız, gözleri sürmeli, bedenleri bembeyaz ve otuz üç yaşında olarak girerler.”⁴²⁰]

Uçmağa çünkim gireler vere Hak kendi selâm

Ayda “tıbtüm fedhulûhâ hâlidîn” ol Afû [Zümer, 73 âyet]

Hem buyurdu cennete yoksullar önden gireler

Gireler beş yüz yıl önden görmeye gussa kayu

⁴²⁰ Tirmizî, Cennet, 12. Farklı lafızlarla yer almaktadır.

Bu meğer şunlar ola kim fakr ile fahr ettiler
Alçak u yumşak yürüyüp eylemezlerdi ulû

Bir rivâyette gelir kim kırk yıl önden gireler
Bu meğer kim sabrı yok yoksul ola ey nîk-hû

Çün Süleymân ile Yûsuf baylar idi dünyede
Enbiyâdan sonra kırk yıl gireler der rû-nümû **[180]**

Hem buyurdu kim sekiz kapısı vardır cennetin
Yedisinden gire yoksullar birinden arkalu

Hem buyurdu üç bölük önden giriser cennete
Biri oldur kim şehîd etmiş idi onu adû

Biri bir kuldur ki kulluk eder idi Tanrı'ya
Hocasın hem râzı edip kulluk ederdi eyü

Budur üçüncü kim yoksul ayâl bend idi ol
Tâat ile ulur idi gerçi kadr idi ulu

Hem buyurdu kim benimle gire yetmiş bin kişi
Her bin ile gire yetmiş bin hesabsız içerü

Hem buyurdu saff-ı evvel cennete önden gire
Hassa şunlar kim edine beş namâza beş vuzû‘

Hem buyurdu şunlar evvel giriserler cennete
Derler idi hamd edip serrâda ve darrâda hû

Bunlar onlardur kim işrâk etti nûr-ı Kibriyâ
Kibri terk edip dediler hayret-i kübrâda hû

Bir tecelli etti ihrâk etti envâr-ı celâl
Seyr edip esrâr-ı sırrı dediler isrâda hû

Pertev-i zât-ı ehad'dan gözüken hep nûr idi
Onun için derler idi ağ ile karada hû

Urdular onun celâli satvetinden na‘ralar
Dediler pes “sebbih’isme Rabbike’l-a‘lâ” da hû [A‘lâ sûresi, 1. âyet]

Cübbeler çâk eyleyip seylâb ederdi kan u yaş
Âh edip ederler idi kuruda deryâda hû

Bu iki yüzlü cihâna urdular bir puşt-ı pâ
Onu bir bilip dediler zîr ile bâlâda hû

Canları vâsıldı Hakk’a âlem-i a‘lâda hây
Gerçi derlerdi bular bu âlem-i ednâda hû

Hû bu kez bir yere irgürdi buları k’adı yok
Bu kadar bildiler ancak bâtın u peydâda hû

Bir bekâ verdi bu kez pes erdi hakkânî vücûd
Tâ hakâyık diller ile dediler eclâda hû

Bunlara çün sâlih oldu bu kadar vecd-i vücûd
Dilli dilsiz dediler ûlâda ve uhrâda hû

Hakk’ı vicdân ettiler tâ şöyle kim fıkdanı yok
Andan ötrü derler idi ol hüve’l-mevlâda hû

Halkı fıkdan ettiler hem şöyle kim vicdânı yok
Bu sebepten derler idi cümle-i eşyâda hû

Fânide hû bâkide hû berzah u mahşerde hû
Arsada hû ravzada hû cennetü’l-me‘vâda hû

Evvelâ hû âhirâ hû zâhirâ hû bâtınâ
Hâl ile hû zevk ile hû fi‘l ü vasf esmâda hû

Hakk-ı mutlak oldur el-Hak âlem anda mahv u gark
Kul hüvellâhüllezi kul lâ ilâhe illâda hû

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Gel ey derd-i İlâhîden haberdâr olmayan gönül

Gel ey aşkında can verip cigerdâr olmayan gönül

Gel ey eyvân-ı Sübhânîde serbâz olmaya bî-derd
Gel ey merdân-ı Hakkânîde berdâr olmayan gönül

[Allâh Teâlâ Tevbe sûresinde (قال الله تعالى في سورة التوبة (وعد الله المؤمنين والمؤمنات şöyle buyurmuştur:] Allâh azîmü's-şân merdân ve zenândan mü'min olanlara va'd eyledi. (جنات تجري من تحتها الأنهار) Şol bostanları ki onların ağaçları altından enhâr-ı erbaa cereyân eder. (ومساكن طيبة في جنات عدن) Ol bostanlarda câvidân oldukları hâlde. (خالدين فيها) Ve yine cennât-i adn de pâkize ve hoş meskenler va'd eyledi. Demişlerdir ki çeşme-i tesnîm cennet-i adn'dedir. (ورضوان من الله) ve Allâh azîmü's-şân katında mü'minlere olan ednâ mertebe hoşnutluk (اكبر) behişt ve ânın na'îminden büzürk-terdir. (Tevbe, 9/72) Zîrâ mebd-i cemî'-i saâdet ve menşe-i tamâm-ı kerâmât rızâ-i hazret-i izzettir.

يكي ميخواهد از تو جنت و حور
يكي خواهد كه از دوزخ شود دور
ولكن ما نخواستيم اين و آن جست
مراد ما همه خشنودى نست
چو تو خشنود كشتى درد و عالم
همين مقصود بس والله اعلم

[Kimisi Sen'den cennet ve hûri ister. Kimisi de cehennemden uzak kalmak ister. Ancak biz ne onu ne de öbürünü isteriz. Murâdımız yalnızca Sen'in hoşnutluğundur. İki âlemde de bizden hoşnut olursan, bu bize yeter. -Allâh bilir ya!-]

[Işte büyük kurtuluş da budur. (Tevbe, 9/72)] Zikr olunan cennet ve rızâ şol matlûb-i azîm ve maksûd-i celîle zaferdir ki ona nispetle dünyâ vemâ fihâ bir emr-i hakîrdir. **Emred:** Bıyıkları zâhir olup henüz sakalı bitmeyen civan. كما قال في القاموس الامرد الشاب الذى طرّ شاربه ولم تنبت لحيته يقال غلام امرد ولا يقال جارية مرداء. قال الراغب

المريد من شياطين الانس والجن المتعري من الخيرات من قولهم شجر امرد اذا تعري من الورق ومنه قيل رملة
[el- مرداء اذا لم تنبت شيئا ومنه الامرد لتجرده عن الشعر وفي الحديث (يدخل اهل الجنة الجنة جردا)
Kāmus'ta geçtiği gibi; el-Emred, bıyıkları çıkmış ancak sakalı çıkmamış gençtir. Mesela şöyle
denir: "Gulamun emred." Ancak şöyle denmez: "Cariyetün merdâ." er-Rağıp (el-Müfredât'ta)
şöyle demiştir: Şeytanların ve insanların merîd olanları, her türlü hayırdan uzak olanlardır.
Ağaç yapraksız olduğunda ona, "şecerün emred" denir. Yine, eğer toprakta/kumda herhangi
bir bitki bitmemişse, "remletün merdâ" denir. Emred kelimesi de, saç/tüyden tecerrüt hâlinde
olmak anlamı taşıdığı için, buradan gelir. Nitekim bir hadîs-i şerîf şöyledir: Cennet ehli,
cennete ancak kılsız olarak girerler.⁴²¹] Cürd, -cîmin zammı ve rânın sükûnuyla- ecred'in
cem'idir. Kıldan mütecerred olan Yâni cesedinde kıl olmayan kimseye derler. يقال رجل اجرد لا

"recülün ecred" [el-Kāmus'ta geçtiği gibi, saç/tüyü olmayan adama "recülün ecred"
denir.] Yâni cennet ehli cennete tenleri kıldan sâfî olduğu hâlde gireler. Murâd emred
oldukları hâlde. Pes merd dahî cürd ve zenende emredin cem'idir. Ve emredin mânâsı şimdi
güzer eyledi. Yâni bedenlerinde kıl olmadığı gibi sakal yerinde dahî olmaya. Müfredât'da
gelir ki ehl-i cennetin emred olduğu zâhir yine mahmûldür. Ve bazıları şevâib ve mekâbihten
mu'arrâ olmak mânâsını vermişlerdir. Ve İnsânü'l-uyûn'da gelir ki Hazret-i Âdem (as)
emred idi. Sakal evlâdında zâhir oldu. Pes ehl-i cennet [181] cennete girdikleri zaman Âdem
sûreti üzere yalın yüzlü olsalar gerektir. وفي حديث ابن مسعود رضى الله عنه بسند ضعيف اهل الجنة

جرد مرد الا موسى عليه السلام فان له الحية تضرب الى سرته وذكر القرطبي في تفسيره ان ذلك ورد في حق
هارون اخيه ايضا ورأيت بخط بعض اهل العلم انه ورد في حق آدم عليه السلام ولا اعلم شيئا من ذلك كذا في
[İbn-i Mesûd (ra)'den, senedi zayıf olarak gelen bir hadîs-

i şerîf şöyledir: "Cennet ehli tüysüz ve sakalsızdır. Mûsâ (as) hariç onun göbeğine kadar
uzanan sakalı vardır."⁴²² Kurtubî, tefsîrinde bu durumu kardeşi Hârûn hakkında da zikreder.
Bazı ehl-i ilmin el yazısıyla gördüm ki bu durum Âdem (as) hakkında da varid olmuştur. Ben
bu konuda bir şey bilmiyorum. İmam Sehâvî (rahimehullah)ın Makāsıd-ı Hasene kitabında da
böyledir.] **Mukahhalen:** Sürme-i kudretle âhû gibi sürmelenmiş oldukları hâlde. Kuhl -zamm

⁴²¹ Tirmizî, Cennet, 8, (2542).

⁴²² Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, c. I, s. 234. Hadis No: 714. Farklı lafızlarla yer almaktadır.

ile- esmed dedikleri sürme taşıdır. Sürmenin dahî envâ'ı vardır. Kuhli'l-cevâhir ve gayriler gibi. Tûtiyâ sürmeden gayridir. Yâni göz otudur ki def'i maraz için göze çekerler. وفي القاموس

التوتياء حجر [el-Kāmus'ta et-Tûtiyâ kelimesinin taş anlamına geldiği söylenmektedir.] **Beyzâ:** -

kesr ile- Ebyazın cem'idir. Elvanda beyâz sevâdın zıttıdır. Demişlerdir ki cennette siyah renk olmaz. Zîrâ levn-i celâldir. Cennet ise mahal-i cemâldir. قال في المفردات ولما كان البياض افضل لون

عندهم كما قيل البياض افضل والسواد اهلوال والحمرة اجمل والصفرة اشكل عبر عن الفضل والكرم بالبياض

[el-Müfredât'ta şöyle denmektedir: Onlara göre beyaz,

en faziletli renk olduğundan -nitekim şöyle söylenmektedir; beyaz en faziletli, siyah en korkunç, kırmızı en güzel ve sarı en mübhemdir- fazilet ve kerem beyaz kelimesiyle tabir edilmiştir. Öyle ki, herhangi bir ayıba bulaşmamış kişiye “beyaz yüzlü” denmiştir.] **Ci'âden:**

-kesr ile- Cu'dun cem'idir. Kıvrıcık saç mânâsına. Hilâfı sebtir ki sarkık saçtır. **Ebnâi selâsü**

ve selâsin: Otuz üçer yaşında oldukları hâlde. Hazret-i Îsâ (as) gibi. Ebnâ, ibnin cem'idir.

Îzâfet-i mülâzemet mânâsını ifâde eder. Nitekim malından ba'îd olup yola mülâzim olan misâfire ibn-i sebîl, yol kesen hırsıza ibn-i tarîk ve muammer olan kimseye ibnü'l-leyâlî ve tuyûr-i âba ibnü'l-mâ, ve gurâba ibn-i dâye derler. Murâd dâyetü'l-ba'îrdir. Yâni devenin yanıdır ki yağır oldukça zâğ onun üzerine konmaya mülâzimdir. Li-muharririhî:

ذقن اهل جنان شد چون سيب

نامداور از ريش يك آسيب

نخرامد کند صبا چو هبوب

مکر آن زلف سياه محبوب

[Cennet ehlinin çenesi elma gibi oldu. Sakaldan ona bir zarar ziyan gelmez. ...]

Afû: Esmâullâhtandır. Ziyâde afv edici mânâsına. Afv ile mağfiretin farkı güzer etmiştir. **Fakr ile fahr ettiler:** Tahkîk bâlâdadır. **Ulû:** Yücelik. **Ey nûk-hû:** Ey güzel huylu Yâni fukarânın beş yüz yıl mukaddem cennete girenleri. Terakkî ehlidir ki sabır sâhibleridir. Pes sabırsız olanlar dahî mutlak fakırları berekâtıyla sâirler üzerine kırk yıl kadar vakit tekaddüm edeler. **Rû-nümû:** Yüz gösterici. Maksud enbiyâdan kırk yıl sonra yüz gösterdiklerin beyândır. **Hocasın:** Yâni efendisın. Ve mâlikin merd olsun zen olsun. **Yoksul**

ayâl bend idi: Yâni ayâl kaydına bend olmuş yoksul idi. **Iyâl:** -kesr ile- Bâlâda yazılmıştır. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Olsa bir kimesne bend ehl u ıyâl

Kimseden eylemese rızık hayâl

Kılsa rezzâka tevekkül tahkîk

Cennete ön duhûle ola hakîk

Bağrı yak âteş-i gamda her dem

Hûn-i dil eyle gıdânı âdem

Eyleme arz-ı hâcet ellere vâr

Yok değil nân hamdulillâh vâr

Vâr behişt içre ye menn u selvâ

Sabr ile çün koruk olur helvâ

Vuzû': Abdest. Şeyhim, senedim (kaddesallâhu sirrahu) tahrîr ettiğinde kendi hatt-ı şerîfleriyle müsebbittir ki buyurmuşlar:

“Üç nesneye muhabbetle merzûk oldum. Biri, her işte kitap ve sünnet ile amel ve biri beş vakitte tecdîd-i vuzû' ve biri cemâatle edâ-i salât. رزقنا الله واياكم هذه الخصال وقيمنا على فحج

العزيمة قبل ان ينقطع الاوصال [Allâh Teâlâ hem bize hem de size bu özellikleri bahşetsin ve vuslat

imkanı kesilmeden önce bizi azimet yolu üzere kılsın.] ve bir dahî kırk yıl şükür vuzû'u terk etmedikleri lisanlarından mesmû'dur. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Feilâtün / Feilün (Fa'lün)]

Niçe bir tîre-durur safha-i dil

Âb-veş etmeyesin sûfî sâf

Bî-vuzû kimse olur mu sûfî

Var iken bunca âb insâf insâf

Serrâ': Hâlet-i hasene, zevk ve sürûr ve sıhhat ve ni'met gibi. **Darrâ':** Hâlet-i seyyie. Elem ve gam ve maraz ve fakr gibi. Yâni alâ külli hâl Hakk'a hamd ederlerdi. Eğer

mahbûbâtta eğer mekrûhâtta bundan münfehim olur ki hamdin müte‘alliki şükürden e‘amdır. Zîrâ belâya göre şükür yoktur. Sebebi ezdiyâd-ı belâdan ihtirâzdır. Nitekim buyurur:

(لئن شكرتم لازيدنكم) [Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam.]

(İbrahim, 14/7)] hamd ise böyle değildir. Ve her hâl üzerine hamd etmek enbiyâ ve kümmel-i evliyâ şânındandır. Zîrâ lutf ve kahır bir görüp inkıbâz gelmemek ve belki kahrden ziyâde inbisâd üzere olmak onlara mahsustur. Zu‘afâyâ teellüm geldiği bakiyye-i vücûtdandır. **Kibri terk edip dediler hayret-i kübrâda hû:** Kibirden murâd vücûd dedikleridir. Zîrâ a‘zamu esbâb vücûttur. Pes kibri terk etmek fenâfillâha işârettir. Ve hayret-i kübrâ vuslatın evâilinde bir makâmdır. Meselâ bir kimse müddeti’l-ömr meclis-i şâha varmamış ve şâhı görmemiş olsa ibtidâ-i duhûlünde hâsıl olan hâlete hayret derler. Hüdâyî:

Hakk ile her kim bilişti

Vâdi-i hayrete düştü

Aşk deryâsı baştan aştı

Neyleyeyin gönül seni

İhrâk: Yâni envâr-ı celâlin tecellîsi onların cümle eniyyât ve taayünâtını yakıp kül eyledi. Ve vücûda müteallik eser komadı. **Seyr edip esrâr-ı sırrı dediler isrâda hû:** Esrâr - feth ile- sırrın cem‘idir. Emr-i mektûm ve her nesnenin cevfi ve lübbü mânâsına. **İsrâ:** -kesr ile- Yürümek ve yürütmek. Lâzım ve müteaddîdir. Burada murâd mi‘râc-ı ma‘nevîdir. Yâni taayyün-i zâtı mertebesine mazhar olan sırrın esrârı mektûmesini mükâşefe edip mi‘râc-ı ma‘nevîde hû dediler. Ve âlem-i hüviyyete erdiler. Ma‘lûm ola ki sırrın fevkinde vücûd-i mutlak mazharı olan gaybû’s-sır vardır ki sırr-ı hafî ve sırru’s-sır dahî derler. Nâzımın (ks) murâdı bu sır olmak dahî câizdir. **Pertev:** Şu‘le-i âfitâb ve şu‘le-i ateş. **Ağ ile karada:** Zâhir ve bâtın ve ecsâm ve ervâh ve bunların emsâli Yâni taayyün-i ilâhînin cemî‘ **[182]** merâtibinde dîde-i bâtınlarına zâhir olan Pertev-i zât-ı ehadiyyet idi. Gayri değil idi. Zîrâ makâm-ı vahdette kesret ve gayr yoktur. Binâen alâ hâzâ her ne sûrete nazar salsalar ve her ne rengi mütâlâa kılsalar huvallâh derlerdi.

مغربی زان میکند میلی بگلشن کاندرو

هر چه را رنگی و بوی هست رنگ و بوی اوست

[“Mağribî” gül bahçesine meyleder çünkü orada ne kadar renk ve koku varsa, O’nun renk ve kokusudur.] ve bunda işâret vardır ki hakîkatte hû zikri şân-ı mukarrabîndendir. Zîrâ

onlar eşyâda mevcûd-i vâhiden gayri görmezler. Pes sûfiyyenin hû kelimesi ile zikr ettikleri bu mânâyâ dâirdir. Ve bu mânâdan bî-haber olup kıyl u kâlde kalan sûret ehli hû'ya zikr değildir der ve dahl dahî edip müdde'âsına ibrâz-ı delîl eder. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Şol ki inkâr etti kendine kâr

Ânı bî-kâr eyledi inkâr

Biri görmezse dîdenin ikisi

Seni a'mâ gibi alır efkâr

Satvet: Hamle ve kahr ve gazap ve şiddet. **Dediler pes “sebbih’isme...” ilh:** Tesbîh tenzîh mânâsınadır. Maksûd Hakk’ı tenzîh ettiklerin beyândır. Ma'lûm ola ki sûfiyye katında isim, taayyünden ibârettir. Pes erbâb-ı zâhir yanında ismi tenzîh eylemek, lâıyk olan mânâyâ haml edip ta'zîm ile zikr etmektir. Ve ashâb-ı bâtın katında taayyünât Hakk’ı gayriyyetten tenzîhtir. Pes bu beyt mâkablini te'kîd olmuş olur. Ve câizdir ki mâkabli makâm-ı teşbîhe ve bu makâm tenzîhe nâzır ola ki Hakk’ı enfüs ve âfâktan tecrîd ve tefrîd ve neseb ve izâfetten taktî'dir. Fefhem cidden. **Cübbe:** -zamm ile- Sevb-i ma'rûftur. Burada zâhirine mahmûldür. Zîrâ aşkın galeyân ve harâreti katında ceyb ve cübbe çâk ola gelmiştir. Beyt:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Feilâtün / Feilâtün / Feilün (Fa'lün)]

İstediğin bulasın hem-çü nesîmî olasın

Bir gün ola bilesin cübbe ve destârındır

Bu beyitte cübbe ve destârla murâd âlem-i ekvân ve ecsâmıdır ki rûhun habbesi gibidir. Pes ecsâmın kıyâmı ervâh ile ve ervâhın te'sîri hakîkat iledir. **Seylâb:** Kar ve yağmurdan müctemi' olan sudur. Burada murâd sel suyu gibi gözlerinden kan ve yaş akardı demektir. **Urdular bir puşt-ı pâ:** Yâni fâriğ oldular ve yüz çevirdiler. Nitekim bu mânâyâ acem (چار تکبیر برون) [Ona (onun için) dört tekbir.] derler. Murâd meyyit namazında olan çâr tekbirdir. Metrûku hükm-i emvâtta komak maksûttur. Hâfız beyt:

من هما ندم که وضو ساختم از چشمهء عشق

چار تکبیر زدم یکسره بر هرچه که هست

[Bu aşk çeşmesinden abdest alır almaz, her ne varsa, bütün varlığa dört tekbir getirdim.]

ve bu ta'bir, lisân-ı Arabîde dahî vardır. Nitekim Şeyh Abdülkâhir Cürcânî demiştir: *كبر على العلم لا ترمه. ومل الى الجهل ميل هائم* [İlmi yücelt, onu bir kenara kaldırıp atma. (Daha sonra), aşık bir kişi gibi, cehalete meyl et.] Yâni ilimden ferâgat eyle ve cehle meyl et. Zîrâ ilimden evvel olan cehl mezmûm ve ilimden sonra olan memdûhtur.⁴²³ *قال تعالى (لكيلا يعلم بعد* [Allâh Teâlâ şöyle buyurmuştur: Ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hâle gelsin. (Hac, 22/5)] **Zîr ile bâlâda:** Alçakta, yüksekte ve aşağıda, yukarıda demektir. **Gerçi derlerdi bular bu âlem-i ednâda hû:** Nitekim Hazret-i Yûnus (as)'a batn-ı hût da olması müşâfehe tarîkıyla tesbîhe mâni' olmadı. Âlem-i ednâdan fi'l-hakîka murâd nefstir ki rûhu Yûnus (as) gibi ibtilâ' etmiştir. Ve hûtun teveccüh husûsunda rûha zararı olmadığı gibi nefsin dahî ervâh-ı kümmele nisbetle zararı yoktur. Meselâ bülbülün kafesinde mahbûs olması terennümüne mâni' değildir. Ve bundan münfehim olur ki evliyâyâ Hakk'ın ta'rîf ettiği havâstan gayri kimse bilmez. Batn-ı hût da olan Yûnus (as)'ı gayri hîtân bilmedikleri gibi. Pes cümle hatâ edenler kıyâs-ı nefsten vartaya düştüler. Zîrâ bu âlem-i ednâda mahbûs iken âlem-i a'lâyâ ittisâlin imkânını bilmediler. Kendileri gibi ehl-i keşfi mahcûb kıyas ettiler. Nitekim (*لهذا الرسول يأكل الطعام ويمشي في الأسواق* [Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor! (Furkan, 25/7)] dediler. Li-muharririhî:

*Görse cism-i Habeşî zâhir-bîn
Der bunun cânı olur mu rûmî
Dimez ammâ ki kafadır mahcûb
Hiç kafâlar berâber rûmî*

Adı yok: Zîrâ hakîkat-i sırfe âleminde isim ve resm yoktur. İsim ve resm söyledikleri tefhîm içindir. Nitekim tahkîki gelse gerektir. İnşâallâhu Teâlâ. **Peydâ:** Âşikâre. **Tâ hakâyık diller ile dediler eclâda hû:** Eclâ ziyâde celî ve zâhir demektir. Ahfânın zıddıdır. Burada murâd hakîkatin mukâbilidir ki âlem-i sûrettir. Yâni Allâh Teâlâ onlara vücûd-i mecâzîden bedel vücûd-i Hakkânî in'âm ettikte sûret, mânâyâ ve resm, hakîkate mütebeddil olup lisân-ı Hakk'la âşikâre hû dediler. Ve kimse onların ne dil ile zikr ettiklerin bilmedi. Nitekim halk

⁴²³ *لكيلا يعلم من بعد علم شيئا* âyetin orijinali bu şekildedir. Bu baskıda “من” kelimesi unutulmuştur.

onları kendi sohbetlerinde kıyâs eylediler. Onlar ise tecellî-i bekâdan sonra müddetü'l-ömr sohbet-i Hak ile oldular. Li-muharririhî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Ben senin vechin görüp sandım seni

Dedim ol yâri bana göster kanı

Bilmedim sensin o yâr-ı nâzenîn

Ne seni bildim dirigâne beni

Vecd-i vücûd: Vücûddan murâd erbâb-ı hakâikin bâtınlarıyla idrâk ettikleri envâr-ı tecellîdir ki bilâ tekellûf zâhir olur ve vücûddan maksûd vücûdu hakkânîdir. **Dilli dilsiz:** Yâni gâh zâhir ve gâh bâtın dil ile veyâhut kimi lisân-ı sûret ve kimi lisân-ı hakîkatle velâkin lisân-ı sûretle zikr eden erbâb-ı hakîkatin zikri hakîkîdir. Sâir erbâb-ı sûretin zikri gibi değildir. Nitekim işâret olundu. O dili fehm etmekte su'ûbet vardır. Zîrâ müteşâbihâtandır, fefhem. (ع) Mısra':

[Dilsizlerin dilini, dilsizlerin anneleri bilir.] زبان لا لان هم مادر لا لان داند

Fuzûlî:

Ne bilsin bahri hâlin şol ki menzilgâhı sâhildir.

Ûlâ: Dünyâdır ki evveldir. **Uhrâ:** Âhirettir ki dünyâdan müteahhirdir. Burada murâd ezelfî ve ebedî, cismânî ve rûhânî demektir. **Vicdân:** Bulmak ve fıkdan yitirmektir. قال الراغب

[er-الفقد عدم الشيء بعد وجوده فهو اخص من عدم فان عدم يقال فيه وفيما لم يوجد بعد (183) انتهى

Rağıp şöyle demiştir: Fakd, bir şeyin var olduktan sonraki yokluğudur ki ademden daha husûsîdir. Çünkü adem hem fakd anlamında hem de o ana kadar mevcut olmayan şeyler için kullanılır. (Bitti)] Yâni cemî'i gavâşî-i taayyünât ve melâbis-i ekvândan mütecerred ve münselih olup hüve'l-mevlâ âlemine erdiler. Yâni kadem-i sırla dâire-i hüviyyete girdiler. Ve Hak onlara mefkûd iken mevcûd oldu. Ve gâib iken huzur buldu. Şöyle ki bu şuhûd ve huzûrun nakşı dilleri levhinde kaldı. Ve sûreti âyinelerine pertev-i ebedî saldı. Ma'lûm ola ki bu beyt âlem-i hüviyyete terakkîye ve mâba'di âlem-i kevne tenezzüle göredir. Onun için cümle eşya dedi. Ve halkı fıkdan etmek, ağıyâr-ı Hak oldukları cihetten terk değildir. Belki âyine-i ekvânda gördükleri sâfî Hak olup vâsıl oldukları âlem-i bekâya göre halk i'tibârının

izmihlâlidir. Sâlik karındaş, bu makâmı fehmi etmek âsân değildir. Belki mezâlik-i akdâmdandır. واعلم ان الخلق في اثبات ماسوى الله تعالى ونفيه على اربعة اقسام قسم يثبتونه مطلقا اعتبارا وحقيقة على انه غير الحق مطلقا اى على انه موجود بوجود يغاير وجود الحق سبحانه وتعالى وهم العلماء المحجوبون. وقسم ينفونه مطلقا اعتبارا وحقيقة على انه ليس بموجود اصلا لا حقيقة ولا اعتبارا وهم العارفون المكاشفون. وقسم ينفونه حقيقة ويثبتونه اعتبارا على انه ظل الحق سبحانه وتعالى وهم المشاهدون المعانيون. وقسم ينفونه حقيقة ويثبتونه اعتبارا ايضا لكن على انه عين الحق سبحانه وتعالى وهم المحققون الواجدون وهذا من مزالق الاقدام قبل التحقق بحقيقة هذا المقام هذان الله واياكم الى اقوم سبل السلام وشرفنا بحقائق التجلى [Bil ki insanlar; Allâh] والخطاب والكلام فقول حضرة الشيخ هداي قدس سره في بعض كلماته التركيه

Teâlâ'nın haricindeki şeyleri (mâsivallah) ispat ya da nefy etme hususunda dört kısımdır: Bir kısım, mâsivânın mutlak anlamda hak olmamak üzere yâni Allâh sübhânehû ve Teâlâ'nın varlığına mutlak anlama muğayir bir varlıkla var olmak üzere îtibari ve hakîkî olarak, kısaca mutlak anlamda ispat edenler. Bunlara «el-Ulemâi'l-Mahcûbûn» denir. Bir başka kısım ise mâsivâyı gerek îtibari gerekse hakîkî anlamda mutlak olarak, asla mevcut olmamak üzere nefy etmektedir. Bu kişilere «el-Ârifû'l-Mükâşifûn» denir. Bir kısmı ise hakîkî olarak nefy etmekle birlikte, Hak -sübhânehû ve Teâlâ-'ın gölgesi olmak üzere îtibari olarak ispat etmektedir. Bunlara «el-Müşâhidûne'l-Muâyinûn» denir. Bir başka kısım ise (bir önceki kısımda olduğu gibi) aynı şekilde mâsivâyı hakîkî olarak nefy etmekle birlikte îtibârî olarak ispat etmektedir. Ancak Hakk'ın gölgesi olmak üzere değil bizzat Hakk (aynu'l-Hakk) olmak üzere. Bunlar ise «el-Muhakkikûne'l-Vacidûn» olarak adlandırılırlar. Bu anlatılan husus, söz konusu makâmın hakîkati tahakkuk etmeden (yani söz konusu makâmın hakîkati elde edilmeden) evvel ayakların kaydığı yerlerdendir. Allâh bizi ve sizi en sağlam selam yoluna ulaştırsın ve bizi tecellî, hitap ve kelim hakikatleriyle şereflendirsin. Hazret-i Şeyh Hüdâyî'nin (ksu) bazı Türkçe ifâdeleri şöyledir:]

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Ol kadar hayrette olsun cân u dil

Kande bakarsam efendim sana ben

Hakîkat (ع) [Üçüncü mertebeye bakarak şöyle demektedir:] ناظر الى المرتبة الثالثة وقوله

üzere eşyâyı görüp bilmek nasîp ola. Nâzır ile'l-makâmi'r-râbi'. **Fânî:** Dünyâ. **Bâkî:** Âhîret.

Berzah: Dünyâ ve âhîret arası ki âlem-i misâl ve âlem-i his arasında olan berzahın gayrıdır.

واعلم ان البرزخ الذى نكون الارواح فيه بعد المفارقة من النشأة الدنيوية هو غير البرزخ الذى بين الارواح

المجردة والاحسام لان مراتب تنزلات الوجود ومعارجه دورية والمرتبة التى قبل النشأة الدنيوية هى من مراتب

التنزلات ولها الاولوية والتى بعدها من مراتب المعارج ولها الآخرة وايضا الصور التى تلحق الارواح فى البرزخ

الآخر انما هى صور الاعمال ونتائج الافعال السابقة فى النشأة الدنيوية بخلاف صور البرزخ الاول فلا يكون

شئ منهما عين الآخر لكنهما يشتركان فى كونهما علما روحانيا وجوهرا نورانيا غير مادى مشتملا على مثال

صور العالم [Bil ki, dünyevî neş'etten ayrıldıktan sonra biz ruhların içinde bulunduğu berzah,

mücerret ruhların ve cisimlerin aralarındaki berzah değildir. Çünkü varlık anlamının

tenezzülat (iniş) ve yükseliş (mearic) mertebeleri devamlı değişmektedir. Dünyevî neş'et

mertebesinden evvelki meritebene tenezzülat mertebelerindendir ve evveliyeti vardır. Ondan

sonra gelen ise, yükseliş (mearic) mertebelerindendir ve ahiriyyeti (sonda bulunma) vardır.

Aynı şekilde, en son berzahta ruhlara katılan sûretler şüphe yok ki, dünyevî neş'ette geçen

amel ve fiillerin sûretleridir. Ancak birinci berzahtaki durum bunun aksinedir. Bu ikisinden

hiçbir şey bir diğerinin aynı değildir. Ancak her ikisi de, rûhânî birer âlem ve âlemlerin

sûretlerinin misalini barındıran ve maddi olmayan nûrânî birer cevher olma husûsunda

ortaktır.] **Arsa:** قال فى القاموس العرصة كل بقعة من⁴²⁴ الدور واسعة ليس فيها بناء انتهى

şöyle denmektedir: İçinde herhangi bir bina olmayan, evler arasında yer alan her türlü arazi.

(Bitti.)) burada murâd ya arsa-i kıyâmettir, bazı mevâtını itibâriyle. Tâ ki mahşer ile tekrar

lâzım gelmeye veyâhut mutlak fezâ ve sahradır ki onda eser-i binâ ve gayri olmaya. Nitekim

bu mânâyâ ravza karînedir. Zîrâ ravza çayırly ve çimenli yerdir. Lisân-ı Acemde murg-zâr

derler. **Fi'l ü vasf esmâda hû:** Yâni âlem-i ef'âl ve sıfât ve zâtta. Zîrâ âlem-i zâtta isim

müsem mânânın aynıdır. **Hakk-ı mutlak:** Yâni cem'î taayyünât-ı selbiyye ve icâbiyyeden ıtlâk-

î zâtî ile mutlak olan Hakk, ıtlâk-ı izâfî ile değil. Zîrâ izâfî hâdis olduğu gibi mukâbili dahî

hâdistir. Pes hakîkatte ıtlâk-ı zâtîden murâd ıtlâk-ı izâfî mukâbili olan ıtlâkın mebd'idir,

⁴²⁴ Kāmus'ta ين ibâresi geçmektedir.

fefhem cidden. **Âlem anda mahv u gark:** Bunda işâret vardır ki âlem ıtlâk olunan mevcûdât Hakk'ın hakîkatte bâtınıdır ki tecellî ile zuhûr bulmuştur. Ve dîde hak-bîne hâlâ yine bâtındır. Ve Hak'tan gayri zâhir yoktur. (ع):

Zuhûru perde olmuştur zuhûra

Zîrâ her nesnenin taayyünü, vechi Hakk'a hicâb-ı azamet olmuştur. Pes hangi nazara göre bu perde yırtıldı ise Hak'tan gayri görünür kalmadı, fefhem. فقد رمزت الى ماله كوشفت عنه.

الحصلت الكفاية ومن الله التوفيق والعناية [Keşf olunduğunda kifâyetin hâsıl olacağı şeyi sembollerle

ifade ettim. Başarı ve yardım Allâh'tandır.] **Kul hüvellâh ilh:** Hakîkat-ı sırfeye işârettir ki o makâmda kâil ve makûl ve zâkir, mezkûr birdir. Nitekim nice kere icmâlen ve tafsîlen şerh

olunmuştur. اللهم اجعلنا من الواصلين الى عالم الهوية وشرفنا بالشهود في جميع المراتب على السوية انك انت

الوهاب واليك المرجع والمآب [Allâhım! Bizi, hüviyet alemine vâsıl olanlardan eyle ve bizi her

mertebede eşit seviyede şühûd ile şereflendir. Muhakkak ki vehhâb olan Sen'sin. Dönüş de Sanadır.] İlâhi:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Bâğ-ı hüsnünde ilâhî bülbül-i şeydâ olam

Kıl tecellî, kıl tesellî, kıl inâyet yâ kerîm

Âlem-i hû gülşeninden nefha-i zâtı bulam

Kıl tecellî, kıl tesellî, kıl inâyet yâ kerîm

Canımı bir bezme vâsıl kıl ki hû'dur bâdesi

Zevk-i küllî kaydına düşmüş-durur âzâdesi

Nakş-ı hüsnünle dilin pür ola levh-i sâdesi

Kıl tecellî, kıl tesellî, kıl inâyet yâ kerîm

Cennet-i vaslın müyesser eylegil âşıklara

Ver makâm-ı mak'ad-ı sıdkı kamu sâdıklara

Vech-i pâkinden nikâb aç kalbi uyanıklara

Kıl tecellî, kıl tesellî, kıl inâyet yâ kerîm

Fakr ile fahr eyleyen ehl-i hakîkat hakkiçün

*Hâk olan râh-ı fenâda ehl-i zillet hakkiçün
Zâtına mi‘râc eden erbâb-ı vuslat hakkiçün
Kıl tecellî, kıl tesellî, kıl inâyet yâ kerîm*

*Vechine mir‘ât oluptur gerçi yâ rab garb u şark
Hakk’ı mutlaksın velîkin sende âlem mahv u gark
Hakkıya eyle nazar tâ kim bula cem‘inde fark
Kıl tecellî, kıl tesellî, kıl inâyet yâ kerîm*

FASLÛN FÎ HAZÎRETİ'L-KUDS

(Cennet)

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Cennete çün gire Fahrü'l-mürselîn

Bile gire evvelîn u âhirîn **[184]**

Erişe kudsî makâma çün rasûl

Tutuban elde livâü'l-hamdi ol

Göre kim rıdvan kapıda intizâr

Olmağa ona tapıda intizâr

Sağda ve solda melekler fevc ü fevc

Karşı durup muntazırlar mevc ü mevc

Görelere pervâz edip erdi livâ

Merkeze doğruldu hatt-ı istivâ

Aydalar geldi rasûl-i kâinât

Sancağıdır bu gelen açmış kanat

Mefhar-ı âlem erip ikbâl ede

Fevc ile rıdvan pes istikbâl ede

Erişe ta'zîm ile iclâl ede

Tâ kim anda kondura inzâl ede

Aydalar uşbu makâma yâ rasûl

Maslahattır idesiz evvel nüzûl

Pes burâkından ine ikrâm ile

Yürüye i'zâz ile i'zâm ile

İneler hep enbiyâ ve evliyâ

Ehl-i îman asfiyâ ve etkîyâ

Ol hazîre menziline ereler

Zümre zümre cümle ona gireler

Otura minberler üzre mürselîn
Enbiyâlar tahtlar üzre kâmilîn

Otura kürsîlere sıddîklar
Hem şehidler zümresi tahkîklar

Evliyâ ve sâlihîn ü âlimîn
Oturalar püştelerde sâlimîn

Pes bu kez Allâh-ı Cebbâr u Celîl
Emr ede ede nidâ yâ Cebrâîl

Kullarımdan eyle tiz ref'-i hicâb
Şimdiden geri gerekmez ihticâb

Andan ayda merhabâ yâ kullarım
Yâ benim has dostlarım makbullahım

Yâ Muhammed verdin idi sen selâm
Şimdiden geri veririm ben selâm

Kıldım idi dertlere seni tabîb
Sâkit ol şimdi biraz vakt yâ habîb

Sen dahî yâ Cebrâîl verdin selâm
Söyleme bizim-durur şimdi kelâm

Sen dahî yâ Azrâîl verdin selâm
Söyleme bizim-durur şimdi kelâm

Sen de yâ Rıdvan eriştirdin selâm
Söyleme bizim-durur şimdi kelâm

Ya ibâdî nice bir benden selâm
Vasıtayla erişe benden kelâm

Sözümü benden işitin bî-hicâb
Kılmazam şimden geri hîç ihticâb

Nice bir havf u recâdan dolasız
Nice nice bana müştâk olasız

Ben verem andan geri size selâm
Ben diyem andan geri size kelâm

İmdi yâ Rıdvân mevâid hâzır et
Ol mevâidde fevâid hâzır et

İrgüre evvel safâyihten bisât
İrgüre andan cevâhirden sümât

İrgüre ihzâr ede türlü taâm
Şöyle kim müstağrak ola hâs u âm

Şol yemekler ere kim od görmedik
Çerb ü şirîn ola tütün görmedik

Erdi belkim ona emr-i kün fe-kân
K'emri ile ol dedi kevn ü mekân

Çün yiyeler hunları kim can sever
Emr ede Rıdvân'a kim idi suver

İrgüre vildan vesâyif kâseler
İncilerden ak letâyif kâseler

Bazısı şol resm ile cevher ola
Kim güneş nûru gibi ezher ola

Andan ayda merhabâ yâ kullarım
Yâ benim has dostlarım makbullerim

Nice bir havf u recâdan dolasız
Nice nice bana müştâk olasız

Emr ede Rıdvân'a donlar al berü
Gel donat ahabımı tiz gel berü

Ol dahî ağaçlara ede nidâ
Edeler tâ türlü hil'âtler edâ

Ere şol donlar ki gözler görmedi
Kimse işitmedi akl ırgürmedi **[185]**

Ol ağaçlar üzre bitmiş hulleden
Her kişiye ere yetmiş hulleden

Andan ayda merhabâ yâ kullarım
Yâ benim has dostlarım makbullahım

Nice bir havf u recâdan dolasız
Nice nice bana müştâk olasız

Andan emr ede nisâr et tayyibât
Kullarıma müşg-i bâr et tayyibât

Arşın altından erişe bir sehâb
Kim ona derler müsîre müstetâb

Ol müsîre misk-i ezferler saça
Sanki dürler yüzüne terler saça

Onun ardınca erişe bir sehâb
Yüzlerine ol dahî saça gül-âb

Onun ardınca erişe hûr u îñ
Gör neler ihsân idiser ol muîn

Her kişiye vere yetmiş hûriler
Müntehâlar boya yetmiş hûriler

Yüzlerinden utanır şems ü kamer
Leblerinden şehd ile şekker tamar

Yetmişer vildan vere Ab-ı hayât
Yüzleri gül sözleri kand-i nebât

Hazîre: -zâ-i mu‘ceme ile- Aslında deve ve koyun ağılıdır ki onunla âfetten ve taşra hurûçtan hazar ve men‘ olunurlar. Fıkıhta hazar ve ibâhat dahî bundandır. Nitekim ez-zarûrât tubîhu’l-mahdûrât ona dâldir. *Kāmus*’ta hazîre-i kuds cennettir demiştir. Feemmâ Nâzımın (ks) takdîrinde münfehim olan cennette makām-ı mahsûsun ismidir. Aslında hazîre-i mukaddesedir. Pes izâfette ziyâde ihtisâs vardır ki ya ol makām-ı kuds ve tahâretten ibârettir, ya hazret-i Kuddûs’ün tecelligâhı veyâ ehl-i kudsun cilvegâhı veyâ sâir emâkin-i cennete göre ziyâde nezâhatle ittisâfı itibâriyle kâle’ş-şeyh el-Mağribî (ks):

ز تنکای جسد چون برون نمی قدمی

بجز حظیرهء قدسی پادشاه می‌رس

[Cesedin darlığından çıkıp kurtulduğun vakit, pâdişâhın kutsal hazîresinden başka bir yeri sorma!]

Bu beyitte işâret vardır ki âlem-i enfüse göre hazîre-i kuds dedikleri âlem-i cândır ki ziyâde vâsi‘ul-meydandır. Zîrâ cesed âlem-i ekvâna ve cân âlem-i ilâha nâzırdır. Âlem-i ilâha ise nihâyet yoktur. Ve cennette hazîre-i kuds makâmı âlem-i cânın ekâliminden bir ekâlim ve âsârından bir eserdir. Li-muharrihi:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün / Feilün (Fa’lün)]

Basmadıkça fezâ-yı aşka kadem

Urma var vûs‘at-i seyirden dem

Ermeyince hazîre-i kudsa

Hâsıl olmaz tecelliyât-ı dedem

Livâ: Sultana mahsus olan büyük sancaktır. Ramh ile iltivâsından ötürü livâ denildi. Râye, asker-i sultâna müteallik olan küçük sancaktır. Nitekim bâlâda tahkîk olunmuştur. Ve livâü’l-hamdin beyânı dahî mürûr etmiştir. **Merkeze doğruldu hatt-ı istivâ:** Merkez, dâirenin vasatıdır ki cem‘i cevânibe nispeti ale’s-seviyye’dir. Burada murâd hazîre-i kuds makâmıdır.

[Arzın merkezi, arzın و مرکز الارض نقطة في وسط عمقها و مرکز الجند محطهم الذي ركزوا فيه الرماح

derinliğinin ortasında bir noktadır. Ordunun merkezi ise mızraklarını sapladıkları yerdir.]

Hatt: Hukemâ ıstılâhı üzere fakat tûlen inkisâmı kabûl eden nesnedir. Yâni bir şeyin tûlu olsa velâkin arz ve umku olmasa ona hatt derler. Ve nokta dedikleri bu hattın nihâyetidir. Hatt-ı istivâ, hatt-ı müstakîmdir ki merkez üzerine vâridir. Nitekim dâire-i hindiyyede müşâheddir. Sûfiyye katında makâm-ı kâbe kavseyn’dir. Nitekim cild-i evvelde şerh olundu. Burada

murâd livâü'l-hamd'dir. Elhâsıl bu kelâmı hazîre-i kuds'ü merkeze ve livâü'l-hamdî hatt-ı istivâ'ya teşbîh vardır. **Ta'zîm:** Ve iclâl ve ikrâm ve i'zâz ve î'zâm bir mânâyadır ki ululamaktır. **Püşte:** -bâ-i Acemînin zammıyla- tepe ve yüksek yerdir. **İhticâb:** Perde tutunmak. Muhtecip ile mahcûbun farkı budur ki muhtecibin hicâbı kendi nefsinden ve mahcûbun hâriçtendir. Pes Allâh Teâlâ muhteciptir. Zîrâ hicâbı kendi sıfatıdır. Mahcûp değildir. Zîrâ hâriçten ona bir nesne hâil değildir. Ve illâ mağlûp ve muhât olmak lâzım gelir. Onun için merci'î tarîkatımız Hazret-i Hüdâyî (ks) buyurur:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]
Hüdâ zâhirdurur mahlûk mestûr
Hilâf anlayıp olma Hak'tan dûr

Yâni Hüdâyı mestûr bilme. Zîrâ O'nu hâriçten bir nesne setr etmemiştir. Zîrâ hakîkatte hâriç yoktur. Belki ol kendi sıfâtıyla tesettür etmiştir ve halkı setr eden hicâb-ı azamettir ki O'nun taayyünüdür. Pes bu hicap mürtefi' olsa halk Hak olur. Yâni bâtın-ı hüviyet zuhûr eder, fefhem cidden. [O zahiren bir damla olsa da içinde coşkun bir deniz barındırmaktadır.] Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Feilâtün / Feilün (Fa'lün)]
Dil bilir var ise söylen nideyin
İş bu sırrı kime suâl edeyin

Hâzır u nâzır u zâhir kimdir
Kandedir görmeğe kande gideyin

İlm O'dur âlim O'dur ma'lûm O
Ben benî ol var iken O nideyin

Tabîb: İlm-i tıbbın ameline mâhir ve tıbb-ı mu'âlece etmektir. Cisme olsun, nefse olsun. **Sâkit:** Terk-i kelâm edici. [Rağıp'ın da dediği *كما قال الراغب السكوت مختص بترك الكلام* gibi; susmak sadece kelâmın terkine hastır.] **Sen dahi yâ Cebrâîl verdin selâm:** Yâni leyle-i kadirde ve sâir mevâtında ve rıdvânın selâmı cennete hîn-i duhûldedir. **Mevâid:** Mâidenin cem'idir. Üzerinde taâm olan sofraya derler. Burada tecrîd tarîkıyla vâridir. Zîrâ mısra'ı ahîrde fevâid ile murâd elvân-ı et'imedir. **Fevâid:** Fâidenin cem'idir. İlim ve maldan tahsîl [186] olunan nesneye derler. Feydden müştak olursa yâ-i ve fâidden olursa mehmûz olur.

Safâyh: Safîhanın cem'idir. Düz ve yassı nesne. **Bisât:** -kesr ile- Döşek. قال الراغب يقال بسط

الثوب نشره ومنه البساط وذلك اسم لكل مبسوط [Rağıp şöyle demiştir: “بسط الثوب” demek elbiseyi yaydı demektir. “el-besat” kelimesi de buradan gelmektedir. Bu kelime, yayılmış olan her şey için kullanılan bir isimdir.] **Simâk:** Uzun deri sofradır ki hâlâ bazı kenar yerlerde müsta'meldir. **Çerb:** -cîm-i A'cemî ile- Semiz ve yağlı.

[Mef'ûlü / Mefâîlü / Mefâîlü / Feûlün]

İmrenme görüp çerb pilâvın ümerânın

Kim gözü yaşı ile pişüptür fukarânın

Şirîn: Lezîz demektir. Tahkîki güzer etmiştir. **Kün:** Uhdüs. **Fe-kân:** Fehadese. Maksûd, irâdet-i Hak ile ale'l-fevr vücûd bulduğunu temsildir. **Hân:** -elif-i resmî ile- Hazır pişmiş yemek. كما في اللغة النعمتية [Ni'metiyye lügatinde geçtiği gibi.] **Vildan:** Velîd'in cem'idir. Sabi mânâsına. Burada murâd cennette sûret-i gılman üzerine halk olunan hüddâmdır. Bazılar etfâl-i keferedir demişler velâkin aşağıda Nâzım (ks) zâhib olduğu üzere Vildan cennette mahlûk olan hüddâm ve gılman etfâl-i keferedir. **Vesâyif:** Vasîfenin cem'idir. Bâliğ olmadık kız hizmetkâr. **Ezher:** Ziyâde şa'saadâr. **Ol dahi ağaçlara ede nidâ:** Rivâyet-i sahîhde gelmiştir ki muhammediyyetü'l-makâm olan şecere-i tûbânın her makâmında sâye-bân olur bir nehâli vardır ki sâhib-i makâmın murâd ettiği hâle ve halli ve burak ve tuyûr ve hûr ve gılman ve sâir ni'am-i celîle ondan tekevvün eder, ve'l-hamdu lillâhi Teâlâ. **Müşg-i bâr:** Misk yağdırıcı ve yağıcı. Yâni müşk ve tayyibât yağıcı ile. **Sehâb:** Bulut. **Müsîre:** Eseredendir. Koparmak ve kaldırmak mânâsına. يقال ثار الغبار والسحاب انتشر ساطعا وقد اثرته قال

(تعالى) فتثير سحابا [Şöyle denir: Toz kalktı ve bulut parlak bir şekilde intişar etti (yayıldı). Onu havalandırdım (mesela tozu havaya kaldırdım). Allâh Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Bulut kaldırır.» (Rûm, 30/48)] **Müstetâb:** Gökçek. **Misk-i ezfer:** -zâl-i (ذ) mu'ceme iledir. Zâ (ز)

ile değildir.- ziyâde râyihadâr mânâsına. Şerhi güzer etmiştir. **Boya yetmiş:** Yâni serv gibi kadd ü kâmet bulmuş mevzûn ve müntehî hûriler. **Şehd:** Asel. **Şekker:** Fârisîdir. Teşdîd, zarûret içindir. Arabîde sükker denilir. -zamm-ı sîn-i mühmele ve teşdîd-i kâf ile-. **Kand:** Şeker balıdır. Nebât-ı şekerin sâfisidir. Li-muharririhî:

[Müstef'ilün / Müstef'ilün]

*Cennet içinde cennete
Girmek dilersen gel beri
Ni‘met içinde ni‘mete
Ermek dilersen gel beri*

*Cennet sana hâzır-durur
Mevlâ sana nâzır-durur
Vechi katı zâhir-durur
Görmek dilersen gel beri*

*Aşka eriş bul kurbeti
Sıdka eriş bul vuslatı
Defter gibi şol firkati
Dürmek dilersen gel beri*

*Vâsıl ola Hak’tan selam
Hâsıl ola yüzbın kelam
Zevk-i mey-i vasl-ı müdam
Sürmek dilersen gel beri*

*Ey Hakkı tut mürşid elin
Gözle izinden Hakk ilin
Hak bağının miski gülün
Dermek dilersen gel beri*

Bahr-i âhar

KÂFİYETÜ’L-HÂ

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Elâ ey tâlib-i tahkîk gözet ol lâ-yezâl Allâh

Elâ ey câlib-i tedkîk işit ol bî-zevâl Allâh

Erişe kullara çünkim hazîre kuds makâmına

Kulak tut kim hitâb edip nedir der ol Teâlallâh

Diye Rıdvân’a yâ Rıdvân işit kullarıma benden

Ne isterlerse desinler verem ben lâ-misâl Allâh

Budur ol mak‘ad-ı sıdk kim idüptüm va‘de dünyâda
Ki cennette verem derdim budur diye o hâl Allâh

Bu sözü irgüre çünkim bular da ayda yâ Rıdvan
Aceb bir nesne kaldı mı kim etmedi menâl Allâh

Bu kez emr ede ol ma‘bûd şehîd ü şâhid ü meşhûd
Zebûr’un okuya Dâvud kıla sözün zülâl Allâh

Çıka bir minber üzre kim ola yâkût-ı ahmerden
Zebûr’u okuya mahbûb çü vere hoş makâl Allâh

Pes andan emr ide Allâh cihan-ı fahr Muhammed kim
Cemâli şemsine bedri kılıptır bir hilâl Allâh

Çıka bir minber üstüne kim ola kamudan a‘lâ
Vere cümle cihânından ona eşref hisâl Allâh

Okuya sûretü’r-Rahman işite zümre-i îmân
Erişe dertlere derman yetiştire visâl Allâh

Şu resme eyleye seyran ki mevcûdât ola hayran
Melek insan ola sekrân kıla derd ittisâl Allâh

Semâ‘a gire minberler döşekler kürsiler tahtlar
Ağaçlar mest olup titrer kılısar bî-mecâl Allâh

Diye yâ Cebrâîl imdi götür izzet hicâbını
Beni âşıklarım görsün diye ol zü’l-meâl Allâh

Bu kez ayda benem Allâh ki Mü’minven Müheyminven
Sizin de adınız mü’min diye ol zü’l-celâl Allâh

Selâm idi benim adım bu da dârü’s-selâm idi
Sizin de dîniniz İslâm diye ol zü’l-cemâl Allâh

Kemâlim irgürem size visâlimden verem size

Cemâlim gösterem size diye ol zü'l-kemâl Allâh

Bu sözden ereler vecde cemî' edeler secde

Bu kez geri nidâ ede diye ol zü'n-nevâl Allâh

Götürün başınız yerden değildir secde günü bu

Bugün vuslat zamânıdır diye ol lâ-yezâl Allâh

Bugün yevmü'l-atâlardır bugün yevmü'l-bekâlardır

Bugün yevmü'l-likâlardır kezâ fi'l-vasl-ı kâlallâh

Câlib-i tedkîk: Celb, selbin zıttıdır ki bir nesneyi bir mevzû'dan bir mevzû'a sevk etmektir. Tedkîk, tahkîkin fevkindedir. [187] Meselâ bir mes'eleyi delîl ile isbât etmek tahkîk ve delîli dahî delîl-i âhirle tahkîk etmek tedkîktir. **Mak'ad-ı sıdk:** Makâm-ı marazî ve pesendîde ki anda lağv ve ism olmaya. İmâm Ca'fer Sâdık (ra)'dan menkûldür ki:

Allâh Teâlâ ol mekânı sıdk ile vasf etmesi alâmettir ki onda ehl-i sıdktan gayri olmaz. Vâsıl-ı sıdktan murâd aşk u talepte sâdık olanlardır. Pes ol bir makâmdır ki Allâh Teâlâ evliyâ-i kirâma ettiği va'd-i tecellîyi hakîkat üzere ol makâmda incâz etse gerektir. Ve *Bahru'l-Hakâyık* sâhibi buyurmuşlardır ki:

Mak'ad-ı sıdk makâm-ı indiyette olan vahdet-i zâtiyye makâmıdır. Ve bu makâm ehl-i dünyâ ve âhirette gurebâdandır. Zîrâ fi'l-hakîka garip odur ki onu dünya ehli dünyâda ve ukbâ ehli ukbâda talep etse bulmak mümkün değildir. Yâni Rıdvân ve Mâlik onu cennet ve cehennemde arasa bulmazlar. Ve bunların hakkında الفقراء جلساء الله فطوي للغرباء [Fakirler Allâh'ın dostlarıdır. Müjdeler olsun gariplere!] vârid olmuştur. Ve bu takrîrden ehl-i hâlin biri birine olan i'tirâzlarının vechi idrâk olundu. Ve Eşrefoğlunun:

[Mefâîlün / Mefâîlün / Feûlün]

Sarây içinde esrikler oturmuş

Gözettim Mâlik u Nu'mân görünmez

dediğinin sırrı bilindi. Nitekim cild-i evvelde tahkîk olunmuştur, fefhem cidden. **Menâl:** Master-ı mîmîdir. Nevl mânâsına. Yâni atâ ve cu'l-i sefîneye nevl derler. Avâm galat edip navlun derler. Ve filan nesne azîzü'l-menâldır dedikleri makâlede olan menâl, neyl mânâsınadır. Ona vusûl ve isâbet güçtür demektir. **Şehîd ü şahid:** Allâh Teâlâ'dır ki hâzırdır.

Yâni ilminden bir nesne gâip olmaz. Meşhûd dahî odur. Zîrâ iki cihânda dîde-i hakk beyyine görünen O'nun nûrudur veyâhut من حيث الجمعة شهيد وشاهد ومن حيث التفرقة مشهود [Birleşme açısından şehîd ve şâhid, tefrika bakımından ise meşhûddur.]dur, fefhem. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Gören ol gösteren ol görünen o

Hicâb-ı bî-nihâye bürünen ol

Gül gibi Gülşen-i cem' içre gelip

Ağlayıp fark içinde urunan ol

Sûre-i Rahman: Tahsîse vech budur ki sûre-i mezkûra neş'e-i cinâniyyenin ezvâkı külliyyesi muhtevî olduğundan mâadâ tecelliyât-ı ma'neviyyenin esrârını dahî hâvîdir.

Sekrân: Sarhoş. والسكر حالة تعرض بين المرء وعقله واكثر ما يستعمل ذلك في الشراب وقد يعتري من الغضب والعشق (ولذلك قال الشاعر)

سكران سكر هوى وسكر مدامة

ومنه سكرات الموت

[Sarhoşluk, kişi ile aklı arasına giren bir haldir. Çoğunlukla içeceklerde kullanılır. Aşk ve kızgınlık sebebiyle başa gelir. Bundan dolayı şâir şöyle demiştir:

Sarhoş, sekere, düştü, battı demektir. İçki içen düşer. Ölüm sekerâtı da bundandır.]

Kıla derd ittisâl: Yâni aşk ve hayret muttasıl eyleye. Elhâsıl ol mahalde seyr ve temâşâ efzûn olup halka hayret gele. Ve her biri şarâb-ı tecellî ile mest ola. **Semâ':** Devrdir. Zikr-i sebep ve irâde-i müsebbip tarîkıyla. Nitekim bâlâda güzer etti. Elhâsıl ol hâletin te'sîrinden cümle zî-ruh ve gayri cünbüşe gele. Zîrâ hakîkatte cennetin müştemili olduğu eşyânın cümlesi hayât ehlidir. Nitekim (وان الدار الاخرة لهى الحيوان) [Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl hayat odur. (Ankebût, 29/64)] ona dâldir. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Devr eder aşk-ı Hak ile eflâk

Eyler imlâk-ı ceyb cebe bî-çâk

*Bağda cünbüşe gelir evrâk
Koparır zelzeleyi âlem-i hâk*

*Gelmeyen aşk ile bugün vecde
Etmedi sırrı semâ'ı idrâk*

Zü'l-meâl: Yâ ze'l-meâlîden muhaffettir. Zevi't-te'âl gibi, uluvvün cem'î olmak üzere veyâ avl demektir. İrtifâ' mânâsına. ارتفع ای میزان ای [Şöyle denmektedir: "Âle'l-mîzân", yâni yükseldi.] ve bundan gayri mânâyâ dahî haml olunmak mümkündür. Nitekim *kütüb-i lügaviyye*'den istinbâd olunur. **Mü'min:** Allâh Teâlâ'ya nispetle emîn kılıcı ve halka nispetle şeriatî tasdîk edici demektir. قال الامام الغزالی رحمه الله المؤمن المطلق هو الذى لا يتصور امن و امان الا ويكون مستفادا من جهته وهو الله تعالى وحظ العبد من هذا الوصف ان يأمن الخلق كلهم جانبه بل [Imam Gazâlî -rahimehullâh- يرحو كل خائف الاعتضاد به في دفع الهلاك عن نفسه في دينه ودنياه şöyle demiştir: Mutlak anlamda mü'min o kimsedir ki, kendisi tarafından istifade olunmayan hiçbir emniyet duygusu ve eman bulunmaz. Bu da Allâh Teâlâ Hazretleridir. Kulun bu vasıftan nasibi, bütün yaratılmışların onun yanında kendilerini güvende hissetmeleri, bilakis her korkan kişinin kendisinin, dininin ve dünyasının helak oluşuna engel olmak husûsunda ondan yardım bulacağını ummasıdır.] **Müheymin:** Azâb-ı dünyâ ve ahiretten emin kılıcı. قال صاحب الروضة اصله مؤمن لينت الثانية وقلبت ياء كراهة اجتماعهما وقلبت الاولى هاء كما قالوا اراق الماء وهراقه ومثله في القاموس حيث قال المهيمين ويفتح الميم الثانية من اسماء الله تعالى في معنى المؤمنين من آمن غيره من الخوف فهو مؤمن بممزيين قلبت الهمزة الثانية ياء ثم الاولى هاء انتهى. وقال الامام الغزالي معناه في حق الله اله القائم على خلقه باعمالهم وارزاقهم واجالهم وانما قيامه عليهم باطلا عنه واستيلائه وحفظه وكل مشرف على كنه الامر مستول عليه حافظ له فهو مهيمين عليه والاشراف يرجع الى العلم والاستيلاء الى كمال القدرة والحفظ الى فعل فالجامع بين هذه المعاني اسمه المهيمين ولن يجمع ذلك على الاطلاق والكمال الا الله تعالى dir. [Ravza yazarı şöyle demiştir: Kelimenin aslı مؤمن dir. İkincisi yumuşatılmıştır ve bir arada oluşlarının kerahetinden dolayı «ye» harfine çevrildi.

Birincisi ise «he» harfine çevrildi. Dediler ki; «Erake'l-mâe» ve «Herakehu» (= Suyu döktü/akıttı). Bir benzeri de *Kāmus*'ta geçmektedir: «el-Müheymin» -ikinci mim harfi fethalı- Allâh'ın isimlerindendir, «el-Müeymin» anlamındadır. Korkudan dolayı başkasına inanan kişi mü'mindir. İki hemzelidir. İkinci hemze «ya» harfine, daha sonra ikinci hemze de «he» harfine çevrilmiştir. İmam Gazâlî şöyle demiştir: Söz konusu kelimenin Hak Teâlâ hakkındaki anlamı; yarattıklarının amellerini, rızıklarını ve ecellerini yerine getiren (kāimun bih) ilahtır. O'nun kullarına olan kıyâmı batıldır. İdare etmesi, koruması ve meselenin özünü gözeten her türlü mesele O'nun eli altındadır. O, müheymin'dir. Kontrol ilme, idare etme kudrete, hıfz ise fiile râcîdir. Bütün bu anlamları kendinde bir araya getiren isim ise el-Müheymin'dir. Buna rağmen kelime söz konusu anlamları mutlak anlamda kendinde bir araya getirememektedir. Kemal ancak Allâh'a aittir. Bundan dolayı kadim kitaplarda bunun Allâh'ın isimlerinden olduğu söylenmiştir.] **Selâm:** Allâh Teâlâ'dır ki zâtı ayıptan ve sıfâtı noksandan ve ef'âlî şerden selâmet bulmuştur. Ve envâ'ı selâmet ona muzâf olmuştur. **Dâru's-selâm:** Cennettir ki ehli her elem ve âfetten selâmet bulmuştur. Ve bir vech-i tesmiye dahî hazene-i cennet ehli cennete (سلام عليكم طبتم) [Selam size! Tertemiz geldiniz. (Zümer, 39/73)] dedikleridir. Ve bir dahî selâm, esmâullâhtan olup teşrife-dâr ona izâfet olunmuştur. **Vecd:** هو ما يصادف القلب ويرد عليه بلا تكلف وصنع وقيل هو بريق تلمع ثم تحمد سريعا قال بعضهم الوجود مصدر قولهم وجد الشيء [O kalbe tesadüf eden ve tekellüfsüz ve menfaatsız bir şekilde varit olan şeydir. Denmiştir ki; o parlayan sonra hızlı bir şekilde sönen bir parıltıdır. Birisi de şöyle demiştir: Vücut, meçhul sigasından “vücade” fiilinin mastarıdır. Malum sigadan gelen mastar ise “vecd” kelimesidir ve musâdefe anlamına gelir.] **Zü'n-nevâl:** Atâ sâhibi, kezâ fi'l-vasl. **Kalallâh:** Allâh azîmü'ş-şân vaslî husûsunda böyle buyurdu. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Görmeye âşîkâre dîdârı

Er makâm-ı hazîretü'l-kudsa

Sürmeye zevk-i visâl-i yâri

Er makâm-ı hazîretü'l-kudsa

Va'de-i Hazreti bunda bul sen

Tutagör cennet u âcilde vatan

Mak‘ad-ı sıdk’a [188] duhûl et erken

Er makām-ı hazîretü’l-kudsa

Erse aynü’l-‘ıyâna şol îmân

Gelir Allâhtan menşûr emân

Okunur ânda sûre-i Rahmân

Er makām-ı hazîretü’l-kudsa

Vecde gel gûş edip hitâb-ı Hakk

Aşk u şevk ile semâ‘ et mutlak

Ne tecellîler eder Hak hele bak

Er makām-ı hazîretü’l-kudsa

Hakkıyâ olsa Hak’tan aşk-ı atâ

Afv olur hürmet-i aşk ile hatâ

Bulagör aşk ile likâ u bekâ

Er makām-ı hazîretü’l-kudsa

FASLÛN FÎ'N-NÜŞÛR (Diriliş)

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Bular çünkim bu mecliste kemâlince şeref bula

Bu denli i'tibâr ede bugün bu kullara ol şâh

Husûsâ kim buyurdu da kemâl-i lûtf edip anda

Ki yüzüm gösterem size sizindir hod kapı dergâh

Pes andan verile destûr ki vara yerli yerine

Ki gurbette firâk ile nice bir edeler bin âh

Ata ana oğul kızla karındaşlar hısımlarla

Nigâr u yâr u dilberle tuta yerli yerine râh

Burâk u nâka at ile kemâlât-ı sıfât ile

Münevver hüsn-i zât ile olalar yüzleri çün mâh

Yanınca hûriler vildân önünce cevki u cevki gılmân

Yürürler nice kim sultan ferîştehler bile hem-râh

Giderken bunların yolu erişe huld ağacına

Ki andan Âdem atamız yemişti tâne bir nâgâh

Görelere bir ağaç imiş kim altından budakları

Yemişi kardan ak imiş yok imiş hüsnüne eşbâh

Taaccüp edeler onu ferîştehler diye durman

Ki Cebbâr-ı cihan size veripti âlî kadr ü câh

Aceb niçin taaccüpde bu denli kaldınız hayran

Ya niçin Âdem'e bunca dediniz ki'oldıdı güm-râh

Diyeler kim abes yere melâmet etmişiz onu

Çü gördük hüsnünü şimdi bu kez olduk bu dem âgâh

Pes andan yerli yerine erişe cennet ehli hep

Ki raht u taht u baht ile ola her biri şâhenşâh

Erişeler kerâmâta girişeler makâmâta

Yetişeler şu hâlâta ki vermeye melâl Allâh

Nüşûr: -zamm ile- Birkaç mânâya gelir. Burada murâd ehl-i cennet hazîretü'l-kuds makâmında cem'iyet-i kübrâ edip maksûd hâsıl olduktan sonra müteferrik olup herkes kendine mahsûs olan makâma rucû' etmesidir. **Bu mecliste:** Yâni hazîretü'l-kuds meclisinde. **Nigâr:** Mahbûbdur. Ama Rum'da zene ıtlâk ederler. **Cevk:** Cemâat-i insan. Kemâ sebeka. **Hem-râh:** Yoldaş. **Huld:** Ve hulûd bir nesne hâli üzerine bâkî olup i'tirâz-ı fesâtta berî olmaktadır. الخلد (قال تعالى في سورة طه (هل ادلك على شجرة الخلد

ای شجرة من اكل منها خلد [Allâh Teâlâ Tâhâ sûresinde şöyle buyurmuştur: Sana ebedilik ağacını göstereyim mi? (Tâhâ, 20/120)]

ولا يمت اصلا سواء كان على اصله او بان يكون ملكا فاضا فها الى الخلد لانها سببه بزعمه كما قيل لحيزوم

فرس الحيوه لانه سببها وبالفارسية آيا دلالت كنم تر ابر درخت جاويدى كه هر كه ازان بخور دهر كز نميرد

[Yani öyle bir ağaçtır ki ondan yiyen kimse ebedi hâle gelir ve asla ölmez. İster bu ebedîlik asıl şeklinde olsun isterse de bir milk şeklinde olsun da onu ebediliğe izafe etmiş olsun. Çünkü, ona göre bu durumun sebebi, Hayzum'a, hayat atı dendiği gibi. Çünkü o hayatın sebebidir. Farsça olarak: Acaba sana, yiyenin ebediyen ölmeyeceği ölümsüzlük, ebedîlik ağacını göstereyim mi?] **Eşbâh:** Nazâir ve emsâli demektir. Şibhin -kesr ile- ve şebîhin -feth ile- cem'idir. Misil mânâsına. قال الامام الراغب المثل عبارة عن المشابه لغيره في معنى من المعانى اى معنى

كان وهو اعم الالفاظ الموضوعه للمشابهة وذلك ان الند يقال لما يشارك في الجوهر فقط والشبيه يقال فيما

يشاركه في الكيفية فقط والمساوى يقال فيما يشاركه في الكمية فقط والشكل يقال فيما يشاركه في القدر

والمساحة فقط والمثل عام في جميع ذلك ولهذا لما اراد الله تعالى نفى التشبيه من كل وجه خصه بالذكر فقال الله

قال تعالى ليس كمثله شئ انتهى [İmam Rağıp şöyle demiştir: el-Misl kelimesi, hangi anlam olursa

olsun herhangi bir anlamda bir başkasına benzeyen şeyden ibarettir. Bu lafız (mis), müşâbehet anlamı için vaz olunmuş lafızların en umûmî olanıdır. Bu durumun sebebi şudur: en-Nid kelimesi, sadece cevher bakımından benzeşenler için söylenir. eş-Şebîh kelimesi sadece keyfiyet bakımından benzeşenlere söylenir. el-Müsavi kelimesi, sadece kemmiyet bakımından benzeşenler için söylenir. eş-Şekl kelimesi, sadece miktar ve yüz ölçümü bakımından benzeşenler için söylenir. Misl kelimesi ise bütün bu anlamlarda umumi bir lafızdır. Bundan dolayı, Allâh Teâlâ Hazretleri, her yönden olabilecek teşbihi nefy etmek

murad ettiklerinde, özellikle bunu (misl kelimesini) zikretti. Allâh Teâlâ Hazretleri şöyle buyurmuştur: «Onun bir benzeri (misli) yoktur.» (Şûrâ, 42/11) (Bitti.)]

Ba‘dezâ eşbâh lafzının cem‘iyyeti kesret-i eşyâya göredir. Hiçbir nesnenin ona müşâbeheti yok imiş demektir. **Güm-râh:** Dâll Yâni yolun yanılmış mânâsına. Avâm galat edip ma‘mûr ve şenlik ve emsâlinden güm-râhla ta‘bir ederler. **Abes:** العبت ان يخلط بعمله لعبا

وقيل غير ذلك كما سبق [Abes; ameline oyun/eğlence karıştırmaktır. Daha önce geçtiği üzere,

bunun dışında şeyler de söylenmiştir.] **Raht:** -hâ-i mu‘ceme ile- Kumaşhâne. **Taht:** -hâ-i mu‘ceme ile- Pâdişahlar oturduğu murassa‘ serîrdir. Tafsîli güzer etmiştir. **Baht:** -hâ-i mankûta ile-Devlet ve tâli‘. **Şâhenşâh:** Padişahlar padişahı. Murâd uluvv-i câh da mübâlağadır. Şâhenşâh lafzının tahkîki bâlâda güzer etmiştir. **Melâl:** Fütûr ve teellüm ve infiâl. Li-muharririhî:

*Yâ Rabbenâ! Eyle yolumuz âsân
Şehr-i visâline ermek nasîb et
Câm-ı tecellî-i zâtın kıl ihsân
Varıp bezm-i hâsa girmek nasîb et*

*Nice bir dilimiz hasretle yana
Nice bir gözümüz kana boyana
Lutf et bahârımız erken uyana
Tecellî güllerin dirmek nasîb et*

*Vatan eyle bize dârü’s-selâmı
Hazîretü’l-kudsa irgür makâmı
Gûş edip hazretten gelen kelâmı
Bî-perde cemâlin görmek nasîb et*

*Gurbette nice bir çekelim teap
Her neye bakılsa âşinâ kıl hep
Okunmadan ecel nâmesi yâ rab
Firkat defterini dürmek nasîb et*

*Âşık olan neyler cennetin hûrun
Gam bilir du cihân zevk u sürûrun*

Hakkıyâ ihsân et cemâlin nûrun
Visâlin zevkini sürmek nasîb et

EL-MEVTİNÜ'L-HÂMİS (Beşinci yurt)

قال الله تعالى وعلى الاعراف رجال الاية [A'râf üzerinde adamlar vardır. (A'râf, 7/46)]

[189]

[Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün]

Diyem ashâb-ı a'râfı eriştire eğer Allâh
Velî sözde kanı tahkîk nazar kıla meğer Allâh

İşitgil evvel a'râfı ki ârifler demişlerdir
Ki bir dîvâr-durur ol kim kılıptır müstekar Allâh

Yaratmıştır onu cennet cehennem ortasında kim
Ola berzah ara yerde ne gökçek gör ider Allâh

Kılıptır içini rahmet azâb etmiş-durur dışın
Rasûlüne buyurmuştur bu vech ile haber Allâh

İçi cennet-durur zîrâ dışı oda mukâbildir
Yarattı iki yanında iki türlü eser Allâh

Bu kez Ashâb-ı a'râfta denildi altı türlü kavl
Birisi şol şehidlerdir ki vermedi zafer Allâh

Ataya âsi olmuşlar velî olmuş şehîd onlar
Bu iki türlü ma'nîden viriser hayr ü şerr Allâh

Ataya çünkü âsîdir pes uçmaktan ırağ ola
Şehîd olmuş idi çünkim cehennemden savar Allâh

İkinci şol kişilerdir ki hayrı şerri yeksandır
Ne cennetle müşerreftir ne hod kıldı hatar Allâh

Üçüncüsün dediler kim zinâdan doğan oğlandır
Ne cennetten bulur ıssı ne hod verdi zarar Allâh

Budur dördüncüsü kavlin meleklerdir bular derler
Kim anda da meleklerden kılısardur nefer Allâh

Beşincisi bular derler ola kâfirler etfâli
Buları oda yakmaya keremler idiser Allâh

Budur altıncısı kavlin kim ehlü'l-fazl ola onlar
Görürler cenneti nârı viriserdür basar Allâh

Görürler cenneti çünkim umarlar rahmet Allâhtan
Bakarlar odlara çünkim kıla derler nazar Allâh

Ki müşrikler kabîlinden bizi sen kılmagıl derler
Pes andan bunları geri kılısar mu'teber Allâh

Kim emr ede varın siz de girin cennet makâmına
Ne korku ola ne gussa kılın diye sefer Allâh

[Girin cennete; artık size korku
قال الله تعالى ادخلوا الجنة لا خوف عليكم ولا انتم تحزنون
yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz (derler). (A'râf, 7/49)]

Bular ayda cehennemde Velid ile Ebû-cehl'e
Suheyb ile Bilâl'i biz der idik kim rasûlullâh

Siz and içün der idiniz ki rahmet eylemez hergiz
Ki aslâ cennete koymaz bular gibi beşer Allâh

Ne assı etti mâliniz be-küllî ta's ü nahs oldu
Kamu yoksullara verdi görün kim ne kader Allâh

Acep midir eğer yoksul olursa cennet içre bay
Çü dünyâdan yüzün dönüp der idi tâ seher Allâh

Bular dinde bir ay gözler ki mislin görmedi gözler
Yarattı ermedi sözler dolanmaz bir kamer Allâh

Muhammed'dir ki ilminden bilindi mersad-ı âyât
Muhammed'dir ki aynından bulundu maksad-ı gâyât

[Allâh Teâlâ (قال الله تعالى في سورة الاعراف (وعلى الاعراف رجال يعرفون كلا بسيماهم

A'râf sûresinde şöyle buyurmuştur: A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır. (A'râf, 7/46)] ve a'râf nâm dîvâr-ı mürtefi' üzerinde merdümân vardır ki ehl-i behişt ve dûzahî alâmetleriyle bilirler. Zîrâ behiştîyân sefid rûy ve dûzahiyân siyâh rûy olurlar. Ve bu cihettendir ki ol dîvâra a'râf denilir. Pes a'râf ma'rifetten olmuş olur veyâhut cennet ve cehennem meyânında sûr-i mürtefi' olduğu cihetten ola. Pes arafe'l-ferse vâlideykten me'hûz olmuş olur. (ونادوا اصحاب الجنة ان سلام عليكم) [Bunlar cennet ehline: "Selam size!" diye seslenirler. (A'râf, 7/46)] ve ashâb-ı a'râf ehl-i behişte nidâ edip tahiyyat-ı hüda veya âfâtan selâmet sizin üzerinize olsun diyeler. (لم يدخلوها) [Henüz cennete giremedikleri hâlde. (A'râf, 7/46)] henüz ashâb-ı a'râf behişte duhûl etmediler. (وهم يطمعون) [Onlar (cennete girmeyi) umarlar. (A'râf, 7/46)] hâlbuki duhûl-i tam' ederler. Ve kat'-ı ümîd etmezler. (واذا صرفت) [Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce. (A'râf, 7/47)] ve her gâh ki onların dîdeleri sû-yi dûzahiyâna sarf olunsa (قالوا) [Derler. (A'râf, 7/47)] Hakk'a ilticâ edip diyeler:

(لا تجعلنا مع القوم الظالمين) [Ey Rabbimiz! (A'râf, 7/47)] Ey perverdigârimiz. (ربنا)

[Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma! (A'râf, 7/47)] bizi gürûh-i zâlimân ile dûzahta cem' etme. Bazı kibâr buyurmuşlardır ki:

Zulm ile murâd, şirktir. Zîrâ a'râfın cânib-i bâtını cennet ve taraf-ı zâhiri cehennemdir. Nitekim sûre-i Hadîd de gelir:

(فضرب بينهم بسور له باب باطنه فيه الرحمة وظاهره من قبله العذاب) [Arkanıza dönün de bir

ışık arayın! denilir. Nihayet onların arasına, içinde rahmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir. (Hadîd, 57/13)] ve bu makâmın ehli hasenât ve seyyiâtı berâber olanlardır. Pes tarafeynden cennet ve cehenneme nazar ederler. Ve onları ehad-i dâreyne idhâle müreccih bulunmaz. Sonra halk secdeye da'vet olundukta ki kıyâmette en âhir tekliftir. Nitekim sûre-i Kalem'de gelir:

(يوم يكشف عن ساق يدعون الى السجود) [O gün incikten açılır (işler güçleşir, hakikatler

ortaya çıkar) ve secdeye davet edilirler. (Kalem, 68/42)] ehl-i a'râf dahî sâir muhlislarla secde edip bu sebepten mîzân-ı hasenâtı râcih olup cennete duhûl edeler. Sebeb-i tam'ları bu vecihle beyân olunmuştur ki zikr olunan tâife eğerçi seyyiâta göre cehenneme ve hasenâta nispetle cennete nazar ederlerdi. Velâkin "lâ ilâhe illallâh" ehlinden olmakla kerem-i Hak'la halâs-ı ümîd edip:

"Elbette tevhîdin sâhibine tevhîdden bir inâyet olur." derlerdi. Âkibet eseri zâhir olup tevhîd ve secdeleriyle keffe-i hasenât rüchân bulup ehl-i cennet olurlar. رزقنا الله واياكم بلا

[Allâh hem bize hem de size hesapsız rızıklar versin, azap etmesin! Muhakkak ki o çok cömert, çok merhametli, çok feyz sahibi ve bol bol verendir.] ve ashâb-ı a'râfın tafsîli [190] rûhu'l-beyân nâm tefsîrimizde sûre-i A'râf'tadır. Ârifler demişlerdir:

A'râf hakîkatte nasla sâbittir. Nitekim işâret olundu velâkin keyfiyet ve hakâik ve ashâbı işâret-i ârifîn ile sâbit olmağın onlara nispet eyledi. Husûsan Şeyh-i Ekber (ksu'l-athar) hazretletinin bu hususta bazı kuşûfu *Fütuhât-ı Mekkiyye*'dedir. **Müstekar:** Kâfın fethasıyla karargâh mânâsına. **Berzah:** البرزخ الامر الفاصل بين الشيئين كعالم المثال الفاصل بين الغيب والشهادة

[Berzah, iki şey arasını ayıran

şeydir. Mesela, gayb ve şehadet alemini birbirinden ayıran misal alemi, dünya ile ahireti birbirinden ayıran berzah ve cennet ile cehennemi birbirlerinden ayıran a'râf gibi.] **Kılıptır**

içini rahmet: Yâni cennete mukâbil olan tarafını. **Azâb etmiş-durur dışın:** Yâni cehenneme muhâzî olan cihetin. Nitekim Nâzım dahî işâret etse gerektir. **Zafer:** Fevzdir. Yâni vusûl-i hayr ve husûl-i selâmet. **Ataya ilh.:** Şerhi nâzırdır. **Şehîd ilh.:** Hayra nâzırdır. **Yeksan:** Beraber. Zîrâ Türk bir düziye dediği yerde Acem yeksân der. Ve Arab üslûbla ta'bîr eder.

Hatar: Havf u helâke yakın etmek. **Zinâdan doğan oğlan:** في الحديث لا يدخل الجنة ولد زنية

[Hadis'te şöyle geçmektedir. "Veled-i zinâ cennete giremez."⁴²⁵] demişlerdir ki bu hadîs zâhirine mahmûl değildir. Belki peder ve mâderinin ameli gibi amelde olursa cennete girmez demektir. Ve bir dahî veledin zinâyâ izâfetinden mülâzemet fehm olunur. Nitekim şuhûda

⁴²⁵ Aclûnî, *Keşfu'l-hafa*, c. II, s. 339. Hadis No: 2918.

benû sahaf ve şüc'âna benü'l-harb ve evlâd-ı müslimîne benü'l-islâm derler. Pes veledi zinâ ile murâd zinâyâ mülâzemet ve muvâzebet eden kimsedir ve cennete adem-i duhûlû ya istihlâlinden veyâ selb-i îmâna meveddî olduğundandır. Neûzü bi'llâhi Teâlâ. Ve câizdir ki bu kelâm tehdit tarîkı üzerine vârid ola. Ve zinâyâ nazar dahî mezkûr olan zenîyye de dâhildir. Zîrâ onun hakkında dahî va'id-i şedîd vardır. Onun için zinâ ıtlak olundu. Bazı kibâr buyurmuşlardır ki:

Nikâh-ı sahîhden hâsıl olmayan kimse velâyet dâiresine kadem basmaz. Pes ebeveyne lâzımdır ki muzırr-ı nikâh olan akvâl ve ef'âlden ziyâde ihtirâz üzere olalar. Tâ ki silsilelerinden velî zâhir ola. Vechi budur ki velâyet tezkiye-i nefis ve ıslâh-ı kalb ile olur. Ve kalb cennet-i ma'neviyyedir. Pes veled-i zinâ cennet-i kalbe dâhil olmaz. Ve bu cennete duhûl etmedikçe fenâ ve bekâ hâsıl olup velâyet dedikleri mânâ vücûd bulmaz. Ve takdîr-i mezkûrdan zâhir oldu ki her nesne ya terakkî veyâ tenzîle sebeptir. Onun için perhiz ve riyâzet edip mücâhedât lâzımdır. Zîrâ zamanda ve mekanda ve ihvanda ve gıdâda ve bunların emsâli nesnelerde te'sîrât vardır. Li-muharririhî:

[Feilâtün (Fâilâtün) / Mefâilün (Feilâtün) / Feilün (Fa'lün)]

Bulduğun let sana gelir helvâ

Bir değil lîk zâğ ile selvâ

Tayyib ister gıdâyı ehl-i sülûk

Budur uşşâka tarîk-i meslûk

Şol ki bir benekî gibi bunca küyûf

N'acep olsa ânın hâsıl yûf

Bilmeyenlerindir nikâh-ı sahîh

Nesebin durma ederler tashîh

Rüşte bend zinâ olan oğlan

Doğrusu der ise de oldu yalan

Veled-i zenîyye halkın oldu bedî

Olmaz ânınçün ol velî ebedî

Nefer: Ricâlden mâdûnü'l-aşerede müsta'meldir. Kemâ fi'l-kâmus. **Ve'n-Nefir:** القوم

النافرون لحرب او لغيرها كما في المغرب واعلم ان الملائكة وان كانوا لا يجازون بالجنة الا انهم يجازون بنعيم

قال بعضهم اصحاب الاعراف هم افاضل المؤمنين فرغوا من شغل انفسهم وتفرغو المطالعة احوال الناس وفي

الحديث اذا جمع الخلائق يوم القيامة نادى مناد اين اهل الفضل فيقوم ناس وهم يسير فينطلقون سراعا الى الجنة

فتلقاهم الملائكة فيقولون انا نراكم سراعا الى الجنة فيقولون نحن اهل الفضل فيقولون ما كان فضلكم فيقولون

كنا اذا اظلمنا صبرنا واذا اسىء الينا غفرنا واذا جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلو الجنة فنعلم اجر العاملين قال

عنه اذا اظلمنا صبرنا واذا اسىء الينا غفرنا واذا جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلو الجنة فنعلم اجر العاملين قال

عنه اذا اظلمنا صبرنا واذا اسىء الينا غفرنا واذا جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلو الجنة فنعلم اجر العاملين قال

عنه اذا اظلمنا صبرنا واذا اسىء الينا غفرنا واذا جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلو الجنة فنعلم اجر العاملين قال

عنه اذا اظلمنا صبرنا واذا اسىء الينا غفرنا واذا جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلو الجنة فنعلم اجر العاملين قال

عنه اذا اظلمنا صبرنا واذا اسىء الينا غفرنا واذا جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلو الجنة فنعلم اجر العاملين قال

عنه اذا اظلمنا صبرنا واذا اسىء الينا غفرنا واذا جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلو الجنة فنعلم اجر العاملين قال

عنه اذا اظلمنا صبرنا واذا اسىء الينا غفرنا واذا جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلو الجنة فنعلم اجر العاملين قال

عنه اذا اظلمنا صبرنا واذا اسىء الينا غفرنا واذا جهل علينا حلمنا فيقال لهم ادخلو الجنة فنعلم اجر العاملين قال

A'raf ashabı, mü'minlerin en faziletlieleridir. Kendi işleriyle uğraşmayı bırakıp insanların

hâllerini mütalaa etme (onlarla ilgilenme) işine başladılar. Hadis'te şöyle geçmektedir:

“Kıyamet günü insanlar toplandığında bir münadi «Fazilet ehli nerede?» der. Bir kısım

insanlar ayağa kalkar ve süratle cennete giderler. Melekler onları karşılar ve «Sizi süratle

cennete gidiyor görüyoruz?» deyince onlar, «Biz fazilet ehliyiz.» derler. Melekler, «Sizin

faziletiniz ne idi?» diye sorarlar. Onlar: «Bize zulmedildiğinde sabrederdik, bize kötülük

edildiğinde affederdik, bize cahillik edildiğinde tahammül ederdik.» derler. Melekler onlara:

«O hâlde girin cennete, salih ameller işleyenlerin ecri ne güzeldir!» derler.”⁴²⁶ Allâh Teâlâ

A'râf sûresinde şöyle buyurmuştur: (Yine) A'râf ehli simalarından tanıdıkları birtakım

adamlara seslenirler. (A'râf, 7/48)] dahî ashâb-ı a'râf nidâ edeler ol kimselere ki onlara

âlâmetleriyle Yâni süvâd-ı vech ve zerka-i ayn ile bildiler. Murâd, azame-i kefare-i Kureyşten

Velid bin Muğire ve Ebû Cehil ve Ğâs bin Vâil ve Ümeyye ve Utbe ve Şeybe ve emsâlidir ki

Bilal ve Süheyb gibi bendeleri ve şebânları Hak Teâlâ ehl-i cennet ve bizi ehl-i cehennem

etmek ne ihtimaldir. Yâni bunların gibi hor ve hakirler bizim üzerimize âhirette mufazzal

⁴²⁶ Beyhaki, *Şuâbu'l-Îmân*, c. VI, s. 263.

olmazlar diye dünyâda kasem ederlerdi. (قالوا) [Derler ki: (A'râf, 7/48)] Ashâb-ı a'râf zikr olunan uzamâyâ derler ki:

İşte siz sezmediğiniz vechile muazzep oldunuz. (ما اغنى عنكم جمعكم) [Çokluğunuz size hiçbir yarar sağlamadı. (A'râf, 7/48)] cem'i mâl veya kesret-i ensârınız sizden def'-i azâb etmedi. (وما كنتم تستكبرون) [Taslamakta olduğunuz büyüklük size hiçbir yarar sağlamadı. (A'râf, 7/48)] ve suhan-ı Hak'tan gerdengeşliğiniz dahî bir nesneyi müfîd olmadı. Pes ehl-i a'râf Bilâl ve Ammâr ve Süheyb ve Selmân ve bunların emsâli dervîşân-ı ashâba işâret edip zikr olunan kâfirlere diyeler ki:

(اهؤلاء الذين اقسمتم لا ينالهم الله برحمة) [Allâh'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? (A'râf, 7/49)] Eyâ bu güruh mudur dünyâda siz kasem edip elbette Allâh Teâlâ onlar rahmet ve bahşâyîşini eriştirmez dediniz hâlâ rahmet-i Hak'la cennet ehli olmuşlardır. Ve sizin müdde'ânızın butlânı zuhûr bulmuştur. Ve çün ashâb-ı a'râf bu sühandan fâriğ olalar. Allâh Teâlâ onlara kemâl-i kereminden buyura:

(لا خوف عليكم) sizin üzerinize muhavvif ve (ادخلوا الجنة) Cennete duhûl ediniz. (ولا انتم تحزنون) ve siz fevt-i metâlib ve makâsidden endûh-gîn şedâidden hiç havf yoktur. (A'râf, 7/49) **Bular: [191]** Yâni ashâb-ı a'râf. **Velid:** Aslında mevlûd mânâsınadır. Burada rüesâ-i Kureyşten Velid bin Muğîre'dir ki Bedir vak'asında katl olunmuştur. **Suheyb:** بن سنان رضى الله عنه مولى عبدالله بن جدعان التيمي كان في الاصل من ارض الموصل بالجزيرة فيما بين دجلة و فرات فاغارت الروم على تلك الناحية فسبى وهو غلام صغير نشأ بالروم فابتاعه رجل وقدم به الى مكة فاشتراه عبدالله فاعتقه فاقام معه الى ان مات و اسلم قديما بمكة وفيه نزلت (ومن فابتناعه رجل وقدم به الى مكة فاشتراه عبدالله فاعتقه فاقام معه الى ان مات و اسلم قديما بمكة وفيه نزلت) **[Abdullah b. Ced'ân et-Temîmî'nin kölesi olan İbn Sinan (r.a) aslında, Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Musul bölgesindendi. Rumlar bu bölgeye saldırdılar ve bu zat küçük bir çocukken esir alındı. Rumlar arasında büyüdü. Bir adam onu satın aldı ve Mekke'ye getirdi. Abdullah da onu satın aldı ve azad etti ve ölünceye kadar onunla beraber kaldı (ona baktı). Mekke'de, İslâm'ın ilk dönemlerde müslüman oldu. Bu**

olayla ilgili olarak şu âyet-i kerîme nazil oldu: «İnsanlardan öyleleri de var ki, Allâh'ın rızasını almak için kendini ve malını feda eder.» (Bakara, 2/207) [وشهد بدرا والمشاهد كلها روى عنه ابن عمر وجابر رضى الله عنهم مات سنة ثمان وثلاثين بالمدينة وهو ابن سبعين ودفن بالبقيع روى فى حقه نعم العبد صهيب لو لم يخف الله لم يعصه كذا فى روضة الاخيار وهذا مبالغة فى وصفه المعنى لو لم يخف الله لا طاعه فكيف لا يطيعه وهو يخافه كما فى الكواشى وهو معنى قوله فى بحر العلوم لو لم يخلق الله نار الاطاعه Rasûlullâh (sav) ile فكيف لا يطيعه وقد خلق وقال فى التبيان يعنى لو امن من عذابه ما جنح الى اثم birlkte bütün seferlere katıldı. İbn Ömer (r.a) ve Câbir (r.a) ondan rivayette bulundular. Hicrî 38 yılında Medine'de 70 yaşında vefat etti. Buka' denilen yere defn edildi. Onun hakkında "Suheyb ne iyi bir kuldu. Allâh'tan korkmasaydı bile ona isyan etmezdi." şeklinde rivayette bulunulmuştur. *Ravzatü'l-ahyâr* isimli eserde böyle geçmektedir. Bu, onun tavsifinde mübalağalı bir ifâdedir. Asıl anlam şöyle olmalıdır: "Eğer Allâh'tan korkmasaydı bile O'na itaat ederdi." Ondan korktuğu hâlde, nasıl O'na itaat etmesin ki! Nitekim *el-Kevâşî* adlı eserde de böyle geçmektedir. Bu, *Bahru'l-ulûm* isimli eserdeki sözün de anlamıdır: Allâh Teâlâ ateşi (cehennemi) yaratmasaydı O'na itaat ederdi. Allâh Teâlâ ateşi (cehennemi) yaratmış olduğu hâlde nasıl ona itaat etmesin ki! *Tibyan*'da ise şöyle geçmektedir: "Yani, eğer O'nun azabından emin olsaydı bile günaha meyl etmezdi." **Ta's:** Helak ve yüzü üzerine düşmek mânâsınadır. Nitekim hadîste gelir:

[Dinar, dirhem ve elbisenin kulları yüz üstü تسع عبد الدينار وعبد الدرهم وعبد الخميصة

sürünsün, helak olsun.⁴²⁷] **Nahs:** Ya ittibâ' ve müzâvece tarîkıyla zıkr olmuştur veya saidin zıttıdır. [en-Nahsân, Zühal ve Merih yıldızlarıdır.] **Ne kader:** Yâni ne miktar ni'met ve cennet. Ve câizdir ki aslında dâlin sükûnuyla ola. İzz u şeref ve menzilet mânâsına. **Bular dinde bir ay gözler:** Yâni fukarâ-i mü'minîn din felekinin mâh-ı envârı olan Fahr-i Âlem (sav)'i gözler ki ânın mislini gözler görmemiştir. Zîrâ bu bir aydır ki ay ve güne nûr ve cemî-i avâlîme ziyâ bundan bahş olunmuştur. **Yarattı ermedi sözler dolanmaz bir kamer Allâh:** Yâni ebedî dolanmaz bir kamer halk eyledi ki onun mislini gözler görmediği gibi ona sözler dahî ermez. Yâni hakîkat üzre na'ti mümkün değildir.

⁴²⁷ Buhârî, Cihad, 69; İbn Mâce, Zühed, 8.

Muhammed'dir ki ilminden bilindi mersad-ı âyât
Muhammed'dir ki aynından bilindi maksad-ı gâyet

Mersad, tarîk-i vâsi' ve rast-gâh. Yâni bir nesne gözleyecek yerdir. Ve câizdir ki nihâyet mânâsına ola. Mısra'ı âhirde maksad lafzı gâyet mânâsına mahmûl olduğu gibi. nitekim *Kelimât-ı Sühreverdîyye*'de gelir:

[“En yüksek marsad

ile hamd ona aittir.” İmam Gazâlî bunu, “Sona erenin (son bulan şeylerin) fevkinde” şeklinde tefsir etmiştir.] Bazı nüshada mısra'ı sânîde bulundu zabt olunmuştur. Yâni Fahr-i Âlem (sav)'in ilminden nihâyetü'l-âyât olan Kur'ân bilinmiştir. Zîrâ Fahr-i Âlem (sav)'in ilmi Kur'ân'ın hakâiki ve işâretidir ki ulûm-i evvelîn ve âhirîni câmi'dir. Ve O'nun aynından gâyetü'l-gâyât olan Hak bilinmiş ve bulunmuştur. Zîrâ mazhar-ı tâmdır. Elhâsıl O'nun ilmi cümle hakâik-i esmâyı câmi' ve aynı esrâr-ı sıfât ve zâtı muhîttir. Pes O'nun ilm ve aynından hariç ne ilm ve ne hakikat vardır. Eğer ol olmasa ne levh-i âlemde âyât-ı vücûd okunur ve ne cemâl-i Hak mütâlâa kılınırdı. الحمد لله تعالى على وجوده وجوده وشهوده وسجوده [Allâh'a hamd olsun; varlığına, cömertliğine, şuhûduna ve sücûduna.] ve câizdir ki mersadın âyâta izâfeti beyân ile ola. Zîrâ âyât teşrîfiye ve tekvîniyyenin cümlesi nice meânîye rasadgâhdır. Ve maksad-ı gâyet dahî böyledir. Zîrâ Fahr-i Âlem (sav)'in aynı maksûd olan her gâyetin vücûduna vesîledir. İlâhi:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Ehl-i aşk ol kurbete er kurbete

Ehl-i sıdk ol vuslata er vuslata

Kalma a'râf içre berzahtan sakın

Cenneti geç hazrete er hazrete

Şol hakikat menziline vâsıl ol

Gel bu yolda gâyete er gâyete

Fakrla fahr eyleyip ashâb-veş

Bir tükenmez devlete er devlete

Hâk-veş zillette olup pâ-y-mâl

Gevherasâ izzete er izzete

Zâhirin yaksın ko nâr-ı ibtilâ

Bâtın içre rahmete er rahmete

Nefsine eyle cihâd-ı ekberi

Var Hak'tan nusrete er nusrete

Her seher Allah de ey hasta dil

Câm-ı aşk iç sıhhate er sıhhate

Cümle esmâ Mustafâ vechindedir

Ânı gözle vahdete er vahdete

Hakkıyâ ol bir meh-i tâbândır

Nûruna bak âyete er âyete

Bunları: Yâni ehl-i cennet ki ashâb-ı a'râf dahî onda dâhildir. **Ferd:** Sıfat-ı müşebbehedir. Zîrâ eşhed onun ehad-i ferd derler. Münferit demek olur. Yâni ulûhiyyette münferid ki nazîri yoktur. **Bîçûn:** Çûn, işbâ' zamme-i cîm-i Acemî ve izhâr-ı vâvla istifsâr içindir. Keyfe gibi. Türkî dilde bir kimsenin hâlinden suâl etmeli olsalar "nicesin" derler. Acem "çûn" ve Arab "keyfe hâluk" der. Künhüne ıtlâ' olmayıp hakikatinden istifsâr câiz olmadığından ötürü Hak Teâlâ Hazretlerini bîçûn ile tavsîf ederler. Pes bîçûn, niteliksiz demektir. **Karâbet:** Karâbe'nin cem'idir. Yakınlık ve hısımlık mânâsına. Kurbî gibi. Burada karâbet ile murâd, karâbet-i velâde ve gayre âmm olandır. Zîrâ mısra'ı sâni karâbatı beyân vâki' olmuştur. Erhâm, oğul ve kıza ve asabât, kardeşe nâzırdır. **Erhâm:** Rahm'in cem'idir. Rahmü'l-mer'e mânâsına ki bâlâda beyân olunmuştur. Karâbet için isti'âre kılınmıştır. Zîrâ cümlesi rahm-i vâhidden hurûç etmişlerdir. **Asabât:** Asabe'nin cem'idir ve lügatte ihâta mânâsınadır. Kişinin evlâd ve'l-eb karâbetine asabe denilmek inde'l-infirâd malını ihâta ettikleri içindir. قال الله تعالى في سورة الاعراف (ونادى اصحاب النار اصحاب الجنة ان افيضوا علينا من

الماء او مما رزقكم الله) [Allâh Teâlâ A'râf sûresinde şöyle buyurmuştur: Cehennem ehli, cennet ehline: Suyunuzdan veya Allâh'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin! diye seslenirler. (A'râf, 7/50)] Dûzahiyân, behiştîyâna nidâ edip bi tarîki't-tevki' diyeler ki:

Âb-ı behiştten teşneliğimiz izâle edecek miktar üzerimize su ifâza ediniz veyâhut Hakk'ın size in'âm ettiği sâir eşribe veyâ envâ'ı et'ameden nesne ihsân eyleyin ki onu tenâvül [192] edelim. قالوا ان الله حرمهما على الكافرين [Onlar da: Allâh bunları kafirlere haram kılmıştır, derler. (A'râf, 7/50)]Behiştîyân cevapta diyeler ki:

Allâh Teâlâ ta'âm ve şerâb-ı cenneti küffâr üzerine haram kılmıştır. Yâni size cennetten ve ni'metten nasîb yoktur. Zîrâ cennet tecellî-i sıfât-ı cemâliyye semerâtıdır. Dûzahiyân ise ehl-i celâldir. Pes celâl ehline na'îm-i sıfât yoktur, fefhem. اللهم احفظنا من قهرك [Allâhım! Bizi kahrından ve celâlinden koru! Lutfun ve cemâlinle müşerref kıl.] Li-muharrihî:

[Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün]

Nûr görmek ister isen ka'be-i irfâna er

Zevk sürmek ister isen sohbet-i merdâne er

Nâr-ı fırkatte yanan bilmez visâlin zevkini

Nârı nûr ile söyündür cennet-i rıdvâna er

Cennet-i dîdâr-ı Hak münkirlere oldu haram

Zâhidâ inkâr-i yâri terk edip îmâna er

Kalma a'râf içre cennetten dahî eyle güzer

Cennet u a'râf u nârı halk eden Rahmâna er

Zerrede mihri gözet şol katrede ummâna bak

Cism u cân içre tecellî eyleyen cânâna er

Kimseden feyz-i meded yoktur meğer Allah'dan

Vâr ise derdin yine Allâh'dan dermâna er

Cennetin feyzinden ehl-i nâr olmaz hissemend

Var zulmetten güzer kıl çeşme-i hayvâna er

Ermeden subh-i kıyâmet hâb-ı gafletten uyan

Aç gözün ey Hakkı bugün bir acep seyrâna er

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Bu âlemde insanoğlu için maddeyi mânâdan, mânâyı maddeden tecrîd ederek hakîkati anlamak ve idrâk etmek mümkün değildir. Zîrâ insan idrâki, maddî âleminden aldığı intibâlarla akıl yürütür ve bir hükme varır. Bu bakımdan mânevî hakikatlerin îzâhında bâzen maddî kıymet ölçülerinin, maddî hakikatlerin îzâhında da mânevî kıymet hükümlerinin yardımına mürâaat etmek gerekir.

Bursevî, Osmanlı'da asırlarca baş ucu kitabı olarak okunan *Muhammediyye* adlı eseri kendisine zemin kabûl etmiş ve bu temel üzerine kendisinin sahip olduğu tasavvuf ilim ve irfânına dâir derin birikimini *Ferahu'r-Rûh* adlı bu şerhiyle ortaya koyarak, genelde dînî, özelde de tasavvufî edebiyat sahasında önemli bir esere imzâ atmıştır.

Eser; dinî ve tasavvufî muhtevâsının yanı sıra, bünyesinde barındırdığı tarih, terceme-i hâl, sarf-nahiv, dil bilgisi, tefsir, hadis, devrin sosyal yaşantısı, örf ve âdetler gibi birçok farklı sahalara âit bilgiler bakımından da incelenmeye değer bir yapı arz etmektedir.

Her düşünce sistemi ve ilmî disiplinin olduğu gibi tasavvufun da kendine has bir kavramlar dünyâsı, yâni terminolojisi vardır. Bilhassa tasavvuf edebiyâtına âit eserleri okurken yoğun bir şekilde karşılaşılan bu kelimelerin, tasavvuf ilmi içerisinde kazandıkları husûsî mânâlara vâkıf olunabildiği ölçüde tasavvufun daha doğru anlaşılabilceği muhakkaktır.

Tezimize konu olan *Ferahu'r-Rûh* adlı eser de tasavvuf kavramlarına dâir yapılan çalışmalara kaynaklık edebilecek bir muhtevâ zenginliği arz etmektedir. Çünkü eserin bütünü, gerek müellifin doğrudan doğruya yapmış olduğu tasavvufî târifler, gerekse satır aralarına serpiştirdiği dolaylı îzahlar bakımından incelenmeye değer bir eserdir.

Ayrıca eserin muhtevâ tahlili netîcesinde anlaşılacağı üzere, insan merkezli bir düşünce sistemi geliştiren tasavvufta, dış âlemdeki hâdiselerin, insanın iç âlemindeki yansımalarına büyük bir önem verildiği görülmektedir. Ayrıca kişinin dünyâ hayatında yapıp ettiklerinin ve kalb âleminde idrâk ettiği mânevî hususların âhirette tecessüm ederek kişinin karşısına çıkacağı, bu sebeple de bu dünyâyı dâimâ âhiret gerçeğiyle birlikte mütâlaa etmek gerektiği düşüncesi ön plana çıkmaktadır.

İşte dînî; hayât, kâinât ve hâdiselere dâir getirdiği îzâhları, madde ve mânâ bütünlüğü ve âhengi içinde anlamak ve anlatmak husûsunda tasavvuf ilminin müstesnâ bir önemi bulunmaktadır. Zîrâ hayât ve kâinâtı sırf madde planında değerlendirmeyerek mânevî tezâhürlere de dikkat çekmişlerdir. Bu kanaat de, özellikle tasavvufî çevrelerde mâkes bulmuş bir düşüncedir.

Bu bakımdan, insanın kendisiyle, kâinâtla ve her şeyin yaratıcısı Allâh ile olan münâsebetlerini gerçek anlamda ve lââyıkıyla kavrama gayreti içinde, diğerk ilim erbâbının yanı sıra mutasavvıfların da özellikle bu tip eserlerinde bulunan görüşlerine başvurmanın faydalı olacağı muhakkaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrahman Güzel-Mustafa Tatçı, **Yûnus Emre, Hayâtı, Eserleri ve Şiirlerinden Seçmeler**, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 1991.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, **Keşfü'l-Hafâ**, I-II Beyrut, ts.

Affî, Ebu'l-A'lâ, **İbnü'l-Arabî'de Tasavvuf Felsefesi**, (çev: Mehmet Dağ), Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999.

Ahmed bin Hanbel, **Müsned**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Ahmet Eflâkî, **Âriflerin Menkıbeleri**, (çev: Tahsin Yazıcı) Hürriyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1973.

Alauddin Ali b.Abdülmelik b.Kadı Han Müttaki el-Hindi, **Kenzü'l-Ummal fi Süneni'l-Akval ve'l-Ef'âl**, (haz: Bekri Hayyani), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985.

Avcı, Seyit, **Sûfilerin Hadis Anlayışı (Bursevî Örneği)**, Ensar Yayıncılık, Konya 2004.

Bâkullânî, el-Kâdî Ebûbekir, **İ'câzü'l-Kur'an**, Beyrut 1988.

Banarlı, Nihad Sâmî, **Resimli Türk Edebiyatı Târîhi**, İstanbul 1971.

Bursevî, İsmail Hakkı, **Rûhu'l-Beyân**, (trc: Heyet) Erkam Yayınları, İstanbul 2005.

Can, Şefik, **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.

Çağlayan, Mehmet, **Ehl-i Sünnet ve Akaidi**, Çağlayan Yayınları, İstanbul 1975.

Çelebioğlu, Âmil, "Ahmed Bîcan", **DİA**, c. II, s. 49.

_____, **Muhammediye (Kitâb-ı Muhammediyye)**, Tercüman 1001 Temel Eser.

_____, **Muhammediyye**, MEB. 1996.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Lügat**, Ankara, 1995.

Ebû Nasr Serrâc Tûsî, **el-Lümâ**, (haz: H. Kâmil Yılmaz) Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996.

Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtu'l-Kulûb**, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b.Ebi Bekr b.Süleyman Heysemi, **Mecmaü'z-Zevaid ve Menbaü'l-Fevaid**, Beyrut 1988.

el-Cîlî, Abdülkerîm, **İnsân-ı Kâmil**, (terc. Abdülaziz Mecdi Tolun), İz Yayınları, İstanbul 2002.

Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'an Dili**, (Sâdeleştirilmiş), Azim Dağıtım, İstanbul.

er-Rifâî, Ahmed, **Onların Âlemi**, (çev: Abdülkadir Akçiçek) Beydâ Yayınevi, İstanbul 1996.

Ertürk, Mustafa, "Havz-ı Kevser", **DİA**, c. XVI, s. 546.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, (sadeleştiren: Abdullah Aydın), Metin Yayın Dağıtım, 1. Baskı, İstanbul 1992.

Gazâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, (terc. A. Fâruk Meyân), Bedir Yayınevi, İstanbul 1969.

_____, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, (terc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1987.

_____, **Mükâşefetü'l-Kulûb (Kalplerin Keşfi)**, (terc. Ali Kaya), Semerkand, İstanbul 2003.

Hâkim, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, Beyrut 1990.

Harman, Ömer Faruk, "Cehennem", **DİA**, c. VII.

Hayati Ülkü, **İslâm Akaidi**, Bahar Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1975.

Heyet, **Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi**, Medîne 1987.

- İmâm Nevevî, **Riyâzü's-Sâlihîn**, Yaşar Kandemir, (Tercüme ve Şerh) İ. Lütfi Çakan ve Raşit Küçük, Erkam Yayınları, İstanbul 2001.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.
- Kelâbâzî, **et-Taarruf li ehli Mezhebi't-Tasavvuf-Doğuş Devrinde Tasavvuf**, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1979.
- Kocatürk, Vasfi Mâhir, **Tekke Şiiri Antolojisi**, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1968.
- Konuk, A. Avni, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, (haz: Mustafa Tahrallı - Selçuk Eraydın) Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul 1987.
- Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Bahar Yayınları 1994.
- Mevlânâ, **Mesnevî**, (Çeviren, Veled İzbudak) Konya Büyükşehir Bld. Kültür Yayınları, İstanbul 2004.
- Muallim Nâci, **Osmanlı Şâirleri**, MEB, İstanbul 1995.
- Muhâsibî, **Kalb Hayatı, "er-Riâye"**, (haz. Abdulhakim Yüce), Çağlayan Yayınları, 2. Baskı, İzmir 2000.
- Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezi**, c. I-X, Kahire, ts.
- Namlı, Ali, **"İsmâil Hakkı Bursevî"** DİA, c. XXIII. s. 102-106,
- Ömer Özsoy ve İlhami Güler, **Konularına Göre Kur'ân**, Fecr Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 1997.
- Sa'dî, Külliyyât-ı Sa'dî, **Bostan**, (neşr: Muhammed Ali Furûğî) Tahran, 1367.
- _____, Külliyyât-ı Sa'dî, **Gülistan**, (neşr: Muhammed Ali Furûğî) Tahran, 1367.
- Sühreverdî, **Tasavvufun Esasları (Avârifü'l-Maârif)**, Erkam Yayınları, İstanbul 1989.
- Şemsettin Sâmî, **Kâmûs-i Türkî**, Çağrı Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2002.
- Taftazânî, **Kelâm ilmi ve İslâm Akâidi**, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1991.
- Tâhir, Bursalı Mehmet, **Osmanlı Müellifleri**, (haz: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), Meral Yayınları, İstanbul, tarihsiz.
- Topaloğlu, Bekir, **"Âhiret"**, DİA, c. I, s. 546-547.
- Topbaş, Osman Nûri, **Îmândan İhsâna Tasavvuf**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2002.
- _____, **Kur'ân-ı Kerîm Işığında Nebîler Silsilesi 1**, Erkam Yayınları, İstanbul 2004.
- Toshihiko İzutsu, **İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar**, (çev: Ahmet Yüksel Özemre), Kaknüs Yayıncılık, İstanbul 1999.
- _____, **Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, (çev: Selâhattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 1991.
- Uzun, Mustafa, **"Envârü'l-Âşıkîn"**, DİA, c. XI, s. 258.
- Yavuz, Yusuf Şevki, **"A'râf"**, DİA, c. III, s. 259.
- Yazıcıoğlu Ahmet Bican, **Envârü'l-Âşıkîn**, Sağlam Kitabevi, İstanbul 1974.
- Yurtsever, M. Murat. **"İsmâil Hakkı Bursevî"** DİA, c. XXIII. s. 107-108.